

Acta Linguistica Lithuanica

Acta
Linguistica
Lithuanica

LXX

Vilnius 2014

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ / EDITOR-IN-CHIEF

Grasilda Blažienė (Lietuvių kalbos institutas)

REDAKcinė KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Pietro Umberto Dini (Università di Pisa)

Jolanta Gelumbeckaitė (Universität Frankfurt am Main)

Tomáš Hoskovec (Masarykova univerzita)

Brian D. Joseph (The State University of Ohio)

Laima Kalėdienė (Lietuvių kalbos institutas)

Николай Казанский (Российская академия наук, Институт лингвистических исследований, Санкт-Петербург)

Götz Keydana (Universität Göttingen)

Asta Leskauskaitė (Lietuvių kalbos institutas)

Daniel Petit (École Normale Supérieure, Paris)

Pēteris Vanags (Latvijas universitāte, Stockholms universitet)

REDAKCIJOS SEKRETORĖ / ASSISTANT TO THE EDITOR

Dalia Kačainaitė-Vrubliauskienė (Lietuvių kalbos institutas)

SUDARĖ / COMPILED BY

Grasilda Blažienė (Lietuvių kalbos institutas)

Lietuvos
mokslo
taryba

ŽURNALO RENGIMĄ IR LEIDYBĄ FINANSAVO
Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-7-48).

TURINYS / CONTENTS

STRAIPSNIAI / ARTICLES

Loreta Vaičiulytė-Semėnienė

- Daiktavardžio vardininkas ir įnagininkas finitiniuose asakriptyviniuose
būti sakiniuose. 9
Noun in the Nominative and Instrumental Case in Finite and Ascriptive
Sentences of *būti* (to be)

Jurga Cibulskienė, Roma Jagminaitė

- TS-LKD partijos 2008 metų rinkimų kampanijos į Seimą
kognityvinė analizė: konceptualioji *kelionės* metafora 25
Cognitive Analysis of the Campaign of the Homeland Union – Lithuanian
Christian Democrats for the Lithuanian Parliamentary Elections of 2008:
Conceptual Metaphor of *JOURNEY*

Helen Myers

- Patterns of Adaptation and Integration of English Loanwords
in Lithuanian and Russian. 43
Anglų kalbos svetimžodžių adaptavimo ir integravimo būdai lietuvių ir rusų kalbose

Jolita Urbanavičienė

- Rytų ir pietryčių vilniškių kalbinės nuostatos. 63
Language Attitudes of Residents of Eastern and South-Eastern Vilnius (Vilniškiai)

Nijolė Tuomienė

- Archajiškosios ir inovacinės veiksmožodžio ypatybės Pietų aukštaičių
patarmėje Baltarusijoje 82
Archaic and Innovative Peculiarities of the Verb in the Southern Aukštaitian
Sub-dialect in Belarus

Rolandas Kregždys

- Lietuvių kalbos leksemų morfologinio ir semasiologinio lygmenų
interferencinio ryšio kvintesencija: *kirnis* 105
Determination of the Interferential Relationship of the Lexemes
at the Morphological and Semasiological Levels: *Kirnis*

Janina Švambarytė-Valužienė

- Mato Slančiausko rankraštinis žodynelis *Lietuviški vardai* 124
Manuscript Dictionary *Lithuanian Names* by Matas Slančiauskas

<i>Sonata Vaičiakauskienė</i>	
1759 metų <i>Ziwato</i> skaitvardžių linksniavimas ir jų raida	154
Declension of Numerals in the 1759 ZIWATAS and Their Development	

ĮŽVALGOS / INSIGHTS

<i>Zigmas Zinkevičius</i>	
Lietuvos vietovardžių žodyno turtinimas	173

RECENZIJOS / REVIEWS

<i>Antanas Balašaitis</i>	
Angelė Vilutytė. <i>Kaltanėnų šnektos žodynas</i>	177

<i>Vincentas Drotovinas</i>	
Frydrichas Vilhelmas Hakas. <i>Vocabularium Litthoanico-Germanicom, et Germanico-Litthvanicom... Nebst einem Anhang einer kurzgefaßten Litthauischen Grammatic</i> (1730).	183

<i>Christiane Schiller</i>	
<i>Baltu valodu atlants. Prospekts = Baltų kalbų atlasas. Prospektas = Atlas of the Baltic languages. A prospect</i> (Hrsg. Danguolė Mikulėnienė, Anna Stafecka)	187

<i>David Šimeček</i>	
Marta Eva Běťáková, Václav Blažek. <i>Encyklopedie baltské mytologie</i>	192

<i>Harald Bichlmeier</i>	
Jürgen Udolph (Hrsg.). <i>Europa Vasconica – Europa Semitica? Kritische Beiträge zur Frage nach dem baskischen und semitischen Substrat in Europa</i>	196

<i>Harald Bichlmeier</i>	
Rolandas Kregždys. <i>Baltų mitologemų etimologijos žodynas I: Kristburgo sutartis</i>	207

<i>Aldona Paulauskienė</i>	
Aldonas Pupkis. Juozas Balčikonis ir didysis <i>Lietuvių kalbos žodynas</i>	212

<i>Violeta Černė</i>	
Klementina Vosylytė. <i>Palyginimų žodynas</i>	228

Nurodymai autoriams	236
Guidelines for contributors	237

Straipsnīai
Articles

LORETA VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: lietuvių kalbos morfosintaksė, tipologinė morfosintaksė, valentingumas.

DAIKTAVARDŽIO VARDININKAS IR ĮNAGININKAS FINITINIUOSE ASKRIPTYVINIUOSE *BŪTI* SAKINIUOSE

Noun in the Nominative and Instrumental Case
in Finite and Ascriptive Sentences of *būti* (to be)

ANOTACIJA

Straipsnyje kalbama apie predikatyvu einančio daiktavardžio žymėjimo galimą sąsają su nuosakomis reiškiamu modalumu. Nagrinėjama medžiaga sudaro iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT) rinkti askriptyviniai finitiniai jungties *būti* sakiniai, kuriuose teigiamas predikatas pasakomas skirtingų nuosakų formomis. Laikomasi nuomonės, kad vertinamojo ir irealaus modalumo atžvilgiu morfosintaksinis žymėjimas yra laipsniškas ir preliminariai galima kalbėti apie santykinį polinkį dažniau vartoti predikatyvu einančio daiktavardžio įnagininką skalių *episteminis* > *deontinis* (tiesioginė > liepiamoji nuosaka) ir *realus* > *irealus* (tiesioginė > tariamoji nuosaka) atžvilgiu.

ANNOTATION

The article deals with the possible connection between the marking of noun predicatives and the modality expressed by moods. The material analysed in the article consists of ascriptive finite sentences of the copula *būti* (to be) collected from the *Corpus of the Contemporary Lithuanian Language* (CCLL) where a positive predicate is expressed in the forms of different moods. The opinion is followed that in respect of the evaluative and unreal modality, morphosyntactic marking is gradual and we can speak in preliminary terms about the relative tendency to use the instrumental of the noun used as the predicative in respect of the scales *epistemic* > *deontic* (indicative > imperative mood) and *real* > *irreal* (indicative > subjunctive mood).

ESMINIAI ŽODŽIAI: modalumas, daiktavardžio predikatyvas, morfosintaksinis žymėjimas.
KEYWORDS: modality, noun predicative, morphosyntactic marking.

0. ĮVADINĖS PASTABOS

Klasikiniuose lietuvių gramatikos darbuose teigiama, kad predikatyvu¹ einančio daiktavardžio žymėjimas derinamuoju ir / arba nederinamuoju linksniu jungties *būti* sakiniuose (an. *copular sentence*, vo. *Prädikativsatz*²), pavyzdžiui, *Prisėsk, būsi svečias* (plg. *svečiu*), susijęs su semantiniais ir formaliais kriterijais. Be chrestomatine tapusios minties, jog daiktavardžio linksnį veikia predikatyvu pasakoma daikto pastovi arba laikina būseną³, taip pat teigiama, kad predikatyvo raiška susijusi ir su kaitybine jungties *būti* forma. Vienur, pavyzdžiui, pastebima, kad daiktavardžio „įnagininkas su būsimosio laiko *būti* kur kas dažnesnis“, su tariamosios nuosakos *būti* – „*nėra itin dažnas*“, o su liepiamosios nuosakos jungtimi „*irgi nėra dažnas*“ (Kursyvas mano. – *L. V.-S.*) (Šukys 1998: 245–247). Kitur laikomasi nuomonės, kad „daiktavardžio įnagininkas *dažniau* vartojamas su būsimosio laiko ar tariamosios nuosakos, *rečiau* – su kitų formų jungtimi“ (Kursyvas mano. – *L. V.-S.*) (Ambrazas, red., 2006: 505–506, plg. Ulvydas, red., 1976: 364).

Pastarosios nuomonės ir mintis, jog kaitybinė jungties *būti* forma daro didesnę įtaką predikatiškai vartojamo daiktavardžio morfosintaksiniam žymėjimui nei pačiu predikatyvu pasakomo daikto pastovi arba laikina būseną⁴, bei prieš akis turima *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno*⁵ (toliau DLKT) medžiaga paskatino pasižiūrėti, ar / kaip teigiamuose finitiniuose *būti* sakiniuose predikatyvu einančio daiktavardžio linksnis koreliuoja su nuosakomis reiškiamu modalumu.

Straipsnyje, atsižvelgiant į anksčiau minėtas nuomones, ieškoma atsakymų į šiuos klausimus:

- (i) Jei predikatyvu einančio daiktavardžio įnagininkas, tarkim, dažnesnis su būsimosio laiko jungtimi (plg. Šukys 1998), vadinasi, jo vartojimas galė-

¹ *Predikatyvo* terminas vartojamas pagal Artūrą Judžentį (2012: 69): tai sintaksiškai nuo veiksmažodžio priklausomas, bet semantiškai ne tik su juo, bet ir su veiksnium arba papildiniu siejamas žodis. Tokio žodžio sintaksinė priklausomybė gali būti reiškiamą modifikavimu arba valdymu.

² Lietuvių kalbotyroje tokie sakiniai paprastai vadinami vardažodiniais (Ambrazas, red., 2006: 612).

Straipsnyje bus nagrinėjami *askriptyviniai* (an. *ascriptive*) jungties *būti* sakiniai ir nuošalyje paliekami vadinamieji *ekvatyviniai* sakiniai (an. *equative*), kurie skiriami pagal predikatyvu einančio žodžio referento *unikalumą* (an. *uniqueness*), plg.: *Jonas yra mokytojas* vs. *Jonas yra mano geriausias draugas*; *Aš esu Loreta* (plačiau Hengeveld 1992: 73–105). Prototipiški askriptyviniai sakiniai turi apibrėžtą (vo. *definit*) veiksnį ir neapibrėžtą (vo. *indefinit*) predikatyvą. Ekvatyvinių sakinių tiek veiksnys, tiek predikatyvas prototipiškai yra apibrėžti.

³ Plačiau apie tai žr. Semėnienė 2004 ir ten aptariamą literatūrą.

⁴ Plačiau apie tai žr. Semėnienė 2004 ir ten aptariamą literatūrą. Dar plg. toliau straipsnyje teikiamus pavyzdžius.

⁵ Prieiga internete: <http://donelaitis.vdu.lt>.

tų *būti* sietinas su veiksmažodžio laiko kategorija. O gal dažniau vartojamas daiktavardžio įnagininkas su būsimąjo laiko *būti* forma koreliuoja ne (tik) su gramatiniu laiku, bet (pagrečiui ir) su modalumu (panašiai kaip tariamosios nuosakos atveju) (plg. Ambrazas 2006)⁶?

- (ii) Modalumas reiškiamas veiksmažodžio nuosakomis. Galbūt esama reliatyvaus polinkio jį papildomai (an. *redundant*) žymėti dar ir linksniu. Kitaip sakant, gal modalumas reiškiamas ne tik veiksmažodžio, bet ir daiktavardžio gramatinėmis kategorijomis⁷.

Norint atsakyti į šiuos klausimus, toliau visų pirma trumpai kalbama apie nuosaką ir modalumą (žr. 1), po to – apie gramatinį laiką ir modalumą (žr. 2). Galiausiai nagrinėjama modalumo ir predikatyvu einančio daiktavardžio raiškos sąsaja (žr. 3–4) bei daromos išvados (žr. 5).

1. NUOSAKA IR MODALUMAS

Lietuvių gramatikos darbuose nuosakos kategorija paprastai apibrėžiama kaip veiksmažodžio gramatinėmis priemonėmis reiškiamas modalumas, t. y. kalbėtojo santykis su situacija tikrumo, galimybės, būtinybės, sąlygos ir kt. atžvilgiu (plg. Jablonskis 1922/1957: 258; Ulvydas, red., 1971: 55–56; Paulauskienė 1979: 141; Ambrazas, red., 2006: 304; Valeckienė 1998: 73; Holvoet, Judžentis 2004: 77–78; Judžentis 2012: 165). Reikšmės ir raiškos požiūriu nuosaka skirstoma nevienodai. Vienur jai priskiriami penki (Ulvydas, red., 1971: 65; Valeckienė 1998: 73), kitur – keturi (Jablonskis 1922/1957: 257; Ambrazas, red., 2006: 304–305) ar trys (Paulauskienė 1979: 165–166; 1983: 252–253; 1994: 310–311; Holvoet, Judžentis 2004: 80–82; Holvoet 2010; Judžentis 2012: 172–177) nariai. Daugiausia – penkias nuosakas – skyrė Pranas Gailiūnas akademinėje *Lietuvių kalbos gramatikoje* ir Adelė Valeckienė *Funkcinėje lietuvių kalbos gramatikoje*. Pirmojoje jų aptariamos tiesioginė, netiesioginė, liepiamoji, tariamoji ir geidžiamoji, o antrojoje – tiesioginė, netiesioginė, liepiamoji, tariamoji ir klausiamoji nuosakos. Jonas Jablonskis *Lietuvių*

---

⁶ „One of the findings that he [t. y. Ultan (1978)] reports is that future markers are often used in atemporal functions, especially functions associated with mood and modality. [...] Several languages were found with markers whose primary function appeared to express *mood*, but which could also be used to express *future time*“ (Bybee 1985: 156; dar plg. t. p.: 157–159). Plg. „What is more, at least in the major area, that of the irrealis modality, the epistemic and evaluative modes overlap to quite an extent and often share their grammatical coding“ (Givón 2001: 300–301, plg. dar 358–361).

⁷ Pavyzdžiui, Šiaurės Australijos *tangick* kalbų šeimoje modalumas žymimas ir daiktavardžio linksniu (plačiau žr. de Haan 2006: 40–41; dar šiuo klausimu plg. t. p.: 43).

kalbos gramatikoje nagrinėja tiesioginę, tariamąją, liepiamąją ir geidžiamąją, o Vytautas Ambrazas *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje*, be tiesioginės, tariamosios ir liepiamosios, dar ir netiesioginę nuosaką. Aldonos Paulauskienės, Akselio Holvoeto ir Artūro Judženčio darbuose skiriama trinarė nuosakos kategorija, kurią sudaro tiesioginė, tariamoji ir liepiamoji nuosakos (plg. Holvoet 2010). Netiesioginė nuosaka čia priskiriama evidencialumo kategorijai (Holvoet, Judžentis 2004; Judžentis 2012) arba vadinama „formaliai išreikštu tiesioginės nuosakos variantu“ (Paulauskienė 1979: 158; 165), o geidžiamoji nuosaka (plg. *tegul būna, tebūnie*) – tiesioginei nuosakai (Paulauskienė 1979: 160, 165; Holvoet 2010: 426).

Esama įvairių modalumo reikšmių klasifikacijų (plg. *inter alia* Palmer 2001; Frawley (ed.) 2006; Bybee 1985: 165–189; Bybbee, Perkins, Pagliuca 1994: 176–242; Paulauskienė 1979: 137–141; Holvoet, Judžentis 2004: 82–85; Holvoet 2007: 16–22; Plungian 2011: 189–215; Judžentis 2012: 166–169 ir ten nagrinėjamą literatūrą). Remiantis užsienio lingvistų nuomonėmis, naujausiuose lietuvių kalbotyrai skirtuose darbuose (Judžentis 2012: 166; Holvoet 2007; 2010; Holvoet, Judžentis 2004: 82–85) pagal tai, kaip kalbėtojas vertina situaciją, koks jo santykis su ja, skiriami du vertinamojo (an. *speakers attitude* pagal Givón 2001: 300; plg. Plungian 2011: 189–190, 198) modalumo tipai: episteminis ir deontinis⁸. Episteminiu modalumu reiškiamas kalbėtojo patirtimi ar pasaulio suvokimu paremtas teiginio arba situacijos vertinimas tikrumo (arba tikėtimumo) atžvilgiu, deontiniu modalumu – įvairūs kalbamos situacijos subjekto valios aktai (norai, leidimas, reikalavimas, būtinybė ir pan.) (Judžentis 2012: 166–167; Holvoet 2007: 16–17; Holvoet, Judžentis 2004: 82–83).

Sakinius su episteminį arba deontinį modalumą reiškiančiu modaliniurieveksmiu arba modaliniu veiksmažodžiu galima perfrazuoti paverčiant jį episteminį arba deontinį modalumą reiškiančio aukštesniojo predikato valdomu šalutiniu daiktavardiniu sakiniu, pvz.: *Jonas tikrai buvo mokytojas*, plg., *Tiesa, kad Jonas buvo mokytojas*; *Tu turi būti mokytojas*, plg., *Reikia, kad būtum mokytojas* (Holvoet, Judžentis 2004: 83; plg. Holvoet 2007: 16–17).

Episteminis modalumas paprastai reiškiamas tiesioginės nuosakos konstatuojamaisiais teigiamais sakiniais (*Jonas yra mokytojas*). Deontinio modalumo branduolį sudaro liepiamosios nuosakos formos (*Jonai, būk mokytojas*)⁹. Jis taip pat, pavyzdžiui, reiškiamas ir tais atvejais, kai tiesioginės nuosakos veiksmažodis vartojamas

⁸ „The epistemic-deontic distinction seems to be relevant, in a certain way, to mood. [...] If dynamic modality has no counterpart in the domain of mood, then is perhaps because it belongs to the periphery of modality“ (Holvoet 2007: 18).

⁹ „If we accept that the imperative is a mood, then regardless of whether we formulate its meaning semantically as based on valition, or pragmatically as expressing directives, it is obviously convenient to have deontic modality as a volitional type corresponding to it in the domain of modality“ (Holvoet 2007: 17; dar plg. t. p.: 22–23).

su hortatyvine dalelyte *te(gu(l))* ar proklitiku *te*⁻¹⁰ (*Tegul būna Jonas mokytojas*). Tiesioginė nuosaka yra nežymėtas nuosakos sistemos narys; ji yra susijusi ne tik su episteminiu, bet ir su deontinio modalumo reikšmėmis (Holvoet, Judžentis 2004: 86–87, 102–103; Holvoet 2007: 23–24; plg. Jablonskis 1922/1957: 258). Tariamasis nuosakos formos, kaip ir tiesioginės, taip pat vartojamos sakiniuose reiškiant tiek episteminių, tiek deontinių modalumą (pvz., *Jonai, būtum mokytojas, kita kalba būtų; Geriau jau būtum mokytojas*). Tačiau ji priešinama abiems – tiesioginei ir liepiamajai – nuosakoms kitu – irealumo (nefaktyvumo) – atžvilgiu (Holvoet, Judžentis 2004: 88; Holvoet 2007: 25; Judžentis 2012: 172–175).

Realus ir irealus modalumas skiriamas pagal kalbėtojo požiūrį į kalbamų dalykų realumą. Realiojo modalumo yra nepriklausomai nuo žmogaus egzistuojančios ir faktyvios situacijos. Tipiškai jos pasakomos sakiniams, kuriuose vartojamos veiksmažodžių tiesioginės nuosakos esamojo ir būtojo laiko formos. Irealaus modalumo situacijos yra nefaktyvios, įsivaizduojamos; jų realumo mažų mažiausiai kalbėjimo momentu patikrinti negalima. Tokios situacijos gali būti pasakomos tiesioginės nuosakos būsimojo laiko¹¹, liepiamosios ir tariamosios nuosakos formomis (Judžentis 2012: 168–169; plg. Holvoet, Judžentis 2004: 96–97, 104; Paulauskienė 1979: 141; 153; Plungian 2011: 124, 213–214). Be to, irealios situacijos gali būti pasakomos ir jau minėtomis tiesioginės nuosakos esamojo ir būsimojo laiko formomis su *tegu(l)*¹².

Taigi nuosakos sistema skiriama pagal du vienas nuo kito nepriklausomus kriterijus. Pagal faktyvumą realaus ir irealaus modalumo priešprieša (*tiesioginė* vs. *tariamoji* nuosaka), kurios žymėtas narys (*irrealis*), reiškiamas tariamosios nuosakos formomis, yra pabrėžtinio nefaktyvumo (nerealumo). Pagal vertinamojo modalumo tipą (episteminis vs. deontinis) tiesioginės nuosakos formos priešinamos su liepiamosios. Jei pripažintume, kad nuosakos sistemos pagrindą sudaro realaus ir irealaus modalumo priešprieša (Paulauskienė 1979: 141; 1994: 310–311; Holvoet, Judžentis 2004: 103; Holvoet 2007: 26, 59–60; Holvoet 2010: 441–442), tai tada liepiamoji nuosaka skirtina prie realaus modalumo (Holvoet, Judžentis 2004: 103; Holvoet

---

¹⁰ Čia laikomasi panašios nuomonės kaip in Holvoet 2007: 39, Judžentis 2012: 172. Plg. „We will therefore describe *teateina* as an indicative and *teateinie* as a residual separate mood“ (Holvoet 2007: 39).

¹¹ Plg.: „It can be argued that future is a prototypical irrealis category because it refers to events that have not yet happened and are therefore unreal“ (de Haan 2006: 41). „Although the future can be considered to be an irrealis category, as it refers to events that have not (yet) taken place, it is expressed with the Indicative mood in Latin“ (de Haan 2006: 44).

¹² „Pagrindinė nuosakų opozicija čia nustatoma pagal tai, ar kalbėtojas konstatuoja veiksmą kaip realų (tiesioginė nuosaka), ar kaip nerealų – liepiamą, pageidaujama, tariamą (liepiamoji ir tariamoji nuosakos)“ (Paulauskienė 1979: 141). Plg.: (t. p.: 165): „Tariamoji ir liepiamoji turi savo morfologinius rodiklius, žyminčius veiksmo nerealumą, o tiesioginė specialaus rodiklio neturi, todėl jos formomis galima išreikšti tiek realų, tiek ir nerealų veiksmą“.

2007: 60¹³; Judžentis 2012: 173; skirtingą nuomonę plg. Paulauskienė 1979: 141, 153–154). Tiksliau sakant, (i)realumo atžvilgiu liepiamoji nuosaka atsidurtų skalės *realu* (tiesioginė nuosaka) > *nerealu* (tariamoji nuosaka) viduryje, panašiai kaip tariamoji nuosaka skalės *episteminis* (tiesioginė nuosaka) > *deontinis* (liepiamoji nuosaka) modalumas atžvilgiu.

2. LAIKAS IR MODALUMAS

Gramatinis laikas kaip deiktinė kategorija iš kalbėjimo momento perspektyvos lokalizuoja įvykius laiko ašyje. Vientisiniai veiksmažodžio laikai (esamasis, būtasis, būsimasis) reiškia deiktinio laiko priešpriešas (dabartis, praeitis, ateitis). Skirtingai nei esamuojū ir būtuojū laiku reiškiami teiginiai, būsimuojū laiku reiškiami teiginiai kalbėjimo momentu nėra verifikuojami; jie mažiau kategoriški, nes teisingumo garantijos kalbėtojas negali duoti (plačiau žr. Holvoet, Pajėdienė 2004: 121–124). Taigi, kaip minėta, lietuvių kalbos būsimuojū laiku reiškiami teiginiai susiję su irealiu modalumu, o situacijos kalbėtojo santykio su tikrove atžvilgiu būsimasis laikas susijęs su episteminiu ir deontiniu modalumu. Kyla klausimas, su kuriais modalumo požymiais (be gramatinio laiko) galėtų būti sietinas reliatyviai dažnesnis predikatiškai vartojamo daiktavardžio įnagininkas (plg. de Haan 2006: 49–50)?

Liepiamosios ir tariamosios nuosakos formos morfologinių laiko kategorijos raiškos rodiklių neturi ir tiksliau apibrėžtų laiko santykių nerodo. Šiomis vientisinėmis formomis reiškiamo veiksmo kalbamuoju momentu dar nėra ir anksčiau nebuvo. Vartojant liepiamosios nuosakos formas veiksmas turi būti vykdomas, vartojant tariamosios nuosakos formas – (ne)galimas, tik įsivaizduojamas ar tariamas (t. y. irealus); tuo būdu veiksmas gali prasidėti ir būti realizuojamas jau pačiu kalbamuoju momentu (dabartyje) arba po jo (ateityje) (Ulvydas, red., 1971: 59).

Iš to, kas lig šiol trumpai sakyta, galima būtų manyti, kad lietuvių kalboje modalumas koreliuoja ne tik su veiksmažodžio, bet ir, galbūt, su daiktavardžio gramatinėmis kategorijomis¹⁴. Žiūrint į modalumą kaip į sudėtinę veiksmažodžio kategoriją – vadinamosios TAM (an. *time-aspect-modality*; plg. Givón 2001: 285, 303–305,

¹³ Plg. „In itself, the imperative cannot a priori be quantified as realis or irrealis. [...] With its explicit deontic meaning, the imperative is opposed to both the indicative and the conditional. If we regard the realis : irrealis distinction as the nucleus of the mood system, then the imperative only partly belongs to mood: its functions can be defined pragmatically, and is actually superimposed on modal meanings“ (Holvoet 2007: 26; plg. t. p.: 60).

¹⁴ Plg.: „The grammatical markers of modality a very varied. [...] Basically there are three types of marker: (i) individual suffixes, clitics and participles, (ii) inflection and (iii) modal verb“ (Palmer 2001: 19; plg. de Haan 2006: 40–41).

337 t. t.) – dalį (ir, be abejo, pripažįstant, kad modalumas ir sakinio predikacija gali būti reiškiamas ne tik veiksmažodžiu), straipsnyje ieškoma atsakymo, ar / kaip skirtingomis veiksmažodžio nuosakomis reiškiamas modalumas galimai veikia predikatyvu einančio daiktavardžio žymėjimo linksniu polinkius. Ar lyginant predikatyvu einančio daiktavardžio raiškos tendencijas apskritai galima kalbėti apie polinkį skirtingai žymėti atskirus modalumo tipus. Straipsnyje bus kalbama apie modalumą askriptyviniuose¹⁵ jungties *būti* sakiniuose su predikatyvu einančiu daiktavardžiu; nagrinėjami finitiniai *būti* sakiniai, kurių teigiamas predikatas pasakomas tiesioginės, liepiamosios ir tariamosios nuosakos formomis. Pradedama nuo vertinamojo modalumo ir predikatyvu einančio daiktavardžio žymėjimo galimos koreliacijos nagrinėjimo (žr. 3), po to aptariamas (i)realaus modalumo ir predikatiškai vartojamo daiktavardžio raiškos santykis (žr. 4) ir galiausiai daromos išvados (žr. 5).

Predikatyvu einančio daiktavardžio raiška nagrinėjama remiantis DLKT rasta empirine medžiaga. Iš viso surinkti ir straipsnyje analizuojami 1462 finitiniai askriptyviniai *būti* sakiniai, kurių 639 yra su tiesioginės nuosakos formomis, 351 – su liepiamosios ir 472 – su tariamosios nuosakos formomis. Turima medžiaga apibendrinama statistiškai.

3. VERTINAMASIS MODALUMAS (EPISTEMINIS VS. DEONTINIS) IR PREDIKATYVU EINANČIO DAIKTAVARDŽIO RAIŠKA

Episteminio modalumo branduolį sudaro konstatuojamieji tiesioginės nuosakos formomis pasakomi teiginiai, o deontinio – liepiamąja nuosaka reiškiami direktyvai. Konstatuojamuosius sakinius, kuriuose vartojamos tiesioginės nuosakos teigiamos būsimojo laiko *būti* formos dėl anksčiau minėtų priežasčių kol kas palikime nuosalyje ir visų pirma palyginkime sakinius su tiesioginės nuosakos esamojo ir būtojo laiko *būti* formomis ir sakinius, kuriuose vartojama liepiamoji nuosaka, pvz.:

- (1) *Dešimt metų už mane vyresnis. Na, ir čia jau vokiečiai užėjo, tai rusai buvo, tai vokiečiai, paskiau vėl rusai. Tėtė buvo **statybininkas**, jei namus statė.* DLKT
- (2) *Nuejom į šokių ir atvažiuo tas Romas iš kito kolūkio. Atvažiuodavo į atlaidus Labūnavoj Onos. Atvažiuodavo su sunkvežimiu, prisėdę daug. Jis buvo **vairuotoju**. Atvažiuo, jisai ten atvežė. Nu tai pasimatymas toks, nu ir taip lyg draugavam. Paskui nakt... vakare grįžom pas pusseserę, paryčiui.* DLKT

---

¹⁵ Plg. 2 išnašą.

- (3) *VU per ilgaamžę savo istoriją suvaidino ypatingą vaidmenį mūsų valstybės ir ne tik jos kultūriniame gyvenime. Šimtmečius jis buvo europinio lygio **universitetas**, kuriame studijavo ir profesoriavo įvairių šalių atstovai.* DLKT
- (4) *Pedagogas, akademikas Juozas Brazaitis, pasak minėtojo Stasio Ylos, buvo kovos **žmogus** – subtilus, garbus, patvarus, taiklus ir gilus. Jeigu ieškotume pavyzdžių svetur, artimų jam šiame pokaryje, rastume gal tris.* DLKT
- (5) *Valdyk arba paklusk! – štai koks devizas glūdi tokioje pozicijoje; arba būk Didžiu **Žmogumi**, Herojumi, besigrumiančiu su likimu ir pelnančiu šlovę („kuo didesnis kritimas, tuo didesnė šlovė“; – sako Herakleitas).* DLKT
- (6) *Laiško pabaigoje trys smulkia Aleksandro Stulginskio rašysena parašytos eilutės: „Brangi Aldute, sėkmingai baik mokslą, būk geras **žmogus**, aš nors toli gyvendamas mintimis visuomet su Tavimi. Tavim džiaugsiuos ir didžiuosiuos. Laiminu Tave, telaimina Tave Aukščiausias. Tėtė.* DLKT
- (7) *Išgirstame V. Krėvės žodžius, artimus Vydūnui: „Jei tu esi sau žmogus, būk patsai sau **žmogum** ir ieškoki kelio, svetimos rankos nesilaikydamas“.* DLKT
- (8) *Prieš porą dienų lituanistė Eugenija tuos užsakė. – Petrai, būk **žmogus**, padaryk greičiau, pasistenk, už savaitės laukiame vizitacijos. Paskubėk, aš jau neliksiu skolinga. – Ką jūs, mokytoja, ką jūs.* DLKT
- (9) *Palydi!. Sako. Nors iki namų, žinai. Tai ką, sakau, da į lovą paguldyt gal reikės?. Sako, nors iki namų, žinai. Ne ne, sakau, nelydėsiu. Ne. Andriau, būk **draugas**, palydėk, ma baisu. Eik tu, aš įsitikinęs! Eik tu, te jis ma, šakės, sako, prisižaidėm. Daba, vyruti, namuose dvasios. Turėsi kunigą užpirkt.* DLKT
- (10) *Negaliu priimti tavo aukos! Užteks, jei sumokėsi už gyvulius. Paskui, kiek patylėjęs, tarė: – Aš taip pat norėčiau ši tą pasiūlyti. Būk mano **draugu**. Amžinos draugystės vardan vyrai be žodžių paspaudė vienas kitam dešinę.* DLKT

Iš sakinių (1)–(10) matyti, kad juose predikatyvu einantis daiktavardis iš principo pagrečiui gali būti pasakomas ir vardininku, ir įnagininku. Ar / kaip kalbamosiomis nuosakomis pasakomi modalumo skirtumai susiję su predikatyvu einančio daiktavardžio raiškos polinkiais? Jei pripažinsime, kad konstatuojamuose jungties sakiniuose su tiesioginės nuosakos esamojo laiko *būti* formomis yra įprastas daiktavardžio vardininkas, o su būtojo laiko formomis jis truputį retesnis, tai turėsime konstatuoti, kad sakiniuose su liepiamosios nuosakos *būti* formomis daiktavardžio įnagininką linkstama rinktis dažniau. Konkrečiau kalbant, matyti, kad (5)–(10) tipo sakiniuose predikatyvu einančio daiktavardžio įnagininkas pasirenkamas 23,1 % turimų atvejų (arba 81 sakiniuose iš 351), o (1)–(4) tipo sakiniuose 7 % visų atvejų (arba 10 sakinių iš 146) (apie tai dar plg. Semėnienė 2004).

Taigi, jei predikatyvu einančio daiktavardžio įnagininkas dažnesnis sakiniuose su liepiamosios nuosakos forma, vadinasi, jis galėtų būti panašiai vartojamas ir sakiniuose su *te(gu(l))*, *te-* ir tiesioginės nuosakos formomis. Palyginkime:

- (11) – *Už tą, su kiaukutu!* – *Už Ralfą! Ralfą!* – Tegul tas su trimitu būna **vadas**. Ralfas pakėlė ranką, kad visi nutiltų. – Gerai. Kas nori, kad Džekas būtų vadas? Choristai paniuro, tačiau pakėlė rankas. – O kas nori manęs? DLKT
- (12) Vienas geriausių būdų padėti vaikams suprasti pagarbos sąvoką yra su jais pagarbiai elgtis. Tegul mokymiesi jie būna jūsų **partneriais**. Padrąsinkite vaikus išsakyti savo pasiūlymus, įtraukite jų pasiūlymus į savo planus, vertinkite jų idėjas. Klausykite, ką jie kalba. DLKT
- (13) Taip pat nesivadinkite mokytojais, nes jūsų vienintelis Mokytojas yra Kristus. Kas iš jūsų didesnis, tebūnie jums **tarnas**. Nes kas save aukština, bus pažemintas, o kas save žemina, bus išaukštintas. DLKT
- (14) Spalvinga grupės diskografija pateikia gerokai daugiau magiškų atradimų ir rock'n'roll'inės ekstazės akimirky. Todėl šis dvigubas diskas tebūnie tikrai **raktu**, leisiančiu kiekvienam norinčiam atverti modernaus heavy metal pasaulį. Pasaulį, kurio nekarūnuotais karaliais tapo Judas Priest. DLKT
- (15) Savanoriai tebūna mums **pavyzdys**. Partinius ir asmeninius ginčus atidėsime iki tos dienos, kada būsime visai laisvi ir tautiškai subrendę. Savanoriaiėjo mirti vardan Lietuvos. DLKT
- (16) Į Tautą, jos solidarumą ir gyvybę nukreipta klausa. Dėl to nė vienas padorus lietuvis negali būti šios konferencijos dalyviu. Verčiamas – turi nevykti. Tebūna mums **pavyzdžiu** du Lietuvos vyrai: dr. K. Grinius ir prof. J. Aleksa. DLKT
- (17) Girdi, mokytojau, tebūsiu aš **puokštė** gėlių, kad tu uostum jų aromatą! Tegul aš būsiu šviežias skanus **vaisius**, kad tu mane skanautum! Tegul aš būsiu amžina **glamonė**, o tu skęsk manyje!.. DLKT
- (18) Aš pats nenoriu (ir negaliu) būti liudytoju savųjų nesąmoningųjų potyrių. Tegu kitam aš tokiu nesąmonės **šaltiniu** būsiu. Jis įsižiūrėjo į savo atvaizdą veidrody, kabėjusiam čia pat, ant sienos. Dieve, iš veidrodžio į jį žvelgė nepažįstamas barzdotas vyras. DLKT
- (19) Meldžiu, išklausk. Štai Aurimas tebus **liudininkas**. Jis neleis meluoti. DLKT
- (20) Sovietų lagerių duonos ragavęs A. Roslanas atsakė: „Jeigu nuvažiuočiau į Maskvą, nepulčiau jo smerkti ar barti. Ne aš, o Dievas jam tebus **teisėjas**“. DLKT
- (21) Ši mūsų laida tebus jiems atminimo **žvakele**. DLKT

Nors (11)–(21) tipo sakinių DLKT esama palyginti nedaug, kalbėti apie predikatyvu einančio daiktavardžio raiškos polinkius galima. Sakiniuose, kur su tiesioginės nuosakos esamojo arba būsimąjo laiko *būti* forma vartojama dalelytė *te(gu(l))* (plg. sakinius (11)–(12); (17)–(18)), įprastas predikatyvu einančio daiktavardžio vardininkas: pirmuoju atveju jis vartojamas 93,75 % visų turimų atvejų (arba 15 sakinių iš 16), antruoju – 87,5 % (7 sakiniuose iš 8). Vardininkas gana dažnas ir su senąja *tebūnie* forma¹⁶: jį renkamasi 87,2 % sakinių (arba 34 sakiniuose iš 39) (plg. sakinius (13)–(14)). Sakiniuose su *tebūna* (plg. sakinius (15)–(16)) derinamasis predikatyvu einančio daiktavardžio linksnis sudaro 66,7 % atvejų (22 sakiniai

¹⁶ Plg. „The permissive (historically continuing the Indo-European optative) is now defunct, having been replaced with indicative forms: the contemporary equivalent of *te-būnie* would be *te-būna* or *tegu būna*“ (Holvoet 2010: 426; plg. Paulauskienė 1994: 311–312).

iš 33), o su *tebus* (plg. sakinius (19)–(21)) – 93 % visų sakinių (arba 40 iš 43)¹⁷. Atrodo, kad kalbamuoju atveju predikatyvo linksniui įtakos turi ne tiek pats deontinis modalumo tipas, kiek veiksmažodžio forma: deontiškumui žymėti *te-* atveju esama polinkio daiktavardžio įnagininką rinktis papildomai.

Regis, pats laikas grįžti prie teigiamų *būti* sakinių su tiesioginės nuosakos būsimosio laiko forma. Pvz.:

- (22) *Taigi žinojau: būsiu rašytojas. Ne mokytojas, ne koksai švietimo inspektorius ir net ne dėstytojas ar literatūros mokslininkas (baisu ir pagalvoti!), o rašantis literatas.* DLKT
- (23) *Žaima. Vienintelis vakaras. Netrukus būsiu šešėlis. Netrukus. Noriu pasakyti tau, kas man buvai ir kas esi. Tu niekada nebuvai tik šešėlis. Tu man dovanojai amžinybę to nežinodamas.* DLKT
- (24) *Paklausus trečius metus lankantį pynimo būrelį Andrių, ar sunku pinti, berniukas susimąstęs atsakė: „Ne. Galbūt užaugęs pynėju būsiu“. O paklausus mokinių, kur senovės lietuviai naudojo pintus daiktus, vadovė šypsojosi ir džiaugėsi: „Kiek daug jie žino...“* DLKT
- (25) *Kaip įsivaizduoji savo ateitį? – Kaip bus po mutacijos – neaišku. Jei bus gerai – padėkosiu Dievui ir galbūt būsiu dainininku. – To tau, Dima, nuoširdžiai ir linkiu.* DLKT
- (26) *Sociologijoje išlieka šitoks prietaras, kuris aiškiai rodo, kad nesama trumpo kelio iš mūsų ideologijų klampynės. (Jei tapai hegelininku, tai visada būsi hegelininku.) Savityra negali pakeisti tų praktinių veiksmų, reikalingų įkurti demokratinėms institucijoms.* DLKT
- (27) *Žaidžiu tik antrą kartą: pirmą kartą vieną metimą „prašovia“ pro vieną, antrą – pro kitą kėglių takelio pusę. Galvojau, kad savo vaikinams būsiu inkaru, o dabar už savo vyrus pasirodžiau geriau. Labai tvirtai planuojame užimti trečią vietą, – „Kauno dieniai“ kalbėjo klaipeidietė Inga Briazkalova.* DLKT
- (28) *Johansenai, ar tu ką nors nusimanai apie jūrininkystę. – Ne, sere. – Na, nesvarbu! Vis tiek tu dabar būsi šturmanas. Persigabenk savo skarmalus į kajutę ant jo guolio. – Klausau, sere,– linksmai atsiliepė Johansenas ir nuėjo į baką.* DLKT
- (29) *Dieve, aš esu pasmerktas, – suwaitojo Aichas. – Gelbėk mane!” Ir Viešpats išgirdo jį ir pasi-gailėjo jo. – Žmogau, tu būsi mano pranašas! – tarė Viešpats. – Ar matai miestą? Jis vadina Regabu. Jo gyventojai sutepė žemę po savo kojomis, nes peržengė įstatymus.* DLKT
- (30) *Nepamirškite, kad aš – pirklys, ketinąs likti Egipte ir pralobti. Hetitai suteiks mums reikalingą stabilumą. – Tu būsi mano finansų ministras, Raja. – Dievams leidus, mes prartėsime. Karas – laikinas dalykas, svarbiausia – laikytis nuošaliai.* DLKT
- (31) *Ateikite prie manęs – aš jus palaiminsiu, suteiksiu jums amatą. Laimindamas kiekvienam skyręs profesiją. Sakęs: „Būsi mokytoju, būsi kunigu, tu būsi gydytoju, o tu – mokslininku“. Kitam – karininku, dar kitam – menininku... Pagailo levai kamaroje uždarytųjų.* DLKT
- (32) *Žinojai iš anksto? – Man įsakė... – Pažįsti „Ereliuką“? – Nee, kaip dievų myliu! Girdėjau tik – šlubiu apsimeta kartais. – O tu būsi nebyliu! Kol šitas šlubis gyvas vaikštinės! – pasakė Antosė, užsegdama „kolto“ dėklą. Sekretorius tirtėjo iš nesuvaldomo nervinio juoko. – Sėsk! DLKT*

¹⁷ Plg. „This construction [t. y. *tebūna*] is now bookish and in the spoken language it has been ousted by constructions with *tegu(l)*“ (Holvoet 2010: 427).

- (33) *Knibždėjo žuvų. Netrukus jie tiek jų susėmė, kad vos galėjo ištraukti tinklą. Tada Jėzus Simonui, kuris vėliau tapo Petru, tarė: Nebijok! Nuo šiol tu būsi žmonių žveju! Žuvis buvo stambios, o per didinamąjį stiklą atrodė dar didesnės. Akys baltos, išverstos, jos be reikalo manė, kad saugiai lindės sau.* DLKT
- (34) *Žiaurus dabar bus Mano nuosprendis: bet Tu – negalėsi gyventi be Manęs! Visais kitais atvejais: tu pavirsi Žmogumi be Fėjos – Globėjos!! Tu būsi eiliniu lietuviu... Bet, Mielas Linai! Aš nė kiek nenoriu išgąsdinti Tavęs!* DLKT

Kaip matyti iš (22)–(34) sakinių, jais reiškiamas episteminis (plg. sakinius (22)–(27)) arba deontinis (plg. sakinius (28)–(34)) modalumas. Tiek episteminio, tiek deontinio modalumo sakiniuose pagrečiui galimi vartoti abu predikatyvu einančio daiktavardžio žymėjimo būdai – derinamasis ir nederinamasis. Tačiau matyti tendencijų deontinio modalumo sakiniuose kiek dažniau rinktis įnagininką: sakiniuose su būsimojo laiko jungtimi, kur reiškiamas deontinis modalumas, įnagininkas vartojamas 26 % visų turimų atvejų (arba 27 sakiniuose iš 104), o episteminio modalumo sakiniuose – 12,4 % (arba 31 sakinyje iš 250).

Vertinamojo modalumo požiūriu belieka aptarti *būti* sakinius su tariamąja nuosaka. Tokiuose sakiniuose reiškiamas episteminis tikrumo ir deontinės manipuliacijos laipsnis yra mažesnis (plg. Holvoet, Judžentis 2004: 88; Givón 2001: 313 an. *lower certainty; weaker manipulation*). Palyginkime:

- (35) *Pagaliau man netrūktų jokios tobulybės, nes duočiau sau visas tobulybes, kurių idėjas turiu, ir todėl būčiau Dievas. Nereikia manyti, kad sunkiau įsigyti dalykus, kurių man trūksta, negu tuos, kuriuos jau turiu.* DLKT
- (36) *Gagarinas, pirmasis žmogus į aukštybes pakilo ir Dievo nerado. Šnekėjo ir mokiniai. Tik mergaitės. Tarp Dievažėnų mergaičių aš prapulčiau, būčiau tyli zylė tarp giesmininkių volungių ir lakštingalų.* DLKT
- (37) *Viliuosi, jog kada nors, miglotoje ateityje, pradėtą darbą pratęs kiti, geresni vertėjai ir gilesni mąstytojai. Bet būčiau veidmainis guosdamasis tik ateitimi. Viliuosi, kad ir mano vertimas nėra beviltiškai prastas.* DLKT
- (38) – *Matai, broli, galėjau ir aš per jo protekciją užimti prie tarybinės valdžios neblogą vietą. Būčiau dabar kokiū nors tardytoju, koks nors MGB kapitonas Jonaitis. Tinka mano pavardei toks titulas, ar ne? Narstyčiau dabar tave po kauliuką.* DLKT
- (39) *Ne, žinoma, ir ne todėl, kad ji laukiasi – nors nesuprantu, kodėl ji nori turėti palikuonių su nuobodžiuoju Bretu... Tai todėl, kad ji nori, jog aš būčiau jos pamergė. Bifė tyliai sukikeno. – Manau, velniškai drąsu. O tu nenori? – Aš? Su mergaitiškų spalvų, kaip pyragaitis atrodančia suknele? Nė velnio!* DLKT
- (40) *Šią svajonę puoselėjau ir aš, ypač tėvas norėjo, kad būčiau povandeninio laivo kapitonu, iškilčiau moterų pliažę ties Palangos tiltu...* DLKT
- (41) *Idomu, kaip Tamsta pasidarei universiteto lektorium? – Šiame slavų klube susipažinau su lingvistu prof. Rozvadovskiū, kurs panorėjo, kad aš būčiau lietuvių kalbos lektoriumi prie jo katedros.* DLKT

- (42) *Elegantiškai pasuka ant vienintelės kojos ir nušokdina iki dėžutės. Lygiai su tokia pat meile ima kitą grybą. Kad bent šią akimirką aš būčiau **grybas**... Greitai! Greičiau, pirmyn, po valandos visi turi būti nurinkti. Mes ir šienaujame. Jokio švelnumo. Mes neturime nei mačėtės, nei dalgių.* DLKT
- (43) *Prie Kuršių marių, viename žvejų kaimelyje, gyveno maža žvejų valtelė, kuri labai norėjo tapti dideliu laivu ir pamatyti jūrą. „Ak, kad aš būčiau didelis **laivas**, tada plaukčiau į šniokščiančią jūrą“; – mąstė ji ir dūsavo.* DLKT
- (44) *Įteisinti trumpesnę darbo dieną ar savaitę, suteikti keletą laisvų dienų per mėnesį, „atleisti“ jas nuo viršvalandžių ar darbo savaitgaliais. Geriau jau būčiau **bedarbė**. Kai pagaliau pavyko susirasti darbą, „vežu“ tiek, kiek viršininkas užkrauna. Tyliau, nors tenka užtrukti darbe iki vėlumos, aukoti poilsio dienas.* DLKT
- (45) *Matydamas krauju pasruvusias kareivio akis, į tas akis žvilgsnį įbedęs, Jakovas skubėdamas mintyse pratarė: kad taip būtum tu **šakalu**, ir kad vilkai ir laukiniai šunys tave užpuolę kramtytų, kad bijotum žmogaus ir tik dvėseną mistum! Ir nutilo laukdamas.* DLKT

Sakiniuose (35)–(38) reiškiamas episteminis, o (39)–(45) deontinis modalumas. Turima DLKT medžiaga leidžia teigti, kad deontinio modalumo sakiniuose su tariamosios nuosakos *būti* dažniau renkama predikatyvu einančio daiktavardžio įnagininką: jis vartojamas 31,6 % visų atvejų (arba 24 sakiniuose iš 76). (35)–(38) tipo sakiniuose daiktavardžio įnagininkas sudaro 4,5 % visų sakinių (t. y. vartojamas 18 sakinių iš 396).

Taigi, iš to, kas sakyta, aiškėja, kad santykinis polinkis dažniau vartoti predikatyvu einančio daiktavardžio įnagininką koreliuoja ne tik su pačia veiksmožodžio finitine forma, bet ir su deontiniu modalumu (dar plg. toliau). Kita vertus, nuosakos sistemos pagrindu laikant *realus / irealus* priešpriešą ir teigiant, kad tariamoji nuosaka nėra kokiais nors ypatingais ryšiais susijusi nei su episteminiu, nei su deontiniu modalumu ir jos funkcija tokio tipo sakiniuose kaip (35)–(45) iš esmės yra ta pati (plg. Holvoet, Judžentis 2004: 88–95, 101–103; Holvoet 2010: 431–432; Judžentis 2012: 174–175) – ja reiškiami irealūs (pabrėžtinio nefaktyvumo) dalykai – toliau kalbama apie (i)realaus modalumo santykį su predikatyvu einančio daiktavardžio raiškos polinkiais.

4. (I)REALUS MODALUMAS IR PREDIKATYVU EINANČIO DAIKTAVARDŽIO RAIŠKA

Kaip jau sakyta, tipiška realaus modalumo raiška – veiksmožodžio tiesioginė nuosaka, visų pirma esamojo ir būtojo laiko formos. Kalbantysis teigia veiksmą kaip realų (tikrą) dabarties ar praeities faktą¹⁸. Irealus modalumas tipiška reiškiamas tariamąja

¹⁸ „Konstatuojant veiksmą kaip tikrą, pasakoma ir jo lokalizacija tam tikru laiku – praeityje, dabartyje ar ateityje“ (Paulauskienė 1979: 153).

nuosaka. Visomis kitomis nuosakų formomis reiškiamas realumo laipsnis yra mažesnis. Ar / kaip tai koreliuoja su predikatyvu einančio daiktavardžio žymėjimu?

Be to, kas anksčiau sakyta apie predikatyvu einančio daiktavardžio žymėjimą su tiesioginės nuosakos skirtingų laikų formomis, reikia dar minėti, kad sakiniuose su būsimąjo laiko *būti* forma predikatyvu einančio daiktavardžio įnagininkas vartojamas 16,4 % visų turimų atvejų (arba 58 sakiniuose iš 354). O sakiniuose su tariamosios nuosakos formomis įnagininką renkama 8,9 % visų turimų atvejų (42 sakiniuose iš 472). Taigi aiškėja, kad sakiniuose su tariamąja nuosaka kaip pabrėžtinio nefaktyvumo (t. y. irealumo) rodikliu daiktavardžio įnagininkas vartojamas rečiau nei su formomis, kurios nėra taip žymėtos, t. y. jomis reiškiamas realumo laipsnis yra didesnis (pvz., tiesioginės nuosakos būsimąjo laiko arba liepiamosios nuosakos formomis).

5. BAIGIAMOSIOS IŠVADOS

Nuosakos sistemą laikant dvipole ir ją skirstant pagal du vienas nuo kito nepriklausomus kriterijus – vertinamąjį (kalbėtojo santykio su situacija) ir irealumo (kalbėtojo požiūrio į kalbamų dalykų realumą) – skiriama episteminio ir deontinio modalumo formų ir pabrėžtinio nefaktyvumo formų ir formų, kurios nėra taip žymėtos, skalė (tiesioginė > liepiamoji nuosaka ir tiesioginė > tariamoji nuosaka).

Tiesioginės ir liepiamosios nuosakos santykis yra asimetrinis: deontinio modalumo branduolį sudaro liepiamoji nuosaka, episteminio – tiesioginė, kurios formos vartojamos ir deontiškai. Iš principo skirtingiems modalumo tipams priklausančioms nuosakoms esti būdinga santykinai kiek skirtingai žymėti predikatiškai vartojamą daiktavardį. Deontinio modalumo nežymėta (pagrindinė) raiška yra liepiamoji nuosaka: tokiuose teigiamuose jungties *būti* sakiniuose matyti reliatyvus polinkis dažniau vartoti predikatyvu einančio daiktavardžio įnagininką. Analogiškai panašios raiškos santykinės tendencijos, t. y. polinkis rinktis daiktavardžio įnagininką, matyti ir su kitų deontiškai vartojamų nuosakų formomis; čia įnagininką renkama netgi dažniau nei su liepiamosios nuosakos formomis. Deontiškai vartojant netipiškas nuosakų formas (t. y. ne liepiamosios, o tiesioginės ar tariamosios nuosakos), kalbamąjį modalumą linkstama dažniau žymėti predikatyvu einančio daiktavardžio įnagininku (plg. Holvoet 2007: 68). Ir atvirkščiai: episteminio modalumo branduolį sudaranti tiesioginė nuosaka su jai būdingu predikatyvu einančio daiktavardžio (derinamuoju) žymėjimu santykinai atliepiama ir sakiniuose su kitomis epistemiškai vartojamomis nuosakų formomis (plg. tariamąją nuosaką). Taigi žiūrint į predikatyvu einančio daiktavardžio raišką finitiniuose askriptyviniuose *būti* sakiniuose, matyti, kad predikatyvo linksnio vartojimo tendencijos susijusios su vertinamuoju modalumu. Santykinai dažnesnio predikatyvu einančio daiktavardžio įnagininko galima tikėtis skalės *episteminis* > *deontinis* modalumas atžvilgiu, arba, kitaip, ver-

tinamojo modalumo požūriū išeities tašku imant episteminiū modalumū reiškiančias tiesioginės nuosakos esamojo laiko formas ir jas reliatyviai priešinant deontinio modalumo liepiamosios nuosakos formoms, būtū galima kalbėti apie laipsnišką skalę (hierarchiją) *tiesioginė nuosaka* > *liepiamoji nuosaka*, kur daiktavardžio raiškos požūriū hierarchijos viduje atsiduria kitos nuosakū formos.

Irealumo požūriū tarp asimetriškai skiriamū tiesioginės ir tariamosios nuosakū išsidėsto kitos finitinės *būti* formos, turinčios mažesnį irealumo laipsnį nei pati tariamoji nuosaka, t. y. *tegu* su esamuoju ir būsimuoju laiku, būsimojū laiko formos, liepiamoji nuosaka¹⁹. Kalbant apie predikatyvū einančio daiktavardžio raiškos galimū koreliaciją su irealumu, matyti, kad daiktavardžio įnagininką dažniau linkstama rinktis ne su tipiška irealumą reiškiančia tariamąja nuosaka, bet su kitū nuosakū (t. y. tiesioginės, liepiamosios) formomis, kuriomis reiškiami mažiau realūs dalykai. Tipiškas irealumas paprastai žymimas veiksmožodžio tariamąja nuosaka. Mažesnio irealumo laipsnio raiška, regis, koreliuoja ne tik su nuosaka, bet ir su predikatyvū einančio daiktavardžio raiškos tendencijomis.

Taigi, viena vertus, matyt, būtū galima kalbėti apie principinę predikatyvū einančio daiktavardžio raiškos santykinę koreliaciją su modalumu tarp asimetriškai skiriamū skalės *episteminis* > *deontinis* ir *realus* > *irealus* nariū, kita vertus, tais atvejais, kai modalumas reiškiamas netipiškai, matyti polinkis tai žymėti papildomai – vartoti ir predikatyvū einančio daiktavardžio įnagininką.

ŠALTINIAI

DLKT – *Dabartinės lietuviū kalbos tekstynas*, sud. Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centras (prieiga internete <http://donelaitis.vdu.lt>).

LITERATŪRA

Ambrasas Vytautas, red., 2006: *Dabartinės lietuviū kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijū leidykla.

Bybee Joan 1985: *Morphology. A Study of the Relation between Meaning and Form*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Bybee Joan, Perkins Revere, Pagliuca Williams 1994: *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago-London: The University of Chicago Press.

¹⁹ Plg. „Kalbant apie *realus* / *nerealaus* veiksmo priešpriešą, būtina pažymėti, kad ji yra pačios tiesioginės nuosakos viduje: tai, kas įvyko praityje, realiau ir konkrečiau negu tai, kas bus po kalbamojo momento. Todėl *nerealaus* veiksmo modaliniuose kontekstuose būtojo laiko formos nevartojamos. Čia tinka tik į ateitį projektuojamos esamojo ir būsimojū laiko formos“ (Paulauskienė 1994: 311).

- Frawley William, ed., 2006: *The Expression of Modality*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Givón Talmy 2001: *Syntax 1*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins.
- Haan Ferdinand de 2006: Typological approaches to modality. – *The Expression of Modality*, ed. by Frawley William. Berlin: Mouton de Gruyter, 27–69.
- Hengeveld Kees 1992: *Non-verbal Predication: Theory, Typology, Diachrony*. Berlin etc.: Mouton de Gruyter (= Functional Grammar Series 15).
- Holvoet Axel 2007: *Mood and Modality in Baltic*. Krokow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego.
- Holvoet Axel 2010: Mood in Latvian and Lithuanian. – *Mood in the Language of Europe*, ed. by Björn Rothstein, Rolf Thieroff. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 425–443.
- Holvoet Axel, Judžentis Artūras 2004: Nuosakos kategorijos struktūra. – *Gramatinių kategorijų tyrimai*, red. Axel Holvoet, Loreta Semėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (= Lietuvių kalbos gramatikos darbai 2), 77–104.
- Holvoet Axel, Pajėdienė Jūratė 2004: Laiko kategorija ir laiko formos. – *Gramatinių kategorijų tyrimai*, red. Axel Holvoet, Loreta Semėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (= Lietuvių kalbos gramatikos darbai 2), 121–140.
- Jablonskis Jonas 1922/1957: Lietuvių kalbos gramatika. – *Jonas Jablonskis. Rinktiniai raštai 1*, sud. Jonas Palionis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, 181–433.
- Judžentis Artūras 2012: *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, rankraštis.
- Paulauskienė Aldona 1979: *Gramatinės lietuvių kalbos veiksmažodžio kategorijos*. Vilnius: Mokslas.
- Paulauskienė Aldona 1994: *Lietuvių kalbos morfologija: Paskaitos lituanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Palmer Frank Robert 2001: *Mood and Modality*, 2 edition. Cambridge: University Press.
- Plungian Vladimir 2011: *Gramatinių kategorijų tipologija 2*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Semėnienė Loreta 2004: Die Prädikative Verwendung von Substantiven im Litauschen: Nominativ vs. Instrumental. – *Acta Linguistica Lithuanica* 50, 35–53.
- Šukys Jonas 1998: *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartosena ir normos*. Kaunas: Šviesa.
- Ullian Russell 1978: The Nature of Future Tenses. – *Universals of Human Language*, Vol. 3, ed. by Joseph H. Greenberg. Stanford: Stanford University Press, 83–123.

Ulvydas Kazys, red., 1976: *Lietuvių kalbos gramatika 3: Sintaksė*. Vilnius: Mokslas.

Ulvydas Kazys, red., 1971: *Lietuvių kalbos gramatika 2: Morfologija*. Vilnius: Mintis.

Valeckienė Adelė 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Noun in the Nominative and Instrumental Case in Finite and Ascriptive Sentences of *būti* (to be)

SUMMARY

The article deals with the possible connection between the marking of noun predicatives and the modality expressed by moods. The material analysed in the article consists of ascriptive finite sentences of the copula *būti* (to be) collected from the *Corpus of the Contemporary Lithuanian Language* (CCLL) where a positive predicate is expressed in the forms of different moods.

When the system of mood is considered bipolar and divided under two independent criteria – evaluative (speaker's relationship with the situation) and irreality (speaker's approach towards the reality of the subject of speaking), the scale of epistemic and deontic forms of modality and the forms of highlighted non-fact as well as the forms not marked like that (indicative > imperative mood and indicative > subjunctive mood) are singled out.

In principle, the moods belonging to different modality types can be characterised by a relatively different marking of the noun used as a predicative. The opinion is followed that in terms of evaluative and irreal modality, morphosyntactic marking is gradual and we can speak about the relative tendency to use the instrumental of the noun used as a predicative in respect of the scales *epistemic* > *deontic* (indicative > imperative mood) and *real* > *irreal* (indicative > subjunctive mood). On the other hand, in cases when the expression of modality by moods is less typical, a relative tendency can be observed to use the instrumental of the noun used as a predicative in a redundant manner and to use it even more often. The more atypical modality is expressed by the forms of verbal moods, the more the instrumental of the noun used as a predicative is likely.

Įteikta 2013 m. gruodžio 3 d.

LORETA VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

loreta@lki.lt

JURGA CIBULSKIENĖ
Lietuvos edukologijos universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: kognityvinė semantika, konceptualioji metafora, politinis diskursas.

ROMA JAGMINAITĖ
Valstybinis mokslinių tyrimų institutas,
Gamtos tyrimų centras

Mokslinių tyrimų kryptys: kognityvinė lingvistika, konceptualiosios metaforos teorija.

TS-LKD PARTIJOS 2008 METŲ RINKIMŲ KAMPANIJOS Į SEIMĄ KOGNITYVINĖ ANALIZĖ: KONCEPTUALIOJI *KELIONĖS* METAFORA

Cognitive Analysis of the Campaign
of the Homeland Union – Lithuanian Christian
Democrats for the Lithuanian Parliamentary
Elections of 2008: Conceptual Metaphor
of *JOURNEY*

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojama TS-LKD partijos 2008 m. rinkimų kampanijos į Seimą konceptualioji *KELIONĖS* metafora, taikant Jonathano Charteris-Blacko *kritinės metaforos analizės* metodą, sujungiantį *konceptualiosios metaforos teoriją* ir *kritinio diskurso analizę*. Kognityvinė analizė atskleidė, kad konservatoriai 2008 m. rinkimus konceptualizuoja kaip kelionę, tiksliau sakant, valstybės vystymasis (valstybės progresas ir (ar) regresas) metaforizuojamas kaip kelio-

---

ESMINIAI ŽODŽIAI: konceptualioji *KELIONĖS* metafora, metaforų kaita, Lietuvos konservatorių rinkiminis diskursas.

KEYWORDS: conceptual metaphor of *JOURNEY*, change of metaphors, electoral discourse of the Lithuanian Conservatives.

nė. TS-LKD politiniame diskurse itin dažnai akcentuojamas *kelias*, kuris yra konceptualiosios metaforos VALSTYBĖS VYSTYMASIS YRA KELIONĖ vienas iš pagrindinių konceptų kalbant apie valstybės vystymąsi kaip kelionę; be to, konservatorių diskursui taikytina KELIO vaizdo schema, implikuojanti judėjimą į priekį, konceptualiai atitinkantį būdus politiniams tikslams pasiekti. Tyrimas parodė, kad konservatorių partijos 2008 m. rinkimų diskurse KELIONĖS metafora yra viena iš vyraujančių ir labiausiai atskleistų konceptualiųjų metaforų, nes nagrinėjamame diskurse gausu kelionės kaip ištakos srities metaforinių pasakymų, konceptualiai atitinkančių valstybės vystymąsi kaip tikslo sritį.

ANNOTATION

The article analyses the conceptual metaphor of JOURNEY as apparent in the campaign of the Homeland Union – Lithuanian Christian Democrats Party (TS-LKD) for the Lithuanian Parliamentary Elections of 2008 on the basis of Jonathan Charteris-Black's *critical metaphor analysis* method bringing together *conceptual metaphor theory* and *critical discourse analysis*. The cognitive analysis revealed that the Conservatives conceptualise the elections of 2008 as a journey; to be more precise, the development of the country (country's progress and/or regress) is metaphorised as a journey. In its political discourse, TS-LKD often highlights *the road* which is one of the main concepts of the conceptual metaphor THE COUNTRY'S DEVELOPMENT IS A JOURNEY when speaking about the development of the country as a journey; what is more, the discourse of the Conservatives resorts to the scheme of the image of the ROAD implicating the movement forwards which conceptually corresponds to the methods for achieving political goals. The research revealed that the 2008 electoral discourse of the conservative party relies on the metaphor of JOURNEY as one of the dominant and mostly revealed conceptual metaphors because the discourse under analysis abounds in metaphorical expressions of a journey pertaining to the source domain that can conceptually be paralleled to the development of the country as the target domain.

1. ĮVADAS

Prieš daugiau nei tris dešimtmečius George'o Lakoffo ir Marko Johnsono knyga „Metaforos, kuriomis mes gyvename“ (Lakoff, Johnson 1980), sukėlusi tikrą revoliuciją kalbotyroje ir pažymėjusi svarbų posūkį kognityvinės lingvistikos raidoje, šiandien vertinama kaip klasika tapusi studija, kuri įkvėpė mokslininkus tolesniems kokybiniais ir netgi kiekybiniais metaforos tyrimams. G. Lakoffas ir M. Johnsonas teigė, kad metaforos – tai ne tik poetinės vaizduotės ar retorikos raiškos priemonė, bet yra paplitusios ir kasdienėje žmogaus kalboje. Negana to, metaforos egzistuoja ne tik pačioje kalboje, bet ir žmogaus mąstyme bei veikloje. Įprasta konceptualioji sistema, suponuojanti žmogaus mąstymą ir elgseną, yra metaforinė iš prigimties. Metaforos egzistuoja kalboje, nes žmogaus mąstymo proce-

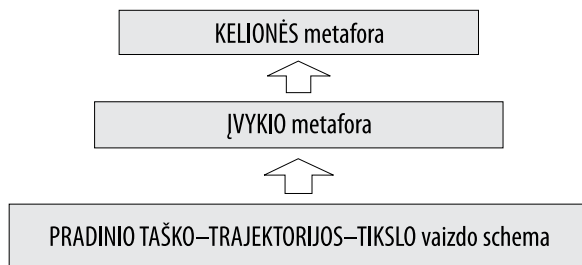
sai yra metaforiniai, kitaip tariant, konceptualioji sistema yra metaforiškai struktūruota, o metaforos suvokiamos kaip metaforiniai konceptai.

Metaforos studijos jau seniai peržengė grynosios kalbotyros ribas ir tapo tarpdisciplininėmis. Pastarąjį dešimtmetį vis daugiau dėmesio skiriama metaforos „elgsenai“ ir iš jos išplaukiančioms implikacijoms įvairiuose diskursuose – akademiniame (Cameron 2003; Littlemore, Low 2006), ekonominiame (Charteris-Black, Ennis 2001; Charteris-Black, Musolff 2003; Skorczynska, Deignan 2006; Urbonaitė, Šeškauskienė 2007), politiniame (Lassan 1995, 2011; Charteris-Black 2004, 2005; Musolff 2004; Chilton 2004; Cibulskienė 2012), religijos (Shokr 2006; Jäkel 2002), literatūros (Semino, Short 2004; Dorst 2011), sporto (Simó 2009; Shields, Brede-meier 2011) ir kt. Negana to, multimodalinės metaforos studijos, kuriose analizuojamos ne tik lingvistinės metaforos raiškos, įgauna vis didesnę pagreitį. Metafora, reiškiamą gestais, plačiai analizuojama Alano Cienki (2008) ir Cornelijos Müller (2008) darbuose, o vaizdinė ir garsinė metafora karikatūrose (Bounegru, Forceville 2011; Swain 2012), filmuose (Rohdin 2008; Eggertsson, Forceville 2009), reklamoje (Forceville 2007), tapyboje, muzikoje (Zbikowski 2009) susilaukia vis daugiau tyrėjų dėmesio.

Minėti tyrimai rodo, kad metafora yra konceptuali iš prigimties, t. y. žmogus metaforas vartoja ne tik poetiniame ar literatūriniame diskurse, kaip tradiciškai buvo manoma, bet ir be didesnių valios pastangų vartoja kasdienėje veikloje – žmogus mąsto metaforomis ir jomis gyvena. Todėl šio tyrimo objektas plačiąja prasme yra metafora politiniame diskurse, o kalbant tiksliau – Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų partijos (TS-LKD) 2008 m. rinkimų kampanijos diskurse. Straipsnyje bandoma pažvelgti, kaip plėtojama viena iš vyraujančių šios partijos konceptualiųjų metaforų analizuojamame diskurse, t. y. *KELIONĖS* metafora, ir kaip ji yra nulemta šalies ekopolitinių ir socialinių veiksnių.

2. *KELIONĖS* METAFORA POLITINIAME DISKURSE

Kognityvinis požiūris į metaforą atskleidžia, kad tiek metaforinė kalba, tiek metaforinis mąstymas susiję su žmogaus kūno (sensomotorine) patirtimi. G. Lakoffas ir M. Johnsonas (2008) įrodinėjo, kad įkūnyti konceptai (an. *embodied concepts*) gali būti sistemingai praplėsti į abstraktesnius ir turėti tam tikrą reikšmę, struktūrą. Tai buvo pavadinta reikšmės konstravimo procesais (an. *conceptual projection*), kurie yra artimai susiję su konceptualiąja metafora. M. Johnsonas (1987) teigia, kad įkūnytas pažinimas pasireiškia kaip vaizdo suformavimas mintyse (an. *image schemas*). Tai yra elementarios vaizdo schemas: PRADINIS TAŠKAS–TRAJEKTORIJA–TIKSLAS

1 SCHEMA. Hierarchinis pirminių ir sudėtingų konceptualiųjų metaforų ryšys.

(an. *SOURCE-PATH-GOAL*), RYŠYS (an. *CONTACT*), KONTEINERIS (an. *CONTAINER*), PUSIAUSVYRA (an. *BALANCE*) ir kt., kurių kilmė siejama su žmogaus ikisąvokiniu pažinimu, t. y. išorinis pasaulis suvokiamas kūnu. Vaizdas mintyse susiformuoja iš jutiminio suvokimo. Ši *vaizdo schemų teorija* (Johnson 1987) ir *įkūnyto pažinimo tezė* (Lakoff, Johnson 1999) paaiškina konceptualiosios KELIONĖS metaforos prigimtį ir jos santykinį universalumą – vaizdo schema PRADINIS TAŠKAS–TRAJEKTORIJA–TIKSLAS sudaro minėtos metaforos pagrindą. Ši vaizdo schema parodo lokomotorinę transformaciją, t. y. mūsų turimos ekstralingvistinės žinios apie kelionę sako, kad kiekviena kelionė susideda iš pagrindinių trijų elementų: pradžios (PRADINIS TAŠKAS), judėjimo (TRAJEKTORIJA) ir kelionės tikslo (TIKSLAS). PRADINIO TAŠKO–TRAJEKTORIJOS–TIKSLŲ vaizdo schema tampa pagrindu hierarchiškai aukštesnei ĮVYKIO konceptualiajai metaforai, kurioje tokie įvykio aspektai kaip būsenos, priešastys, kitimai, progresas, tikslai yra suvokiami per fizinius vietas, galutinio tikslo, kliūčių, jėgos ir judėjimo konceptus (Lakoff, Johnson 1999: 179). Savo ruožtu, ĮVYKIO metafora sudaro struktūriškai sudėtingesnės KELIONĖS metaforos pagrindą. Hierarchinis šių metaforų ryšys pavaizduotas 1-oje schemeje.

Nors įvairių gyvenimo patirčių konceptualizavimas KELIONĖS metafora yra gana paplitęs įvairiose kultūrose, būtų pernelyg drąsu teigti, kad ši metafora universali. Raymondas Gibbsas (1999: 383) teigia, kad metaforos nulemtos kultūriškai. Jos yra tiek kūniškosios patirties atspindžiai, tiek istoriniai ir kultūriniai konstruktai. Šių G. Lakoffo ir M. Johnsono (1999) bei R. Gibbso (1999) teiginių pagrindu straipsnyje keliami hipotezė, kad nors politinių procesų konceptualizavimas KELIONĖS metafora sąlyginai universalus, t. y. ši konceptualioji metafora būdinga įvairiems politiniams diskursams, jos kalbinė raiška, t. y. metaforiniai pasakymai, kinta priklausomai nuo esamos ekopolitinės ir socialinės šalies padėties, partijos politinių intencijų ir turimos galios.

Vis daugiau atliktų mokslinių tyrimų rodo, kad politiniai procesai gana dažnai konceptualizuojami kaip kelionė. Jonathanas Charteris-Blackas (2005: 199) teigia, kad taip vyksta, nes kelionės yra savaime tikslingos, t. y. kelionės implikuoja supla-

nuotą progresą ir keliautojo judėjimą tam tikra trajektorija link įsivaizduoto kelionės tikslo. Būtent šis kryptingumas yra svarbus politikams, kurie nori pateikti save kaip turinčius politinį tikslą ir žinančius, kaip jį pasiekti. Politiniame diskurse metaforos suvokiamos kaip retorinė ir ideologinė priemonė politiniams tikslams pasiekti. J. Charteris-Blackas (2005) analizavo britų ir amerikiečių politinių lyderių konceptualiąsias metaforas ir jų implikacijas kartu su kitomis retorinėmis strategijomis. Jo atliktas tyrimas rodo, kad tokie politikai kaip Martinas Lutheris Kingas, Winstonas Churchillis, Billas Clintonas, Tony Blairas, Margaret Thatcher savo politines kalbas itin dažnai konstruoja ir kuria įvairius mitus per *KELIONĖS* metaforą, t. y. ši metafora yra viena iš būdingiausių politinio diskurso konceptualiųjų metaforų.

Andreas Musolffas taip pat pabrėžia *KELIONĖS* metaforos svarbą politiniame diskurse. Jis teigia, kad ji yra „viena iš pagrindinių konceptualiųjų metaforų sistemų, kuriomis mes gyvename“ (2004: 43). A. Musolffo atliktas didelės apimties analoginio argumentavimo tyrimas apie tai, kaip 10-ajame dešimtmetyje Didžioji Britanija ir Vokietija metaforiškai konceptualizuoja Europos Sąjungą, rodo, kad abi šalys skirtingai plėtoja *KELIO-JUDĖJIMO-GREIČIO* elementą, kuris yra *KELIONĖS* metaforos scenarijaus dalis. Vokietija konceptualizuoja save kaip *GREITAI JUDANTĮ KELIAUTOJĄ*, o Didžioji Britanija – kaip *LĖTAI JUDANTĮ KELIAUTOJĄ*. Tai rodo šių šalių požiūrį į Europos Sąjungą – Didžiosios Britanijos atsargų, o Vokietijos gana entuziastingą – bei integracijos į ją laipsnį ir greitį.

3. TYRIMO TIKSLAS, DUOMENYS IR METODAI

Straipsnyje aprašyto tyrimo tikslas – atskleisti, kaip konstruojamas TS-LKD partijos rinkimų kampanijos diskursas per konceptualiąją *KELIONĖS* metaforą, siekiant politinės galios – būti išrinktiems į valstybės įstatymų leidžiamąjį organą – Seimą. Tai nulėmė duomenų imtį ir duomenų rinkimo laikotarpį. Analizuojamas TS-LKD rinkimų kampanijos diskursas apima Seimo rinkimų agitacines kalbas ir rinkimų programas, kurios buvo pateiktos internetinėje partijos svetainėje (<http://www.tsajunga.lt>) ir internetiniame Vyriausiosios rinkimų komisijos puslapyje (<http://www.vrk.lt>) 2008 m. rugsėjo ir spalio mėnesiais, o tai yra oficialus rinkimų kampanijos laikotarpis. Kalbos pasirinktos atsitiktine tvarka, jų autorius siejant su lyderystės pozicija konservatorių partijoje. Autorystė priskiriama Andriui Kubiliui, Irenai Degutienei, Rasai Juknevičienei. Iš šių kalbų buvo sudarytas tekstynas, apimantis 865 115 spaudos ženklų.

Tyrimas buvo atliktas taikant J. Charteris-Blacko pasiūlytą *kritinės metaforos analizės* metodą, kuris sujungia *konceptualiosios metaforos teoriją* ir *kritinio diskurso analizę*. Šio metodo esmė – atpažinti intencijas ir ideologiją kalboje. Skiriami

trys šios analizės etapai: 1) metaforų atpažinimo, 2) metaforų interpretavimo, 3) metaforų paaiškinimo. Pirmuoju etapu buvo siekiama atpažinti metaforinius pasakymus, kurie yra iš kelionės semantinio lauko, t. y. susiję hiperonimiškai. Metaforiniams pasakymams atpažinti buvo taikomas MIPVU¹ metodas, kurio esmė tokia: 1) atidus teksto skaitymas ir suvokimas; 2) sakinio skaidymas į leksinius vienetus; 3) kiekvieno leksinio vieneto analizė, nustatant jo pagrindinę (žodyninę) ir kontekstinę reikšmę; 4) pagrindinės ir kontekstinės reikšmės sugretinimas. Jeigu kontekstinė žodžio reikšmė yra nutolusi nuo pagrindinės žodžio reikšmės, tai toks leksinis vienetas įvardijamas kaip metaforinis.

Nustatyti metaforiniai pasakymai yra kalbinis lygmuo, kuris antrajame metaforų interpretavimo etape pereina į mąstymo lygmenį – metaforiniai pasakymai siejami su konceptualiąja KELIONĖS metafora, bandant juos interpretuoti pasitelkus KELIONĖS metaforos scenarijų, kuris yra mūsų ekstralingvistinių žinių rinkinys, apimančias tokius konceptualiuosius elementus kaip *keliautoją*, *kelionės tikslą*, *kryptingą judėjimą*, *kelionės kliūtis*, *kelio ypatumus* ir t. t.

Trečiasis analizės etapas – metaforų paaiškinimas – yra retorinis persvažinis, t. y. bandoma paaiškinti, kaip metaforomis pateikiamos politinės idėjos, įsitikinimai ir kaip bandoma paveikti adresatą-rinkėją, kad jis balsuotų už tam tikrą politinę jėgą.

Šis konceptualiosios KELIONĖS metaforos plėtojimo TS-LKD rinkimų kampanijos diskurse tyrimas yra platesnio tyrimo, apimančio ir kitas konceptualiąsias metaforas, dalis. Metaforinių pasakymų skaičius rodo, kad konceptualioji KELIONĖS metafora, kartu su KARO ir PASTATO metaforomis, yra viena iš svarbiausių metaforų, kuriomis TS-LKD partija konstruoja rinkimų kampanijos diskursą.

4. KONCEPTUALIOSIOS METAFOROS VALSTYBĖS VYSTYMASIS YRA KELIONĖ ANALIZĖ

Konceptualioji KELIONĖS metafora politikų kalbose paprastai susijusi su iš anksto numatytais politikų tikslais, kurie implikuoja aiškią mintį apie ateities perspektyvą. Kelionės įvaizdis taip pat susijęs su planuojamu progresu ir su sąmoningu veikėju, kuris eis numatytu keliu savo įsivaizduojamo tikslo link. KELIONĖS metafora gali reprezentuoti politikus su jų propaguojama politika kaip kelionių vadovus ir būti sistemaiškai pavartota pozityviai įvertinant politinę lyderystę ir negatyviai vertinant lyderystės trūkumą. Politikai vartoja metaforas kaip retorikos ginklą stra-

---

¹ *Metaphor Identification Procedure Vrije University* (Steen et. al. 2010). Šis metodas yra praplėstas ir patobulintas anksčiau pasiūlyto Pragglejaz (2007) metodo variantas.

teginiais tikslais, pavyzdžiui, savo politinei ideologijai propaguoti arba oponuoti kitų politinėms nuostatoms.

Pasak Elenos Semino (2008), remiantis PRADINIO TAŠKO–TRAJEKTORIJOS–TIKSLO vaizdo schema politiniai tikslai metaforiškai konceptualizuojami kaip kelionės tikslai, būdai tikslams pasiekti kaip judėjimas į priekį, sunkumai kaip kelyje pasitaikančios kliūtys ir sėkmė arba nesėkmė kaip kelionės tikslo pasiekimas arba nepasiekimas. Anot Paulo Chiltono (2004), ši vaizdo schema gali būti siejama su sudėtingesne KELIONĖS sritimi, apimančia specifines kultūrinės žinias apie keliautojus, transporto priemones, keliavimo būdus, kelionėje pasitaikančias kliūtis ir t. t.

4.1. Kelio kryptis – politiniai įsitikinimai, ateities vizija, o kelionės tikslas – politinis tikslas

Konservatoriai valstybės vystymąsi konceptualizuoja kaip kelionę: KELIONĖ (ištakos sritis) → VALSTYBĖS VYSTYMASIS (tikslas sritis), kitaip tariant, valstybė tarsi keleivis, keliaujantis raidos keliu, susiduriantis kelyje su įvairiomis kliūtimis, bandantis jas įveikti ir siekiantis tikslų toje kelionėje. Kelio kryptis glaudžiai susijusi su kelionės tikslu, nes kryptingas judėjimas yra orientuotas į tam tikro tikslo pasiekimą. Konservatorių politiniame diskurse kelionės tikslas konceptualiai atitinka valstybės siekį (kelionės tikslas → valstybės siekis), tik pastarasis yra abstraktesnis, orientuotas į platesnį kontekstą. Kaip teigia Charteris-Blackas (2005: 45), socialiniai tikslai labai dažnai suvokiami kaip kelionės tikslai. Valstybėje siekiama ekonominių ir socialinių permainų, proveržio į sėkmę, sėkmingai įveikti ekonominę ir finansinę krizę, taip pat remiamas kitų valstybių NATO narystės siekis, pavyzdžiui:

- (1) *Lietuvai reikia aiškaus ateities kelio, reikšmingų prioritetų – jie aptarti TS-LKD programoje. Reikia permainų ir drąsos jų siekti, valios įveikti gają valstybės institucijų biurokratiją ir neveiklumą.*
- (2) *Lietuva turi tvirtai remti demokratinį raidos kelią pasirinkusių valstybių, kurios siekia narystės transatlantiniame Aljanse.*

Kad konservatoriai mąsto apie valstybės vystymąsi ir jos siekius kaip apie kelionę ir jos tikslus, rodo jų rinkiminėje kalboje vartojami metaforiniai pasakymai, susiję su *keliu* ir *kryptimi*: *tiesti kelią proveržiui į sėkmę, remti demokratinį raidos kelią*. Kad pasiektų kelionės tikslus, t. y. kad įgyvendintų savo partijos politinius siekius, TS-LKD deklaruoja turintys planą (kelionės planas → politinė programa), tarsi savotišką kelionės planą, kuris padėtų pasiekti vieną iš valstybės vystymosi kaip kelionės tikslų – įveikti ekonominę krizę kaip vieną iš valstybės raidos kelyje pasitaikančių kliūčių (kliūtys kelyje → ekonominiai iššūkiai).

Konservatorių diskurse dažnai akcentuojamas reformų kelias, kuris sietinas su tam tikromis pertvarkomis valstybėje (kelias, kuriuo keliaujama → reformų politika), o tas kelias įvardijamas kaip racionalus ir susijęs su laipsnišku judėjimu į priekį – evoliucija, pavyzdžiui:

- (3) *Manome, kad tokia esminė valstybės valdymo reforma galėtų būti įgyvendinama laipsniškos evoliucinės reformos keliu.*
- (4) *Mes pasisakome už racionalesnį būdą – eiti protingų reformų keliu.*

Tiesa, konservatoriai pastebi, kad reformų kelias ne visada gali būti teisingas – kritikuodami susidariusią politinę situaciją valstybėje TS-LKD partija kalba apie klaidingų reformų kelią, priskirdami jį opozicinėms jėgoms, pavyzdžiui,

- (5) *Dabar klaidingų reformų keliu užsimota eiti dar toliau.*

TS-LKD politiniame diskurse akcentuojami ir siūlomi kiti pozityvūs keliai, siejami su raida, demokratija, ateitimi, kertiniais principais, valstybės kūrimu, inovacijomis ir kt. Visi šie rinkiminėse kalbose įvardijami valstybės vystymosi ir tobulėjimo keliai yra paremti judėjimu į priekį, pavyzdžiui:

- (6) *Kelias, kurį siūlome – tai viešosios vadybos kertinių principų diegimo kelias. Šiuo keliu jau trečią dešimtmetį nuosekliausiai eina Naujoji Zelandija, Australija, Didžioji Britanija, Kanada, JAV.*
- (7) *Lietuva tvirtai remia demokratinį raidos kelią pasirinkusių valstybių, kurios siekia partnerystės su NATO ar narystės transatlantiniame Aljanse, integracines pastangas ir perduos joms savo patirtį.*

Pateiktiems politinės kalbos pavyzdžiams gali būti pritaikyta KELIO vaizdo schema, kur judėjimas pirmyn yra vienas svarbiausių komponentų, o judėjimas į priekį konceptualiai atitiktų būdus tikslams, susijusiems su valstybės raida, pasiekti.

Pabrėžtina tai, kad konservatoriai kelią sieja ne tik su judėjimu į priekį, bet taip pat įvardija klaidingus ir netikrus kelius arba klystkelius, kurie veda į gilią krizę, degradaciją, populizmą, nusikaltimus ar skurdą, pavyzdžiui:

- (8) *Dabar belieka sakyti, deja... Lietuva yra labai toli pažengusi gilios krizės kelyje.*
- (9) *Suvokimas svarbiausiųjų vertybių, kuriomis remiantis galima nebeklaidžioti klystkeliais.*
- (10) *[...] iš jo praktiškai atimama žmogiška teisė ateityje išvengti nusikaltimų ar skurdo keliu.*

Konservatorių vartojamas *klystkelio* konceptas įtaigiai perteikia valstybės socialinių, ekonominių ir politinių problemų rimtumą, tarsi įspėjama nepasukti netinkamais, klaidingais keliais ir nurodoma, kas laukia juos pasirinkus.

Kelio kryptis konservatorių politiniame diskurse konceptualizuojama kaip valstybės vystymosi tendencija, kuri įvardijama veiksmožodinėmis ir daiktavardinėmis konstrukcijomis su prielinksniais, žyminčiais kryptį iš – į, į priekį – atgal, nuo, prie, į.

Veiksmažodinės ir daiktavardinės konstrukcijos su prielinksniais *iš – į ir į*, pavyzdžiui, *iškopti į, pereiti iš [...]*, *ryžtingas posūkis į, įžengti į* konservatorių politiniame diskurse nurodo teigiamą kryptį, kitaip tariant, valstybės vystymosi kryptis arba tendencija, kurią žymi prielinksniai *iš – į ir į*, yra nukreipta į aukštesnį lygį, valstybės tobulėjimą ir vystymąsi, pavyzdžiui:

- (11) *Lietuvos universitetai gali iškopti į europinį lygį.*
- (12) *Sudaryti sąlygas pasirengusioms institucijoms savanoriškai perėti iš administracinės į vadybinio valdymo sistemą.*
- (13) *Lietuva kartu su pažangiausiomis pasaulio valstybėmis turėtų kartu įžengti į naują energijos erą [...] Tokia politikos kryptis numatyta mūsų programos Energetikos skyriuje.*

Tačiau veiksmažodinės konstrukcijos su prielinksniais *iš – į ir į* konservatorių politiniame diskurse ne visada žymi teigiamą kryptį, kai kuriais atvejais minėti prielinksniai nurodo neigiamą kryptį, t. y. kritikuotiną valstybės vystymosi tendenciją, (14) arba nežinomą kryptį (15):

- (14) [...] *kai kurių politikų atviras siekis keisti valstybės kryptį iš provokarietiškos į prorusišką dar labiau verčia sunerinti.*
- (15) [...] *chaosas, tikslų neturėjimas, vieningos valdymo sistemos nebuovimas veda į niekur.*

Veiksmažodinės konstrukcijos su prielinksniais *į priekį – atgal, nuo ir prie* konservatorių politiniame diskurse taip pat žymi neigiamą valstybės vystymosi tendenciją, pavyzdžiui:

- (16) *Valstybės narkotikų kontrolės politika per pastaruosius ketverius metus, įsteigus Narkotikų kontrolės departamentą prie Vyriausybės, žengė ne į priekį, o atgal.*
- (17) *Dar kartą atkreipiu dėmesį, kad Lietuva kiekvienais metais vis tolsta nuo savo įsipareigojimų.*
- (18) [...] *yra didelė tikimybė, kad Rusija artėja prie gilios ekonominės krizės.*

Kelionės kryptis, konceptualiai atitinkanti valstybės vystymosi tendenciją, politiniame diskurse yra įvardijama tiesiogiai, t. y. vartojamas konceptas *kryptis* ir jo sinonimai – *linkmė, vaga* (kaip tinkamas veikimo būdas), pavyzdžiui:

- (19) *Apsisprendimas dėl konkrečių veiksmy artimiausiais metais atskleis, kokia kryptimi juda Lietuvos ekonomika.*
- (20) *Pirmą žingsnį šia linkme jau įvardijome – investuosime į mokytoją, padarydami mokytoją prestižine profesija.*
- (21) [...] *teorinės strategijos ir praktinis vykdomosios valdžios gyvenimas [...] labai dažnai eina visai skirtingomis vagomis.*

Tiesioginis *krypties* koncepto įvardijimas ir judėjimą žymintys veiksmažodžiai bei daiktavardžiai – *juda, pirmas žingsnis, proveržis, eina* – rodo, kad konservatoriai mąsto ir kalba apie valstybės vystymosi tendencijas kaip apie kelionės kryptis. Kelio ženklus,

konceptualiai atitinkančius politikos gaires konservatorių politiniame diskurse, iš dalies galima sieti su kelionės kryptimis, konceptualiai atitinkančias valstybės vystymosi tendencijas, nes tiek vienu, tiek ir kitu atveju nurodoma kryptis. Be to, konservatorių diskurse perkeltine reikšme pavartotos *gairės* reiškia kelrodžius arba rodykles, sietinas su konceptualiąja KELIONĖS arba KELIO metafora, pavyzdžiui,

- (22) *Kaimo daugiafunkciškumas, užsiėmimų įvairovė, regioninių ypatumų atskleidimas, žmonių kaime bendruomeniškumo skatinimas – tai yra tos gairės, į kurias mus kreipia naujoji ES kaimo politika.*

4.2. Keliautojas – Lietuva

Subjektas, esantis kelyje, kuris gali būti suvokiamas kaip keliautojas arba pakeleivis, yra Lietuva ir kitos Baltijos bei Rytų Europos šalys. Šios valstybės konservatorių diskurse konceptualiai atitinka keleivius, kurie susiduria su sunkumais, kliūtimis ir bando jas įveikti, pavyzdžiui:

- (23) *Balsuodami už TS-LKD [...] pasisakysite už veržlią, o ne trypčiojančią vietoje Lietuvą.*
 (24) *Dabar belieka sakyti, deja... Lietuva yra labai toli pažengusi gilios krizės kelyje.*
 (25) [...] *Lenkija, Estija ir Latvija pagal savo krašto apsaugos finansavimą yra mus toli pralenkę.*

Subjektų, esančių kelyje, t. y. šalių judėjimas kelyje įvardijamas skirtingai: Lietuvą konservatoriai mato ištiktą stagnacijos, pasyvią, esančią gilioje krizėje, lenkiamą pačių artimiausių kaimynų – latvių, estų, lenkų. Pasitelkdami tokią retoriką konservatoriai bando paveikti rinkėjus, sužaisti jų emocijomis, tačiau tuo pat metu agituoja balsuoti už juos, teigdami, kad pasirinkę TS-LKD partiją, rinkėjai pasisakys už veržlią, aktyvią, o ne pasyvią, „trypčiojančią vietoje Lietuvą“. Konservatoriai įtaigiai paveikia adresatą per kalbą: konstrukcija *balsuodami pasisakysite* perteikia bendrumo, solidarumo jausmą, potencialius rinkėjus bandoma įtikinti tapti valstybės vystymosi iniciatoriais, o metaforiniu pasakymu *veržli, o ne trypčiojanti vietoje Lietuva* siekiama sužadinti asmenines rinkėjų ambicijas ir viltis.

4.3. Keliaavimas – politiniai veiksmai ir sprendimai

Keliautojai kelionėje, tiksliau, kelyje, atlieka įvairius veiksmus: sustoja, pralenkia, susiduria su kliūtimis, pasiklysta, sugrįžta į kelią ir pan. Veiksmų diapazonas valstybės vystymosi kelyje gana platus, pavyzdžiui, judėjimą į priekį žymi metaforiniai pasakymai: *tolį pralenkti, toli pažengti, privesti prie, vesti į, sekti, atverti kelią*; statinę būseną žymi metaforiniai pasakymai: *trypčioti vietoje, nepasistūmėti iš vietos, išjudinti iš „mirties taško“, palikti už borto*, pavyzdžiui:

- (26) *Dauguma žmonių yra nusivylę G. Kirkilo Vyriausybės veiksmais, kurie privedė Lietuvą prie visuotinio chaoso praktiškai visose valstybės valdymo srityse.*
- (27) *Mes privalome ryžtingai atsisakyti dabartinės valdžios struktūrų beviltiško trypčiojimo vietoje steigiant kompleksinius transporto-logistikos centrus, kuris nuo 2002 metų [...] iki dabar neleido nė per žingsnį pasistūmėti iš vietos pradedant praktiškai realizuoti šiuos Lietuvos transporto sektoriui svarbius projektus.*

Kelyje atliekamus veiksmus, kurie konceptualizuojami kaip valstybės vystymasis, galima suskirstyti į tris grupes: aktyvūs veiksmai, pasyvūs veiksmai ir su iššūkiais susiję veiksmai. Pabrėžtina tai, kad iš pažiūros aktyvūs, su judėjimu pirmyn susiję veiksmai konservatorių rinkimų kalbose ne visada reiškia pozityvumą, pavyzdžiui, pasakymas

- (28) *Lietuva yra labai toli pažengusi gilios krizės kelyje*

implikuoja „pažangą“, nukreiptą į neigiamą reiškinį – ekonominę krizę. Vedimas į priekį taip pat ne visada reiškia pozityvų veiksma, pavyzdžiui, (26) pavyzdžio metaforinis pasakymas *privedė Lietuvą prie visuotinio chaoso praktiškai visose valstybės valdymo srityse* nurodo judėjimą į priekį neigiama kryptimi, t. y. prie negatyvių visuomeninių reiškinų.

4.4. Kliūtys kelyje – valstybės ekopolitiniai sunkumai, su kuriais susiduriama

Kliūtys kelyje, kurios konservatorių politiniame diskurse konceptualiai atitinka ekonominius ir socialinius iššūkius, apima didžiąją konceptualiosios metaforos VALSTYBĖS VYSTYMASIS YRA KELIONĖ dalį ir yra viena iš KELIO vaizdo schemas sudedamųjų dalių. Kaip teigia G. Lakoffas (1993: 220), kelionėje patiriamimi sunkumai yra suvokiami kaip *kliūtys*, trukdančios judėti. G. Lakoffas išskiria penkių tipų kliūtis: *kelio užkarda; kliūtys, susijusios su vietoje; našta; priešiškos jėgos; energijos šaltinio trūkumas*. Analizuojamame diskurse buvo nustatyti tokie kelyje pasitaikančių kliūčių (ne)įveikimą žymintys metaforiniai pasakymai: *pasitikti iššūkius; neįkristi į duobę, o įkritus iš jos išlipti; grimzti į; nebeklaidžioti klystkeliais; pasiklysti tarp* ir t. t. Ekonominių ir socialinių valstybės iššūkių kaip valstybės vystymosi kelyje pasitaikančių kliūčių akcentavimas ir dominavimas konservatorių politiniame diskurse rodo, kad tai vienas svarbiausių ir aktualiausių nagrinėjamo laikotarpio valstybės vystymosi aspektų, kurie mažiau ar daugiau paveikia visuomenines ir socialines grupes ir kurie tiesiogiai daro didesnę ar mažesnę įtaką valstybės vystymuisi. Galima išskirti dvi kliūčių grupes: 1) iššūkiai, kurie daugiau orientuoti į pozityvumą arba yra neutralūs, ir 2) kliūtys, kurios neigiamai veikia valstybės vystymąsi. Daugeliu atvejų valstybės vystymosi kelyje pasitaikančios kliūtys tiesiogiai įvardijamos kaip iššūkiai, pavyzdžiui:

(29) *Tačiau turime matyti ir suvokti visus ilgalaikius iššūkius, nueinančius žymiai toliau nei vien tik paliaubų sutartis.*

(30) *Globalizacijos iššūkiai verčia Baltijos jūros regiono bendradarbiavimo erdvėje pasukti nuo sektorinės prie multisektorinės kooperacijos.*

(31) pavyzdyje deklaruojama, kad *Lietuvos laukia didžiuliai iššūkiai tiek viduje, tiek išorėje*, kurie verčia suklusti ir susimąstyti, kita mintis – tai paslėpta politinė agitacija balsuoti už TS-LKD partiją, kuri minėtus iššūkius pažada įveikti.

(31) *Taigi Lietuvos laukia didžiuliai iššūkiai tiek viduje, tiek ir išorėje. Gerai būtų, kad bent po rinkimų turėtume tokią valdžią, kuri tokius iššūkius gali ir geba pasitikti bei spręsti.*

Deklaruojama idėja, kad konservatoriai pajėgūs pasitikti ir įveikti didžiulius iššūkius, iš pradžių gali suteikti vilčių, tačiau, kita vertus, perdėtas politinių ambicijų deklaravimas verčia suabejoti jų realiu įgyvendinimu. Be to, tokių būdvardžių kaip *didžiuliai, ilgalaikiai* ir daiktavardžio *globalizacijos* vartojimas būdingas paslėptam politiniam patosui, t. y. netiesiogiai bandoma įteigti, kad gebama pasitikti didelius, ilgalaikius, globalius iššūkius, tačiau kartu galbūt turima omenyje, kad tokių iššūkių įgyvendinimas reikalauja daug pastangų, laiko, kompetencijos ir tinkamai besiklostančių politinių, ekonominių ir socialinių aplinkybių.

Kliūčių, kurios daro neigiamą įtaką valstybės vystymuisi, konservatoriai regi išties nemažai ir įvairių. Tokios kliūtys kaip *socialinės ir ekonominės prarajos, gili ekonominė duobė, nusikaltimų prieš žmogiškumą ir visuomenę liūnas, aklavietė* gali būti siejamos su KELIO vaizdo schema, paremta sensomotorine patirtimi, t. y. socialines ir ekonomines valstybės problemas konservatoriai metaforiškai suvokia kaip prarają, duobę, liūną, aklavietę, pavyzdžiui:

(32) *Jei taip bus ir toliau, ateityje gali išryškėti nemažos socialinės bei ekonominės prarajos.*

(33) *Mūsų partijos programoje mes atsakome į klausimus kaip neįkristi į gilią ekonominę duobę, kaip įkritis, iš jos išlipti ir kaip nelikti Europos atsilikėliais.*

(34) *Paradoksalu, kad kuo daugiau ir karščiau (tiesa – tik žodžiais) kovojame prieš blogybes, tuo giliau grimztame į nusikaltimų prieš žmogiškumą ir visuomenę liūną.*

(35) *Daugelį metų kova su korupcija strigo dėl subjektyvių priežasčių ir politinės valdžios neprincipingumo, aklavietę priėjusios teisinės sąmonės.*

Be to, *praraja, duobė, liūnas* – tai kelionėje pasitaikančios kliūtys, implikuojančios kryptį žemyn, t. y. prasmengama į prarają, įkrentama į duobę, grimztama į liūną. Šios orientacinės metaforos sietinos su neigiamais valstybės vystymosi etapais. *Liūnas* implikuoja klampią vietą – pelkę, kurioje grimztama, klimpstama, iš kurios sunku išlipti. Konservatorių pavartota *liūno* metafora įtaigiai perteikia nusikaltimų prieš žmogiškumą pavojų. *Aklavietės* metafora įprasmina padėtį be išėties.

(36), (37) ir (38) pavyzdžiuose pasakymai *cikliniai nuosmukiai ir biurokratinės kliūtys, gaji valstybės institucijų biurokratija ir neveiklumas, visuotinis chaosas* – tai

valstybės vystymosi kliūtys arba iššūkiai, kurie taip pat suvokiami kaip kelionėje pasitaikančios kliūtys. Remiantis judėjimą reiškiančiais veiksmažodžiais ir su kelione susijusiais daiktavardžiais *privedė prie, paskatinti perėjimą į, reikia aiškaus kelio, kaip įveikti*, galima teigti, kad šios kliūtys sietinos su valstybės vystymosi iššūkiais.

- (36) *Dauguma žmonių yra nusivylę G. Kirkilo Vyriausybės veiksmais, kurie privedė Lietuvą prie visuotinio chaoso praktiškai visose valstybės valdymo srityse.*
- (37) *Užsienio konkurencija statybos šakoje, cikliniai nuosmukiai ir biurokratinės kliūtys bei politikos klaidos gali paskatinti dalies statybos verslininkų perėjimą į kitas verslo šakas, kuriose kapitalo apyvarta greitesnė.*
- (38) *Lietuvai reikia aiškaus ateities kelio, reikšmingų prioritetų – jie aptarti TS-LKD prognozoje. Reikia permainų ir drąsos jų siekti, valios įveikti gajų valstybės institucijų biurokratiją ir neveiklumą.*

4.5. Keliavimo būdas – šalies valdymo strategija

Keliavimo būdas konservatorių politiniame diskurse konceptualiai atitinka valstybės valdymo būdą, t. y. pasirenkamas būdas, kaip valdyti valstybę: ar valstybės vystymosi keliu eiti lėtai, ar sparčiai, lenktyniauti ar nuosekliai eiti, drąsiai žengti permainų keliu ar žengti pirmus nedrąsius žingsnius ir pan. Konservatorių politiniame diskurse rasta įvairių keliavimo kaip valstybės valdymo būdų, kuriuos galima suskirstyti į keturias grupes pagal keliavimo intensyvumą:

Judėjimas, kuris intensyvumo skalėje yra pats silpniausias, yra siejamas su Lietuvos ekonomika, mokslu, verslu, inovacijų politika, kūrybinėmis industrijomis:

- (39) *Apsisprendimas dėl konkrečių veiksnių artimiausiais metais atskleis, kokia kryptimi juda Lietuvos ekonomika.*
- (40) *[...] matymo, kur link turi judėti Lietuvos mokslas, nėra.*
- (41) *Kūrybinių industrijų judėjimas gali suvaidinti ypač svarbų vaidmenį regionų plėtroje ir regionų atskirties mažinime.*

Visi šie ekonominiai, visuomeniniai ir politiniai reiškiniai valstybėje rutuliojasi lėtai, chaotiškai, pamažu, o ši valstybės raida konservatorių politiniame diskurse nusakoma veiksmažodžiais ir jų formomis su žodžiu *kryptimi* ir prielinksniu *link – kokia kryptimi juda, kur link turi judėti*; abstrakčiuoju daiktavardžiu – *judėjimas*.

Žengimas yra konkreti judėjimo raiška, o pats konceptas *žengti* reiškia *kelti koją į priekį einant* ir gana dažnai kolokuoja su žodžiu *žingsnis – žengti žingsnį*. *Žengimas* sietinas su permainomis, inovacijų politika ir verslu, finansais, švietimo sistema, kultūra, sveikatos apsauga, pavyzdžiui:

(42) [...] *Lietuvoje žengti šių permainų keliu.*

(43) *Mes jau pradėjome kartu – žengėme pirmąjį žingsnį į viltingas permainas. Nesustokime pusiaukelėje. Būdami vieningi ir drąsūs mes įveiksime visus sunkumus.*

(44) [...] *NT mokesčio įvedimas būtų racionalus žingsnis.*

Konservatorių politiniame diskurse gana dažna žingsnio arba žingsnių metafora, implikuojanti kokio nors veiksmo ar darbo pradžia, iniciatyvumą, ryžtingumą. Žingsnio ar žingsnių konceptai vartojami kartu su kelintiniu skaitvardžiu *pirmas(is) / pirmučiausias / pirmieji* ir būdvardžiais *skubūs, kryptingi, racionalus* ir žymi teigiamą (kryptingą, racionalų) postūmį valstybės vystymosi kelyje, o *pirmasis žingsnis / pirmieji žingsniai* yra ypač dažna kolokacija tiek politiniame diskurse, tiek ir apskritai realioje vartosenoje.

Ėjimas yra vienas intensyvesnių ir kryptingesnių keliavimo būdų, nes einant įveikiamas didesnis atstumas ir greičiau pasiekiamas keliavimo tikslas. Ėjimas siejamas su rinkimais, ekonomikos krize, reformomis, demokratija, pavyzdžiui:

(45) *TS-LKD į šiuos rinkimus eina siūlydama rimtus ir atsakingus sprendimus. TS-LKD turi planą kaip išėiti iš šiandienės krizės.*

(46) *Demokratijos patirtį turinčiose valstybėse buvo nueitas ilgas kelias, kol buvo surasti efektyvūs kontrolės mechanizmai.*

(47) *Mes pasisakome už racionalesnį būdą – eiti protingų reformų keliu.*

Ėjimas, kuris konservatorių politiniame diskurse įvardijamas veiksmožiais ir jų formomis *eina, eiti, išėiti, nueitas*, dažniausiai vartojamas keliavimo būdas, kai kalbama apie rinkimus, į kuriuos TS-LKD partija eina intensyviai, kryptingai, tikslingai. Be to, konservatoriai eina į rinkimus su papildomomis priemonėmis (planu, programa, siūlomais sprendimais), kurios tarsi ir turėtų garantuoti kryptingesnį ir tikslingesnį keliavimo kaip valstybės valdymo būdą.

Lenktyniavimas, kuris siejamas su pranašumo siekimu, yra intensyviausias ir kartu menkiausiai akcentuojamas keliavimo būdas TS-LKD partijos politiniame diskurse, pavyzdžiui:

(48) [...] *partijų bei politikų priederme laikytinas noras lenktyniauti tų pažadų dalybose.*

(49) *Tada teks lenktyniauti ir su trečiosiomis šalimis.*

Konceptualioji KELIONĖS metafora, lyginant su kitomis konservatorių diskurso metaforomis, turi didžiausią konceptualiųjų atitikmenų skaičių, kuris rodo, kad TS-LKD partija savo kalbose remiasi įvairiais su KELIONĖS metaforos aspektais, o gausus metaforinių pasakymų, suponuojančių KELIONĖS metaforą, vartojimas rodo, kad konservatoriai valstybę mato keliaujančią raidos keliu, klumpančią, bandančią atsitiesti ir įveikti kelyje pasitaikančias kliūtis.

5. IŠVADOS

Konceptualioji KELIONĖS metafora (VALSTYBĖS VYSTYMASIS YRA KELIONĖ) TS-LKD politiniame 2008 m. rinkimų diskurse atsiskleidžia per tris lingvistines ir mentalines plotmes – kalbą, mąstymą ir retoriką, kurios tarpusavyje glaudžiai susijusios ir persipynusios. Visi trys segmentai padeda sukonstruoti įtaigų ir paveikų politinį diskursą, kuris per lingvistinį, perceptinį ir retorinį lygmenis paveikia adresato jausmus ir mintis, skatina priimti vienokius ar kitokius sprendimus.

Konceptualioji KELIONĖS metafora konservatorių politinę ideologiją ir pažiūras padeda atskleisti per kalbą arba lingvistinį lygmenį, t. y. per metaforinius pasakymus, kurie suponuoja TS-LKD 2008 m. rinkimų diskursui būdingą konceptualiąją metaforą VALSTYBĖS VYSTYMASIS YRA KELIONĖ ir kurie padeda atskleisti politines pažiūras ir idėjas. TS-LKD diskursui būdingais metaforiniais pasakymais *žengti permainų keliu, eiti protingų reformų keliu* akcentuojamos galimos permamos valstybėje, o metaforiškas KELIO įvaizdis tarsi simbolizuoja ieškojimą, racionalių sprendimų ir naujų galimybių paieškas. *Klystkelio* konceptas (*nebeklaidžioti klystkeliais; tuščių pažadų ir populizmo klystkeliai*) implikuoja valstybės socialinių, ekonominių ir politinių problemų rimtumą ir galimas jų pasekmes.

Konceptualioji KELIONĖS metafora padeda atskleisti TS-LKD pažiūras per mąstymą, t. y. konceptualiuosius atitikmenis, kuriuos apima ištakų ir tikslo sritys, ir metaforiniai pasakymai padeda suvokti konceptualiąsias metaforas per perceptinį lygmenį. Politikai, mąstydami apie politiką ar valstybę kaip apie kelionę, vartoja leksiką, būdingą kelionės semantiniam laukui. Konservatoriai, mąstydami apie valstybės vystymąsi kaip apie kelionę, vartoja kelionės konceptui būdingą leksiką: ištakų sferai (KELIONĖ) priskiriamas kelionės tikslas konceptualiai atitinka valstybės siekį tikslo sferoje (VALSTYBĖS VYSTYMASIS), subjektas, esantis kelyje, atitinka valstybę, kelias, kuriuo keliaujama, atitinka valstybės permainų ir reformų politiką, veiksmai, atliekami kelyje, atitinka valstybės raidą, kelio kryptis atitinka valstybės raidos tendenciją, kelio ženklai atitinka politines gaires, kliūtys kelyje – ekonominius, socialinius iššūkius ir t. t.

Konceptualioji KELIONĖS metafora konservatorių ideologiją padeda atskleisti per retoriką, t. y. poveikio ir manipuliacijos galią. Metaforinis pasakymas *Pasisaikysite už veržlių, o ne trypčiojančių vietoje Lietuvoje* tarsi apibendrina retorinį tikslą – paveikti rinkėjų mintis, manipuliuoti jų jausmais ir emocijomis bei sužadinti jų asmenines ambicijas ir viltis tam, kad jie balsuotų už TS-LKD partiją rinkimuose į Seimą.

LITERATŪRA

- Bounegru Liliana, Forceville Charles 2011: Metaphors in editorial cartoons presenting the global economic crisis. – *Visual Communication*, 209–229.
- Cameron Lynne 2003: *Metaphor in Educational Discourse*. London: Continuum.
- Cibulskienė Jurga 2012: The development of the JOURNEY metaphor in political discourse. Time-specific changes. – *Metaphor and the Social World* 2(2), 131–153.
- Cienki Alan 2008: Why study metaphor and gesture? – *Metaphor and Gesture*, ed. by Alan Cienki and Cornelia Müller. Amsterdam: John Benjamins, 5–25.
- Charteris-Black Jonathan 2005: *Politicians and Rhetoric. The Persuasive Power of Metaphor*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan.
- Charteris-Black Jonathan, Ennis Timothy 2001: A comparative study of metaphor in Spanish and English financial reporting. – *English for Specific Purposes* 20, 249–266.
- Charteris-Black Jonathan, Musolff Andreas 2003: ‘Battered hero’ or ‘innocent victim’? A comparative study of metaphors for euro trading in British and German financial reporting. – *English for Specific Purposes* 23, 153–176.
- Chilton Paul 2004: *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. London: Routledge.
- Dorst Aletta 2011: *Metaphor in Fiction: Language, Thought and Communication*. Oisterwijk: Uitgeverij BOXPress.
- Eggertsson Gunnar Theodór, Forceville Charles 2009: Multimodal expression of the HUMAN VICTIM IS ANIMAL metaphor in horror films. – *Multimodal Metaphor*, ed. by Charles Forceville and Eduardo Urios-Aparisi. Berlin: Mouton de Gruyter, 429–449.
- Forceville Charles 2007: Multimodal metaphor in ten Dutch TV commercials. – *The Public Journal of Semiotics* 1, 19–51. Prieiga internete: <http://semioticsonline.org>
- Gibbs Raymond W. 1999: Taking metaphor out of our heads and putting it in the cultural world. – *Metaphor in Cognitive Linguistics*, ed. by Raymond W. Gibbs and Gerard J. Steen. Amsterdam: John Benjamins, 145–165.
- Jäkel Olaf 2002: Hypotheses revisited: the cognitive theory of metaphor applied to religious texts”. – *metaphorik.de* 2, 20–42.
- Johnson Mark 1987: *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff George 1993: The contemporary theory of metaphor. – *Metaphor and Thought*, ed. by Andrew Ortony. Cambridge: CUP, 202–251.
- Lakoff George, Johnson Mark 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

- Lakoff George, Johnson Mark 1999: *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lassan 1995 – Лассан Элеонора 1995: *Дискурс власти и онакомыслия в СССР: когнитивно-риторический анализ*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Lassan 2011 – Лассан Элеонора 2011: *Лингвистика ставит диагноз....* Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Littlemore Jeannette, Low Graham 2006: *Figurative Thinking and Foreign Language Learning*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Müller Cornelia 2008: What gestures reveal about the nature of metaphor? – *Metaphor and Gesture*, ed. by Alan Cienki and Cornelia Müller. Amsterdam: John Benjamins, 219–245.
- Musolf Andreas 2004: *Metaphor in Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Pragglejaz 2007: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol* 22(1), 1–39.
- Rohdin Mat 2008: Multimodal metaphor in classical film theory from the 1920s to 1950s. – *Multimodal Metaphor*, ed. by Charles Forceville and Eduardo Urios-Aparisi. Berlin: Mouton de Gruyter, 403–428.
- Semino Elena 2008: *Metaphor in Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Semino Elena, Short Mick 2004: *Corpus Stylistics: Speech, Writing and Thought Presentation in a Corpus of English Writing*. London: Routledge.
- Shields David, Bredemeier Brenda 2011: Contest, competition and metaphor. – *Journal of the Philosophy of Sport* 38, 27–38.
- Shokr Mohamed 2006: The metaphorical concept “Life is a Journey” in the Qur’an. – *metaphorik.de* 10, 94–132.
- Simó Judit 2009: Chess metaphors in American English and Hungarian. – *Metaphor and Symbol* 24, 42–59.
- Skorczynska Hanna, Deignan Alice 2006: Readership and purpose in the choice of economics metaphors. – *Metaphor and Symbol* 2(12), 87–104.
- Steen Gerard J., Dorst Aletta G., Herrmann Berenike J., Kaal Anna A., Krennmayr Tina, Pasma Trintje 2010: *A Method for Linguistic Metaphor Identification*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Swain Elisabeth 2012: Analysing evaluation in political cartoons. – *Discourse, Context and Media* 1, 82–94.
- Urbonaitė Justina, Šeškauskienė Inesa 2007: HEALTH metaphor in political and economic discourse: a cross-linguistic analysis. – *Studies about languages* 11, 98–74.

Zbikowski M. Lawrence 2009: Music, language, and multimodal metaphor. – *Multimodal Metaphor*, ed. by Charles Forceville and Eduardo Urios-Aparisi. Berlin: Mouton de Gruyter, 359–381.

Cognitive Analysis of the Campaign
of the Homeland Union – Lithuanian Christian
Democrats for the Lithuanian Parliamentary
Elections of 2008: Conceptual Metaphor
of *JOURNEY*

SUMMARY

The paper focuses on the conceptual *JOURNEY* metaphor of the Lithuanian Conservative Party in the 2008 election campaign. The aim of the study is to analyse how the *JOURNEY* metaphor reveals political ideology via language (metaphorical expressions), thought (conceptual metaphor) and rhetoric (power of rhetorical impact and manipulation). The research is carried out within the Critical Metaphor Analysis framework, which blends the Conceptual Metaphor Theory and Critical Discourse Analysis, suggested by Charteris-Black (2005). The cognitive analysis showed that Lithuanian Conservative Party tends to conceptualize 2008 General elections as a journey, or to be more exact, the development of the country (its progress or regress) is comprehended through the *JOURNEY* metaphor. In terms of conceptual correspondences, the *path* is the most recurrent element which acquires metaphorical importance. Moreover, the *PATH* image schema which underlies the conceptual metaphor of *JOURNEY* implies the *direction and movement forward* as conceptually corresponding the ways to achieve particular political goals. The findings indicated that the *JOURNEY* metaphor is one of the most elaborate metaphors in terms of scenario development in the Conservative discourse and this metaphor allows us to decode political ideas that politicians try to highlight or hide. Moreover, it has to be admitted that metaphorical expressions of the *JOURNEY* metaphor have a rhetorical function to persuade the electorate to vote for them.

Įteikta 2014 m. kovo 19 d.

JURGA CIBULSKIENĖ
Lietuvos edukologijos universitetas
Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius, Lietuva
jurga.cibulskiene@leu.lt

ROMA JAGMINAITĖ
Gamtos tyrimų centras
Akademijos g. 2, LT-08412 Vilnius, Lietuva
roma.jagminaite@gmail.com

HELEN MYERS
The Ohio State University

Fields of research: Language contacts, historical linguistics, semiotics of film and literature.

PATTERNS OF ADAPTATION AND INTEGRATION OF ENGLISH LOANWORDS IN LITHUANIAN AND RUSSIAN

Anglų kalbos svetimžodžių adaptavimo
ir integravimo būdai lietuvių
ir rusų kalbose

ANNOTATION

Besides being a language of international communication, English has become the largest source of borrowings for the contemporary world languages. However, despite the fact that borrowing from English is a commonly recognized linguistic phenomenon of the modern world, there is not much written about the incorporation of English borrowings into Lithuanian and Russian, languages that possess many shared linguistic features due to their close historical contacts. The goal of the present paper is to classify the major mechanisms of adaptation and integration of English loanwords in the linguistic systems of Lithuanian and Russian. Based on my research, there are many similarities in the patterns of borrowing English lexicon by Lithuanian and Russian. The most common pattern of integrating English loanwords in both languages is morphological adaptation, especially suffixation. Other mechanisms include phonological, morpho-phonological, syntactic adaptation and word creation. There are also a few distinguishable patterns of assimilating foreign material by these two languages. Based on the analyzed data, morphological adaptation is more productive in Lithuanian than in Russian. In general, the integration of English borrowings in Lithuanian and Russian reflects the most productive native patterns of word formation in both languages.

KEYWORDS: Borrowing, language contact, English loanwords, Lithuanian, Russian.
ESMINIAI ŽODŽIAI: skolinys, kalbų ryšiai, anglų kalbos svetimžodžiai, lietuvių kalba, rusų kalba.

ANOTACIJA

Anglų kalba yra ne tik tarptautinės komunikacijos kalba, bet ir didžiausias skolinių šaltinis šiuolaikinėms pasaulio kalboms. Nors skolinimasis iš anglų kalbos yra tapęs visuotinai pripažintu lingvistiniu šiuolaikinio pasaulio reiškiniu, anglų kalbos skolinių integravimas į lietuvių ir rusų kalbas, t. y. kalbas, dėl artimų istorinių ryšių turinčias daug bendrų lingvistinių bruožų, nėra dažnas tyrimų objektas. Šio straipsnio tikslas – suklasifikuoti pagrindinius anglų kalbos svetimžodžių adaptacijos ir integracijos mechanizmus lietuvių ir rusų kalbų sistemose. Tyrimas atskleidžia daug anglų kalbos leksikos skolinimosi būdų panašumų lietuvių ir rusų kalbose. Dažniausias anglų kalbos svetimžodžių integravimo būdas abiejose kalbose yra morfologinė adaptacija, ypač priesaginė daryba. Kiti integravimo būdai apima fonologinę, morfonologinę, sintaksinę adaptaciją bei žodžių darybą. Šių kalbų praktikoje naudojami ir keli skirtingi užsienio kalbos medžiagos asimiliavimo būdai. Kaip rodo analizuojami duomenys, morfologinė adaptacija produktyvesnė lietuvių nei rusų kalboje. Anglų kalbos skolinių integracija lietuvių ir rusų kalbose atskleidžia produktyviausius vietinius abiejų kalbų žodžių darybos būdus.

I. INTRODUCTION

Besides being a language of international communication, English has also become the largest source of borrowings for the contemporary world languages. Anglicisms are being incorporated into different domains, but such areas as computer science, e-commerce, business, and international relations have traditionally experienced the greatest impact of English. Despite the fact that borrowing from English is a commonly recognized linguistic phenomenon of the modern world, not much has been written about the incorporation of English loanwords into Lithuanian and Russian.

1.1. Lithuanian background

Lithuanian belongs to the Baltic group of the Indo-European family of languages and, based on the data provided by Ethnologue (Lewis, Simons, and Fennig (eds.) 2013), is spoken by about 4 million people worldwide. Lithuanian has undergone fewer changes than any other language of the Indo-European family. Some of its reflexes are almost identical to those found only in extinct languages such as ancient Greek, Sanskrit, and Gothic, e.g., *vyras* ‘man’ Lt./*vȳras* ‘man’ Sanskrit, *platus* ‘wide’ Lt./*platus* ‘wide’ Gr., *sūnus* Nom. ‘son’, *sūnaūs* Gen. ‘son’ Lt./*sunus* Nom. ‘son’, *sunaus* Gen. ‘son’ Gothic¹. One of the most prominent French

---

¹ The above examples are taken from: Zinkevičius 1998.

linguists, Antoine Meillet, claimed that anyone who wishes to hear the sound of Indo-European should listen to the Lithuanian peasant.

There were times in the history of Lithuanian when it experienced heavy influence from other languages. Scholars distinguish periods of Germanization, Polonization and Russification of the Lithuanian language. The term 'Germanization' refers to the linguistic influence experienced by Prussian Lithuanians, who lived in East Prussia since the 15th century and made up there the largest group of non-German population². The so-called Prussian period was very important because the first printed texts in Lithuanian appeared in the Duchy of Prussia in the 16–17th centuries. These books became the source for the standard modern Lithuanian. However, the defeat of the Teutonic Order and the establishment of the Prussian German monarchy put Prussian Lithuanians and their language into an unfavorable situation. Eventually Lithuanian population in Prussia had shrunk considerably due to a plague and the following immigration to Germany during the 18–20th centuries. The policy of Germanization was tightened during the 19th century. In the early 20th century, Lithuanian majority remained only north of the Neman River and areas south and southwest of the river.

The term 'Polonization' refers to the period of the Polish–Lithuanian Commonwealth that was formed in 1569 between the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, and lasted until 1795. During this time the Lithuanian gentry was polonized and its members considered themselves to be Poles of Lithuanian origin (Zinkevičius 1998: 256). Polish became the dominant language while Lithuanian was considered pagan and was fought against in schools, churches, politics, etc. Only peasants continued to use Lithuanian during these times. Zinkevičius mentions the facts when peasants were punished for saying their prayers in Lithuanian (256).

When the Commonwealth lost its political dominance and was partitioned among Russia, Prussia, and Austria at the end of the 18th century, the largest part of Lithuania became part of the Russian Empire. Tsarist government implemented a number of Russification policies including a ban on Lithuanian press, and Lithuania became part of the new Russian administrative area called North Western Kraj (region). Reestablishment of the Lithuanian State took place in 1918 after World War I (259).

So far Lithuanian was able to preserve its archaic features even in the times of the toughest subjugation by other languages, especially by Polish, German and Russian. However, some scholars express serious concern regarding the present

---

² The historical information about Lithuanian language is based on Zinkevičius 1998.

day English borrowings into Lithuanian language (The Society of Lithuanian language 1993; Klimas 1994). Hundreds of Anglicisms started appearing in Lithuanian during recent decades, especially in the spoken vernacular of the younger city dwellers. Many of these Anglicisms first came via music, i.e., songs, records, CDs, videos, radio, TV, films, as well as with visiting rock bands from the West. Various Lithuanian newspapers, journals, and popular illustrated magazines published articles calling on the editors, journalists, writers, TV, and radio announcers to stop this flood of English borrowings into Lithuanian, which appeared in almost all spheres of life (Klimas 1994). Alarmed linguists are trying to predict whether Lithuanian will be able to withstand such intense influence of English and retain its unique archaic features.

1.2. Russian background

The historical neighbor of the Balts, Russian, has found itself in a similar situation when Anglicisms had flooded into its domains after Russia opened up politically and culturally for the international exchange after the fall of the Soviet Union. Russian is a member of the East Slavic group of languages and is spoken by approximately 162 m people worldwide (Lewis, Simons, and Fennig (eds.) 2013). The term ‘Runglish’, which was first invented by Russian cosmonauts in 2000 to describe their communication with American colleagues on the International Space Station (“The Expedition One Crew”), is now broadly used to illustrate dangerous penetration of English into all domains of Russian life, an alarming treat to the purity of the language of Pushkin, Tolstoy, and Dostoevsky. To emphasize the importance of this process, the Federal law of Russian Federation “About the state language of the Russian Federation” signed by the Russian government in 2005 (rg.ru) contains the clause which disallows using foreign words in Russian as the state language unless such words have no Russian equivalents. Among other governmental measures designed to raise public interest for Russian and its purity, was declaring 2007 the Year of Russian language (Newsru.com).

1.3. Goals

Throughout the long period of the shared historical development after branching out from the Indo-European family, Baltic and Slavic languages developed many common innovations, which are still present in these languages. In the current study, I make an attempt to investigate whether Lithuanian and Russian use similar mechanisms of incorporating English borrowings into their linguistic systems. For my research, I use materials of various genres found in the vast corpus

of the online written medium such as online newspapers, blogs, forums, technological sites, and academic articles. Since Internet undoubtedly reflects the most recent linguistic interaction of different languages, it allows discerning the consecutive stages of the foreign words adaptation by the target languages. Based on my monitoring of the Anglicisms incorporated in online communication, I define the most common patterns of integrating English loanwords in Lithuanian and Russian and compare these patterns to establish similarities and differences in the ways these languages adapt English borrowings.

Based on the fact that inflectional and word-formation systems of Lithuanian and Russian share many common features, I expect that mechanisms of integrating English loanwords in these languages should share many similarities as well.

II. SOCIAL MOTIVATIONS FOR ENGLISH LEXICAL BORROWINGS IN LITHUANIAN AND RUSSIAN

Following classification by Weinreich, which was adapted by many scholars working in the language contact field, there are two major social motivations for lexical borrowings: need and prestige. Modern development of technology, media, business, and rock music in the West, and especially in America, and spreading it around the globe during the recent decades created the need 'to designate new things, persons, places and concepts' (Weinreich 1968: 56). Modernization of societies constantly creates the need to update languages with new resources. New borrowings from English are flooding into many world languages including Lithuanian and Russian, filling the gaps in their lexicons (Winford 2010: 38).

In the following example (1) integration of English 'multimedia' in Lithuanian and Russian represents not just lexical borrowing, but first of all it reflects borrowing of the entire concept of 'using, involving, or encompassing several media' (Meriam-Webster).

(1) *multimedija* (Lt.) / *mul'timedia* (Rus.) 'multimedia'

It is not always clear what motivates borrowing. In some cases a borrowed word replaces the native one with the same meaning. The example (2) demonstrates how English loanword *daiver* replaces Russian *nyrjal'sčik* with the equivalent meaning.

(2) *daiver* (Rus.) 'diver' – *nyrjal'sčik* (Rus.) 'diver'

The concept of diving existed in Russian language from the ancient times and therefore was supported by the word denoting this concept. In fact, many Slavic

languages have variants of the root *nyr-/nir-* in the words that indicate objects or actions pertaining to diving, e.g., *nyrka* (Blrs.) ‘kind of duck’ (Носовичъ 1984: 343); *wynurzyć* (Pol.) ‘to come to the surface’ (*Vasmer Etymological Dictionary*), Cro. *ponirati* ‘sink / disappear’ (Bujas 2008: 1112), etc. The fact that this root exists in other languages of the Slavic family indicates its Common Slavic origin. It is clear that the borrowing *daiver* was not motivated by need. Prestige in this case also seems an unlikely motivation, as there is no tendency in modern Russian towards replacing general vocabulary with its English counterparts. However, the borrowing *daiver* has lately become increasingly popular in some domains and even surpassed in frequency the usage of native Russian *nyrjal’ščik*. According to the Russian National Corpus (accessed August 26, 2013), *daiver* is used 4 times in fictional and non-fictional literary texts and 54 times in newspapers, while *nyrjal’ščik* was used 50 times in literary texts and only 33 times in newspapers. In the majority of contexts, *daiver* denotes ‘diving as a profession’ while the native *nyrjal’ščik* has more general usage and may denote both ‘a professional diver’ and ‘the one who dives for pleasure or hobby’. However, this distinction is subtle and we can find the contexts where *daiver* is almost synonymous to *nyrjal’ščik* (3):

- (3) A akvalang dajut tem, u kogo est’ sertifikat daivera-ljubitelja.
 ‘Those get the aqualung who have a certificate of the amateur diver.’

I believe that replacement of Russian *nyrjal’ščik* and other native words are not necessarily motivated by prestige but rather by the general tendency towards language simplification.

There are similar examples in the Lithuanian language as well. For example, English borrowing *brauseris* (Lt.) ‘browser’ is often used to replace native *nar ykle* (Lt.) which originally meant ‘barrier on the river to catch fish, net’, but with the development of technology it also started being used to denote ‘browser’. Lithuanian search engine google.lt (Accessed August 26, 2013, <http://www.google.lt/#fp=a5f7ece00357cd65&q=brauseris>) returned 514,000 tokens of *brauseris* used by the Lithuanian web sites to denote ‘browser’ and 1,080,000 tokens of *naršykle*, the majority of which are used in the meaning ‘browser’, e.g., *Naršyklė „Firefox“* ‘browser Firefox’, and some of them in the meaning ‘net to catch fish’, e.g., *Iš naršyklės atnešė aukšlįų* ‘(they) brought bleaks from the net’. It seems plausible that some domains, in this case the domain of technology, incorporate English words not only out of the need ‘to fill the gaps in their lexicons’ (Winford 2010: 38), but also due to a general tendency among speakers of different languages to use some kind of universal terminology which simplifies communication.

The question that arises from the analysis of this situation is whether both words, a borrowing and a native lexeme, will survive. According to Weinreich,

transfer of foreign words that do not represent a new concept and therefore reduplicate an existing vocabulary create confusion in the usage which is usually restricted to the first stages of language contact (Weinreich 1968: 54). Eventually one of the terms may be abandoned, or both of them may remain in the language within the fixed range of contexts.

III. TYPES OF BORROWINGS IN LITHUANIAN AND RUSSIAN

Before we can analyze English borrowings in Lithuanian and Russian, it is important to clarify the terminology that will be used to define borrowing and its types.

Borrowing is traditionally distinguished from interference, or transfer, which is associated with the second language acquisition (Winford 2010). In borrowing, materials from a non-dominant source language (SL) are imported into a recipient language (RL) via the agency of speakers for whom the latter is the dominant, or primary, language, i.e., RL agentivity. (Winford 2005: 377). Borrowing typically involves vocabulary and sometimes elements of structure. Borrowed items undergo assimilation of a certain degree and become fully integrated into the linguistic system of an RL. Their reproduction does not require knowledge of a SL by speakers. At the same time unassimilated items are often referred to as code switching (Loveday 1996; Myers-Scotton 2003) and usually require bilingualism and conscious attention on the speakers' part. Haugen's typology (1950: 212) divides borrowings into importation and substitution based on the presence or the absence of the markers of foreignness. When speakers substitute morphemes in the borrowed words, they demonstrate recognition of the equivalence between these morphemes (213). However, Haugen's typology does not include phonological imitation. Lexical borrowings usually undergo adaptation not only at the level of morphology but on the other levels as well, until they became indistinguishable from the native material (Winford 2005). In this work I follow the typology proposed by van Coetsem and supported by many modern linguists who describe borrowing as a dynamic process of imitation and adaptation rather than its final results. Imitation is described by van Coetsem as the 'primary mechanism' of borrowing, which produces an approximation of an SL item (van Coetsem, quoted from Winford 2005). Imitation is often followed by adaptation, which involves the assignment to a loanword of the linguistic features typical to this word class in the RL. The products of this process are 'direct' loanwords and loan blends, which represent additions to RL at different stages of their integration without affecting an RL

structure. The majority of English borrowings in Lithuanian and Russian fit into the category of ‘direct’ loanwords and loan blends. Examples (3) and (5) are the illustrations of the ‘direct’ loanwords which are incorporated into the recipient languages in their ‘pure’ forms without modification except for adding inflectional affixes to indicate agreement in gender, case, and number. Examples (4) and (6) are loan blends and demonstrate the process of attaching derivational suffixes to a borrowed stem in order for a borrowed item to fit into a borrowing category. In case of *brutal’nost’* (Rus.) (example 4) from English ‘brutality’, suffix *-NOST’-* is a marker of abstract feminine noun and is synonymous to English suffix *-ITY-* in words like ‘mortality, partiality’, etc. Lithuanian suffix *-AV-* in *finansavo* ‘financed’ is a modified form of the verbal suffix *-AU-* which becomes *-AV-* before a vowel.

- (3) *prediktor* (Rus.) ‘predictor’ – direct loanword
- (4) *brutal’-NOST’* (Rus.) ‘brutality’ – loan blend
brutal.Noun.Abstr.Fem.
- (5) *singl-AS* (Lt.) ‘single (CD)’ – direct loanword
singl.Noun.Masc.Nom.Sg
- (6) *finans-AV-O* (Lt.) ‘financed’ – loan blend
finans.Verb.Past.Sg

Other types of lexical borrowings such as loan shifts are also present in Lithuanian and Russian but are not as numerous as loanwords. Examples (7) and (8) illustrate Russian and Lithuanian calques of English ‘skyscraper’. In case of Lithuanian (example 8), vowel /o/ is used to connect translated roots *dang-* ‘sky’ and *-raižis* ‘scraper’.

- (7) *nebo-skrëb* (Rus.) ‘skyscraper’ – loan translation (calque)
sky-scraper
- (8) *dang-o-raižis* (Lt.) ‘skyscraper’ – loan translation (calque)
sky-o-scraper

In order to communicate concepts borrowed from English, both Lithuanian and Russian also use creations, which can be comprised of only native words or morphemes, or combinations of the native material with foreign constituents. It is not always possible to explain motivation for such creations. Based on the typologies developed by Haugen and Winford, the following example (9) represents a purely native creation used to express in Russian the sign ‘@’, which is in English vocalized as the spatial preposition ‘at’. The reason why Russians decided to use the diminutive form of a noun ‘dog’ in the meaning of the sign @ is not clear at all, but there are numerous examples of naming this sign after animals in other lan-

guages as well. For example, it is called 'a worm' in Hungarian, 'a cat' in Finnish, 'a duck' in Greek, and 'a snail' in Korean³.

- (9) *sobač-K-A* ' @ sign' - native creation
Dog.Noun.Diminutive-Fem.Nom.Sg

Hybrid creations, which are bilingual in nature (Haugen 1950) and involve transfer of some structural patterns of the recipient languages, represent productive type of word formation in both Lithuanian and Russian. Hybrid in example (10) from Lithuanian is a fixed noun phrase, which consists of the native head noun *svetaine* 'guest-room' and the borrowed modifier *internetu*, which is adapted to the Lithuanian agreement system through the addition of the native inflectional affix *-o* which denotes masculine singular noun in genitive case.

- (10) *internetu svetaine* (Lt.) 'website' – hybrid creation
internet.Masc.Gen.Sg.-guest-room

Example (11) illustrates a compound hybrid from Russian, comprised of the direct loanword *dip* 'dip' and the native *namazka* 'spread' - a feminine noun of the first declension in *-a*, which, being the head of this compound, governs its inflection.

- (11) *dipnamazka* (Rus.) 'dip' – compound hybrid creation
dip-spread

IV. PHONOLOGICAL, MORPHO-PHONOLOGICAL, MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC INTEGRATION OF BORROWINGS

IV.1. Phonological integration

The degree to which borrowings assimilate to the linguistic system of a recipient language depends on the fact how long a borrowing has existed in the language and other sociological factors. However, the time itself does not influence the rate of assimilation; it influences the rate of frequency of use that intensifies the degree of assimilation (Holden 1976). To become fully integrated, borrowings undergo a number of sound changes to conform to a phonological system of the target language.

---

³ Компьютеры и жизнь. «Собачка» @: Мифы и реальность», accessed August, 27, 2013, <http://articles.org.ru/blog/item/170>

The following examples (1–8) illustrate a few discernible patterns of phonological adaptation of English loanwords found in Lithuanian and Russian:

1. English near-open front vowel [æ] becomes in Russian either the mid central [ə] or open front unrounded [a]:

(12) est**A**blishment (Engl.) – *ist**E**blišment* (Rus.): [æ] → [ə]

(13) artif**A**ct (Engl.) – *artef**A**ct* (Rus.): [æ] → [a]

2. English open-mid back vowel [ɔ] becomes in Russian close-mid back [o]:

(14) sh**O**pping (Engl.) – *sh**O**ping* (Rus.): [ɔ] → [o]

3. English diphthong [ɔu] also transforms in Russian into [o]:

(15) disc**O**unt (Engl.) – *disk**O**nt* (Rus.): [ɔu] → [o]

4. English mid central [ə] becomes in Lithuanian close front [i]:

(16) b**U**sinEss (Engl.) – *b**I**zn**I**s* (Lt.): [ə] → [i]

5. English approximant [w] becomes in Russian labiodental fricative [v]:

(17) **W**ok (Engl.) – ***V**ok* (Rus.)

6. Voiced final consonants in English loanwords undergo devoicing in Russian, i.e. [d] → [t]:

(18) bran**D** (Engl.) – *bren**D*** (Rus.): [d] → [t]

7. Palatalized consonants often lose their palatalization, i.e. [nʲ] → [n]:

(19) dimi**N**utive (Engl.) – *dimi**N**utiv* (Rus.): [nʲ] → [n]

8. Palatalization of non-palatalized consonants before front vowels is another common pattern of phonological adaptation of English loanwords in Russian, i.e. [l] → [lʲ]:

(20) p**L**ease (Engl.) – *p**L**iz* (Rus.): [l] → [lʲ]

The majority of borrowings loses their phonological markers of foreignness and conforms to the native system of pronunciation of the recipient language. However, sometimes, especially at the first stages of integration, borrowed words retain phonological forms they had in the source language despite the fact that their forms contradict to the native norms. This is illustrated by the examples (21) and (22), in which consonants [r] and [z] remain hard before the front vowel [e] while Russian phonology requires palatalization of the consonants in this position. However, in the case of the borrowed *juzer*, both, hard and soft, variants of [z] are already

present in Russian, which demonstrates gradual leveling of the language towards phonological adaptation of the loanwords to the native linguistic norms.

- (21) sp**R**ead (Engl.) - *spRed* (Rus.): [r] → [r] (according to native norms, should be [r] → [r'])
(22) u**S**er (Engl.) - *juZer* (Rus.): [z] → [z] (should be [z] → [z'])

IV.2. Morpho-phonological adaptation

In order to fully fit into either Russian or Lithuanian native linguistic systems, some borrowings simultaneously undergo both phonological and morphological changes. Most productive phonological processes include voicing/devoicing/palatalization of consonants, vowel reduction in unstressed positions and vowel replacement according to rules of the native phonology. Changes on the morphological level usually involve addition of native inflectional and/or derivational suffixes without the word class conversion.

- (23) educational (Engl.) – *edukac-**IN-IS*** (Lt.) – phonological adaptation: regressive palatalization of [t] → [s'] before a front vowel [i]; morphological adaptation: addition of the adjectival suffix -IN- and the inflectional suffix -IS which is traditionally used in Lithuanian to denote masculine singular adjectives in nominative case.
(24) tran**S**action (Engl.) – *tranZakc-**IJA*** (Rus.) – phonological adaptation: voicing of the consonant [s] into [z] before a vowel; morphological adaptation: addition of the inflectional suffix -IJA to denote a -ja-stem feminine noun in nominative singular.
(25) conver**S**ion (Engl.) – *konverT-AC-IJA* (Rus.) – phonological adaptation: replacement of post-alveolar fricative [ʒ] in the loanword with dental stop [t]; morphological adaptation: addition of the suffix -AC- indicating feminine noun. Morphological element of this adaptation is a very productive pattern in Russian and can also be seen in *annotacija* (Rus.) 'annotation', *reputacija* (Rus.) 'reputation', *dissertacija* (Rus.) 'dissertation', etc.

IV.3. Morphological adaptation

Based on the data analyzed in this study, morphological assimilation seems to be the most productive pattern of integrating English borrowings in both Lithuanian and Russian. In the majority of cases, affixes are added to a borrowed nominal base either to create a neologism of a different morphological class or to transfer a word into another semantic group without changing its word class. Lithuanian and Russian use both derivational suffixes and prefixes, but my analysis shows that in both languages suffixation is far more productive than prefixation as a way to adapt borrowings.

- (26) *brutal'-**NOST'*** (Rus.) 'brutality', *virulent-**NOST'*** (Rus.) 'virulence'
(27) *diminutiv-**N-YJ*** (Rus.) 'diminutive.ADJ.'

- (28) **NE-diskont-IROVA-NN-YJ** (Rus.) ‘undiscounted (amount)’
 (29) *internet-**IN**-IS* (Lt.) ‘pertaining to internet’
 (30) *finans-**AV**-O* (Lt.) ‘financed.Verb’
 (31) *finans-**AV-IM**-AS* (Lt.) ‘a process of financing’
 (32) *monitor-**AV**-O* (Lt.) ‘monitored.Verb’
 (33) *monitor-**AV-IM**-AS* (Lt.) ‘a process of monitoring’
 (34) **AT-kod-UO-TI** (Lt.) ‘to decode’

The examples (26–34) illustrate a variety of morphological devices that are used by Lithuanian and Russian to integrate English borrowings into their linguistic systems. The nouns in example (26) are adapted through addition of the suffix **-NOST**’- which indicates the abstractness of a noun analogically to Russian *vozmožNOST* ‘opportunity’, *sposobNOST* ‘ability’, *pokorNOST* ‘humility’, etc., and is synonymous to English nominal suffixes **-ITY** and **-ENCE** as in ‘mobility, excellence’, etc. The example (27) represents a derivative adjective, created by the addition of the Russian adjectival suffix **-N-** to a nominal stem of the directly borrowed noun *diminutiv* (Rus) ‘diminutive.Noun’. The same process, but in Lithuanian, is demonstrated by the example (29). In the examples (30) and (32) the addition of the verbal suffix **-AV-** changes a noun into a verb, while the verbal ending **-O** denotes past tense. However, the nominal stems in these examples, *finans-* and *monitor-*, have undergone in Lithuanian a further development and through the addition of the nominal suffix **-IM-** they have become verbal nouns (31, 33). Inflectional ending **-AS** is a marker of masculine gender, singular number, and nominative case. Lithuanian verb *atroduoti* ‘to decode’ in example (34) was formed by the simultaneous addition of the native verbal suffix **-UO-** and prefix **AT-**, which is synonymous to English prefixes **de-** and **re-** ‘to reverse the effect of an action, or to repeat an action’, as in Lithuanian *atsukti* ‘to unscrew’, *atgaviniamas* ‘reanimation’, *atgyti* ‘to revive’, etc.

The example (28) represents the most complex case of adaptation among the above examples, in which the borrowed nominal stem *diskont* (Rus.) ‘discount’ has undergone the process of adding the negative prefix *ne-* and a chain of suffixes: verbal suffix **-IROVA-** and the participial suffix **-NN-**.

IV.4. Syntactic adaptation

IV.4.1. Markers of syntactic agreement

The majority of English borrowings have become syntactically integrated into Lithuanian and Russian linguistic systems through attachment of the native inflectional endings to denote gender, number, case, and tense. The examples (35–40)

illustrate a variety of markers in Russian and Lithuanian that denote syntactic agreement of borrowed nouns, adjectives, and verbs.

- (35) *džynsY* (Rus.) 'jeans' (-Y is a marker of Nom./Acc.Pl.noun)
- (36) *bekgraundOV* (Rus.) '(of) the backgrounds' (-OV is a marker of Masc.Gen.Pl.noun)
- (37) *autsaiderIS* (Lt.) 'outsider' (-IS is a marker of Masc.Nom.Sg.noun)
- (38) *biznesmanAMS* (Lt.) 'to the businessmen' (-AMS is a marker of Masc.Dat.Pl.noun)
- (39) *moderavO* (Lt.) 'moderated' (-O is a marker of a verb in past tense)
- (40) *volatil'nYMI* (Rus.) '(with) a volatile' (-YMI is a marker of Instr.Pl.adjective)

IV.4.2. Double marking of plurality

Some nominal borrowings in Russian demonstrate a double marking of plural:

- (41) *kukisY* (Rus.) 'cookies.Pl'
- (42) *mafinsY* (Rus.) 'muffins.Pl'

Both nouns in the examples (41) and (42) underwent the assignment of Russian plural marker -y while retaining English marker of plurality -s.

Similar phenomenon, used by the speakers of American Lithuanian, was described by Lionginas Pažūsis (1982: 325). He suggests that speakers either are not aware of the plural value of the English suffix -s, or perhaps they neglect it, and take it as a part of the imported stem:

- (43) *byncAI* (Lt.) 'beans.Pl'
- (44) *šiusAI* (Lt.) 'shoes.Pl'

In the examples (43) and (44), taken from Pažūsis (1982), the Lithuanian plural suffix -ai is added to the stems which retain their English marker of plurality -s.

In Russian, some of English borrowings have both variants of plural – with English marker of plurality -s (41–42) and without it (45–46):

- (45) *mafiny* (Rus.) 'muffins.Pl'
- (46) *kuki* (Rus.) 'cookies.Pl'

In both Lithuanian and Russian, some of the borrowings form singular based on the direct importation of their original plurals, usually with the addition of the marker of syntactic agreement in Lithuanian:

- (47) *kukis* (Rus.) 'cookie.Sg'
- (48) *rimpsAS* (Lt.) 'shrimp.Sg'

Based on the theory of Weinreich cited above, coexistence in Lithuanian and Russian of the borrowings with and without double marking of plurality as well as

the variants of the loaned single nouns based either on the importation of the original singles or plurals, indicates the initial stage of borrowing which will eventually result in the surviving of the preferential forms.

IV.5. Similarities and differences in integrating borrowings from English into Lithuanian and Russian

Due to a highly inflectional nature of Lithuanian and Russian and their many shared linguistic features developed diachronically, there are many similarities in the ways these languages incorporate English borrowings. The majority of borrowed items in both of these languages are nouns, which are assigned the markers of syntactic agreement that are characteristic for the recipient language. Functional morphemes, such as affixes, are borrowed very rarely; instead, native class-converting elements are usually attached to nominal stems in order to form derivatives.

Nonetheless, there are at least a few distinguishable patterns of assimilating English borrowings by Lithuanian and Russian. First of all, the examples analyzed in this study demonstrate that Lithuanian uses native material more often than Russian, and therefore many English loanwords that are quite common in Russian are not found in Lithuanian. The examples (49–52) illustrate cases when Lithuanian uses native material while Russian has adapted borrowed words to express the same concept. However, this is a preliminary claim, which requires more detailed statistical confirmation.

(49) 'user'	– <i>juzer</i> (Rus.)	– <i>vartotojas</i> (Lt.)
(50) 'website'	– <i>veb-sajt</i> (Rus.)	– <i>interneto svetaine</i> (Lt.)
(51) 'spider' (internet term)	– <i>spajder</i> (Rus.)	– <i>voras</i> (Lt.)
(52) 'supervisor'	– <i>supervajzor</i> (Rus.)	– <i>prižiuretojas</i> (Lt.)

Another noticeable difference is that Russian often uses direct loanwords with zero endings, while Lithuanian nouns typically do not have zero endings and therefore loanwords receive native markers of syntactic agreement attached to their borrowed stems (53).

- (53) *stritreiser* (Rus.) – *stritreiseris* (Lt.) 'street racer'

Based on the analyzed data, morphological adaptation is less productive in Russian than in Lithuanian, where a borrowed nominal stem often serves as the starting point for a long chain of derivatives. For example, there are at least 4 new

words formed from the borrowed nominal base 'monitor-' in Lithuanian (54) but only 2 in Russian (55).

- (54) *monitor-* (Lt.) – *monitor* 'monitor.Noun' (used mainly in direct quotes), *monitorius* 'monitor.Noun.Sg.M', *monitorINIS* 'pertaining to monitor.Adj.Sg.M', *monitorAVIMAS* 'a process of monitoring.Noun.Sg.M', *monitorUOTI* 'to monitor.Verb.Inf', *monitorINGAS* 'monitoring.Noun.Sg.M', *monitorINGINIS* 'pertaining to monitoring.Adj.Sg.M'.
- (55) *monitor-* (Rus.) – *monitor* 'monitor.Noun.Sg.M', *monitoring* 'monitoring.Noun.Sg.M', *monitoringOVYJ* 'pertaining to monitoring.Adj.Sg.M'.

As a result of such intense morphological activity, English borrowings within Lithuanian linguistic system undergo class conversion more often than English loanwords in Russian.

V. CONCLUSION

English has become the largest source of lexical borrowings for many world languages, including Lithuanian and Russian, the languages that shared a long period of close development that resulted in many similar linguistic features. This paper represents an attempt to define and classify the major mechanisms of assimilating English borrowings in modern Lithuanian and Russian. Comparison of these patterns illustrates that there are obvious similarities as well as differences in the ways these languages integrate English loanwords. For this research, I focused on the corpora presented by the wide variety of Internet sites, which due to their dynamism reflect the most recent borrowings. Besides the online press, technological and political sites, forums and blogs, I examined the corpora based on the fictional literary texts.

However, many questions remain unanswered. For example, what motivates reanalysis of some older borrowings such as French loanword *ekspluatacija* (Rus.) 'exploitation' into the recent English borrowing *eksplotei n* (Rus.)? Another topic to be analyzed is whether and how certain types of contexts establish appropriateness of using borrowings versus native material, when such is available.

It is evident that both Lithuanian and Russian experience substantial influence of English, especially in the domains of technology, sports, fashion, politics, and business. However, it is impossible to establish even approximate distribution of English loanwords across these and other domains without having performed a statistical analysis of the borrowing database which, to my knowledge, does not exist. Such analysis would help us better realize what impact English borrowings have on the recipient languages in general and what weight they have within different domains.

EXAMPLES OF ENGLISH BORROWINGS
IN LITHUANIAN AND RUSSIAN

TABLE 1. Loanwords assimilated phonologically

Loanword	Recipient language	Gloss	Loanword	Recipient language	Gloss
<i>Akaynt</i>	Rus.	'account'	Monitor	Rus.	'monitor'
<i>Andėground</i>	Rus.	'underground'	<i>Pica</i>	Lt.	'pizza'
<i>Bėkgraund</i>	Rus.	'background'	<i>Plis</i>	Rus.	Please
<i>Beneficiary</i>	Rus.	'beneficiary'	Prediktor	Rus.	'predictor'
<i>Juzer</i>	Rus.	'user'	<i>Šoping</i>	Rus.	'making purchases'
<i>Kampus</i>	Rus.	Campus	<i>Svop</i>	Rus.	Swap

TABLE 2. Loanwords assimilated morpho-phonologically

Loanword	Recipient language	Gloss	Loanword	Recipient language	Gloss
<i>Biodegraduodamai</i>	Lt.	'biodegradable'	Pikas	Lt.	'peak'
<i>Installjacija</i>	Rus.	'installation'	<i>Precipitacija</i>	Rus.	'precipitation'
<i>Monitoris</i>	Lt.	'monitor'	<i>Šopingas</i>	Lt.	'making purchases'

TABLE 3. Loanwords assimilated morphologically

Loanword	Recipient language	Gloss
<i>Atkoduoti</i>	Lt.	'decode'
<i>Konsolidirovat'</i>	Rus.	'consolidate'
<i>Monitoravimas</i>	Lt.	'a process of monitoring'
<i>Monitorinis</i>	Lt.	'pertaining to monitoring' (adj.)
<i>Neirovirulentnost'</i>	Rus.	'neurovirulence'

TABLE 4. Loanwords which obtained the markers of syntactic agreement

Loanword	Recipient language	Gloss	Loanword	Recipient language	Gloss
<i>Autsaideris</i>	Lt.	'outsider'	<i>Friki</i>	Rus.	'freaks'
<i>Břifingas</i>	Lt.	'briefing'	<i>Kukisy</i>	Rus.	'cookies'
<i>Dispenseris</i>	Lt.	'dispenser'	<i>Monitorius</i>	Lt.	'monitor'
<i>Džinsai</i>	Lt.	'jeans'	<i>Rolly</i>	Rus.	'rolls'
<i>Failas</i>	Lt.	'file'			

Patterns of Adaptation and Integration
of English Loanwords in Lithuanian and Russian

TABLE 5. Creations, in which native material is used

Loanword	Recipient language	Gloss	
<i>Blanko-veksel'</i>	Rus.	'blank note'	Hybridization
Kollekcija <i>bannerov</i>	Rus.	'banner pool'	Hybridization
<i>Laundž-muzyka</i>	Rus.	'lounge-music'	Hybridization
Ob-nulit'	Rus.	Zero out	Creation using native morphemes
Vnutrisocyumnyje seti	Rus.	'social-networking sites'	Hybridization

LIST OF ABBREVIATIONS

Rus – Russian	Cro – Croatian
Lt – Lithuanian	Pol – Polish
BCS – Bosnian/Croatian/Serbian	SL – Source Language
Blgr – Bulgarian	RL – Recipient Language
Blrs – Byelorussian	

BIBLIOGRAPHY

- Barnbrook Geoff, Danielsson Pernilla, and Mahlberg Michaela (eds.) 2005: *Meaningful texts: the extraction of semantic information from monolingual and multilingual corpora*. London; New York: Continuum.
- Bender H. Harold A. *Lithuanian etymological index*. Accessed August, 15, 2013. http://www.archive.org/stream/lithuanianetymol00bendrich/lithuanianetymol00bendrich_djvu.txt
- Benson Morton 1959: English loanwords in Russian. – *Slavic and East European Journal* 3, 248–267.
- Bujas Ž. 2008: *Veliki hrvatsko-engleski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Fasmer Maks 1967: *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. Moskva: Izdatel'stvo "Progress".
- Filipovič Rudolf 1982. *The English Element in European Languages*. Vol. 2. Zagreb: University of Zagreb.
- Haugen Einar 1950: The analysis of linguistic borrowing. – *Language* 26, 210–31.
- Holden Kyril 1976: Assimilation Rates of Borrowings and Phonological Productivity. – *Language*. Vol. 52, No. 1, 131–147.

Holden Kyril 1980: Russian Borrowing of English. – *The Slavic and East European Journal*. Vol. 24, No. 4, Winter, 387–399.

Klimas Antanas 1991: Prefixes and suffixes in the Lithuanian verbal system. – *Lituanus. Lithuanian quarterly journal of arts and sciences*. Volume 37, No. 4, Winter.

Klimas Antanas 1994: The Anglicization of Lithuanian. – *Lituanus. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*. Vol. 40, 2. Summer. http://www.lituanus.org/1994_2/94_2_01.htm

Lewis M. Paul, Gary F. Simons, and Charles D. Fennig (eds.) 2013: *Ethnologue: Languages of the World*, Seventeenth edition. Dallas, Texas: SIL International. Online version: <http://www.ethnologue.com>. Accessed August, 15, 2013.

Loveday Leo J. 1996: *Language Contact in Japan: A Socio-linguistic History*. Oxford: Clarendon Press.

Meriam-Webster. *An encyclopedia Britannica company*. Accessed August, 25, 2013, <http://www.merriam-webster.com/dictionary>

Multidisciplinary approaches to code switching. 2009. Eds. Ludmila Isurin, Donald Winford, Kees de Bot.

Newsru.com. “Владимир Путин объявил 2007 год годом русского языка”. Accessed August, 23, 2013. <http://www.newsru.com/russia/31dec2006/zyk.html>

Pažūsis Lioginas 1982: The morphological integration of English loan nouns in American Lithuanian. – *The English element in European languages*. Vol. 2. Zagreb.

rg.ru. Российская газета. – Документы. Accessed August, 23, 2013. <http://www.rg.ru/2005/06/07/yazyk-dok.html>.

Russian National Corpus. Accessed August, 26, 2013. <http://www.ruscorpora.ru/en/>

Skardžius Pranas 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademija.

“The Expedition One Crew”, <http://spaceflight.nasa.gov>. Accessed 08/23/13

The Toronto Star. September 22, 2007. “Russish rules. Or Englishian; Russian hi-tech world peppered with anglicisms”. Accessed August, 15, 2013. http://www.thestar.com/life/2007/09/22/russish_rules_or_englishian.html

Vasmer’s Etymological Dictionary. Accessed August 25, 2013, <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/main.cgi?root=/usr/local/share/starling/morpho>

Weinreich Uriel 1968: *Languages in Contact. Findings and Problems*. Mouton, The Hague, Paris.

Winford Donald 2010: Contact and borrowing. – *The Handbook of Language Contact*. Willey-Blackwell: A John and Sons, Ltd., Publications, 170–188.

Winford Donald 2005: Contact-induced changes. Classification and processes. – *Diachronica*. Volume 22, 2.

Zinkevičius Zigmąs 1998: *The History of the Lithuanian Language*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Zinkevičius Zigmąs 1980–1981: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mokslas.

Мейе Антуан 1938: *Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков*. Перевод Д. Кудрявского. Москва: Государственное социально-экономическое издательство.

Носовичъ И. И. 1984: *Словарь белорусскаго нарѣчя* (Specimina philologiae Slaviae). München: Verlag Otto Sagner.

Anglų kalbos svetimžodžių adaptavimo ir integravimo būdai lietuvių ir rusų kalbose

SANTRAUKA

Anglų kalba yra ne tik tarptautinės komunikacijos kalba, bet ir didžiausias skolinių šaltinis šiuolaikinėms pasaulio kalboms. Anglicizmai integruojami į įvairias sritis, tačiau tradiciškai didžiausią anglų kalbos įtaką patyrė kompiuterių mokslas, elektroninė prekyba, verslas ir tarptautiniai santykiai. Nors skolinimasis iš anglų kalbos yra tapęs visuotinai pripažintu lingvistiniu šiuolaikinio pasaulio reiškiniu, anglų kalbos skolinių integravimas į lietuvių ir rusų kalbas, t. y. kalbas, dėl artimų istorinių ryšių turinčias daug bendrų lingvistinių bruožų, nėra dažnas tyrimų objektas. Šio straipsnio tikslas – apibrėžti ir suklasifikuoti pagrindinius anglų kalbos svetimžodžių adaptacijos ir integracijos mechanizmus lietuvių ir rusų kalbų sistemose. Analizei naudota internete skelbiama medžiaga: internetiniai laikraščiai, interneto dienoraščiai, techniniai ir akademiniai straipsniai bei nacionalinis tekstynas. Tyrimas atskleidžia daug skolinimosi būdų panašumų lietuvių ir rusų kalbose, įskaitant ir tai, kad didžioji dauguma svetimžodžių yra daiktavardžiai, kuriems priskirti sintaksiniai giminės, linksnio ir skaičiaus žymikliai. Funkcinių morfemų, tokių kaip afiksai, skolinimasis yra retas reiškinys; vietoje jo, sudarant vedinius, vietiniai kalbos dalies keitimo elementai paprastai pridedami prie daiktavardžių kamienų. Dažniausias anglų kalbos svetimžodžių integravimo būdas abiejose kalbose yra morfologinė adaptacija, ypač priesaginė daryba. Kiti integravimo būdai apima fonologinę, morfonologinę, sintaksinę adaptaciją bei žodžių darybą. Dauguma sudarytų žodžių yra hibridai, kuriuose vietinė medžiaga naudojama siekiant pakeisti užsienio kalbos morfemas. Analizė parodė, kad abiejose kalbose technologijų sritis patyrė didžiausią įtaką. Antroje vietoje – verslas, muzika, maistas ir kitos sritys. Dėl savo dinamiškumo internetas ir spausdinta žiniasklaida pasižymi naujausiais skoliniais, o literatūra ir knygos daugumos skolinių dažnai yra dar nespėję integruoti. Lietuvių ir rusų kalbų praktikoje naudojami ir keli skirtingi užsienio kalbos medžiagos asimiliavimo

būdai. Lietuvių kalboje kur kas dažniau naudojama vietinė medžiaga nei rusų kalboje, todėl dauguma anglų kalbos svetimžodžių, kurie yra gana dažni rusų kalboje, neįvartojami lietuvių kalboje. Kitas pastebimas skirtumas yra tai, kad rusų kalboje svetimžodžiai dažnai vartojami su nulinėmis galūnėmis, o lietuvių kalbos daiktavardžiai paprastai neturi nulinių galūnių, bet turi kalbai būdingus sintaksinio derinimo žymiklius, pridėtus prie pasiskolintų kamienų. Kaip rodo analizuojami duomenys, morfologinė adaptacija lietuvių kalboje produktyvesnė nei rusų. Pasiškolintas daiktavardžio kamienas dažnai tampa daugelio lietuvių kalbos vedinių pagrindu, tuo tarpu rusų kalboje tokia daryba nėra labai produktyvi. Dėl tokios intensyvios morfologinės veiklos anglų kalbos skoliniai lietuvių kalbos sistemoje kalbos dalies kaitą patiria dažniau nei svetimžodžiai rusų kalboje. Anglų kalbos skolinių integracija lietuvių ir rusų kalbose atskleidžia produktyviausius vietinius abiejų kalbų žodžių darybos būdus.

Įteikta 2014 m. gegužės 29 d.

HELEN MYERS

The Ohio State University, Department of Slavic and East European

Languages and Cultures

400 Hagerly Hall, 1775 College Rd, Columbus, OH 43210

Myers.1107@osu.edu

JOLITA URBANAVIČIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: dialektologija, eksperimentinė fonetika, fonologija, leksikografija, baltų ir slavų kalbų kontaktai.

RYTŲ IR PIETRYČIŲ VILNIŠKIŲ KALBINĖS NUOSTATOS

Language Attitudes of Residents of Eastern
and South-Eastern Vilnius (Vilniškiai)

ANOTACIJA

Straipsnis parengtas remiantis 2011–2013 m. Lietuvių kalbos institute vykdyto projekto *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida* medžiaga. Vykdam projektą užpildytos sociolingvistinės anketos leidžia tirti kalbų ir dialektų vartojimą atsižvelgiant į įvairius socialinius veiksnius, aprėpiant svarbiausias kalbos vartojimo sritis ir amžiaus grupes (jaunesniąją (iki 30 m.), vidurinę (31–50 m.) ir vyresniąją (nuo 51 m.) kartas). Straipsnyje analizuojami 34 rytų aukštaičių vilniškių punktų duomenys, surinkti Tverėčiaus, Adutiškio, Švenčionių, Švenčionėlių, Mielagėnų, Strūnaičio, Sarių apylinkėse. Tiriamas bendrinės kalbos, vilniškių patarmės ir slavų (baltarusių, lenkų, rusų) kalbų vartojimas trijose srityse: individualiojoje (mąstymas), privačiojoje (namai, šeima) ir viešojoje (kaimo bendruomenė, oficiali komunikacija, mokykla, bažnyčia).

ANNOTATION

The article has been developed on the basis of the material under the Project “Modern Research of Geolinguistics in Lithuania: Optimization of Network of Points and Interactive Spread of Dialect Information” carried out at the Institute of the Lithuanian Language in the years 2011–2013. The sociolinguistic questionnaires filled in during the Project enable the exploration of the use of languages and dialects taking into consideration different social factors covering the most important domains of language use and age groups (younger (under 30 years old), middle (31–50 years old) and older (from 51 years old) generations). The data of 34 points of Eastern Aukštaitian sub-dialect of Vilnius gathered in the localities of Tverėčius, Adutiškis,

---

ESMINIAI ŽODŽIAI: kalbinės nuostatos, domenas, diglosija, atvirasis prestižas, paslėptasis prestižas.

KEYWORDS: language attitudes, domain, diglossia, overt prestige, covert prestige.

Švenčionys, Švenčionėliai, Mielagėnai, Strūnaitis, Sariai, which are attributed to Eastern and South-Eastern sub-dialects of Vilnius by dialectologists, are under analysis. The relations between the standard language, sub-dialect of Vilnius and Slavic languages (Belarusian, Polish, Russian) were analysed based on their use in different domains: individual (thinking), private (home, family) and public (village community, official communication, school, church).

TYRIMO PROBLEMATIKA IR METODAI

Pastaraisiais metais Europoje populiarėjanti regionalizacijos (kaip priešingybės globalizacijai) ideologija skatina tarminių nuostatų, tarmių socialinės vertės tyrimus. Lietuvoje daugiausia dėmesio skiriama miesto gyventojų (kadangi didžioji dalis – du trečdaliai – lietuvių gyvena miestuose) bei jaunimo (ši amžiaus grupė leidžia atlikti prognostinius visuomenės kalbinės elgsenos tyrimus) kalbinėms nuostatoms (žr. Vaicekauskienė, Sausverde 2012; Ramonienė 2013)¹. Kaimo vietovėse dialektų socialinė vertė dar nėra išsamiai tirta, yra atlikta tik pavienių arealų analizė, pavyzdžiui, Joniškėlio, Pėsvalio r. (Ramonienė 2006: 137–147), Lyduokių, Ukmergės r. (Aliūkaitė 2005: 38–47). Geolingvistinius (horizontaliuosius) ir sociolingvistinius (vertikaliuosius) (dėl terminų žr. Aliūkaitė 2013 ir ten min. lit.) kaimų dialektų tyrimus turėtų paskatinti 2011–2013 m. Lietuvių kalbos institute vykdytas projektas *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida* (projekto vadovė Danguolė Mikulėnienė, projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028), kuriuo siekiama surinkti ir išanalizuoti naujausius *Lietuvių kalbos atlaso* punktų duomenis. Šiame straipsnyje apibendrinama vykdant projektą surinkta sociolingvistinė medžiaga iš 34 punktų, kuriuos dialektologai priskiria rytų ir pietryčių vilniškams²: Adutiškio (485), Pirštėliškės (458), Svirkų (458²), Kavažiškės (460), Jakėlių (460²), Jurgeliškės (457), Bāčkininkų (457²), Trečiūnų (484), Milkūškų (484²), Švenčionių (483), Žiboliškės (508), Strūnaičio (508²), Rópiškės (509), Vidutinės (509²), Melagėnų (507), Sarių (507²), Šūtų (527), Švenčionėlių (482), Kretuonų (455), Reškutėnų (455²), Ceikinėlių (417), Ceikinių (417²), Šiulėnų (419), Mielagėnų (418), Gražulių (456), Šventos (456²),

¹ Minėtini projektai *Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose, 2007–2009 m.* (vykdė Vilniaus universitetas, projekto vadovė Meilutė Ramonienė), *Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai, 2010–2013* (vykdė Lietuvių kalbos institutas, projekto vadovė Loreta Vaicekauskienė).

² Šalia punkto pavadinimo nurodomas jo numeris *Lietuvių kalbos atlas*e. Jei LKA punktas sunykęs (nykstantis), ir jo apylinkėse (8–12 km atstumu) iškilusi kita stambesnė gyvenvietė, punkto statusas suteikiamas pastarajai vietai (toks naujasis punktas žymimas prie senojo punkto numerio pridėdant indeksą ²). Tokiu atveju medžiaga rinkta iš abiejų – senojo ir naujojo – punktų.

Rādiškės (459), Gilūtų (459²), Tverėčiaus (420), Lazinkų (423), Navikų (423²), Sekonių (421), Didžiāsaliu (421²), Vosiūnų (422). Ankstesniuose tyrimuose apie rytų aukštaičius vilniškius esama sociolingvistinių duomenų (plg. Kardelis 2009; Kardelis et al. 2003), analizuojamas tarmės, netarminės kalbos ir slavų kalbų atmainų vartojimas vilniškių plote (Kardelis 2013), tačiau kalbinės vilniškių nuostatos dar nebuvo tyrinėtos.

Tyrimo metodas – tiesioginis išsamusis interviu (~1,5 val. trukmės), kurio metu apklausti lietuviškai kalbantys 1–7 informantai³, pasirinkti atsitiktinės daugiapakopės atrankos principu. Renkantis informantus atsižvelgta į amžiaus (informantai atstovauja trims kartoms: jaunesniajai (iki 30 m.), viduriniajai (31–50 m.) ir vyresniajai (nuo 51 m.)), išsilavinimo (kiekviename punkte, jei įmanoma, pakalbinta po vieną vietinį inteligentą) ir lyties (stengtasi apklausti po lygiai vyrų ir moterų⁴) kriterijus. Pokalbio metu, šalia kitų anketų, buvo pildomas sociolingvistinis pateikėjo klausimynas, kurį sudarė Laima Kalėdienė ir Daiva Aliūkaitė. Šio straipsnio tiriamąją medžiagą sudaro 120 klausimynų, užpildytų Švenčionių ir Ignalinos rajonuose (tikslų punktų sąrašą žr. aukščiau), duomenys.

Pradinis tyrimo tikslas buvo nustatyti vilniškių patarmės ir bendrinės kalbos vartojimo sritis (domenus): kuriose komunikacijos situacijose dažniau vartojama bendrinė kalba, kuriose – patarmė. Be abejo, toks problemos formulavimas tėra sąlyginis, nes riba tarp standartinio kalbos varianto ir teritorinės kalbos atmainos ne visada aiški⁵. Be to, toks tyrimas, atliktas tiesioginių interviu metodu, parodo tik tarmės vartotojų kalbines nuostatas, o ne realią vartoseną. Vis dėlto tyrėjai sutaria, kad kalbinės nuostatos dažniausiai nulemia individų kalbinį elgesį (žr. Ramonienė 2013 ir ten min. lit.), o kalbinių nuostatų kitimas yra vienas svarbiausių kalbos kitimo veiksnių (Vaicekauskienė, Sausverde 2012).

Tyrimą atliekant problemų lauką teko išplėsti dėl tiriamojo regiono specifikos: informantai kasdienėse situacijose teigė vartojantys ne tik bendrinę kalbą ir vilniškių patarmę, bet ir slavų (lenkų, baltarusių, rusų) kalbas. Tad tyrimas aprėpė ne tik diglosijos (bendrinės kalbos ir tarmės), bet ir bilingvizmo (kelių skirtingų kalbų) atve-

³ Informantų skaičius priklauso nuo punkto gyvybingumo: nykstančiame punkte įrašyti 1–2 informantai, gyvybingame – 6–7 informantai.

⁴ Moterų informančių skaičius šiek tiek didesnis nei vyrų dėl objektyvių (moterų gyventojų, ypač vyresniosios kartos, dalis santykinai didesnė nei vyrų) ir dėl ekstralingvistinių (didesnis prigimtinis moterų komunikabilumas, išankstinis palankus požiūris į tyrimą ir pan.) priežasčių.

⁵ Pavyzdžiui, Daiva Aliūkaitė (2010: 41) skiria tris tarminio kalbėjimo variantus: 1) *tarminį kalbėjimą* (nuosekliai reiškiasi tarmės ypatybės), 2) *pusiau tarminį kalbėjimą* (nenuosekliai reiškiasi tarmės ypatybės) ir 3) *naująją dialektą* (tarmės ypatybės nesireiškia). Joshua Fishmanas skiria 8 tarmės nykimo (vadinasi, ir perėjimo prie standartinio kodo) pakopas (Fishman 1991: 88–109). Tarmė ir bendrinė kalba, susiklosčius diglosijos situacijai, susilieja į tarpinę kalbą (*intermediate language*) (žr. Auer 2011; plg. Vaicekauskienė, Sausverde 2012).

jus. Straipsnyje vartojami apibendrinti slavų kalbų terminai⁶: *lenkų kalba*, *baltarusių kalba*, *rusų kalba*, tačiau išsamesniuose ateities tyrimuose reikėtų taip pat skirti bendrinę kalbą ir vietinį jos variantą, pavyzdžiui, *lenkų kalba* (kuria mokoma mokykloje, laikomos pamaldos) ir *vietinė lenkų šnekta* (kuria kalbama namuose, kaimo bendruomenėje). Pridurtina, kad tirtas tarmės požiūriu homogeniškas plotas, todėl straipsnyje terminas *tarmė* visais atvejais reiškia *rytų aukštaičių vilniškių patarmę*.

Galutinis tyrimo tikslas – nustatyti rytų ir pietryčių vilniškių kalbines nuostatas tarmės, bendrinės kalbos ir slavų kalbų atžvilgiu. Siekiama išsiaiškinti, kurie kalbiniai kodai siejami su įvairiomis kalbų vartojimo sritimis. Atskirai analizuojamos trys pagrindinės sritys arba domenai: individualusis (mąstymas), privatusis (namai, šeima) ir viešasis (kaimo bendruomenė, oficiali komunikacija, mokykla, bažnyčia) (žr. Karaliūnas 2008: 316).

INDIVIDUALIOJI SRITIS

Informantų teirautasi, kokiomis kalbomis (kalbų atmainomis) jie mąsto, skaičiuoja ir kalbina gyvūnus.

Didžioji dalis (78 %) vyresniosios kartos informantų teigia asmeninėje erdvėje kalbantys tarmiškai. Jaunesnėse amžiaus grupėse tarmės vartojimas mažėja: prisipažįsta tarmiškai kalbantis tik kas antras (50 %) 31–50 m. informantas ir 15 % jaunesniosios kartos informantų. Bendrinės kalbos vartojimas taip pat atvirkščiai proporcingas informantų amžiui: standartinė kalbos atmaina teigia kalbantys 10 % vyresniosios, 15 % vidurinėsios ir 50 % jaunesniosios kartos atstovų. Nemaža dalis (10 % vyresniosios, 31 % vidurinėsios ir 30 % jaunesniosios kartos) informantų individualiojoje srityje nurodė vartojantys ir bendrinę kalbą, ir vilniškių tarmę⁷: tarmiškai dažniau kalbinami gyvūnai, o bendrine kalba dažniau skaičiuojama. Nedidelei daliai (3 % vyresniosios, 4 % vidurinėsios ir 5 % jaunesniosios kartos) informantų individualiojoje komunikacijoje prireikia ir slavų kalbų atmainų. Šie individai, vartojantys kelias (dvi ar tris) kalbų atmainas net tuomet, kai komunikacija individuali, laikytini individualiojo bilingvizmo atstovais (Karaliūnas 2008: 334). Pavyzdžiui, informantė (g. 1969 m.) iš Vidutinės (509²) punkto teigė gyvūnus kalbinanti vilniškių tarme arba lenkų kalba, o skaičiuojanti ir mąstanti – lenkų arba baltarusių kalba. Tokie asmenys paprastai yra kilę iš mišrių šeimų, kuriose komunikacijos reikalams vienos kalbos neužtenka.

Individualiosios srities kalbinės nuostatos apibendrintos 1 lentelėje.

⁶ Kiti tyrėjai panašiuose darbuose slavų kalbų smulkiau nediferencijuoja – apsiribojama terminu *slavų kalbų atmainos* (žr. Kardelis 2013).

⁷ Tarmės ir bendrinės kalbos vartojimas šiuo atveju nereiškia jų susiliejimo į vieną kontinuumą (diaglosijos, plg. Auer 2011). Informantai nurodo, kad gali kalbėti tiek bendrine kalba, tiek tarmiškai (diglosijos situacija).

1 LENTELE. Kalbinės nuostatos individualiojoje srityje

Kalbų atmainos	Vartotojų dalis (procentais)		
	Vyresnioji karta	Vidurinioji karta	Jaunesnioji karta
Vilniškių patarmė	78	50	15
Bendrinė kalba	10	15	50
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba	10	31	30
Vilniškių patarmė, lenkų kalba	1		
Bendrinė kalba, lenkų kalba	1		
Bendrinė kalba, rusų kalba			5
Vilniškių patarmė, baltarusių kalba, lenkų kalba		4	

Tyrimas išryškino dalies informantų kalbinės ir tautinės tapatybės neatitikimą. Tiek kalbinė ideologija, tiek tautinė savimonė susiformuoja veikiamos įvairių sociopolitinių veiksnių (plg. Saville-Troike 1990, 181–182). Rytų Lietuvos pakraščiams, per XX a. patyrusiems lenkų, rusų (Antrojo pasaulinio karo metais – ir baltarusių, vokiečių) kalbų dominavimą, ypač būdinga situacija, kai „tautybė ne visada sutampa su gimtąja kalba“ (Kardelis 2009, 60; apie oficialios tautybės ir vartojamos kalbos neatitikimą Adučiškio – Kamojų areale žr. Urbanavičienė 2011: 109–110). Kas dešimtas (11 %) tyrime dalyvavęs lietuviškai kalbantis informantas oficialiai nedeklaruoja lietuviškos tapatybės. Tokių atvejų užfiksuota tik tarp vyresniosios ir vidurinės kartos informantų. Dauguma jų – 85 % – dokumentuose įrašyti lenkais, o likusi dalis iš viso nedeklaruoja tapatybės, nes neapsisprendžia, kurią pasirinkti. Pavyzdžiui, informantė (g. 1933 m.) iš Adučiškio (485) teigia, kad galėtų save priskirti ir lietuviams, ir baltarusiams. Informantas (g. 1940 m.) iš Svirkų (458²), anksčiau buvęs lenkas, dabar vietoj tapatybės rašo brūkšnį. Informantė (g. 1969 m.) iš Sarių savęs „nelaiko niekuo“. Jaunesniosios kartos informantų grupėje neatitikimo tarp kalbinės ir tautinės tapatybės nepasitaikė. Individus, savo tapatybę siejančius ne su kalbine bendruomene, o tik su gyvenamąja vieta, galima laikyti lokalsios tapatybės atstovais.

PRIVAČIOJI SRITIS

Privačioji sritis – viena svarbiausių individo kalbinę tapatybę formuojančių sričių, nes namų erdvėje užtikrinamas kalbos perdavimas iš kartos į kartą ir jos gyvybingumas. Ji susijusi su keturių skirtingų kartų (senelių – tėvų – vaikų – anūkų) komunikacijos poreikiais, su žmonių tarpusavio santykiais ir jų dimensijomis (artimumu – svetimumu, šiltumu – šaltumu). Vienokia kalbos atmaina gali būti varto-

jama su namiškiais, kitokia – su rečiau matomais artimaisiais. Vidurinėsios ir jaunesnėsios kartos informantai privačiajame domene teigia vartojantys tarmę kone dvigubai dažniau negu individualiajame (plg. vidurinioji karta – 50 % ir 27 %, jaunesnioji karta – 30 % ir 15 %). Vyresnioji karta – atvirksčiai – šeimoje mažiau kalba tarmiškai negu individualiojoje srityje (atitinkamai 55 % ir 77 %). Ketvirtadalis (25 %) vyresnėsios ir jaunesnėsios kartos bei trečdalis (34 %) vidurinėsios kartos informantų teigia namuose diglosiškai vartojantys tiek bendrinę kalbą, tiek tarmę. Tarmiškai dažniausiai kalbama su seneliais ir tėvų šeima (broliais, seserimis), taip pat su savo partneriu (vyru, žmona), jei jis yra tos pačios tarmės atstovas, o su vaikais ir anūkais – bendrine kalba⁸. Plg.: bendrine kalba su vaikais bendrauja 7 % vyresnės kartos informantų, su anūkais – 14 %. Beveik kas antras (44 %) vidurinėsios kartos atstovas teigė su savo vaikais kalbantis bendrine kalba⁹.

Įdomu, kad palankiausias nuostatas bendrinės kalbos atžvilgiu išreiškia vyresnėsios kartos atstovai. Plg.:

Dabar vengi tų [tarmiškų] žodžių, lietuviškiau sakai, prie gražesnės kalbos... Gražiau būtų bendrine kalba [kalbėti], laikai keičiasi. Reikia taisyklingai rašyti, turi būti teisinga kalba, gramatiška. (Pateikėja (g. 1945 m.) iš Vidutinės (509²) punkto.)

Reikia labiau gramatiškai [kalbėti], kulturniau (kultūringiau). (Pateikėja (g. 1942 m.) iš Šutų (527) punkto.)

Vyresnioji karta bendrinei kalbai suteikia socialinį pranašumą – ji siejama su aukštesniu visuomenės statusu, didesnėmis karjeros galimybėmis, geresniu išsilavinimu (plg. Ramonienė 2013). O vidurinioji ir jaunesnioji karta – priešingai – privačiajame domene bendrinę kalbą vartoja dvigubai rečiau negu individualiojoje srityje (plg. šeimoje atitinkamai 4 % ir 25 %, individualiojoje srityje – 15 % ir 50 %). Vadinas, akomodacijos (taikymosi prie pašnekovo) procesai skatina vyresniąją kartą pereiti prie bendrinės kalbos, o viduriniųjų ir jaunesniųjų kartų – prie tarmės.

Šeimos komunikacijoje neretai susiduriama su bilingvizmo reiškiniu: 21 % vyresnėsios kartos, 35 % vidurinėsios kartos ir 15 % jaunesnėsios kartos informantų namų aplinkoje teigia kalbantys ne tik lietuvių, bet ir slavų kalbomis. Namų aplinkoje vienas informantas gali vartoti nuo dviejų iki keturių skirtingų kalbinių atmainų (žr. 2 lentelę).

⁸ Plg. situaciją Vilniaus mieste: „Tarmė vartojama su tos šeimos nariais, kurioje gimė ir augo. Sukūrę šeimas vilniečiai kur kas rečiau su savo partneriais kalba tarmiškai ir tik kas penktas savo tarmę perduoda vaikams, kas dešimtas anūkam“ (Gudavičienė 2010: 226). Dar plg. Laimos Nevinskaitės pastebėjimą apie klaidėdėčių šeimų kalbą: „Palyginti mažai asmenų tarmiškai kalba su vaikais – rečiau negu su draugais, vyresniais šeimos nariais ir net darbe“ (Nevinskaitė 2010: 265).

⁹ Dažniausiai tėvai mano, kad tarmės gali trukdyti gerai išmokti bendrinę kalbą (Balčiūnienė 2007: 153).

2 LENTELE. Kalbinės nuostatos privačiojoje srityje

Kalbų atmainos	Vartotojų dalis (procentais)		
	Vyresnioji karta	Vidurinioji karta	Jaunesnioji karta
Vilniškių patarmė	54	27	30
Bendrinė kalba		4	25
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba	25	34	25
Vilniškių patarmė, baltarusių kalba	4	4	
Vilniškių patarmė, lenkų kalba	6		
Vilniškių patarmė, rusų kalba		4	
Bendrinė kalba, lenkų kalba	4		5
Bendrinė kalba, baltarusių kalba		4	
Bendrinė kalba, rusų kalba			10
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, lenkų kalba	3	7	
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, rusų kalba	2	4	5
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, baltarusių kalba		4	
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, rusų kalba, lenkų kalba	2	4	
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, baltarusių kalba, rusų kalba		4	

Pavyzdžiui, informantas (g. 1937 m.) iš Lazinkų (423) prisimena tėvų šeimoje kalbėjęs tarmiškai, su seneliais – lenkiškai, su rusų tautybės žmona bendrauja rusiškai, su Vilniuje gyvenančiais vaikais – bendrine kalba, su išvykusiais į Latviją – rusiškai, su anūkais – lietuvių bendrine kalba arba rusiškai. Informantas (g. 1937 m.) iš Didžiasalio (421²) nurodė tarmiškai kalbėjęs su seneliais, tėvais, rusiškai – su žmona, lietuvių bendrine kalba – su vaikais, anūkais.

Vidurinėsios kartos informantai, gimę apie 1960–1980 m., iš visų tirtų kartų turi daugiausia kontaktų su slavų kalbomis. Intensyvesnė šios kartos daugiakalbystė gali būti susijusi su jų augimo ir brendimo laikotarpiu klestėjusiu socializmu, dvikalbėmis mokyklomis, intensyviais kontaktais su kaimynais baltarusiais ir dažnomis santuokomis su slavais. Plg.: informantė (g. 1962 m.) iš Strūnaičio (508²) teigia su seneliais kalbėjusi baltarusiškai, su tėvais, broliais, seserimis bendrauja vilniškių tarpe, su vyru iš Baltarusijos – rusiškai, su vaikais – bendrine kalba. Informantė (g. 1969 m.) iš Vidutinės (509²) nurodė, kad tėvų šeimoje kalbėjo lenkiškai, su motinos gimine – lietuvių bendrine kalba, o su vyru ir vaikais kalba pagal vyrą – vilniškių tarpe.

Jaunesnioji karta iš slavų kalbinių atmainų vartoja tik rusų ir lenkų kalbas. Iš jaunimo kalbinio repertuaro išnyksta baltarusių kalba. Ji traktuojama kaip neprestižinė ir neperspektyvi, todėl jaunimas jos nemoka – baltarusių kalba keičiama rusų kalba.

Situacija, kai namų aplinkoje kasdien vartojamos ne tik lietuvių, bet ir kelios (dvi ar trys) slavų kalbų atmainos, yra būdinga daugiakalbystei¹⁰.

VIEŠOSIOS ERDVĖS

Viešosios erdvės komunikacija aprėpia įvairias gyvenimo sritis ir socialinius vaidmenis. Šiame straipsnyje atskirai analizuojamos tarmės vartotojų kalbinės nuostatos keturių viešojo gyvenimo sričių – kaimo bendruomenės, įstaigų ir susirinkimų (oficialiosios komunikacijos), mokyklos ir bažnyčios – atžvilgiu. Kaimo bendruomenės komunikacija, kaip ir individualioji bei privačioji, priskirtina kasdieniam bendravimui, o įstaigų, susirinkimų, mokyklos, bažnyčios komunikacija laikoma prestižine (žr. Karaliūnas 2008: 345). Tikėtina, kad kasdieniam bendravimui informantai dažniau pasirinks tarmę, o prestižiniam bendravimui – bendrinę kalbą.

1. Kaimo bendruomenė

Tarminis kalbėjimas labiau tinka kaimo bendruomenės komunikacijai kaip nuoširdesnis, šiltesnis, atviresnis negu standartinė bendrinė kalba (plg. Girdenis 2000: 250; Aliūkaitė 2005: 42). Informantų klausta, kokia kalbos atmaina savo aplinkoje jie kalba su įvairaus amžiaus kaimynais, su pažįstamais ir nepažįstamais žmonėmis. Kaimo erdvė yra pusiau vieša, nes informantai arba puikiai pažįsta pašnekovą, arba kalbasi pažįstamoje aplinkoje. Nuo kalbėtojų tarpusavio santykių (artimumo – svetimumo) priklauso komunikacijos akto statusas (familiarus – formalus) ir kalbos atmainos pasirinkimas. Asmens iš kitos kalbinės aplinkos aktyvus ar pasyvus dalyvavimas pokalbyje gali paskatinti standartinio kodo – bendrinės kalbos – vartojimą.

Tyrimas parodė, kad kaimo bendruomenėje vien bendrinę kalbą vartoja tik nedidelė dalis informantų: 6 % vyresniosios kartos, 8 % vidurinėsios kartos ir 20 % jaunesniosios kartos (plg.: individualiuose ir privačiuose domenuose bendrinė kalba vartojama dažniau¹¹). Vien tarmiškai teigia kalbantys taip pat nedidelė dalis

¹⁰ Vytautas Kardelis atkreipia dėmesį, kad „aprašant sociolingvistinę situaciją būtina aiškiai skirti svetimos kalbos mokėjimą ir tikros dvikalbystės faktus“ (Kardelis 2009: 66). Jis teigia, kad šiaurės rytų vilniškių lietuviškųjų arealų kaimiškose vietovėse „negalima įžvelgti jokių didelių dvikalbystės apraiškų“ (Kardelis 2009: 68), tačiau pripažįsta, kad pietrytiniuose mišriuose arealuose kalbiniai kontaktai gali būti maksimalūs. Mūsų tyrimas rodo, kad su daugiakalbyste privačioje erdvėje susiduria kas ketvirtas (25 %) rytų ir pietryčių vilniškių atstovas.

¹¹ Vadinasi, negalima pritarti Loretos Vaicekauskienės ir Ėrikos Sausverdės teiginiui, kad „tarmių vartojimas Lietuvoje iš esmės yra diglosinis ir vienareikšmiškai siejamas pirmiausia su *privačia*, ypač šeimos, erdve ir labiau su vyresnio amžiaus žmonėmis“ (Vaicekauskienė, Sausverde 2012). Rytų aukštaičių vilniškių plote tarmės pozicija stipriausia kaimo bendruomenės komunikacijoje.

vidurinėsios kartos (4 %) ir jaunesnėsios kartos (10 %) informantų. Tačiau beveik pusė (41 %) vyresnėsios kartos atstovų kaimo aplinkoje kalba vien tarmiškai. Kas antras informantas, nepriklausomai nuo amžiaus, diglosiškai vartoja tarmę ir bendrinę kalbą: bendraujant su nepažįstamais žmonėmis pirmenybė teikiama bendrinei kalbai, o su kaimynais – tarmei. Renkantis komunikacijos priemonę atsižvelgiama ir į kaimynų amžių, pavyzdžiui, vyresnėsios kartos informantai su savo bendraamžiais kalbasi tarmiškai, o su vidurinėsios ir jaunesnėsios kartos kaimynais – bendrine kalba (plg. analogišką senelių ir anūkų komunikaciją).

Tarmę, kaip vyraujančią kaimo bendruomenės komunikacijos priemonę, įvardija patys informantai, kartais su neslepiamu apgailestavimu, kad yra priversti kalbėti tarmiškai. Plg.:

Tarmiškai kalbu su kaimynais. Visi jie tarmiškai kalba, tai kaip aš čia viena būsiu lietuvaitė [...]. Gal geriau būtų, kad visi kalbėtume bendrine kalba, bet kaimas kalba tarmiškai. Ir ką gi dabar darysi, neperversi jau jų. (Informantė (g. 1933 m.) iš Šiūlėnų (419) punkto.)

Tarmė suvokiama kaip „grupinė tapatybė“ (Ramonienė 2006: 145), „savos grupės kalbinės elgsenos atributas“ (Vaicekauskienė, Sausverde 2012), „socialinis solidarumas“ (Ramonienė 2013). Kaimo bendruomenės komunikacija sudaryta iš individualių komunikacijos aktų, kuriuose kalbos pasirinkimą nulemia ne atskiras žmogus, o bendruomenės normos ir socialinis statusas. Individai, siekiantys būti lygiaverčiais kaimo bendruomenės nariais, nejusti atskirties, vartoja tarmę. Ir atvirkščiai – norintys išlaikyti socialinį atstumą, pabrėžti savo aukštesnį išsilavinimą, socialinę padėtį ar kilmę asmenys vartoja bendrinę kalbą.

Tarmę galima laikyti konsoliduojančiu kaimo bendruomenės kodu, o sudėtingus giluminius procesus, palaikančius tarmės vartojimą – paslėptuoju tarmės prestižu¹² (Trudgill 1972: 179–195; Miliūnaitė 2010: 241; Ramonienė 2006: 145). Viena vertus, teigiamas požiūris į tarmę viešai nedemonstruojamas (atvirkščiai, nemažai respondentų pripažįsta, kad tarmė „negraži“, „prasta“), kita vertus, tarmė vartojama įvairiose kaimo bendruomenės situacijose. Bendruomenės nariais, nekalbančiais tarmiškai, nepasitikima, o su kalbančiais tarmiškai – solidarizuojamasi. Plg.:

Kaime pasirodysi ponia, jeigu nekalbėsi tarmiškai. (Informantė (g. 1962 m.) iš Šiūlėnų (419) punkto.)

Kaimo bendruomenėje tarmė vertinama kaip bendruomenės narių komunikacijos priemonė. Asmenims, kurie nepripažįstami kaip tikrieji bendruomenės nariai

---

¹² Paslėptąjį palankumą tarmės atžvilgiu Joniškėlio (Pasvalio r.) apylinkėse yra aprašiusi Meilutė Ramonienė: „Neoficialioje aplinkoje bendrinės kalbos vartojimas dažniausiai netoleruojamas, į savos kalbinės bendruomenės narius, kalbančius netarmiškai, žiūrima kaip į susvetimėjusius, iš jų šaipomasi, jais nepasitikima“ (Ramonienė 2006: 145).

(pavyzdžiui, vietiniai inteligentai), iš anksto priskiriama prestižiškesnė atmaina – bendrinė kalba. Pavyzdžiui, Didžiasalyje dirbanti mokytoja prisipažįsta vengianti kalbėti tarmiškai viešoje vietoje:

Jeigu draugę susitinku, kur tarmę moka, tai tada tarmiškai [kalbu]. Ė tep gi jau, mokytoja... Kap jau čia tarmiškai utarysi (kalbėsi). Aš misliju, kad gerai uturti (kalbėti) tarmiškai, kap susitinki pažįstamą, ale aš pati save sugaunu: nu kažt kap an mane padabos, kai aš utursiu tarmiškai. Aš apsidairau, a niekas negirdi. Aš atsakau tarmiškai, bet apsidairau. (Pateikėja (g. 1957 m.) iš Tverečiaus (420) punkto.)

Atvirojo tarmės prestižo apraiškų nėra daug, tačiau įdomu, kad jį demonstruoja jaunesniosios kartos atstovai. Jaunimas siekia susikurti savo kalbinį repertuarą atsiskirdamas nuo vyresniosios – tėvų, senelių – kartos. Viena iš tokių saviraiškos formų, atspindinti jų lokaliąją tapatybę, yra tarminis kalbėjimas. Plg.:

Mano pažįstami stengiasi tuos [tarmiškus] žodžius vartoti. Gal jiems čia gražu? Visi mano pažįstami, draugai stengiasi kalbėti tarmiškai. Kai grįžta ton aplinkon [iš miesto į kaimą]. Arba su naujais draugais tarmiškai kalba, nes būna įdomu, kaip ką pasakys. Tie tarmiški žodžiai įdomūs. Toks įspūdis, kad visi nori pabrėžti, iš kur yra [kilę], todėl tarmiškai kalba. (Informantė (g. 1989 m.) iš Mielagėnų (418) punkto.)

Informantės pasakojime minimi tarmės vertinimai „gražu“, „įdomu“ rodo atvirą palankumą tarmėms (skirtingai nuo vidurinėsios ir ypač vyresniosios tarmės atstovų). Toks vietinių dialektų vertinimas skiriasi nuo neigiamo ar neutralaus miesto jaunimo požiūrio į tarmes¹³. Plg.: „Kaimo regionų tarmės [...] vertinamos palankiau nei miestietiški nestandartiniai variantai“ (Ramonienė 2013).

Vienalyčių kalbinių bendruomenių beveik nebūna (plg. Karaliūnas 2008: 323), ypač rytų ir pietryčių vilniškių teritorijoje, kur įvairiais lygmenimis kontaktuoja baltų ir slavų kalbos. Norėdami patenkinti komunikacijos poreikį pakraštinių arealų gyventojai – lietuviai ir slavai – išmoksta vieni kitų kalbas. Tai pastovūs ir natūralūs kalbų kontaktai (Karaliūnas 2008: 32), kurie nesukelia konfliktų ir yra šio regiono žmonių kasdienio gyvenimo dalis (apie Adučiškio ir Kamojų daugialbes bendruomenes žr. Urbanavičienė 2011: 95–114). Šalia vilniškių patarmės ir bendrinės kalbos slavų kalbų atmainas kaimo bendruomenėje teigia vartojantys 13 % vyresniosios kartos, 27 % vidurinės kartos ir 20 % jaunesniosios kartos informantų (žr. 3 lentelę).

¹³ Plg. Inetos Dabašinskienės ir Ramintos Garuckaitės pastebėjimą apie Kauno miesto jaunimo nuostatas: „Jaunimas tarmių klausimu dažniau laikosi neutralaus ar neigiamo požiūrio. Matyt, jaunimui tarmių vartojimas dažniau asocijuojasi su kaimu ir nėra modernaus gyvenimo ženklas“ (Dabašinskienė, Garuckaitė 2010: 245).

3 LENTELE. Kalbinės nuostatos kaimo bendruomenės komunikacijoje

Kalbų atmainos	Vartotojų dalis (procentais)		
	Vyresnioji karta	Vidurinioji karta	Jaunesnioji karta
Vilniškių patarmė	41	4	10
Bendrinė kalba	6	8	20
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba	40	61	50
Bendrinė kalba, rusų kalba			10
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, rusų kalba	6	19	5
Bendrinė kalba, rusų kalba, lenkų kalba	1	4	5
Bendrinė kalba, baltarusių kalba, lenkų kalba	1		
Vilniškių patarmė, baltarusių kalba, lenkų kalba	1	4	
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, rusų kalba, baltarusių kalba	1		
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, lenkų kalba, rusų kalba	3		

Slavų – rusų, lenkų, baltarusių – kalbų atmainos vartojamos mišriuose arealuose. Rytiniame vilniškių pakraštyje itin ryškūs akomodacijos (derinimosi) procesai: kadangi dauguma gyventojų moka visas vietines kalbų atmainas, jie komunikacijos priemonę leidžia pasirinkti pašnekovui („kokia kalba mane užkalbina, tokia ir kalbu“).

Tyrimo rezultatai rodo baltarusių kalbos išnykimą iš jaunesniosios kartos kalbinio repertuaro (plg. jos nevartojimą ir privačioje srityje), tačiau rusų ir lenkų kalbos tebevartojamos. Pastebėtina, jog vyresnioji karta slavų kalbas vartoja greta tarmės, o vidurinė ir jaunesnioji karta – greta bendrinės kalbos. Vadinasi, mišrioje šeimoje tarmė užleidžia vietą bendrinei kalbai. Taip pat matyti, kad vyresniosios kartos informantai kaimo bendruomenėse vartoja didesnę kalbų skaičių (net iki keturių kalbinių atmainų), o vidurinės ir jaunesniosios kartos vartojamų kalbų inventorių mažesnis (siekia iki trijų kalbinių atmainų).

2. Oficialioji komunikacija

Oficialioji komunikacija analizuota pagal kalbos atmainų vartojimą trijose skirtingose situacijose: parduotuvėje, įstaigoje ir susirinkime. Įstaigų komunikacijos priemonės pasirinkimas susijęs su politinėmis sąlygomis, kurios šiame regione keitėsi labai dinamiškai (žr. Urbanavičienė 2010: 46). Susirinkimo kalbą lemia socialinės aplinkybės, t. y. kalbama dominuojančios socialinės grupės kalba. Kaimo parduotuvėse komunikacijos priemonę lemia psichologinės priežastys ir artimumo (kalbama tarmiškai) – svetimumo (kalbama bendrine kalba) dimensijos.

Visose minėtose situacijose beveik pusė (48 %) vyresniosios kartos informantų teigė kalbantys tarmiškai. Iš vidurinėsios ir jaunesniosios kartos atstovų vien tarmiškai pripažįsta kalbantys gerokai mažiau – atitinkamai 4 % ir 10 % – informantų. Bendrinės kalbos vartojimas taip pat susijęs su asmens amžiumi: kuo jaunesnis informantas, tuo dažniau viešumoje kalbėtų prestižiniu lietuvių kalbos variantu. Plg.: bendrinę kalbą oficialiojoje komunikacijoje teigia vartojantys 15 % vyresniosios kartos, 31 % vidurinėsios kartos ir 55 % jaunesniosios kartos atstovų. Kas ketvirtas (25 %) jaunesniosios kartos, kas trečias (30 %) vyresniosios kartos ir kas antras (53 %) vidurinėsios kartos atstovas oficialiosios komunikacijos situacijose vartotų tiek bendrinę kalbą, tiek tarmę. Patyrinėjus aptariamas situacijas atskirai matyti, kad įstaigose (seniūnijoje, bibliotekoje, pašte, parduotuvėje, medicinos punkte ir kitur) didžioji dalis informantų pirmenybę teiktų bendrinei kalbai, o kaimo parduotuvėse (ypač jei jose dirba vietinis žmogus) – tarmei.

Susirinkimuose vartojamą kalbinę atmainą reikėtų vertinti kaip visos kaimo bendruomenės kalbinį kodą, vienijantį vienoje erdvėje gyvenančius skirtingų kalbinių bendrijų narius. Vienaip susirinkimų komunikacija modeliuojama lietuviškuose arealuose, kitaip – mišriuose. Lietuviškuose arealuose susirinkimų metu dažniau kalbama tarmiškai nei bendrine kalba, pavyzdžiui, Mielagėnuose (419), Reškutėnuose (455²), Šventoje (456²). Mišriuose arealuose per susirinkimus gali būti kalbama viena iš slavų kalbų (pavyzdžiui, Ropiškėje (509) – lenkiškai). Susikalbėjimo priemonė gali būti pasirinkta spontaniškai, atsižvelgiant į pašnekovus, t. y. kalbinės atmainos pasirinkimą nulemia akomodaciniai procesai, pavyzdžiui, Ziboliškės (508) informantas (g. 1935 m.) pabrėžia, kad susirinkime kalbės „taip, kaip kiti kalbės“.

Slavų kalbas šalia lietuvių kalbos atmainų vartoja 5 % vyresniosios kartos, 12 % vidurinės kartos ir 10 % jaunesniosios kartos atstovų (žr. 4 lentelę).

4 LENTELĖ. Oficialiosios komunikacijos kalbinės nuostatos

Kalbų atmainos	Vartotojų dalis (procentais)		
	Vyresnioji karta	Vidurinioji karta	Jaunesnioji karta
Vilniškių patarmė	49	4	10
Bendrinė kalba	15	31	55
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba	31	53	25
Bendrinė kalba, rusų kalba	1	8	10
Bendrinė kalba, lenkų kalba	1		
Vilniškių patarmė, rusų kalba	1		
Vilniškių patarmė, lenkų kalba	1		
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, rusų kalba	1	4	

Palyginti su kaimo bendruomenės komunikacija oficialiose situacijose slavų kalbos vartojamos rečiau, sumažėjęs jų repertuaras, tačiau pastebimai išauga prestižinės atmainos – lietuvių bendrinės kalbos – reikšmė. Informantai teigia baltarusių kalbos oficialiosios komunikacijos aktuose iš viso nevartojantys. Tik vyresniosios kartos atstovai oficialiose situacijose pripažįsta kalbantys lenkiškai. Manytina, jog vidurinė ir jaunesnioji karta nuo baltarusių ir lenkų kalbų perėjo prie rusų kalbos (plg.: aptariamame regione nebelikę lenkiškų mokyklų). Mišriuose arealuose rusų kalba vartojama šalia tarmės ir bendrinės kalbos, pavyzdžiui, Štutuose (527) rusiškai kalbama parduotuvėje, Bačkininkuose (457²) – susirinkimuose.

3. Bažnyčia

Atskira viešojo gyvenimo sritis – bažnyčia – taip pat turi apibrėžtą kalbinių atmainų skaičių: čia konkuruoja tarmė, bendrinė kalba ir lenkų kalba. Informantų teirautasi, kokia kalba jie meldžiasi, eina išpažinties, moko poterių kitus, kokia kalba bendrauja su kunigu. Visose amžiaus grupėse dominuojanti religijos kalba yra bendrinė kalba, plg.: ją vartoja 26 % vyresniosios kartos, 65 % vidurinėsios kartos ir 85 % jaunesniosios kartos informantų. Vien tarmiškai meldžiasi ir bendrauja su kunigu 26 % vyresniosios kartos, 4 % vidurinėsios kartos ir 10 % jaunesniosios kartos informantų. Užfiksuoti diglosijos atvejai – dalis informantų religijos reikmėms vartoja tiek bendrinę kalbą, tiek tarmę (36 % vyresniosios kartos, 23 % vidurinėsios kartos ir 5 % jaunesniosios kartos atstovų): paprastai su kunigu arba išpažinties metu kalbama tarmiškai, tačiau meldžiamasi bendrine kalba, t. y. „taip, kaip knygelėj parašyta“.

Informantų kalbinės nuostatos – bažnyčioje pirmenybė teikiama bendrinei kalbai – rodo, kad religijos sritis suvokiama kaip prestižinė. Slavų kalbų atžvilgiu vartotojų nuostatos mažiau palankios, kadangi jos turi mažesnę socialinę vertę. Iš slavų kalbų religijos srityje vartojama tik lenkų kalba, kuri nuo seno siejama su katalikybe. Lenkų kalbą dažniau vartoja vyresnės kartos informantai, lenkmečiu (1920–1939 m.) baigę lenkiškas mokyklas: jie lenkiškai meldžiasi, klausosi per radiją mišių, atlieka išpažintį. Lenkų kalbą, šalia vilniškių tarmės ir bendrinės kalbos, religijos reikmėms vartoja ir 8 % vidurinėsios kartos atstovų (dažniausiai nurodo, kad lenkiškai meldžiasi). Jaunesnioji karta teigia lenkų kalbos bažnyčioje nevartojanti.

Informantų kalbinės nuostatos trijų kalbos atmainų – bendrinės kalbos, tarmės ir lenkų kalbos – atžvilgiu apibendrintos 5 lentelėje.

Kaip visos trys kalbinės atmainos kontaminuoja viename asmenyje, gerai iliustruoja Strūnaičio (508²) informantės (g. 1930 m.) pavyzdys: ji tarmiškai kalba su kunigu ir per išpažintį, bendrine kalba moko poterių anūkus, o pati meldžiasi lenkiškai.

5 LENTELE. Kalbinės nuostatos religijos srityje

Kalbų atmainos	Vartotojų dalis (procentais)		
	Vyresnioji karta ¹⁴	Vidurinioji karta	Jaunesnioji karta
Vilniškių patarmė	26	4	10
Bendrinė kalba	26	65	85
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba	36	23	5
Vilniškių patarmė, lenkų kalba	3		
Bendrinė kalba, lenkų kalba	3	4	
Vilniškių patarmė, bendrinė kalba, lenkų kalba	1	4	

4. Mokykla

Dar viena svarbi viešojo gyvenimo sritis, formuojanti kalbinę tapatybę, įgyvendinanti kalbų politiką, yra mokykla. Dėl regiono specifikos (daugiakalbiškumo, politinių kataklizmų) čia gyvenantys informantai yra baigę mokyklas su skirtingomis dėstomosiomis kalbomis. Ypač sudėtinga vyresniosios kartos edukacinė patirtis (visi vidurinėsios ir jaunesniosios kartos informantai mokėsi lietuviškai): informantai, gimę XX a. 4-ajame dešimtmetyje, patyrė įvairias kalbų politikos transformacijas. Kas ketvirtas (26 %) yra baigęs mokyklas dviem, trimis ir net keturiomis skirtingomis dėstomosiomis kalbomis (žr. 6 lentelę).

6 LENTELE. Trijų skirtingų kartų mokymosi kalbos

Mokymosi kalba	Mokinių dalis (procentais)		
	Vyresnioji karta	Vidurinioji karta	Jaunesnioji karta
Lietuvių kalba	67	100	100
Lenkų kalba	5		
Lietuvių kalba, lenkų kalba	8		
Lietuvių kalba, rusų kalba	4		
Lenkų kalba, rusų kalba	2		
Lietuvių kalba, rusų kalba, lenkų kalba	5		
Lietuvių kalba, lenkų kalba, baltarusių kalba	2		
Lietuvių kalba, rusų kalba, lenkų kalba, baltarusių kalba	2		
Lietuvių kalba, rusų kalba, lenkų kalba, vokiečių kalba	3		
Mokėsi namuose	2		

¹⁴ 5 % informantų teigė neįėjusį į bažnyčią ir nesimeldžiantys, todėl į klausimus apie religiją neatsakė.

Plg.: informantas (g. 1929 m.) iš Vosiūnų (422) teigia mokėsis ne tik lietuvių, lenkų, bet ir rusų, vokiečių (Antrojo pasaulinio karo metais) kalbomis. Tą patį nurodė ir informantas (g. 1929 m.) iš Ceikinių (417²). Strūnaičio (508²) informantė (g. 1930 m.) teigia, kad mokėsi ne tik lietuviškai, bet ir trimis slavų kalbomis – lenkų, rusų, baltarusių (Lietuvos pakraščiai priklausė Baltarusijai).

Tyrėjų teigimu, švietimas – vienas iš svarbiausių veiksnių, formuojančių kalbinės nuostatas (Garrett 2010: 22; Ramonienė 2013). Plg.: Rytų Lietuvoje mokykla buvo stipresnis polonizacijos įrankis nei bažnyčia, lenkų administracija ar dvarai (Kardelis, Navickaitė 2006: 495). Šis tyrimas tik patvirtina, kad pakraštinių vilniškių kalbinės nuostatos formavosi labai sudėtingomis aplinkybėmis.

IŠVADOS

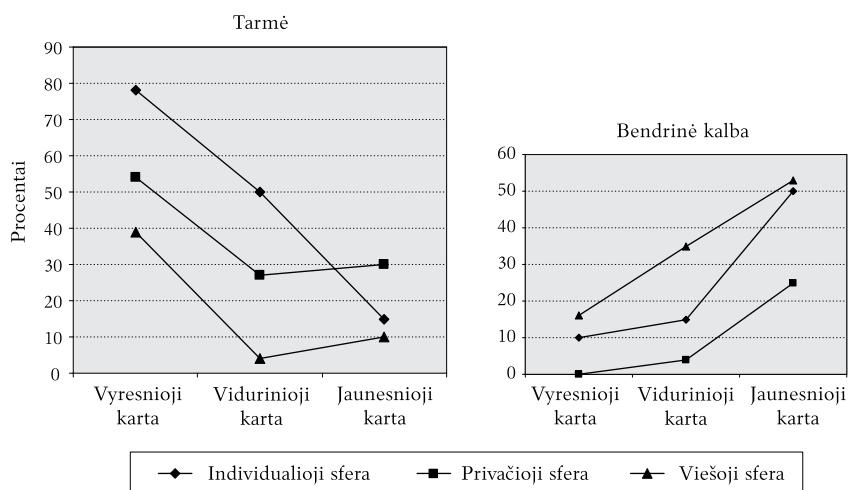
Rytų ir pietryčių vilniškių kalbinės nuostatas, aprėpiančias tris kalbos atmainų vartojimo sritis (individualiąją, privačiąją ir viešąją), galima apibendrinti dviem lygmenimis: vertikaliu ir horizontaliu. Horizontalusis (arba kiekybinis) rezultatų lygmuo rodo, kad vilniškių patarmė pagal atliekamas funkcijas užima antrąją vietą po bendrinės kalbos – ji nevertinama tik mokykloje kaip mokymosi kalba (žr. 7 lentelę). Toliau socialinio svorio mažėjimo kryptimi rikiuojasi rusų, lenkų ir baltarusių kalbos.

7 LENTELE. Rytų ir pietryčių vilniškių kalbinės nuostatos

Kalba, tarmė	Karta	Kalbos vartojimo sritys					
		Indiv- dualioji sritis	Privačioji sritis	Viešoji sritis			
				Kaimo bendruo- menė	Oficialioji komuni- kacija	Baž- nyčia	Mo- kykla
Vilniškių patarmė	Nuo 51 m.	+	+	+	+	+	
	31–50 m.	+	+	+	+	+	
	Iki 30 m.	+	+	+	+	+	
Lietuvių bendrinė kalba	Nuo 51 m.	+	+	+	+	+	+
	31–50 m.	+	+	+	+	+	+
	Iki 30 m.	+	+	+	+	+	+
Lenkų kalba	Nuo 51 m.	+	+	+	+	+	+
	31–50 m.	+	+	+		+	
	Iki 30 m.		+	+			

Kalba, tarmė	Karta	Kalbos vartojimo sritys					
		Individualioji sritis	Privačioji sritis	Viešojoji sritis			
				Kaimo bendruomenė	Oficialioji komunikacija	Bažnyčia	Mokykla
Baltarusių kalba	Nuo 51 m.		+	+			+
	31–50 m.	+	+	+			
	Iki 30 m.						
Rusų kalba	Nuo 51 m.		+	+	+		+
	31–50 m.		+	+	+		
	Iki 30 m.	+	+	+	+		

Vertikalusis (arba kokybinis) gautų rezultatų vertinimas rodo tarmės vertės mažėjimą, kuris koreliuoja su informantų jaunėjimu: vidurinės ir jaunesniosios kartos atstovai visose tirtose vartojimo srityse rečiau renka tarminį kalbėjimą negu vyresnioji karta (žr. 1 ir 2 pav.).

1 IR 2 PAV. Kalbinės nuostatos dėl tarmės ir bendrinės kalbos vartojimo individualiojoje, privačiojoje ir viešojoje srityse (procentais)

Kitos šio tyrimo išvados:

1. Daliai informantų būdingas diglosinis bendrinės kalbos ir tarmės vartojimas, kurį suformuoja socialinės kliūtys, pvz.: privačiojoje srityje – amžius (tėvų – vaikų, senelių – anūkų komunikacija), viešojoje srityje – išsilavinimas, socialinė klasė, socialinis atstumas (pažįstamų – nepažįstamų, oficiali – privati komunikacija).

2. Jei socialinių kliūčių nėra, tarmės pozicijos tebėra stiprios, ypač viešojoje – kaimo bendruomenės – erdvėje, kurioje ją palaiko paslėptasis tarmės prestižas. Tiek individualiojoje, tiek privačiojoje srityje tarmės vengiama dėl utilitarinių priežasčių: geresnė karjera, aukštesnis socialinis statusas asocijuojasi su bendrine kalba.
3. Atvirąją tarmės prestižą demonstruoja tik jaunesnioji karta, kuri linkusi tarmę įtraukti į savo kalbinių priemonių repertuarą, paversti ją savo tapatybės dalimi.
4. Tyrimas atskleidė sumenkusį slavų kalbų socialinį statusą. Jaunoji karta visiškai atsisakė baltarusių kalbos, iš viešosios srities traukiasi lenkų kalba, sumažėjo rusų kalbos socialinė vertė.
5. Išryškėjo informantų, gyvenančių daugiakalbiuose arealuose, kalbinė tolerancija bei akomodacinis elgesys: komunikacijos priemonę leidžiama rinktis pašnekovui.
6. Kas dešimtas (11 %) informantas nedeklaruoja lietuviškos tapatybės. Nedidelė dalis informantų (3 %) savo tapatybę sieja ne su kalbine bendruomene, o su gyvenamąja vieta. Tai – lokalsios tapatybės atstovai.

LITERATŪRA

- Aliūkaitė Daiva 2005: Tarminis kalbėjimas: (galimi?) socialiniai kalbėjimų koreliatai. – *Lituanistica* 1(61), 38–47.
- Aliūkaitė Daiva 2010: Naujasis dialektas: galimas tarminio kalbėjimo vertinimo scenarijus. – *Respectus Philologicus* 18(23), 41–57.
- Aliūkaitė Daiva 2013: Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu. – *Taikomoji kalbotyra* 2. Interneto prieiga: www.taikomojikalbotyra.lt.
- Auer Peter 2011: Dialect vs. standard: A typology of scenarios in Europe. – *The languages and linguistics of Europe. A comprehensive guide*, 485–500.
- Balčiūnienė Ingrida 2007: Gimtosios kalbos įsisavinimas. – *Kalbos kultūra* 80, 153–158.
- Dabašinskienė Ineta, Garuckaitė Raminta 2010: Kalbinis Kauno praeities ir dabarties savitumas. – *Miestai ir kalbos*, 231–249.
- Fishman Joshua A. 1991: *Reversing Language Shift*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Garrett Peter 2010: *Attitudes to Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Girdenis Aleksas 2000: Tarmės ir mokykla. – *Kalbotyros darbai* 2, 249–253.
- Gudavičienė Eglė 2010: Sociolingvistinis Vilniaus miesto portretas. – *Miestai ir kalbos*, 207–229.

- Karaliūnas Simas 2008: *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kardelis Vytautas 2009: *Šiaurės rytų aukštaičiai vilniškiai: ribos ir diferenciacija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kardelis Vytautas 2013: Kalbų vartojimas rytų aukštaičių vilniškių patarmėje. – *Lietuvių kalba* 8 (įteikta). Interneto prieiga: www.lietuviukalba.lt.
- Kardelis Vytautas, Birutė Sinočkina, Wiemer Björn, Zielińska Anna 2003: Sytuacja językowa na terenie od Wisagini do Hoduciszek na Litwie (Raport z badań terenowych). – *Acta Baltico-Slavica* 27, 33–52.
- Kardelis Vytautas, Navickaitė Agnė 2006: Šiaurės rytų vilniškiai 1920–1930 m. Sociolingvistinės pastabos. – *Baltistica* 41(3), 489–496.
- Miliūnaitė Rita 2010: Kalbos prestižas ir jo planavimas. – *Kalbos kultūra* 83, 231–256.
- Nevinskaitė Laima 2010: Klaipėdiečio sociolingvistinis portretas: kalbų mokėjimas ir vartojimas Klaipėdoje. – *Miestai ir kalbos*, 251–267.
- Ramonienė Meilutė 2006: Nuostatos dėl bendrinės kalbos ir tarmės: Joniškėlio atvejis. – *Kalbos kultūra* 79, 137–147.
- Ramonienė Meilutė 2013: Tarmės socialinė vertė: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos. – *Taikomoji kalbotyra* 2. Interneto prieiga: www.taikomojikalbotyra.lt.
- Saville-Troike Muriel 1990: *The Ethnography of Communication. An Introduction*. Oxford: Basil Blackwell.
- Trudgill Peter 1972: Sex, covert prestige and linguistic change in urban British English. – *Language in Society* 1, 179–195.
- Urbanavičienė Jolita 2010: *Svirkių šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Urbanavičienė Jolita 2011: Adutiškio – Kamojų arealas: kalbinė tapatybė lietuvių ir baltarusių paribyje. – *Kalbotyra* 63(3), 95–114.
- Vaicekauskienė Loreta, Sausverde Ėrika 2012: Lietuvos tarmių rezervatas. Socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. – *Taikomoji kalbotyra* 1. Interneto prieiga: www.taikomojikalbotyra.lt.

Language attitudes of residents of Eastern and South-Eastern Vilnius (Vilniškiai)

SUMMARY

The research revealed a decreasing use of the dialect in the individual domain: 78% of the older generation, 50% of the middle generation and 15% of the younger generation informants think (calculate, speak to animals) in the dialect. In the private domain (family) the use of the dialect and the standard language is predetermined by the communication needs of different generations (grandparents – parents – children). In the group of the older generation the need for the standard language notably increases (54% of the informants use the dialect only and 25% – both the dialect and the standard language), whereas the informants of the younger generation – to the contrary – “come back” to using the dialect while talking at home (30% use the dialect only, 25% – both the dialect and the standard language). In public domain (village community) the use of the dialect and the standard language depends on familiarity-unfamiliarity between the communication act participants: 81% of the older generation, 65% of the middle generation and 60% of the younger generation representatives choose the dialect or the standard language interchangeably (based on the talker). In public domain the prestige of the standard language is directly proportional to the informants’ age – in offices, meetings, shops 15% of the older generation, 31% of the middle generation and 55% of the younger generation representatives use the standard language. The use of the standard language in church is even more frequent and is also related to the informants’ age: while praying or communicating with a priest, 26% of the older generation, 65% of the middle generation and 85% of the younger generation representatives use the standard language.

Nevertheless, it is impossible to unambiguously state that a negative attitude towards dialects is under formation (especially among the youth). The dialect is still: 1) common in many communication acts of individual, private and some public domains; 2) as distinct from the prestigious standard language, it is associated with intimacy, informality, familiarity; 3) the dialect is supported by a covert dialect prestige (indirect pressure from the village community); 4) a tendency of the young generation can be observed to include the dialect into the repertoire of their linguistic tools and to make it part of their local identity.

Įteikta 2013 m. lapkričio 4 d.

JOLITA URBANAVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

jolita@lki.lt

NIJOLĖ TUOMIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptis: dialektologija, tarmių morfologija,
sociolingvistika, kalbų sąveika.

ARCHAJIŠKOSIOS IR INOVACINĖS VEIKSMAŽODŽIO YPATYBĖS PIETŲ AUKŠTAIČIŲ PATARMĖJE BALTARUSIJOJE

Archaic and Innovative Peculiarities of the Verb
in the Southern Aukštaitian Sub-dialect in Belarus

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojamos dvejopos pietų aukštaičių patarmės tęsinio Baltarusijoje, Varanavo rajone, veiksmažodžio ypatybės: archajiškosios liekanos ir inovaciniai reiškiniai. Šiais aspektais apžvelgiama pietų aukštaičių paribio salų šnektų veiksmažodžio kaita, daryba ir semantika. Remiamasi ne tik dialektologiniais, bet ir sociolingvistiniais pastarųjų dvidešimties metų duomenimis, todėl yra galimybė aprašyti ne tik pačias archajiškąsias ir inovacines veiksmažodžio formas, bet ir atskleisti jų vartosenos įvairumą, nustatyti kitimo kryptį. Duomenys apie pakaitinį arba lygiagretų šių veiksmažodžio formų vartojimą buvo kaupti tiek iš vyresniosios, tiek ir iš jaunesniosios kartos pateikėjų, vadinasi, galima jų analizę stebimuoju laiku, nes senesniųjų kalba atspindėjo vartojimo tendencijas, kurios buvo būdingos patarimei mažiausiai prieš pusšimtį metų, o jaunesniosios – dabartinės, būdingas tai pačiai patarimei jau po pusšimčio metų.

Straipsnyje pateikiama unikalių lituanistinių duomenų, nes kai kurios jame aptiriamos veiksmažodžio ypatybės visai nebūdingos arba mažai būdingos pagrindinio pietų aukštaičių ploto gyventojų kalbai, todėl ir neužfiksuotos arba labai mažai kur užfiksuotos. Viena vertus, ilgalaikė kitakalbė apsuptis ir patarmės izoliacija nuo pagrindinio lietuvių kalbos ploto skatino Varanavo šnektas vis labiau užsikonservuoti, todėl ten esama, nors ir labai sporadiškai vartojama.

ESMINIAI ŽODŽIAI: pietų aukštaičių paribio salų šnektos, stebimasis laikas, archajiškosios veiksmažodžio ypatybės, inovacinės veiksmažodžio ypatybės, kalbų sąveika.

KEYWORDS: sub-dialects of boundary micro-areas of Southern Aukštaitian, apparent time, archaic peculiarities of the verb, innovative peculiarities of the verb, interaction of languages.

mų, itin archajiškų lietuvių kalbos veiksmožodžio formų, paveldėtų iš labai tolimos praeities, gal net siekiančios gentines baltų kalbas. Kita vertus, dėl nuolatinės sąveikos su slavų kalbomis (labiausiai – su baltarusių) tiriamosios šnektos yra patyrusios tokių inovacinių pakitimų, kurie net suformavo neploną slaviškų apnašų sluoksnį.

Archajiškųjų ypatybių pavyzdžių turimuose patarmės įrašuose labai nedaug, jie sporadiški, o apskritai šiai visai beišmirštančiai patarmei Baltarusijoje būdinga gretutinių veiksmožodžių formų gausa ir vis intensyvėjanti semantinių kalkių vartoseną. Didelis tiriamųjų veiksmožodžio formų vartosenos įvairavimas ir netolygumas nulėmė tai, kad straipsnyje aprašyta veiksmožodžio formų analizė kartais sudaro neproporcingumo ar epizodiškumo įspūdį.

ANNOTATION

The article addresses two-fold peculiarities of verbs of the continuity of the Southern Aukštaitian sub-dialect in Belarus, Voranava district: archaic remains and innovative phenomena. Conjugation, formation and semantics of verbs from the sub-dialects of the boundary micro-areas of Southern Aukštaitian are reviewed from this perspective. The article follows both dialectological and sociolinguistic data of the past twenty years; therefore, there is a possibility to describe the most archaic and innovative verbal forms as well as to reveal the variation of their use and to identify the direction of their change. Data on the alternative or equivalent use of these verb forms were gathered from the information providers of both the older and the younger generation, enabling their analysis at the apparent time because the language of the older generation reflected the tendencies of use characteristic of the sub-dialect at least fifty years ago, while the language of the younger generation reflects contemporary tendencies characteristic of the same sub-dialect fifty years later.

The article provides unique data on the Lithuanian language because certain verbal peculiarities discussed in the article are either not characteristic or little characteristic of the language of residents from the main area of Southern Aukštaitian; they are therefore not recorded or scarcely recorded. On the one hand, a long-term foreign environment and the isolation of the sub-dialect from the main area of the Lithuanian language led the sub-dialects of Voranava into even greater conservation; therefore, though very sporadically used, they feature especially archaic forms of Lithuanian verbs inherited from the remote past, perhaps even dating back to tribal Baltic languages. On the other hand, due to the continuous interaction with Slavic languages (mostly Belarusian), the sub-dialects under analysis underwent such innovative changes which have even formed a rather solid Slavic cover.

The available records of the sub-dialect contain very few examples of archaic properties; they are sporadic. Generally speaking, this sub-dialect, which is on the verge of extinction in Belarus, can be characterised by a high number of contiguous forms and the intensifying use of semantic loan translations. A high variation and inconsistency of verbal forms under analysis determined that the analysis of verb forms described in the article creates an occasional expression of non-proportionality or episodicity.

0. ĮVADAS

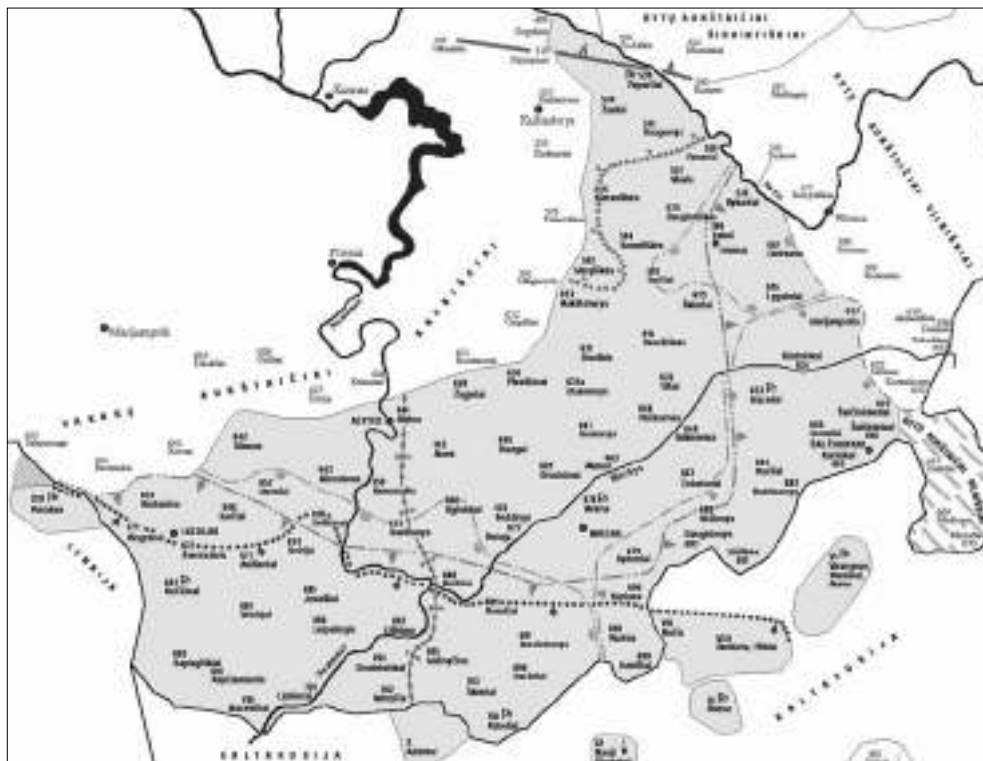
Naujesni dialektologiniai ir sociolingvistiniai duomenys iš lietuvių kalbos paribio salų¹ tyrėjams suteikia galimybę stebėti ir įvertinti šių izoliuotų šnektų raidą, o gautus tyrimų rezultatus palyginti su jau paskelbtais. Taip patikslinamas tiek sinchroninis, tiek ir diachroninis paribio salų vaizdas, atskleidžiama šnektų įvairovė, užpildomos jau turimų dialektologinių duomenų spragos, pateikiama naujų kalbų sąveikos rezultatų. Tai itin svarbu XXI a. tapusių sunkiau pasiekiamomis lietuviškų salų Baltarusijoje atžvilgiu. Ten dėl spartaus lietuvių kalbos nykimo prarandama galimybė užfiksuoti ne tik svarbius ir įdomius kalbos raidos, jos funkcionavimo faktus, bet ir apskritai netenkama įrodymų dėl pačių seniausių vietinių gyventojų etninės kilmės ir priklausomybės. Šiuo darbu stengiamasi atlikti nors dalį iš minėtų užduočių.

Straipsnio tikslas – dvejų veiksmažodžio sistemos bruožų tyrimas: išlaikytų senųjų bei atsiradusių inovatyviųjų. Šių dviejų ypatybių santykis analizuojamas remiantis naujausia, unikalia XX a. pabaigos – XXI a. pradžios dialektologine medžiaga iš Baltarusijoje, Varanavo rajone dar esančių (ar buvusių) lietuviškų salų. Kitaip tariant, bandoma nustatyti stabiliausias ir labiausiai linkusias kisti veiksmažodžio ypatybes yrant ir nykstant lietuvių šnektai apskritai. Nagrinėjant surinktą medžiagą, atsižvelgiama į sociolingvistines aplinkybes, kuriomis lietuvių kalba egzistavo Baltarusijos lietuvių salose. Taigi vartosenos įvairavimas aptariamas stebimuoju laiku², t. y. analizuojamos veiksmažodžio ypatybės ir jų vartosenos ypatumai įvairaus amžiaus šnektų atstovų kalboje. Fiksuojamas dabartinis kalbos vaizdas, pasitelkiant tiek geriau, tiek menkiausiai lietuviškai kalbančius vietinius informantus.

Individualiose ekspedicijose naudotasi galimybe pasitikslinti dėl skirtingų veiksmažodžių formų vartojimo tiesiogiai pasiklausiant pateikėjų, stengiantis išsiaiškinti galimų variantų patikimumą: ar tokia vartoseną yra įsisąmoninta, pateikėjams priimtina, ar tai *lapsus linguae* arba užrašytojo klaida. Prie teiginius iliustruojančių sakinių, kur tik įmanoma, stengiamasi nurodyti konkretų kaimą, kuriame buvo

¹ Šiame straipsnyje pasirinkti vartoti *pietų aukštaičių paribio salų*, dar konkrečiau – *Varanavo salų šnektų* – terminai. Jie dar nėra nusistovėję, tačiau, autorės nuomone, yra tinkamesni apibūdinti lietuvių kalbos plotams, dėl vieno ar kitų aplinkybių atsidūrusiems už Lietuvos teritorijos ribų, nei *periferinių tarmių* terminas (taip pat siūlo ir Vytautas Kardelis (2014)).

² Terminas *stebimasis laikas* (an. *apparent time*) kalbotyros darbuose labiau paplito XX a. 7-ajame dešimtmetyje. Pirmasis stebimojo laiko hipotezę suformulavo Williamas Labovas (1963: 207–309; 1975: 199–228); kad kalbos kitimas būtų fiksuotas vyksmo metu, turi būti stebima kelių tuo pačiu metu gyvenančių kartų kalba. Stebimuoju laiku yra atliktas Ramaškonių, vienos iš kelių lietuviškų Varanavo paribio salų šnektos, daiktavardžio tyrimas (Tuomienė 2010).

1 PAV. Pietų aukštaičių patarmė su tęsiniu Baltarusijoje – lietuviškomis Varanavo rajono salomis³: Varanavas, Nevāšiai, Asavā (pagal *Lietuvių kalbos atlasą* VI punktą); Nočiā (VII punktą); Rōdūnia, Pliķiai (VIII punktą); Pelesā (IX punktą). Į aprašomos teritorijos plotą nepatenka Aziērķai (X) ir Naujēji Giernyķai (XI). Žemėlapis paimtas iš *Lietuvių tarmių chrestomatijos* (sudarytojas Edmundas Trumpa).

užrašytas pavyzdys, nes lietuviška Varanavo paribio sala buvusi ne viena, o net kelios. Šios salos išsidėstę apie 50 km palei dabartinę valstybinę sieną besitęsiančioje vingiuotoje juostoje (kadaise ji buvusi vientisa ir jungėsi su Lietuva) nuo Dievėniškių iškyšulio iki Pelesos apylinkių (žr. 1 pav.).

³ Žemėlapyje pažymėti stambesni punktai – rajono centras, miesteliai, gyvenvietės, bažnytkaimiai ir kolūkių centrai. Šie punktai likę nuo tų laikų, kai XX a. viduryje buvo renkama tarminė medžiaga *Lietuvių kalbos atlasui*. Tačiau pastarųjų metų tyrimai parodė, kad, pavyzdžiui, nei pačiame Varanave, nei Nočiėje, Asavojė, Nevāšiuose vietinių žmonių, gerai kalbančių lietuviškai, jau nėra. Šiame darbe nagrinėjami kalbos duomenys, dažniausiai užrašyti ne tik įvairiuose šių punktų kaimuose, bet ir vienkiesiuose – ten, kur pastarąjį dvidešimtmetį buvo rastas bent vienas vietinis žmogus, gerai kalbantis lietuviškai. Straipsnyje prie kiekvieno teiginius iliustruojančio sakinio ar žodžių junginio stengiamasi nurodyti vietovių, kuriose jie buvo užrašyti, pavadinimus.

Pažymėtina, kad pastarųjų metų kalbotyros darbai, susiję su paribio salomis (ir apskritai su lietuvių tarmėmis), neretai palyginti nediferencijuotai laiko atžvilgiu remiasi praeityje užfiksuotais duomenimis – dažniausiai įvairiais žodynais, tarminių tekstų rinkiniais, išnykusių šnektų rašytiniu palikimu ir garso įrašais, *Lietuvių kalbos atlaso* medžiaga, kur užfiksuotas keleto ne vienu metu gyvenusių kartų kalbos vartojimas, kartais prieš 100 ir daugiau metų (pavyzdžiui, pastarųjų metų darbai: Ragaišienė 2010; Mikulėnienė 2012: 51–62; Tamulionienė 2013: 128–145 ir kt.). Todėl kai kuriuos kalbos reiškinius ir jų kitimą sunku arba net neįmanoma interpretuoti sociolingvistiškai, nes nėra stebimojo laiko perspektyvos.

Šiame straipsnyje tęsiami Baltarusijos pietiniame pakraštyje, Varanavo rajone, esančių (ar visai neseniai buvusių) lietuviškų salų – Ramaškonių, Nevąšių, Ródūnios, Plikių, Nočiōs, Pāaradnės, Asavōs, Pelesōs⁴ – šnektų morfologijos tyrimai⁵. Įdomi ir bene mažiausiai atskirai nagrinėta kalbos dalis – veiksmažodis. Straipsnyje bandoma į Varanavo apylinkių šnektų veiksmažodžio sistemą pažvelgti kiek neįprastai: a) pirmiausia siekiama aptarti užfiksuotas veiksmažodžio lyčių archajiškąsias liekanas (pateikiant ir anksčiau atsiradusius jų perdirbinius); b) antra – siekiama aprašyti inovacinius reiškinius, susijusius su kalbų sąveika, todėl nevengiama plačiau aptarti keletą įdomesnių veiksmažodžio kaitybos, darybos, reikšmės ir kitų ypatumų.

---

⁴ Didžiausios ir iki mūsų dienų išlikusios Pelesos apylinkių lietuviškos salos kaimuose viešai ir namų aplinkoje bendraujama lietuviškai. Pelesoje nuo 1992 m. veikia lietuviška mokykla. Tai pirmoji Baltarusijoje lietuvių pagrindinė mokykla – Pelesos krašto kultūros ir švietimo centras. Mokyklos įkūrėjai yra Lietuvos Respublikos Kultūros fondas bei Kultūros ir švietimo ministerija. 2012 m. mokykla išleido 13-tą abiturientų laidą. Dauguma jų sėkmingai studijuoja Lietuvos Respublikos aukštosiose mokyklose. Keletas buvusių šios mokyklos mokinių po studijų sugrįžo dirbti į lietuvių mokyklą mokytojais. Vietinių lietuvių bendruomenė ir visuomeninis susivienijimas *Gimtinė* yra palaikomi ir remiami Lietuvos valstybės.

Pelesos kaimo apylinkių lietuvių šnektos raida pastebimai skiriasi nuo kitų Varanavo rajone bei visame Lydōs krašte esamų ir buvusių lietuvių šnektų. Šnektą, be abejonės, reikalinga atskiro ir atidesnio įsižiūrėjimo (bene svarbiausias ir didžiausias pastarųjų metų darbas, skirtas Pelesos šnektai, yra Edmundo Trumpos 2008 m. išleista monografija *Pelesos šnektos fonemos ir jų variantai*). Šiame straipsnyje dėmesys labiau koncentruojamas į mažesnes, nykstančias ar ir visai sunykusias geografiškai į dabartinę Varanavo rajono teritoriją patenkančias šnektas.

⁵ Pirmas išsamesnis sinchroninis nykstančios lietuvių salos daiktavardžio linksniavimo sistemos aprašas pateiktas 2010 m. išleistoje knygoje *Ramaškonių šnektos daiktavardis: sociolingvistinis tyrimas*. Leidinyje taip pat išsamiai apibūdinama viso Varanavo krašto sociolingvistinė situacija stebimuoju laiku, lyginamos iš dviejų kartų (vyresniosios ir sąlygiškai jaunesniosios) atstovų sudarytos visų daiktavardžio kaitybos tipų paradigmos, aptariama kodų kaitos problema. O 2008 m. išėjusio *Ramaškonių šnektos tekstų* (su kompaktine plokštele) rinkinio įvadinėje dalyje detalai pristatytos būdingosios šnektos ypatybės, kirčiavimo dalykai. Abiejose knygose pateikiama ankstesnių ši mikroarealą tyrusių autorių darbų apžvalga. Naujesnių minėtų salų lietuvių kalbos raidos tyrimų šiandien dar neturime. Taigi ir išsamus visų kalbos dalių nagrinėjimas laukia ateityje.

1. SENOJO KALBOS MODELIO LIEKANOS – ARCHAJIŠKOSIOS VEIKSMAŽODŽIO YPATYBĖS

1.1. Kai kurios veiksmažodžių tariamosios nuosakos formos

Lietuvių kalbos tarmėse tariamosios nuosakos formos labai įvairuoja (Kazlauskas 2000: 385–403). Iš esmės visi pietų aukštaičiai, dzūkai, turi savitą tariamąją nuosaką, kurios daryba iki šiol nėra visai aiški, plg.: vienaskaitos 1 asmuo *būtáu*, 2 asmuo *būtái*, o 3 asmuo – *būtū*; daugiskaitos 1 asmuo *būtūm* (*būtūmè*), 2 asmuo *būtūt* (*būtūtè*). Daugiskaitos 1 ir 2 asmens formos yra naujos, sudarytos prie 3 a. formos *būtū* pridėdant senesnes *būtum*, *būtut*, dar vartojamas pietų aukštaičių patarmėje. Ir vienaskaitos 1 ir 2 asmens formos sudarytos naujai *ā*-kamienių veiksmažodžių asmenavimo pavyzdžiu. Šių formų išlaikyta tvirtapradė priegaidė aiškintina tuo, kad galūnės *-au*, ir *-ai*, būdamos akūtinės, akūtininių galūnių kitimo metu tariamosios nuosakos sistemoje galėjo būti tik kirčiuotos (plačiau žr. Kazlauskas 2000: 101–102).

Dabartinėse Varanavo apylinkių šnektose užrašyta nemažai tariamosios nuosakos vienaskaitos 1 ir 2 asmens dviskiemenių veiksmažodžių formų, pvz.: *àš bu.tá.u, tū bu.tá.i* ‘aš būčiau, tu būtum’; *àš dirptá.u, tū dirptá.i*; ‘aš dirbčiau, tu dirbtum’; *àš eitá.u, tū eitá.i* ‘aš eičiau, tu eitum’; *àš neštá.u, tū neštá.i* ‘aš neščiau, tu neštum’; *àš vestá.u, tū vestá.i* ‘aš veščiau, tu vestum’ ir kt. Jos tariamos su pakitusiu baigmeniu, paprastai kirčiuojamu gale, o priegaidė – iš esmės visuomet išlaikoma tvirtapradė. Kaip ir visoje šiandieninėje pietų aukštaičių patarmėje (plg. LKA III 107–109, žemėl. Nr. 103–105; LKTCh 2004: 83; Markevičienė 1999: 33; Leskauskaitė 2006: 60; 2009: 65).

Tariamosios nuosakos formų (vienaskaitos 1 ir 2 asmens) kitimo raida greičiausia susijusi su žinomu pietų aukštaičių patarmės dėsniu: jei *č*, *dž* paradigmoje pasitaiko tik vieną kartą, tai paradigma išlyginama ir visur tariama *t*, *d*, tiek daiktavardžio paradigmoje, pvz.: *dėđū.*, *mergá.īū*. ‘dėdžių, mergaičių’, tiek ir veiksmažodžio, pvz.: *á.udáu, mařáū*. ‘audžiau, mačiau’. Todėl ir *búřáu, dirbčáu, eĩ.čáu* išlyginata į *bu.tá.u, dirptá.u, eitá.u*. Visoje paradigmoje veiksmažodžių priebalsis išlieka kietas, todėl ir tariamosios nuosakos vienaskaitos 1 ir 2 asmens formos tariamos kietai, pvz.: *məřtá.u, məřtá.i* ‘mesčiau, mestum’; *ręktá.u, ręktá.i* ‘rėkčiau, rėktum’; *vəřtá.u, vėřtá.i* ‘veščiau, vežtum’. Tiriamosiose šnektose užrašyta retesnių atvejų, kai sukirčiuojama šaknis – *eĩ.táu šbi.ná.uč, āle labai. lįja* ‘eičiau šienauti, bet labai lyja’; *vėřtai tu. męř.gu. iř.gi.vė.ntai sá.u* ‘vestum tą mergą (mergaitę) ir gyventum sau’; *búrtai pasá.kus, ku. pašksai. rašřč nəmǫki, nəprašřrtáu* ‘būtum pasakius, kad lenkiškai rašyti nemoki, neprašyčiau’ (pavyzdžiai daugiausia iš Ródūnios apylinkių

kaimų). Šakninis tariamosios nuosakos vienaskaitos 1 ir 2 asmens formų kirčiavimas Varanavo šnektose yra itin retas, greta galūninio kirčiavimo formų čia greičiausiai atsiradęs dėl informantų pastangų kalbėti „taisyklingai“ ir „gramatiškai“; t. y. stengiamasi pamėgdžioti bendrinę lietuvių kalbą⁶. Nors minėtų formų kirtis šaknyje yra fiksuojamas daugumoje didžiojo pietų aukštaičių ploto šnektų (žr. LKA III 108; Leskauskaitė 2006: 60; 2009: 65).

Priesaginiai veiksmažodžiai Varanavo šnektose paprastai išlaiko bendraties kirčio vietą ir priegaidę, pvz.: *galvótâu, galvótai* ‘galvočiau, galvotum’; *mokétâu, mokétai* ‘mokėčiau, mokėtum’; *rašbítâu, rašbítai* ‘rašyčiau, rašytum’; *skaicítâu, skaicítai* ‘skaityčiau, skaitytum’; *šá.udi.tau, šá.udi.tai* ‘šaudyčiau, šaudytum’; *žu.rė.tâu, žu.rė.tai* ‘žiūrėčiau, žiūrėtum’. Iš dviskiemenių atsiradusių priešdėlinių formų kirčio vieta paprastai išlieka galūnėje, pvz.: *nəsupá.isi.tâu, visùs burōkus nuráutá.i* ‘nesupaisyčiau (nesužiūrėčiau), visus burokus (runkelius) nurautum’ (Tusamonys); *kad_ąž galėtâu, ir_tá.u dúnos⁷ iš_krá.utuvės pafnəštá.u* ‘kad aš galėčiau, ir tau duonos iš krautuvės (parduotuvės) parneščiau’ (Ramaškónys); *nueitá.i tū ir_má.n ká.řvi. parvarórtai* ‘nueitum tu ir man karvę parvartum’ (Stanišiai); *išmestá.u aš_jūr iš_pif.kos, á.le kūr švi.tas pasakšs* ‘išmesčiau aš ją iš namų, bet ką svietas (visi žmonės) pasakys’ (Ramaškónys).

Daugelio kalbininkų nuomone, galūninis tariamosios nuosakos 1 ir 2 asmens formų kirčiavimas yra vėlyvesnis. Jis galėjo susiformuoti dėl 3 asmens formos įtakos, nes nemaža dalis pietų aukštaičių, kaip ir rytų aukštaičiai uteniškiai bei vilniškiai, turi 3 asmens formą *būtį* (LD 367–368; LKA II 128, žemėl. Nr. 109). Kaip teigia Zigmas Zinkevičius, kirčio perkėlimas neįvyko staiga – matyt, kurį laiką buvę du kirčiai. Gerai įsiklausius, antrasis kirtis girdimas ir tiriamųjų Varanavo šnektų pavyzdžiuose: *atsuktá.u itu. šrú.bu., ci(g)_nəxturú. su_kuñ.* ‘atsukčiau šitą varžtą, tik neturiu su kuo’ (Ramaškónys); *eĩ.tá.i tū sá.u ir_nesuktá.i má.n galvō.s* ‘eitum tu sau ir nesuktum man galvos’ (Stanišiai); *ĩmtá.i, žmō.gus, ir_pabėktá.i noķ_tū. saviē.tu.* ‘imtum, žmogus, ir pabėgtum nuo tų sovietų (tarybinės santvarkos)’ (Plikiai); *po_glė'bi., po_glė'bá.li. ir_sunəštá.u sá. vī.su. šiėnu.* ‘po glėbį, po glėbelį ir suneščiau sau visą šieną (Kargaudai). Būtų galima daryti prielaidą, kad tiriamosiose šnektose išlaikytas archajiškesnis kirčiavimas. Nors be specialių tyrimų sunku įrodyti, ar tai „padalintas“ kirtis, ar tiesiog pabrėžiamasis, utriruotasis, tarimas, susijęs su teksto intonacija. Kai kurių tyrėjų

⁶ Dabartinės bendrinės lietuvių kalbos pagrindų nė vienas iš vietinių lietuvių neturi ir laisvai kalbėti bendrine kalba negali. Kiek labiau bendrinę lietuvių kalbą sugeba pamėgdžioti patys vyriausieji vietiniai lietuviai, lietuviškai skaityti ir rašyti pramokę tarpukario lietuviškose mokyklose-skaityklose, dažniau žiūrintys Lietuvos televiziją (būtų tiksliau – žiūrėję, nes pastaraisiais metais Baltarusijos teritorijoje (tiksliau – jos pasienyje) lietuviškus kanalus galima matyti tik su specialiais skaitmeniniais priedėliais).

⁷ Kirčiuotų dvibalsių *ie, uo* įvairaus laipsnio vienbalsinimas (pvz., tarimas su vieno iš dėmenų atspalviu ir pan.) būdingas daugumai tiriamų Varanavo šnektų. Labiausiai šiuos dvibalsius vienbalsina Ramaškonių apylinkėse (plačiau apie tai žr. Tuomienė 2008: 46; 2010a: 62–67).

teigiama, kad ir kitose pietų aukštaičių patarmės šnektose šios veiksmažodžių nuosakos 1 ir 2 asmens formos taip pat yra aiškiai ištariamoms su dviem kirčiais, pvz.: *dė́tá.u, neĩ.tá.u, sùktá.u, sakítá.u* – apie Pùnią, Kučiúnu apylinkių šnektose (žr. LD 363; Markevičienė 1999: 33–34; Leskauskaitė 2006: 60).

Įvairiose Varanavo apylinkių šnektose užrašytos dvejopos tariamosios nuosakos vienaskaitos 3 asmens formos: ilgesnioji su *-tų* ir trumpesnė – be *-ų*, pvz.: *imtá.u, kàt anà eitūr* ‘imčiau (vesčiau), kad ana eitų (tekėtų)’ ir *o kàt kàs eĩ.t ir má.n padė́t* ‘o, kad kas eitų ir man padėtų’; *nĩ.kas jo næmuštūr, pàc pròsprãšõ* ‘niekas jo nemuš-tų, pats prisiprašo’; *svi.stu. jáu rei.kæ mùšč* ‘sviestą jau reikia mušti’; *atvažú.t brólis, pataisítu. má.n dankšci.* ‘atvažiuotų brolis, pataisytų man dangstį (stogą)’; *jei_kàs pataisít má.n žvòrači.* ‘jei kas pataisytų man dviratį’; *kùnigas sakítu., kú. cã gró.kas* ‘kunigas sakytų, kad čia griekas (nuodėmė)’; *kàs má.n kú. sakít, nĩ.ko kitàp næbùs* ‘kas man ką sakytų, nieko kitaip nebus’; *važúrtu trá.ukiñu, cik næturė_jõ ažu_kūr* ‘važiuotų traukiniu, tik neturėjo už ką (nuspirkti bilieto)’; *prãšę, kaľ_sæsuvà važúrt lĩdõn* ‘prašė, kad sesuo važiuotų Lydon (į Lydą)’ (pavyzdžiai iš Ramaškonių kaimo apylinkių). Forma su *-tų* vis dėlto dažnesnė, kaip ir daugelyje pietų ir rytų pakraš-čio lietuvių tarmių. Apskritai dažniau trumpinami dviskiemeniai žodžiai (plg. LKA III 110–111, žemėl. Nr. 106; LD 114).

1.2. Atematinio (priebalsinio) asmenavimo liekanos ir naujieji perdirbiniai

Dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse jau visai nedaug, bet dar yra išlikusių atematinių (priebalsinių) veiksmažodžių formų. Labiausiai paplitusios reliktinės esamojo laiko 3 asmens formos, turinčios būsenos ir intranzityvumo reikšmės (žr. LKTCh 2004: 33; 202; Kazlauskas 2000: 309–311), plg.: *neřšti* ‘neršia’; *kósti, niėžti, gėlbsti, perřsti, plėišti* ‘pleišėja’, *ėsti* ‘būva’; *čiausti* ‘čiaudį’; *sniėgti* ‘sninga’ ir kt. Kaip teigia Jonas Kazlauskas, XVI–XVII a. lietuvių raštuose randamos veiksmažodžių formos su atematine fleksija rodo, kad atematinių veiksmažodžių nykimas, perėjimas į tematinius siekia priešrašytinius laikus ir prasidėjo anksčiau, negu pradėjo nykti atematinė fleksija (2000: 309). Iš minėtų senųjų raštų matyti, kad šie veiksmažodžiai sudarė leksinę–semantinę grupę su būsenos ir intranzityvumo reiškmė. Tokia grupė galėjo susidaryti greičiausiai dėl to, kad atematinių veiksmažodžių 3 asmens forma su galūne *-ti*, turinčia *-i*, labai priminė *i*-kamienius veiksmažodžius, turinčius taip pat 3 asmens galūnę *-i* ir būsenos reiškmę, plg.: *ėsti* ir *gùli*.

Taigi atematinės 3 asmens formos reliktai dabartinėse tarmėse (*perřsti, niėžti* ir kt.) yra išlikę ir todėl, kad jų forma primena *i*-kamieno veiksmažodžių 3 asmens (plg. dar naujai sudarytas bendratis *perřtėti, niėžtėti*). Be to, ilgesnę atematinių veiksmažodžių egzistenciją lėmė ir jų reikšmės artimumas *i*-kamieniams veiksma-

žodžiams (plačiau žr. Kazlauskas 2000: 311–313). Tiek praėjusio amžiaus viduryje, tiek ir šiame amžiuje Varanavo šnektose taip pat užrašyta esamojo laiko atematinų veiksmazodžių liekanų (plg. Šukys 1960: 182; Tuomienė 2008: 70), kurios buvo pavartotos sporadiškai, pavyzdžiui, 2008 m. Ramaškonyse buvo užfiksuota reta 1 asmens formos *liekmì* pagrindu pasidaryta 3 asmens forma *(pa)liēkma / (pa)lì.kma* '(pa)lieka' (greičiausiai įprastos šnekte formos *miēgma* 'miega' pavyzdžiu). Pagal šios išlaikytos formos modelį, matyt, buvo pasidaryta ir visa paradigma. Užrašyta keletas pavyzdžių iš kitų šnektų: *ka(p)_pasakāú.*, *āš li^okčù cənò.jaka, nēvažú.°šu su jùmim, tadù á.ni.s manì. mú.šĉ* 'kai pasakiau, aš lieku čionai, nevažiuosiu su jumis, tada jie mane (pradėjo) mušti' (Plėikiai); *paklá.ušáu sá. mærgæ.las, aŕ. li^oktì su má.nim* 'paklausiau savo mergelės, ar lieki su manim' (iš pasakos, Nočià). Atematinę 3 asmens formą *liēkti* 'likti' turi gretima Dievėniškių šnektos ir daugelis didžiojo ploto pietų aukštaičių šnektų bei jau išnykusi Zietelos lietuvių šnektos Baltarusijoje, priskiriama vakarų aukštaičiams. Šios formos pagrindu šnektose pasidaryta visa paradigma: *aš liekčù, tu liektì, mes liektim, jūs liektit* (plg. LD 348–349; LKA III 89; Vidugiris 2004: 243–244; Dvž 2005: 21; Leskauskaitė 2006: 60; 2009: 64).

Ramaškonių, Ródūnios, Nočiòs, Pelesòs apylinkių šnektose užrašytas perdirbinys iš *miegmù* su *u* iš tematinio asmenavimo. Ir čia, matyt, pasidaryta visa paradigma, pvz.: *āš miegmù, ci(g)_giržù, šá.udò* 'aš miegu, tik girdžiu, šaudu' (Klaišiai); *a(r) tū gærai. miegmì* 'ar tu gerai miegi?'; *ānas miēgma lāškoj, āš iñ_pæcò* 'jis miega lovoj, aš ant pečiaus (krosnies)' (Kargaudai); *mēs i.ĉ(i) i_miēgmat, i_žì.rbam visi* 'mes šičia ir miegam, ir dirbam visi' (Ródūnia); *kuŕ. jŕs ti.miē.gmat, an_šienò* 'kur jūs ten miegat, ant šieno?' (Pelesà); *á.i jŕs vaikai. cinginei., ko_tep_jilgai. miē.gmat, eĩ.kit daŕ.buiĉ* 'ai jūs vaikai tinginiai, ko taip ilgai miegat, eikit dirbti' (Nočià). Šias formas turėjo išnykusios Zietelos, Lazūnų šnektos (žr. ZtT I: 29; Jaroslaviėnė, Tuomienė 2013: 31). Varanavo šnektose užrašytos kelios itin retos šio veiksmazodžio formos su *s*, pvz.: *aš miegsmì klúoni an_šienò* 'aš miegu kluone ant šieno' (Plėikiai) arba *aš_nemiegsmù jilgai., šaštòj valandòj kēluòs* 'aš nemiegu ilgai, šeštą valandą keliuos' (Tūsamonys)⁸.

Iš Ramaškonių apylinkių daugiausiai užrašyta *na*-kamienių esamojo laiko formų: *āš mi.knù, li.knù* 'aš miegu, lieku'; *tù miknì, liknì* 'tu miegi, lieki'; *ānas mì.kna, lì.kna* 'jis miega, lieka'; *mēs mì.knam; lì.knam* 'mes miegam, liekam'; *jŕs mì.knat, lì.knat* 'jūs miegat, liekat'; *āni.s mì.kna, lì.kna* 'jie miega, lieka' (plačiau apie šias formas žr. Kaukienė, Pakalniškienė 2002: 113–131). Šie tipiški intarpinių veiksmazodžių perdirbiniai seniai pastebėti ir gretimoje Dievėniškių šnekte (plg. LD 348–351; LKA III 82–83, žemėl. Nr. 85–87). Be to, tiriamose paribio salų šnektose, kaip ir visame pietų aukštaičių patarmės plote, labai dažna esamojo laiko 3 asmens forma

⁸ Šis įterptasis *s* dažnai ištiriamas neaiškiai.

su kamiengalio priebalsiu *n*, pvz.: *būna*, *pjáuna*, *grybáuna*, *lándžiauna*, *šienáuna*, *váikščiauna*, *žuváuna*. Galima manyti, kad šis priebalsis bus išstūmęs anksčiau minėtų veiksmažodžio formų (*miegmù*, *liekmù*) *m*.

Keliose Varanāvo šnektose išlaikytas veiksmažodžio *čiaudėti* atematinės formos vienaskaitos 3 asmuo: *ragì, kàp ānas čé.ušti, mòj já.m ri.mè* ‘regi (matai) kaip anas (jis) čiaudi, turbūt jam ryma (sloga)’ (Stanišiai); *má. mócina m’egóc nægãl, čé.ušti, kósti, α paz dá.ktaru. ani kàp nænór* ‘mano motina miegoti negali, čiaudi, kosti, o pas daktarą niekaip nenori (nuvažiuoti)’ (Tūsamonys); *mòj pipìru. pavú.ste, ka(t).tèp čé.ušti* ‘turbūt pipirų pauostė, kad taip čiaudi’ (Ramaškónys); *kàp žíž ici. bæržai., òt ānas čé.ušti* ‘kai žydi tie beržai, ot jis čiaudi’ (Plikiai). Paprastai su priebalsiu *s*, atsiradusiu dėl disimiliacijos, šią veiksmažodžio formą vartoja daugelis rytų bei pietų aukštaičių.

Beveik visame plote fiksuojama atematinė vienaskaitos 3 asmens forma *kósti*, pvz.: *tokĕs kãšalus prvistójo, kósti i kósti žmò.gus, ūtarbĭc nægã.l* ‘toks kosulys pristojo, kosti ir kosti žmogus, kalbėti negali’ (Pāaradnė). Šių formų pagrindu didžiojo ploto pietų aukštaičių šnektose pasidaryta ir visa paradigma, pvz.: *aš čiaúsciu, tu čiaústi, mes čiaústim, jūs čiaústit* ir *aš kósčiu, tu kósti, mes kóstim, jūs kóstit* (plg. LD 346, 348; LKA III 90; Leskauskaitė 2006: 60; 2009: 64). Bendrinėje lietuvių kalboje visos šios formos šiuo metu jau yra norminės (žr. DLKŽe). Varanāvo šnektose kitų veiksmažodžio paradigmos formų pasitaiko retai, pavyzdžiui, daugiskaitos 1 asmuo: *kàp maži bŭvom, c’lĭs mætus basi, čé.uštĭm, kóštĭm, iš nósæz bėga, anĭ kàs ti. mùs pá.ise, anĭ ti. kàs mùz gĭdė* ‘kai maži buvom, visus metus basi, čiaudim, kosėjam, iš nosies bėga, nei ten kas mus žiūrėjo, nei ten kas mus gydė’ (Piliākalis).

Veiksmažodžio *snięgti* atematinė 3 asmens forma užrašyta greta Ródūnios miestelio esančiame Kargaudų kaime, pvz.: *zideleĭ.s kuršneĭ.s šniēgt, greĭ.ta su visĭ iš piř.kòs neišeisù* ‘dideliais kąsniais sninga, tuoj visiškai iš namų neišeisiu’.

Tiriamose šnektose užrašyti pavieniai vienaskaitos 1 asmens pavyzdžiai su kon-taminacine galūne *-mu* (iš *eimu* ir *eimi*, plg. la. *esmu*) pvz.: *galvã sùkasi, kur ėimù, viz gřĭřmu* ‘galva sukasi, kur einu, vis griūnu’ (Asavà); *škimù kviētkas sã meřgã.lai, dõvanóšu já.i ž’edã.lū*. ‘skinu kvietkas (gėles) savo mergelei, dovanosiu jai žiedelių’ (iš pasakos; Nočià). Išlikusios formos rodo, kad ne visi veiksmažodžiai, kurie turi atematinės paradigmos relikтус, iš tikrųjų senovėje priklausė šiam asmenavimo tipui. Matyt, atsiradus svyravimui tarp atematinio ir tematinio asmenavimo, ilgainiui atematinės kilmės fleksiją gaudavo ir vienas kitas tematinio asmenavimo veiksma-žodis (plg. LD 362).

Nočiõs, Pelesõs, Ramaškonių šnektose paprastai trečiuoju asmeniu vartojama forma *yra* retais atvejais eina ne tik trečiuoju, bet ir kitais paradigmos asmenimis, pavyzdžiui, vienaskaitos 1 ir 2 asmenimis; daugiskaitos 3 asmeniu: *tù jáũ. irã, ānas irã ir_ãš irã* ‘tu jau esi, jis yra ir aš esu’; *mã’s visĭ čè irã* ‘mes visi čia esame’. Tokia

apibendrinta 3 asmens supletyvinė forma užrašyta Dievėniškių, Pùnsko šnektose, išnykusioje Zietelos lietuvių saloje (LD 345–346; LKA III 82, žemėl. Nr. 78; Vidugiris 2004: 243). Tikriausiai tiriamose šnektose vietoj veiksmožodžio *būti* esamojo laiko formų, padarytų iš veiksmožodžio kamieno *es-*, visoje paradigmoje 3 asmens formos *yra* atsiradimą reikėtų aiškinti kalbų sąveika, nes formos *yra* atitinkmuo vietinėje baltarusių kalboje yra *ёсьць* ‘yra’, plg.: *я тут ёсьць; мы тут ёсьць; ён і яна тут ёсьць; мы тут ёсьць, яны тут ёсьць* ‘aš čia yra (esu); tu čia yra (esi); jis, ji čia yra; mes čia yra (esame); jūs čia yra (esate) ir jie, jos čia yra’ – esamojo laiko paradigmoje tiek vienaskaitos, tiek daugiskaitos formos vienodos.

2. KAI KURIOS BŪDINGOSIOS ŠNEKTŲ VEIKSMAŽODŽIO YPATYBĖS IR INOVATYVIEJI POKYČIAI

2.1. Veiksmažodžių būtojo dažninio laiko formos

Veiksmažodžių būtasis dažninis laikas yra palyginti vėlyvas lietuvių kalbos reiškinys, turimas ne visose lietuvių kalbos tarmėse (žr. Stang 1942: 172–173; Otrębski 1956: 221–224; LD 356–359; Palionis 1967: 135–136; 1979: 51; Zinkevičius 1987: 217–218). Didesnėje lietuvių kalbos ploto dalyje (aukštaičių tarmėje ir jai artimesnėse žemaičių šnektose) bei bendrinėje kalboje vartojamos būtojo dažninio laiko 3 asmens formos, sudarytos iš veiksmožodžių bendraties kamieno ir priesagos *-davo*. Kaitoma pagal *ā* kamieno modelį. Išlaikoma bendraties kirčio vieta.

Pietų aukštaičių patarmės šnektose ir tiriamose Varanavo salose būtąjį dažninį laiką retai tevirtuoja arba ir visai jo nevirtuoja. Paprastai išsiverčiama su būtuojų kartiniu, jo formas pakartojant ar sustiprinant tam tikraisrieveiksmiais (*dažnai, tankiai*), dalelyte *vis*, pvz.: *suñ.kei ží.rbom_vis i_ží.rbom, niēko gēro nēmātēm* ‘sunkiai dirbom vis ir dirbom (dirbdavom), nieko gero nematēm’ (Nevāšiai); *sēnāū. vaikāi. dažnāi. mā.n lākštus rāšē* ‘seniau vaikai dažnai man laiškus rašē (rašydavo)’ (Ramaškónys).

Kitas kartotinumų reiškinio būdas – veiksmožodžiai su priesagomis *-inėti, -dinėti* arba *-dyti*, turinčiomis intensyvumo ir iteratyvumo reikšmes (plačiau apie tai žr. Kaukienė 1994: 218–224), pvz.: *aš_pàc patikžāū ká.rves* ‘aš pats pasitikdavau karves’ (Tusamonys); *br^uolis tá.ŋkei mùm pasīlkas šūrzdē* ‘brolis tankiai (dažnai) mums siuntinius siūsdavo’ (Ramaškónys); *ānas pas manì atēizinējō ir vòsku. pazēzinējō* ‘jis pas mane ateidavo ir viską padėdavo’ (Tusamonys); *sunūs vis_atvažū.zinejō, α_dabař u.nūrkaì. pabūrna* ‘sūnus vis atvažiudavo, o dabar anūkai (vaikaičiai) pabūna’ (Ródūnia). Tačiau veiksmožodžiai su priesaga *-dinėti* arba *-dyti* dažnai vartojami ne tiek

pasikartojančiam, kiek ilgai trunkančiam laikui reikšti, pvz.: *ci.lu. ži.n burõkus ra(s)-sõdinėjãu* ‘visą dieną burokus (runkelius) sodinau’ (Plėkiai); *ragi, li.tùs susrõnggzi-nėja* ‘regi (matai), lietus renkasi (ateina)’ (Ramaškónys); *ik_vãkaru razmušzinėjãu šlapjùs prakãsus* ‘iki vakaro sklaidžiau šlapias pradalges’ (Ramaškónys).

Beveik visose tiriamose Varanãvo šnektose pastebėta itin dažnai vartojama 3 asmens forma *bũdavo* kaip įterptinis žodis, savotiškas pertaras, kai pasakojama apie dažnus įvykius praeityje. Tokia vartoseną būdinga visoms lietuvių kalbos tarmėms. Atrodytų, kad ir tiriamose Varanãvo šnektose pertaras *bũdavo* yra įprasta būtojo dažninio laiko forma. Tačiau, kaip jau minėta, visame pietų aukštaičių patarmės plote būdingos būtojo dažninio laiko 3 asmens formos itin retos. Be to, žodis „бы-вало“ reikšme ‘bũdavo’ gana gyvas ir dažnas vietinėje baltarusių šnektose, palygin- kime: *kadã_tai, bũdavo, kat_přikãpam gřikĩñu. bĩñu* ir bru. *kalĩta, бывала, як напãчом гřычаннõх блĩноу* ‘kažkada, bũdavo, kad prikepam grikinų blynų’; *suveĩ- na, bũdavo, jãunĩmas, tai_padaĩnuoja, pašõka* ir bru. *зыдзãцуã, бывала, маладзешь, то патанууюць, паспяваюць* ‘sueina, bũdavo, jaunimas, tai padainuoja, pašoka’; *a_rũdenĩ, bũdavo, jãu_gãñõ ciẽlu. ziẽnu.* ir bru. *a y oсянь, бывала, ужõ пасуць цẽлы дзень* ‘o rudenį, bũdavo, jau gano visą dieną’ (Ramaškónys). Retais atvejais ištaria- mas trumpesnis variantas *bũdo*, pvz.: *žĩdai, bũdo, vãža visõkus dá.iktus ir_cã par-davinėja* ‘žydai, bũdavo, veža visokius daiktus ir čia pardavinėja’ (Plėkiai); *vãkaru, bũdo, tai_vi.nõn, tai_kitõn piř.kõn sũ.srankam ir_veř.pãm* ‘vakare, bũdavo, tai vie- noje, tai kitoje pirkioje (name) susirenkam ir verpiam’ (Kargaudai). Taigi palyginus pavyzdžius abiem aktyviau ar pasyviau vartojamomis vietinėmis šnektomis, būtų galima manyti, kad informantus, lietuviškai pasakojančius apie praeityje dažnai pasikartojusius įvykius, dažniau pavartoti veiksmažodžio 3 asmens formą *bũdavo* skatina vietinė baltarusių šnektą. Tai vienas iš atvejų, kai izoliuotų šnektų atstovai, kasdieniame gyvenime vis rečiau bendraujantys lietuviškai, baltarusių kalbos raiškos priemonės ima laikyti savomis, lengvai įterpia jas į savo kalbą. O kai kurie savo mintis ar atskirus sakinius tiesiog verčia iš baltarusių kalbos, kitaip tariant, baltaru- sišką mintį išreiškia lietuviškais žodžiais (plačiau žr. Grinaveckienė 1997: 185–195; Tuomienė 2006: 161–172, 2006a: 80–86, 2010b, 223–234; Grumadienė 2005: 42).

2.2. Sangrąžiniai veiksmažodžiai

Varanãvo šnektų sangrąžinių veiksmažodžių vartoseną iš pirmo žvilgsnio atrodo įprasta, t. y. tokia pat, kaip ir kitose lietuvių tarmėse. Tačiau atidžiau įsižiūrėjus į naujausią tarminę medžiagą, čia pastebima vis daugiau kalbų sąveikos reiškinių, būdingų aktyvių kontaktų zoni. Tai naujesni ir kiek kitokie reiškiniai nei iki šiol aptartieji. Pirmiausia į akis krinta suintensyvėjusi semantinių kalkių vartoseną, vis gausėjantis vertinių sluoksnis, atsiradęs plečiantis vienpusei lietuvių–baltarusių dvi-

kalbystei. Šiuos kalbos reiškinius galima vadinti gryniausiais galutinai susiformavusios vėlyvosios dvikalbystės produktais.

Sangražiniai veiksmažodžiai paprastai daromi su sangražos afiksu *-si*, vartojamu be balsio *i*, kuris numetamas kaip semantiškai ir funkciškai nereikšmingas elementas, pvz.: *žāugiēs žmōgus, kād iž lōvos pāškelī* ‘džiaugies, t. y. džiaugiesi, žmogus, kad iš lovos pasikeli (atsikeli)’ (Plikiai); *krapštāũ.s ir krapštāũ.s pr^e.to žviračo* ‘krapštaus ir krapštaus, t. y. krapštausi, prie to dviračio’ (Ramaškónys); *paródirk, kūr cā tep_suñ.kei nešiēs* ‘parodyk, ką čia taip sunkiai nešies, t. y. nešiesi’ (Ródūnia). Nepriešdėliniai, kaip įprasta, sangražos afiksą turi gale, pvz.: *ar_mā.n su_jēĩ.s mùščĩs* ‘ar man su jais muštis’ (Ramaškónys); *tadā tėvas pradėjė bā.rcis* ‘tada tėvas pradėjo bartis’ (Kargaudai) (plg. LKA III 105; LD 331; Leskauskaitė 2006: 61).

Būtojo laiko 3 asmens formos dažnai trumpinamos, kai kurios kirčiuojamos dvejopai, pavyzdžiui, šaknyje ir galūnėje: *rādōs* ir *radōs* ‘radosi’; *sėdōs* ir *sėdōs* ‘sėdosi’; *stōjōs* ir *stojōs* ‘stojosi’. Toks dvejopas kirčiavimas nuo seno pastebėtas daugelyje pietų aukštaičių šnektų, gretimoje Dievėniškių šnekte, tolimesnėse Gervėčių bei Zietelos lietuvių salose Baltarusijoje (LD 333; Grinaveckienė 1973: 224; ZtT I 30; Leskauskaitė 2006: 60–61; 2009: 65). Šių formų kirčiavimas rodo išlaikytą senąjį tų veiksmažodžių galūninį kirčiavimą (žr. LKG II 301). Tačiau, pastebėta, kad Varanavo šnektose dvejopas šių formų kirčiavimas dar labai glaudžiai susijęs ir su skirtinga jų reikšme. Naujesnės formos su kirčiu šaknyje čia paprastai daugiau vartojamos nusakyti neizoliuotam būtajam laikui, žyminčiam veiksmą, vykstantį kalbamuojų momentu, o formos su kirčiu galūnėje čia jau nusako izoliuotą veiksmą, vykusį gerokai prieš kalbamąjį momentą, pvz.: *tōj bō.ba tai_stōjōs, tai_sėdōs, tai_vi(s)_skrai.dē po_pir̃kēs* ‘toji boba tai stojosi, tai sėdosi, tais vis skraidė (lakstė, bėgiojo) po namus’ (Plikiai) ir *anā sėdō.s in_dviračo ir_nuvažā vō* ‘ana sėdosi ant dviračio ir nuvažiavo’ (Ramaškónys); *mā.žas vai.kas stojō.s in_kōju. iř_ĩškā.č nuvā.ji* ‘mažas vaikas stojosi ant kojų ir iš karto nuėjo’ (Tūsamonys); *nēžnāũ. iř_kuř. jĩ.tas žmō.gus čānōjaka rā.dōs* ‘nežinau, iš kur šitas žmogus čionai radosi (atsirado)’ (Kargaudai) ir *kā.fvę būvō pabė.gus, ā.le vā.karu radō.s* ‘karvė buvo pabėgus, bet vakare radosi (atsirado)’ (Pelesà).

Jeigu pamatinis veiksmažodis yra priešdėlinis, o priešdėlis baigiasi priebalsiu, tai sangražos afiksas *-si-*, įsiterpęs tarp priešdėlio ir šaknies, nesutrumpėja, pvz.: *acisākēm ēĩ.č lēņkĩškōņ škā.lōņ* ‘atsisakėm eiti į lenkišką mokyklą’ (Plikiai); *apsīvēr.tē su_visū ā.rklū iř_vāžīmū šīēņ* ‘apsivertė su visu arkliu ir vežimu šieno’ (Tūsamonys); *rūrto žmōgus acikiélé, pá.iso, dūrĩ.s ažušpĩrta* ‘ryte žmogus atsikėlė, paiso (žiūri), durys užspirtos (užremtos)’ (Stanišiai); *usidārę sāvō pir̃.kōj iř_sėž* ‘užsidarė savo namuose ir sėdi’ (Ramaškónys). Tačiau jeigu veiksmažodžio priešdėlis baigiasi balsiu, įvyksta sangražos dalelytės sinkopė, pvz.: *vō.s nēsūzbarēm* ‘vos nesusibarėm’; *kās jā.m pazdārę* ‘kas jam pasidarė’; *suzdāũ.žē kōju.* ‘nusibrozdino koją’, *kāp āš nuz-*

gandáu. ‘kaip aš nusigandau (išsigandau)’; *ká.řvę næslá.ižæ* ‘karvė ne(pri)sileidžia’ (visi pvz. iš Ramaškonių). Retais atvejais, kai susidaro sunkiai ištariamasis garsų junginys, balsis *i* paliekamas, pvz.: *prvisivæža sâusĩr pagalĩr ir_kurbĩ.na* ‘prisiveža sausų pagalių ir kūreną’; *paskũm pasisĩtãtem nãũ.ju. piř.kũ.* ‘paskui pasistatėm naują namą’; *prvisiská.lđãũ smalčẽku. iņ_cielõs žĩmõs* ‘prisiskaldau smalėkų (sakingų skalų) visai žiemai’ (visi pavyzdžiai iš Plėkių).

Pasitaiko atvejų, kai priešdėlinio veiksmažodžio (dažniausia su neiginiu *ne-*) sangražos afiksas yra gale, kaip ir slavų kalbose, pvz.: *fělukas jilgai. næžãninasi* (plg. bru. *не жэніцца*) *bõ jõ_mõtkai vĩšõs meř.gõs blõgõs* ‘Feliukas (vyro vardas) ilgai nesizhenija (neveda), nes jo motkai (motinai) visos mergos blogos’ (Ramaškónys); *gá.ĩ pamėgĩņk tu_pãc, má.n gražėĩ. næpĩjãunasi* (plg. bru. *не рэжацца*) ‘gal pamėgink tu pats, man gražiai nespjauna’ (Ródunia); *mat“õ.ro taisĩc næbaigšũ, šã.nđen kãp_tai nægalvõjasi* (plg. bru. *не думаяцца*) ‘motoro (variklio) taisyti nebaigsiu, šiandien kaip tai nesigalvoja’ (Ramaškónys).

Baltarusių kalbos įtaka greičiausiai aiškintina ir viena kita atskirų veiksmažodžių sangražinių formų reikšmė, kuri atitinka baltarusiškąją, bet ji jau neturi tokios reikšmės (arba turi ne visai tokią reikšmę) kaip lietuvių kalboje, pvz.: *rãgana asipĩkino* (plg. baltarusių *заклапаўлася*) *ir_ažũčãravõjõ jũ.õs* ‘ragana supyko ir užbūrė juos’ (iš pasakos, Nočiã); *vĩncus manĩ sũbarę, tai_aš kat_ra(s)sĩverĩkãũ* (plg. bru. *расплакалася*) ‘Vincas (brolio vardas) mane subarė, tai aš kad įsiverkiau’ (Ramaškónys); *prazbũdõ* ‘prasibudo, t. y. prabudo’, *kã.nžõjasi* ‘kandžiojasi, t. y. kanda’ (apie šunį, plg. bru. *кусяцца*), *kãřpasi* ‘kepasi, t. y. dilgina’ (apie dilgėles, plg. bru. *пячэцца*) (Plėkiai). Iš šių ir anksčiau pateiktų pavyzdžių galima pastebėti tokią tendenciją, kad tiriamose lietuvių šnektose randasi vis daugiau „kopių“ iš vietinės baltarusių šnektos. Kitaip tariant, į lietuvių kalbą perkeliama nepakeista žodžio forma, o lietuviško žodžio šaknis pirmiausia pasirenkama tokia, kad atitektų baltarusiškąją (plačiau apie tai žr. Tuomienė 2006a: 80–86).

2.3. Kitos svarbesnės veiksmažodžio laikų morfologinės ir darybos ypatybės

Veiksmažodžio laikų morfologinės ypatybės pirmiausia susijusios su aiškiais fonetiniais galūnių pasikeitimais, ypač su trumpųjų balsių nukritimu. Šiame skyriuje atkreiptas dėmesys į dar keletą naujesnių kitimų:

2.3.1. Visų laikų daugiskaitos 1 ir 2 asmenų galūnės ir veiksmažodžių su priešagomis *-oti*, *-ėti*, *-(i)uoti*, *-(i)auti* būtojo kartinio laiko 3 asmens galūniniai balsiai dažniausiai numetami, pvz.: *á.udẽm, bėgõm, grėĩbẽm, turėĩjom, vãžžẽf, žuvãvõf* ir *ažãĩ* ‘užėj, t. y. užėjo’, *galėĩ* ‘galėję, t. y. galėjo’, *nuvãĩ* ‘nuvej, t. y. nuėjo’, *vã.ikšçõĩ* ‘vaikščioj, t. y. vaikščiojo’. Taip elgiasi beveik visi aukštaičiai. Pastebėta, kad Varanãvo

šnektų sąlygiškai vyresniosios kartos atstovai (seniausieji vietiniai žmonės, turintys 70–80 ir daugiau metų) greta ištaria ir ilgesnes formas, pvz.: *cik su_sá.və gĩrnom grĩrdus mālẽme* ‘tik su savo gironomis grūdus malėme’ (Ródūnia); *ėjome kolkòzan ir_dòvanai. zĩrbome* ‘ėjome į kolchozą (kolūkį) ir dovanai (be atlygio) dirbome’ (Plìkiai); *a_jĩ.tu. lĩtũvišku. lai.krašti. skai.tẽte* ‘o šitą lietuvišką laikraštį skaitėte’ (Ramaškónys); *ankscãũ. galėjjo pasakĩc* ‘anksčiau galėjo pasakyti’; *lẽ.nkiškai cã ni.kas nãmokėjjo* ‘lenkiškai čia niekas nemokėjo’ (Stanišiai) (plg. LD 336, 341, 343, 353; LKA III 85, žemėl. Nr. 82, 87, 100; Leskaukaitė 2006: 58–59 ir kt.). Taip tariama, kaip jau buvo minėta, dėl noro kalbėti „taisyklingai“ ir „gramatiškai“, pamėgdžiojant bendrinę lietuvių kalbą. Kadangi šios kartos informantai, skirtingai nuo sąlygiškai jaunesniųjų (turinčių tik kiek mažiau – 65–70 metų), lietuviškai skaityti ir rašyti spėjo pramokti tarpukario lietuviškose pradinėse mokyklose ir skaityklose. Dauguma jų skaito lietuvišką spaudą, grožinę literatūrą, žiūri Lietuvos televiziją, klausosi radijo laidų. Tad su bendrine lietuvių kalba susiduria gana dažnai, tačiau laisvai ja kalbėti ar rašyti negali (plačiau žr. Tuomienė 2008: 38–41; 2010: 17–20).

2.3.2. Yra dar viena veiksmažodžio laikų morfologinė ypatybė – kito kamieno galūnių vartojimas. Pavyzdžiui, kai kurių *ã* kamieno dviskiemenių veiksmažodžių ir jų išvestinių formų būtojo kartinio laiko 3 asmens formos turi *ẽ* kamieno galūnes, pvz.: *brõ lis àplupẽ žĩ vi. tadũ iš_jõ.s pí nẽ kã šus* ‘brolis aplupė, t. y. nulupo, žievę, tada iš jos pynė krepšius’ (Ramaškónys); *žmonã grei.ta prõskutẽ bú.lbu. ir_pastã te vi.rẽ* ‘žmona greitai priskutė, t. y. priskuto, bulvių ir pastatė virti’ (Nočià); *mã. mõ cina labai. gražei. sukñæs sũvõ* ‘mano motina labai gražiai suknius siuvė, t. y. siuvo’ (Asavà), *in_rãj.ku. sũpẽ tu.vaikã li. pakõ.lã ã nas aźmĩgo* ‘ant rankų supė, t. y. supo, tą vaikėlį, kol jis užmigo’ (Nevãšiai). Tai gana plačiai tarmėse paplitusi ypatybė, išlaikyta ir tiriamose Varanãvo šnektose (plg. LKA III 102, žemėl. Nr. 97; Leskaukaitė 2006: 59–60; 2009: 63).

2.3.3. Varanãvo šnektose esama įdomių savo forma, funkcijomis ir kilme veiksmažodžių priešdėlių. Tačiau daugumos šnektose fiksuojamų priešdėlinių veiksmažodžių leksinė reikšmė grynai baltarusiška. O tokiai šių lietuvišką apvalkalą turinčių veiksmažodžių reikšmei sukurti pavartotas baltarusių kalbai būdingas paprastai baltarusiškas ar su baltarusišku sutampantis lietuviškas priešdėlis (greičiausiai jis čia ir lemia baltarusiškos reikšmės atsiradimą žodyje) ir įvairios, dažniausiai lietuviškos priesagos. Štai keletas dažniausių:

- a) paprastai Varanãvo šnektose veiksmažodžiuose vartojamas priešdėlis *ap-* atitinka b. k. *ap-*, pvz.: *tẽ vas àparẽ lãũ.ku., eĩ.s mĩ žũ. sẽ c* ‘tėvas aparė lauką, eis miežių sėti’ (Ródūnia); *susi.das apkir.põ mani. ir_dã.r bar.zdu. àpskutẽ* ‘kaimynas apkirpo mane ir dar barzdą apskutė, t. y. apskuto’ (Plìkiai); *kã.rvõ apẽdẽ visũs lapũs* ‘karvė apėdė visu lapus’; *apkabĩno jũ sciprei. ir_pabuã võ* ‘apkabino ją stipriai ir pabučiavo’ (Ramaškónys). Tačiau pasitaiko atvejų, kai priešdėlis *ap-* pavartojamas

- ir *nu-* reikšme, pvz.: *tá.m gaĩ.žiu visàs plù(n)ksnas šuvà apróvę* ‘tam gaidžiui visas plunksnas šuva nurovė’ (Tūsamonys), *ici. ki.mõ vaikai. óbuólus má.n aprá.u.ki.s* ‘šitie kaimo vaikai obuolius man nudraskys’ (Ramaškónys). Ši priešdėlio reikšmė lietuvių kalbai nebūdinga. Tai greičiausiai morfologinis vertinys iš vietinės baltarusių kalbos (plg. bru. *абадраць* ‘apdraskyti’, *абарваць* ‘aplupti’);
- b) šnektose vartojamas priešdėlis *at-* atitinka b. k. *at-*, pvz.: *atãjõ žebrõkas, daõãú. jáe.m du poutù* ‘atėjo žebrokas (ubagas), daviau jam du pautus (kiaušinius)’ (Ramaškónys); *aĩkķé lãu vartùs, invažù kif* ‘atkėliau vartus, įvažiuokit’; *aciẽmãu sã.võ dá.iktus ir išẽjãú. iš.tĩ* ‘atsiemiau savo daiktus ir išėjau iš ten’ (Nevãšiai). Tačiau užrašyta nemažai pavyzdžių, kai *at-* pavartojamas lietuvių kalbai svetima *nu-* ar *par-* reikšme, pvz.: *aĩkiĩ.tõ sãú.su. šã.ku.* (plg. bru. *адрубай сук*) ‘nukirto sausą šaką’ (Asavà); *aĩkiĩj.ķe á.rklùs ir nùvãdķe klùncan* (plg. bru. *атпрых каней*) ‘nukinkė arklius ir nuvedė kluonan (į kluoną)’ (Nočià); *brólis cik rórto atvažãvõ namõ* (plg. bru. *выехал да хаты*) ‘brolis tik ryte parvažiavo namo’ (Plĩkiai);
- c) priešdėlis *ažu-* / *až-* (bk *už-*) paprastai vartojamas veiksmo pabaigai žymėti, pvz.: *ãžvẽftķe gã.lvu. ir pá.isõ in manì* ‘užvertė galvą ir žiūri į mane’ (Stenišiai); *vidú. zi.ni. kã.rvi. visadù aždãrãú. tvã.rtan* ‘vidurdienį karvę visada uždarau tvartan (į tvartą)’ (Kargaudai); *ažudirbãú. ró.sijõj nãdãú.gi pinigũ* ‘uždirbau Rusijoje nedaug pinigų’ (Ramaškónys). Kartais šis priešdėlis gali reikšti ir veiksmo pradžią: *ažusirgãú., tai cĩ.lu. žĩ.mu. pragulķẽ jãu* (plg. bru. *захваряу*) ‘susirgau, tai visą žiemą pragulėjau’ (Ramaškónys); *gĩržũ, vai.kas ažùvẽrķe* (plg. bru. *заплакау*) ‘girdžiu, vaikas pravirko’ (Asavà). O kartais jis vartojamas ir kai kurių kitų priešdėlių reikšmėmis, pvz.: *asilã.idõ sã.ulķe* (plg. bru. *слонца зайшло*) ‘nusileido saulė’; *asibãi.dķe arklĩs* (plg. bru. *спалохауся конь*) ‘pasibaidė arklys’. Pastarosios priešdėlio *až-* (*ažsi-*) reikšmės greičiausiai skolintos (plg. Gervėčių, Zietelos tarmėse: Grinaveckienė 1973: 226; Vidugiris 2004: 278);
- d) Varanãvo šnektose labai dažnas slaviškas priešdėlis *da-*, kuris neretai pavartojamas vietoj priešdėlių *pa-*, *pri-*, *iš-*, *nu-* (plg. Leskauskaitė 2006: 61-62; 2009: 66), pvz.: *dasakĩk jãu vĩsku.* (plg. bru. *да(с)кажы*) ‘pasakyk / išsakyk jau viską’; *daķjõ inģi.dũru. ir grũvõ* (plg. bru. *дайшоу*) ‘priėjo prie durų ir griuvo’, *dašõkõ ir ištã.ukķe manì iš.vũpķes* (plg. bru. *даскочыу*) ‘prišoko ir ištraukė mane iš upės’, *dãģi.vãnõ dã.r ik.ĩto kãrõ* (plg. bru. *дажыу*) ‘nugyveno dar iki šito (Antrojo pasaulinio) karo’ (visi pavyzdžiai iš Ramaškonių);
- e) priešdėliu *pa-* reiškiamas visiškas veiksmo (dažniausiai kartotinio) užbaigimas praeityje (ar galimas toks jo pasibaigimas ateityje). Tuo atveju šis priešdėlis čia, kaip ir daugelyje kitų pietrytinio lietuvių kalbos pakraščio tarmių, baltarusių kalbos pavyzdžiu pridedamas ir prie kitų priešdėlinių veiksmažodžių arba yra net du kartus pakartojamas, pvz.: *ãni.s jãú. visì panutĩgy* (plg. bru. *навыміраушы*) ‘jie jau visi išmirė’; *žĩ.sĩs pajĩždũvķe* (plg. bru. *навыдыхалі*) ‘žąsys išdvėsė’,

- parazėjō svi.tas kàs kuř.* (plg. bru. *паразыходзіліся*) ‘išsivaikščiojo (pa+raz+si+ėjo) svietas (visi žmonės) kas kur’; *pasuvėjī visi ik_viená.m* (plg. bru. *назыходзіліся*) ‘suėjo visi iki vieno’ (visi pvz. iš Plikių) (plg. Vidugiris 2004: 275–276);
- f) priešdėlis *pri-* Varanāvo šnektose pavartojamas ir kitų priešdėlių (*at-*, *pa-*, *ap-*) reikšmėmis, greičiausiai skolintinėmis, pvz.: *aš ne iškaĩ.č prypažypnāũ. tavī* (plg. bru. *я ні зразу прызнала цябе*) ‘aš ne iš karto atpažinau tave’ (Tusamonys); *prysi-své.ikināu gražėi. su visai.s* (plg. bru. *напрыветствовала ycix*) ‘pasisveikinau gražiai su visais’ (Asavà); *abižvi duktęry.s brangeĩ. prirangtoš* (plg. bru. *абедзве дочкі прыадзетыя*) ‘abidvi dukterys gražiai aprengtos (išpuostos)’ (Ramaškónys);
- g) tiriamų šnektų veiksmažodžiams būdingas ir slaviškas priešdėlis *raz-*, vartojamas bk *pa-*, *iš-* ir kt. priešdėlių reikšmėmis, pvz.: *vīsku. mūr z žmó nęs raspiř.ko* (plg. bru. *раскупілі*) ‘viską mūsų žmonės (vietiniai) išpirko’; *razryĩ.ko mūr s klū nu. ir kalkòzan pajėmę* (plg. bru. *пазабралі*) ‘išardė mūsų kluoną ir kolchozan (į kolūki) paėmė’; *itai. kã cinas bę go i(r) rãžveřtę kã šyku.* (plg. bru. *развярнуў*) ‘katinas bėgo ir pavertė krepšį’ (Ramaškónys) (plg. Vidugiris 2004: 277–279).

2.4. Veiksmažodžių neasmenuojamųjų formų liekanos

Iš veiksmažodžio neasmenuojamųjų formų Varanāvo šnektose funkcionuoja veikiamosios ir neveikiamosios rūšies esamojo ir būtojo kartinio laiko dalyviai bei pusdalyviai. Pavyzdžiui, veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviai: *kiek dāũ.k šbi.mė.t bú.ľbu. ĩ rã supūvušu.* ‘kiek daug šiomet bulvių yra supuvusių’ (Pelesà); veikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko dalyviai: *ir vęĩ bũvo šæsuvã toĩ atvažãvus* ‘ir vėl buvo sesuo toj atvažiavus, t. y. toji atvažiavusi’ (Nočià); neveikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko dalyviai: *jũgai. tiná.i gulė.jo žmõ gus nušá.utas* ‘ilgai tenai gulėjo žmogus nušautas’ (Ramaškónys); *mãno dė dė ĩř.gi sibirãñ. bũvo jĩšveštã* ‘mano dėdė irgi Sibiran (į Sibirą) buvo išvežtas’ (Plikiai); pusdalyvis: *dũ zuikũ vėdamã, niķõ nãpagã.usi* ‘du zuikius vydamas, nieko nepagausi’ (Pelesà) (plg. Leskauskaitė 2006: 63).

Pelesojė užrašyta keletas esamojo ir būtojo kartinio laiko reikšmę turinčių padalyvių formų, pvz.: *išė.jo mums dá.r bemiegant* ‘išėjo mums dar bemiegant’; *kũ. ti. dirbi ľĩ tuj ľĩ jant* ‘ką ten dirbi lietui lyjant’ (plg. LD 387) (Asavà). Neatmetama, kad šie atvejai pavartoti dėl bendrinės kalbos poveikio. Kitose pietų aukštaičių patarmės salelėse padalyvio formų neužfiksuota. Taip pat neišgirsta ir neužrašyta pavyzdžių su būtojo dažninio ir būsimojo laiko dalyvių, pusdalyvių ir padalyvių formomis.

Reikiamybė, būtinybė ir galimybė reiškiami sintaksinėmis konstrukcijomis *daiktavardžio* arba *įvardžio vardininkas* + *modalinis veiksmažodis* + *veiksmažodžio bendratis*, pvz.: *reĩ.kã linai. rá.uč, grĩkei pjė.uč* ‘reikia linai raut, t. y. linus rauti, grikliai, t. y. grikius pjauti’ (Ródūnia); *vĩrai, sakãũ., reĩ.kã nãũ.jãs krĩ žus stacĩ č* ‘vyrai, sakau, reikia naujas kryžius, t. y. naują kryžių, statyti’ (Tusamonys); *mĩšlijũ, gi jãũ*

mòžna bũl̃bõs kàsċ ‘misliju (galvoju), gi jau galima bulbos (bulvės) kast, t. y. bulves kasti’ (Ramaškónys); *reiké jo pirmà arklī s iz bā lõs trá.ukċ, a_paskũm_jãu vėžĩmas* ‘reikėjo pirma arklis, t. y. arklį, iš balos traukti, o paskui jau vežimas, t. y. vežimą’ (Piliākalnis). Šias senas sintaksines konstrukcijas (ypač su *reikėti*) gerai išlaikę rytų ir pietų aukštaičiai bei iš esmės visos lietuvių kalbos salose Baltarusijoje (žr. Ambrazas 2006: 35–36, 331–332).

Neveikiamosios rūšies dalyviai, einantys sudėtinio tarinio vardine dalimi, derinami skaičiumi ir gimine su susijusiais daiktavardžiais, sakiniuose atliekančiais veiksnio funkciją, pvz.: *tàvo kã šikas gražėi. nupĩntas* ‘tavo krepšys gražiai nupintas’ (Pelesà); *itai. bró lõ klũmpes, plõnai. drožĩnė tõs* ‘tai brolio klumpės, plonai drožinėtos’ (Ramaškónys). Vis dėlto dažniau neatsižvelgiama nei į daiktavardžio giminę, nei į skaičių ir vartojamos bendrėsios dalyvių giminės formos, pvz.: *a_kõl̃ tàvo sklẽpas a(d)darõrta* ‘o kodėl tavo sklepas (rūsysis) atidaryta, t. y. atidarytas’ (Stanišiai); *vidurvi. piř.kõs zaslãnas stõu pastacĩta* ‘vidury namo zaslanas (toks suolas) stovi pastatyta, t. y. pastatytas’ (Asavà); *grėb̃lõ dañ.ci.s jãu_prygamĩnta* ‘glėblio dantys prigaminta, t. y. prigaminti (paruošti)’ (Ramaškónys). Šis reiškinys pastebimas ne tik pietų aukštaičių patarmės šnektose, bet ir kitose aukštaičių, ypač paribio, šnektose (žr. LD 384–385; Leskauskaitė 2006: 63 ir kt.).

3. APIBENDRINIMAS

3.1. Sociolingvistinės aplinkybės

Nepalankios ir sunkios lietuvių kalbai sąlygos Varanāvo krašte egzistavo kelis šimtmečius, tačiau šnektos vidinės struktūros pakitimų šiandien negalima laikyti galutiniais. Šioje nedidelėje teritorijoje, atskirtoje nuo lietuvių etnografinės žemės kamieno, galima matyti kadaise vienodos kalbinės situacijos skirtingas stadijas: nuo dvikalbiškumo, kurį išlaikė tik patys senieji gyventojai (Ramaškonių, Ródūnios ir Pelesės apylinkės) iki visiško kalbos išnykimo (Asavės, Pāaradnės, Nočiõs, Nevāšių apylinkių kaimai), kai prisimenama vos keletas buities daiktų pavadinimų. Šios 7 lietuviškų Baltarusijos salų šnektos, nors ir sparčiai nutautėjus lietuviams, nuolat kito ir tebekinta gana nuosekliai.

3.2. Archajiškųjų veiksmažodžio formų išlaikymas

Ilgalaikė kitakalbė apsuptis ir izoliacija skatino Varanāvo šnektas vis labiau užsikonservuoti. Tai padėjo joms išlaikyti kelis ypatybių sluoksnius: dabartinę tradicinę, kurį sudaro pagrindiniai šnektos fonetiniai ir morfologiniai bruožai, susifor-

mažę per ilgus šnektų raidos amžius, ir labai neryškų, tikriausiai paveldėtą iš gilios praeities, baltų gentinių kalbų sluoksnių:

- tariamosios nuosakos vienaskaitos 1 ir 2 asmens dviskiemenių veiksmažodžių formos (*bu.tá.u*, *bu.tá.i* ‘būčiau, būtum’; *eitá.u*, *eitá.i* ‘eičiau, eitum’) su išlaikytu archajiškesniu kirčiavimu;
- esamojo laiko atematinų (priebalsinių) veiksmažodžių liekanos – daugiausia vienaskaitos 3 asmens formos (*liēkma* ‘lieka’; *čá.usti* ‘čiaudi’; *šniēgt* ‘sninga’);
- išlaikytos *na*-kamienės esamojo laiko formos (*mi.knù* ‘miegu’, *mi.knì* ‘miegi’, *mì.kna* ‘miega’) bei vienaskaitos 1 asmens formos su kontaminacine galūne *-mu* (*εimù*, *škimù* ‘einu, skinu’);
- išlaikytas senasis galūninis sangrąžinių veiksmažodžių būtojo laiko 3 asmens formų kirčiavimas (*radōs* ‘radosi’; *stojōs* ‘stojosi’).

3.3. Inovaciniai kalbos reiškiniai – kalbų kontaktų padariniai

Dėl nuolatinės sąveikos su slavų kalbomis (daugiausia su vietine baltarusių šnektą, kiek mažiau – su vietinėmis lenkų ir rusų kalbomis) Varanavo lietuvių šnektos patyrė sudėtingus struktūros pakitimus. Čia nesunkiai galima išžvelgti aki-vaizdžiai naują ir gausų slaviškų apnašų sluoksnių – gretutinių veiksmažodžių formų, semantinių kalkių ir pan.:

- nyksta veiksmažodžių neasmenuojamosios formos;
- šnektose paprastai trečiuoju asmeniu vartojama forma *yra* retais atvejais eina ne tik trečiuoju, bet ir kitais asmenimis. Tokios apibendrintos 3 asmens supletyvinės formos atsiradimą skatina ir vietinė baltarusių kalba, kurios esamojo laiko paradigmoje tiek vienaskaitos, tiek daugiskaitos formos yra vienodos – su *эцьць* ‘yra’;
- būtasis dažninis laikas, kai pasakojama apie dažnus įvykius praeityje, reiškiamas pridėdant 3 asmens formą *būdavo*. Tai vienas iš atvejų, kai baltarusių kalbos raiškos priemonės imamos laikyti savomis, lengvai įterpiamos į lietuvių kalbą;
- priešdėlinio veiksmažodžio (dažniausia su neiginiu *ne-*) sangrąžos afiksas yra gale, kaip ir slavų kalbose; perimama baltarusiška atskirų veiksmažodžių sangrąžinių formų reikšmė;
- nemažai veiksmažodžių priešdėlių vartojami lietuvių kalbai svetima reikšme:
  - 1) priešdėlis *ap-* pavartojamas ir *nu-* reikšme, būdinga vietinei baltarusių kalbai;
  - 2) priešdėlis *at-* greta turi lietuvių kalbai svetimą *nu-* ir *par-* reikšmes;
  - 3) priešdėlis *až-* (*ažsi-*) gali reikšti veiksmo pradžią ir skolintas kai kurių kitų priešdėlių reikšmes;
  - 4) slaviškas priešdėlis *da-* neretai pavartojamas vietoj priešdėlių *pa-*, *pri-*, *iš-*, *nu-*;

- 5) priešdėlis *pa-* baltarusių kalbos pavyzdžiu pridedamas ir prie kitų priešdėlinių veiksmažodžių arba yra net du kartus pakartojamas;
- 6) priešdėlis *pri-* pavartojamas skolinčinėmis priešdėlių *at-*, *pa-*, *ap-* reikšmėmis;
- 7) slaviškas priešdėlis *raz-* vartojamas *pa-*, *iš-* ir kt. priešdėlių reikšmėmis.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

DLKŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: šeštas (trečias elektroninis) leidimas. Redaktoriai: Stasys Keinys (vyr. redaktorius), Laimutis Bilkis, Jonas Paulauskas, Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; internetinė versija, 2011. Interneto prieiga: <http://dz.lki.lt>.

DvŽ – Laima Grumadienė, Mikulėnienė Danguolė, Morkūnas Kazys, Vidugiris Aloyzas. *Dieveniškųjų šnektos žodynas* 1. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.

Grinaveckienė Elena 1973: Kai kurios Gervėčių tarmės veiksmažodžio ypatybės. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 14, 221–229.

Grinaveckienė Elena 1997: Izoliuotų lietuvių šnektų vertiniai etninėse Lietuvos žemėse Baltarusijoje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 185–195.

Grumadienė Laima 2005: Kodų kaita lietuvių tarmėse. – *Valoda-2006. Valoda dažadu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XVI*. Daugavpils: Saule, 42–48.

Jaroslavienė Jurgita, Tuomienė Nijolė 2013: *Lazūnų šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kardelis Vytautas 2014: Lietuvių kalbos salos: probleminiai aspektai. – *Lietuvių kalba* 8. Interneto prieiga: www.lietuviukalba.lt.

Kaukienė Audronė 1994: *Lietuvių kalbos veiksmažodžio istorija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Kaukienė Audronė 2002: *Lietuvių kalbos veiksmažodžio istorija* II. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Kaukienė Audronė, Pakalniškienė Dalia 2002: Veiksmažodžių *likti*, *snigti*, *migti* struktūra ir kilmė. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums* 6, 113–131. Liepāja.

Kazlauskas Jonas 2000: *Rinktiniai raštai* 1, sud. Albertas Rosinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Labov William 1963: The social motivation of a sound change. – *Word* 19, 207–309.

LD – Zinkevičius Zigmās. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis, 1966.

- Leskauskaitė Asta 2006: *Kučiūnų krašto šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Leskauskaitė Asta 2009: *Marcinkonių šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- LKA II – *Lietuvių kalbos atlasas 2*. Fonetika, ats. red. Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslas, 1982.
- LKA III – *Lietuvių kalbos atlasas 3*. Morfologija, ats. red. Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslas, 1991.
- LKG II – *Lietuvių kalbos gramatika 2*. Morfologija, vyr. red. Kazys Ulvydas. Vilnius: Mintis, 1971.
- LKTCh – Bacevičiūtė Rima, Ivanauskienė Audra, Leskauskaitė Asta, Trumpa Edmundas. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
- Markevičienė Žaneta 1999: *Aukštaičių tarmių tekstai 1*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Mikulėnienė Danguolė 2012: Dėl kalbos archaikos ir inovacijų santykio (Zietelos lietuvių šnektos duomenimis). – *Lituanistica*, t. 58. Nr. 1(87), 51–62. Vilnius: Lietuvos mokslų akademija.
- Otrębski Jan 1956: *Gramatika języka litewskiego 3*. (Nauka i Formach). Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Pakalniškienė Dalia 2004: Bendrieji baltų kalbų veiksmazodžiai. Morfoliginė struktūra. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums 8, 201–210. Liepāja.
- Palionis Jonas 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* Vilnius: Mintis.
- Palionis Jonas 1979: *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*. Vilnius: Mokslas.
- Ragaišienė Vilija 2010: *Linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Stang Christian 1942: *Das Slawische und baltische Verbum*. Oslo, 172–173.
- Šukys Jonas 1960: Būdingesnės Ramaškonių šnektos ypatybės. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 177–187.
- Tamulionienė Aurelija 2013: Neapibrėžtą ypatybės kiekį žymintys būdvardžiai: priešdėlio *po-* vedinių daryba. – *Acta Linguistica Lithuanica* 68, 126–145.
- Trumpa Edmundas 2008: *Pelesos šnektos fonemos ir jų variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Tuomienė Nijolė 2006: Ramaškoniškių šnektos kodų kaita. – *Kalbos kultūra* 79. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 161–172.

Tuomienė Nijolė 2006a: Periferisko lietuvių izlokšņu kalki. – *Valoda – 2006. Valoda dažādu kulturu konteksta*. Zinatnisko rakstu krajums XVI. Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgads „Saule“, 2006., 80.–86.lpp.

Tuomienė Nijolė 2008: *Ramaškonijų šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Tuomienė Nijolė 2010: *Ramaškonijų šnektos daiktavardis: sociolingvistinis tyrimas* (= *Opera linguistica Lithuanica* 13). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Tuomienė Nijolė 2010a: Dvibalsių *ie, uo* vienbalsinimo tendencijos periferinėse Varanavo šnektose. – *Žmogus ir žodis* 2(1). Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 62–67.

Tuomienė Nijolė 2010b: Pietų aukštaičių šnektos Baltarusijoje: kalbų sąveikos padariniai. – *Respectus Philologicus* 18(23), Kaunas, 223–234.

Vidugiris Aloyzas 2004: *Zietelos lietuvių šneka*. Vilnius: Presvika.

Zinkevičius Zigmąs 1987: *Lietuvių kalbos istorija II. Iki pirmųjų raštų*. Vilnius: Mintis.

ZtT I – Vidugiris Aloyzas, Mikulėnienė Danguolė. *Zietelos šnektos tekstai* 1. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.

Лабов Уильям 1975: О механизме языковых изменений. – *Новое в лингвистике* 7. Москва: Прогресс, 199–228.

Archaic and Innovative Peculiarities of the Verb in the Southern Aukštaitian Sub-dialect in Belarus

SUMMARY

The article addresses two-fold peculiarities of verbs of the continuity of the Southern Aukštaitian sub-dialect in Belarus, Voranava district: archaic remains and innovative phenomena. Conjugation, formation and semantics of verbs from the sub-dialects of the boundary micro-areas of Southern Aukštaitian are reviewed in this perspective. The article follows the latest dialectological and sociolinguistic data. It reveals the variation of the use of archaic and innovative verb forms and identifies the direction of their change. Data are analysed at the apparent time. The current situation of language is recorded with local informants more and less fluent in Lithuanian. In other words, the paper aims to determine the peculiarities of verbs which are most stable and most prone to changes as the Lithuanian sub-dialect is generally declining.

The material of sub-dialects from 7 small Lithuanian micro-areas analysed in the paper shows that with rapid denationalization of Lithuanians, the changes occurring in Lithuanian have been rather consistent. The small territory, separated from the stem of the Lithuanian ethnographic

land, witnesses the different stages of once the same linguistic situation: from bilingualism preserved by the oldest residents (environs of Ramashkantsy, Radun' and Pelyasa) to the complete extinction of language (villages of the environs of Asava, Paharodna, Nacha, Niavošy).

A long-term foreign environment and isolation led to increased conservation of Voranava sub-dialects. It helped them to maintain several layers of linguistic peculiarities. First and foremost, the contemporary traditional layer of peculiarities made of the main phonetic and morphological features of the sub-dialect that formed over long centuries of development of sub-dialects: a) two-stem 1st and 2nd person singular forms of verbs in the conditional mood with more archaic accentuation; b) remains of present tense athematic (consonantal) verbs (singular 3rd person forms); c) *na*-stem present tense forms and singular 1st person forms with a contaminated ending *-mu* preserved; d) the old ending accentuation of the 3rd person past tense forms of reflexive verbs maintained.

Due to continuous interaction with Slavic languages, the Lithuanian sub-dialects of Voranava underwent complex structural changes. A clearly new and numerous Slavic cover can easily be identified: a) the growing use of contiguous verbal forms as well as semantic loan translations is recorded; b) non-conjugated forms of verbs tend to decline; c) the form *yra* (*is*) usually used in the 3rd person acquires the forms of other persons in sub-dialects; c) past iterative tense when repetitive events in the past are told is expressed by adding a 3rd person form *būdavo* (*used to be*); d) as in Slavic languages, the affix of the reflexive form of prefixal verbs is often at the end; the Belarusian meaning of reflexive forms of individual verbs is intercepted; e) a number of verbal prefixes are used in the meaning foreign to Lithuanian.

Įteikta 2014 m. gegužės 16 d.

NIJOLĖ TUOMIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

nijolet@delfi.lt

vijole@lki.lt

ROLANDAS KREGŽDYS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: senoji baltų religija ir mitologija, šaltiniotyra; lyginamoji baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų gramatika, etimologija.

LIETUVIŲ KALBOS LEKSEMŲ MORFOLOGINIO IR SEMASIOLOGINIO LYGMENŲ INTERFERENCINIO RYŠIO KVINTESENCIJA: *KIRNIS*

Determination of the Interferential
Relationship of the Lexemes at the
Morphological and Semasiological
Levels: *Kirnis*

ANOTACIJA

Straipsnis skirtas leksemų semantinio ekstensionalo ir referento interferencinio ryšio dvejopos analizės (semasiologinės / onomasiologinės) ypatumams aptarti. Semasiologiškai išanalizavus Jano Łasickio veikalė *De Diis Samagitarum* (1582) minimą dievybės vardą *Kirnis*, onomasiologinis žodžių tyrimo būdas vertinamas kaip kazuistinis.

Remiantis naujai atlikta tekstologine ir gramatine lotyniškojo teksto bei onimo etimologine analize, paneigiama ligšiolinė lietuvių teonimo *Kirnis* semantinė eksplikacija. Šis dievybės vardas siejamas ne su fitonimu, bet su medkirčių socialinės grupės garbinimo objektu.

ANNOTATION

The article deals with the determination of the interferential relationship of the semantic extensionale and referent, which is to be based on the arguments of the twofold criteria (ono-

---

ESMINIAI ŽODŽIAI: semasiologinis / onomasiologinis metodas, teonimas, Janas Łasickis, *Kirnis*.

KEYWORDS: onomasiological / semasiological word research methodology, theonym, Jan Łasicki, *Kirnis*.

masiological and semasiological). On the basis of the presented semasiological analysis of the theonym Lith. *Kirnis* mentioned in *De Diis Samagitarum* (1582) by Jan Łasicki, onomasiological word research methodology is defined as casuistic.

Also, a new explanation of the semantic value of the theonym *Kirnis* is presented. The assumption of the reconstruction of the individual social group deity cult of hewers is based on the recent translation of the fragments of Łasicki's work from Latin and their textual research, as well as the etymological analysis of the theonym. The existence of the worshipping object as cherry-tree is refuted.

0. ĮVADAS

Leksemų semantinio ekstensionalo ir referento santykis tyrėjų grindžiamas dvejiopa metodika: 1) semasiologine analize, kuomet, pasak Vinco Urbučio, „tiriant einama nuo raiškos prie turinio“ (LKE 566); 2) onomasiologiniu metodu, kai „tiriant einama nuo turinio prie raiškos“ (LKE ibd.), t. y. pirmosios žodžių reikšminės eksplikacijos motyvacija argumentuojama interferentine semantemų seka, reflektuojančia žymimojo objekto / subjekto konotaciją, o antrasis – sinkretine reikšmine sklaida, kurios struktūrinių elementų taksonomiją lemia žymimojo objekto / subjekto hiperonominis statusas.

Onomasiologinės analizės šalininkai referento pridisponuojantį poveikį semantinio ekstensionalo struktūrai dažnai tapatina su darybinių elementų koherentišėmis sistemomis, t. y. identišškai vertina žodžio morfemų kompozicinius darinius, plg. Vytauto Mažiulio (PEŽ II 195) mėginimą interpretuoti iki šiol neišskios kilmės (žr. Грошева 2009: 306) subst. lo. *cornum* 'sedula (*Cornus*); sedulos vaisius' (OLD 446) semantinę raidą, grindžiant ją rekonstruota adj. ide. **k̑rnō(-ā-)* 'nukirstas, nupjautas', neva lotynų žodis suponuoja sememą *'vaisius su kietu (galinčiu įrėžti, įpjauti) branduoliu', t. y. suponuojama hipotetinė morfologinė semantinė sąsaja, nepaliudyta faktografinė medžiaga, mat nėra duomenų, kad sedulų kauliukais kas nors kada nors būtų ką nors pjaustęs, pjovęs ar įsipjovęs. Be to, minėtina, kad rašytiniuose Antikos šaltiniuose akcentuojamas kai kurių šiuo fitonimu įvardijamų augalų medienos kietumas, o ne atitinkamos vaisių sudėtinių dalių morfologijos ypatybės (žr. Анненковъ 1878: 109–110; БСЭ XX 611–612; LE XXVII 149; СД II 492–494), plg. sedulos lyginimą su ietimi: *aerata torsit graue cuspede* O. 8.408, t. y. *variniu ašmeniu ietį* (t. y. sedulą – R. K.) *nukreipė; bona bello cornus* V. G. 2.448, t. y. *tinkama karybai (karo reikalams) sedula* (žr. OLD ibd.).

1. SUBST. LIE. *KIRNIS* '(BOT.) KRYKLĖ VYŠNIA (*PRUNUS CERASUS*)' / SUBST. LIE. *KIRNĖ* 'T. P.' IR TEONIMO LIE. *KIRNIS* INTERFERENTINIO SANTYKIO PROBLEMA

Sprendžiant žodžių etimologizavimo problemas, dažnai remiamasi būtent onomasiologiniu semantiniu ekstensionalo ir referento santykio nustatymu, lemiančiu fantasmagorinių hipotezių radimąsi. Kai kurios jų iki šiol nepaneigtos, o tokio atsainaus požiūrio į žodžių kilmę rezultatas – pseudoleksemų kodifikacija resp. jų pateikimas pagrindiniuose lietuvių kalbos leksikografiniuose sąvaduose (pavyzdžiui, LKŽ[e]), kurių medžiagos patikimumu (resp. istoriškumu) įprastai nėra abejojama. Akla pasitikėdami minėtų žodynų faktografija bei vartodami jau minėtą onomasiologinį metodą (resp. neatsižvelgdami į vidinio kalbos rekonstrukcijos metodo pranašumo ypatumus), kai kurie tyrėjai net sukūrė ide. prokalbės prototipines lytis (apie Hjalmaro Frisko ir Viačeslavo Ivanovo hipotezę žr. toliau).

Vienas tokių žodžių – subst. lie. *kirnis* reiškime '(bot.) kryklė vyšnia (*Prunus cerasus*)' *Lietuvių kalbos žodyne* pateikiamas, remiantis tik dviem šaltiniais: Kazimiero Būgos ir leidinio *Lietuviškas botanikos žodynas. I dalis* (Sudarė *Botanikos žodyno komisija*, vadovaujama doc. L. Vailionio. Redagavo dr. J. Dagys. Kaunas 1938) sudarytojų duomenimis (žr. LKŽe), o subst. lie. *kirnė* 't. p.' – tik iš leidinio *Lietuviškas botanikos žodynas* (LKŽe). Kyla pagrįstų abejonių, kad tai yra dirbtinis botanikos terminas, sukurtas pagal pirmojo lietuviškosios floros tyrinėtojo Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos metodiką, kuris „<...> darėsi naujadarų, greta kitų duodamas augalams ir lietuvių (žemaičių) mitologinių būtybių (be Austėjos, dar Eraičinas, Gardunytis, Guboja, Poklius, Raganė, Ratainytė, Sotvaras, Tvertikas, Gabė ir kt.) vardus <...>“ (Balsys 2006: 78). Deja, kai kurie tyrėjai yra linkę šias lytis archaizuoti (Senvaitytė 2002: 6), nors tokį spėjimą argumentuoja ne lingvistiniais, bet botaniniais motyvais (žr. 4 išn.).

Galima daryti atsargią prielaidą, kad K. Būga, remdamasis Jano Łasickio veikalė *De Diis Samagitarum Cæterorumque Sarmatarum, & falforum Chriftianorum. Item de religione Armeniorum* (1582)¹ pirmą kartą paminėtu teonimu lie. *Kirnis*², spėtina, klaidingai (žr. toliau) interpretuojamu kaip vyšnių dievas (plg. *Kirnis cærafos arcis alicuius secundum lacum fitae curat*, t. y. „Kirnis – globoja prie vienos,

¹ Apie šį veikalą ir jo tyrimo aplinkybes bei peripetijas plačiau žr. Dini 2010: 305–307; Kregždys 2011a: 101–106; Ališauskas 2012.

² Apie šio teonimo iki šiol nenustatytą funkcinę atribuciją plačiau žr. Senvaitytė 2002: 6.

paežerėje stovinčios, tvirtovės augančias vyšnias“), garbintu Žemaitijoje³: *Præterea, sunt certis agris, quemadmodum nobilioribus familijs, fingulares dei. videlicet Deuoitis agri Poiurskij, Vetuftis Retovvskij, Guboi ac Tvoverticos Sarakovvskij, Kirnis Plotelfcij*, t. y. „Be to, tam tikros vietovės, kaip ir kilmingesnės šeimos, turi ypatingus savo dievus. Pavyzdžiui, pajūryje garbinamas Deuoitis [Dievaitis], Rietave – Vetustis, Sarake – Guboi ir Tvoverticos, Plateliuose – Kirnis“ [Lasickis 1969: 19, 21, 40–41]), įvardijo juo augalą ‘kryklė vyšnia’ (*Prunus cerasus*)’.

K. Būga, matyt, rėmėsi Otto Schraderio (I 589; 1907: 175) iškelta hipoteze (jai pritarė Maksas Niedermannas [1902: 97]), neva J. Łasickio veikale *De Diis Samagitarom...* minimas teonimas *Kirnis* ‘dievas – vyšnių globėjas’ reflektuoja praliev. *kirnas ‘vyšnia’ (→ *Kirnijas) (plačiau žr. IEW 572; Walde, Hofmann I 277; dar žr. Грошева 2009: 307–308).

Toks šių tyrėjų mėginimas rekonstruoti nulinio šaknies laipsnio baltiškąjį veldinį, matyt, yra nesėkmingas (plg. Beekes I 771), lėmęs daugybės klaidingų teiginių, minimų vėlesniuose veikaluose, radimąsi⁴.

Daryti tokią prielaidą galima dėl šių priežasčių:

I. Faktografinių neatitikimų – a) kultūrinių vyšnių medeliai Lietuvoje pradėti sodinti dvaruose tik XVI⁵ a.; b) lietuvių folklore šis augalas nėra poetizuojamas,

³ Atskirai minėtina, kad mitologinę medžiagą Janui Łasickiui surinko ir pateikė Jakobas Łaskowskis, Kališo srities lenkų bajoras, Žygimanto Augusto žemės matininkas (revizorius) Žemaitijoje (plačiau žr. LE 1958: 188). Jo lankytos vietos atsekamos pagal paties J. Łaskowskio sudarytus žemėvaldos registro sąrašus. Todėl manoma (LE ibd.), kad J. Łaskowskis darbavosi Plateliuose ir Gargžduose (šiaurės žemaičių kringiškių plotas), Josvainiuose (vakarų aukštaičių šiauliškių dialektinė zona), Ariogaloje (vakarų aukštaičių kauniškių tarminis plotas), Šiaudinės kaime (Kidulių vls. Šakių apskr. prie Kaimelio [netoli Jurbarko [vakarų aukštaičių kauniškių arealinė zona]) bei Karšuvoje – Vakarių Lietuvos žemėse (dar žr. Kregždys 2011a: 105; Ališauskas 2012: 32–33).

⁴ Be kalbotyros veikalų, šis fantasmagorinis pasakojimas buvo interpretuojamas ir lietuvių mitologija besidominčių darbuose (tenka apgailestauti, kad tautosakos tyrėjai, mėginantys interpretuoti mitologijos dalykus, itin retai remiasi kalbininkų darbais, plg. J. Łasickio minimos dievybės *Apidome* (Lasicius 1868: 12 [89]) lingvistinę Zigmo Zinkevičiaus [1981: 96–97] analizę, kuri iki šiol ignoruojama [žr. Vaitkevičienė 2002: 18; Ališauskas 2012: 45, 113]), plg. Antonio Mierzyńskiego (1892: 59, 77), Aleksanderio Brücknerio (1980: 212), Wilhelmo Mannhardto (1936: 380), Jono Basanavičiaus ir Petro Klimo teiginius apie dendroforinę lietuvių dievų garbinimo tradiciją, paremtą Kirnio kultu (plačiau žr. LM II 153; 175). Šią, itin abejotiną, idėją savo darbuose plėtojo ir Vittorė Pisanis (1950: 91; dar žr. LM III 71), Walteris Jaskiewiczzius (1952: 85), Marija Gimbutienė (2002: 54), Ignas Narbutas (2003: 617, 618, 619), Gintaras Beresnevičius (2004: 190), Romas Batūra (2005: 115), Marta Eva Běťáková ir Václavas Blažekas (2012: 91–93) ir kt.

Algirdas Julius Greimas (1990: 95–96) bene pirmasis suabejojo dievybės autentiškumu ir teigia jo pateikiamą funkcinį aprašą esant Renesanso epochai būdingą stereotipą, t. y. vietoje, jo manymu, klampynių ir dumblynų dievo, J. Łasickis sukūrė vyšnių dievybę.

⁵ Mato Pretorijaus (MP II 387) teigimu, XVIII a. Prūsijoje vyšnių jau buvo gausu resp. jis tampa įprastu sodo augalu (plg. MP III 633).

t. y. suponuojama labai vėlyva jo etiologija (žr. Balsys 2006: 351). Be to, K. Būga (II 199–201, 225) yra konstatavęs, kad vyšnių – ir laukinės (resp. *Cerasus vulgaris*), ir kultūrinės (resp. *Prunus cerasus* L.) – pavadinimai lietuvių pasiskolinti iš slavų kalbų. Pirmieji šio augalo skoliniai datuojami V–VII a., remiantis lie. dial. (žem.) *viēšnē* ‘vyšnia’ Pl (< sl. **vě[<-ei-]šniā* ‘t. p.’). Skolinį vartojo ir vakarų baltai, plg. pr. *wisnaytos* ‘vyšnios’ E 620 (žr. PEŽ IV 255), tačiau tai nereiškia, jog tuo metu Lietuvoje tokie augalai buvo auginami. Kultūrinių skolinių statusą galima motyvuoti jų semantine diskrecija, plg. V. Mažiulio (PEŽ ibd.) teiginį, kad pr. *oisnaitā iš pradžių reiškė sememą *‘slyvų vaisiai ir medeliai.’

II. Formaliosios analizės, suponuojančios *lapsus calami* J. Łasickio veikale *De Diis Samagitarom...* egzistavimą.

Aptariant formaliuosius resp. gramatinius lo. *cerasus* ‘vyšnia (medis)’ **fem.**; ‘vyšnios vaisius’ **neutr.** ↔ subst. lo. *cerasum* ‘vyšnios vaisius’ (morfologinė inovacija, t. y. g. neutr. yra **antrinis** dėl 1) gr. *κεράσιον* ‘vyšnios vaisius’ **neutr.** [LS 798]; 2) sąsajos su subst. lo. *pomum* ‘medžio vaisius [ypač obelų, vyšnių, figmedžių, riešutmedžių ir kt.]’ **neutr.** – žr. Lewis, Short 1958: 317; Дворецкий 1976: 596; OLD 301) ir J. Łasickio nurodomo funkcinės atribucijos denotato *caerasos* neatitikimus, pirmiausia konstatuotinas radicialinio *-e-* ir *-ae-* kontradikcinis santykis, kuris iki šiol ignoruojamas, nors iš tiesų turi lemiančios reikšmės konstatuojant šių dviejų leksemų genetinių saitų nebuvimą, mat lo. *cerasus* yra skolinys iš gr. *κερασός* ‘vyšnia’ (Ernout, Meillet 2001: 114; dar žr. LS 798), Antikos šaltiniuose neužfiksuotas su šakniniu *-ae-* (žr. Ernout, Meillet ibd.), kuris įprastai reflektuoja skolinių diftongoidą, plg. subst. lo. *Graecus* ‘graikas’, adj. lo. *Graecus*, *-a*, *-um* ‘graikų, graikiškas’ ← gr. *Γραικός* ‘graikas’ (dar žr. Ernout, Meillet 2001: 280); subst. lo. *Aeoles* ‘ajoliečiai’ ← gr. *Αιολεῖς* ‘t.p.’ ir kt. Žinoma, galima spėti, kad tokiai kaitai įtakos galėjo turėti viduramžių lotynų kalbos garsų modifikacinė tendencija, plg. subst. lo. *aecclesia* ‘bažnyčia’ ↔ *ecclesia* ‘t.p.’ (žr. Дрбоглав 1993: 11; dar žr. Harrington 1997: 3). Toks spėjimas būtų teisingas, jei XVI a. Lenkijos karalystėje vartotuose žodynuose būtų nurodyta tokia kaita. Deja, taip nėra, plg. V. lo. *cerasum* ‘vyšnios vaisius’ neutr. / V. lo. *cerasus* ‘vyšnia (medis)’ fem. (žr. Maczinsky 1564: 48; dar žr. Erzepki 1900: 18), t. y. ne tik neįvairuoja radicialinis *-e-*, bet labai aiškiai determinuojami ir žodžių diferentiniai variantai pagal semantinį bei gramatinį resp. giminės katego-

---

Kazimieras Būga (II 201), aiškindamas šio augalo įvardijimą slavizmais jau senuosiuose lietuvių raštuose, teigia, jog „<...> Lietuvoje neauga laukinė vyšnia ‘prunus avium’“, o Dalia Senvaitytė (2002: 7), remdamasi botanikų tyrimais (LP 109), nurodo, jog „Vyšnios Lietuvos teritorijoje auga nuo seno. Nuo seniausių laikų paplitusi paprastoji vyšnia (dar vadinama rūgščiąja vyšnia) (*cerasus vulgaris*).“ Vis dėlto šios tyrėjos noras pagrįsti fitonimų lie. *kirnis* / *kirné* (bot.) kryklė vyšnia (*Prunus cerasus*) paveldėtųjų formų statusą yra visiškai nesėkmingas, mat minėti augalo pavadinimai nevartojami senuosiuose raštuose ir, svarbiausia, tarmėse. Tai gi šių žodžių itin vėlyva kilme, matyt, nevertėtų (žr. anksčiau) abejoti.

rijos rodiklį. Vadinasi, galima daryti prielaidą, kad ligšioliniai šio teksto interpretavimo variantai, neva dievybė *Kirnis* yra „vyšnių dievas“, gali būti klaidingi:

est bonorum, seu largitor. *Kirnis* caerasos arcis alicuius secundum lacum sitae curat. in quos, placandi eius causa, gallos mactatos injiciunt, caereosque accensos in eis figunt. nimirum sicut ille auarus Euclio apud Plaut. in

Kirnis caerasos arcis alicuius secundum lacum sitae curat. in quos, placandi eius causa, gallos mactatos injiciunt, caereosque accensos in eis figunt (Lasicius 1868: 11 [88]; dar žr. Lasickis 1969: 40) ↔ „Kirnis – globoja prie vienos, paežerėje stovinčios, tvirtovės augančias vyšnias. Norėdami jį permaldauti, jie papiautus gaidžius sumeta tarp vyšnių ir prismaigsto ten degančių vaškinių žvakių“ (Lasickis 1969: 19).

Toks teiginys argumentuotinas formaliosios resp. gramatinės analizės rezultatais: 1) antrojo sakinio *in quos* nėra suderintas su pirmojo *caerasos*, mat pastaras žodis yra moteriškosios giminės, o prielinksninė sintagma – vyriškosios arba niekatrosios giminės reprezentantai, mat jei šie leksiniai dėmenys būtų suderinti, J. Łasickis būtų parašęs *in quas* (jei būtų reflektuojama sąsaja su lo. *cerasus* ‘vyšnios medis’ **fem.**) arba *in quae* (jei turėtas omeny lo. *cerasum* ‘vyšnios vaisius’ **neutr.**); 2) *in quos*, matyt, traktuotinas kaip įterpinys, verstinas ‘dėl šios priežasties; todėl’ (žr. OLD 1560 [16 semantinį lizdą]).

Taigi nekyla jokių abejonų, kad J. Łasickio veikalo analizuojama atkarpa suponuoja visiškai kitą informaciją, nei įprasta manyti iki šiol. Galima atsargiai spėti, kad tiek daug diskusijų implikavęs subst. lo. *caerasos* reflektuoja struktūrinę kaitą, būdingą įvairaus laikotarpio konstrukcinėms sekoms su sonantu, plg. verb. lo. *arcessō / accerso* ‘pakviesti, sušaukti’ (Vaas de 2008: 51), subst. lo. *nervus* ‘sausgyslė, gysla; *membrum virile* ir kt.’ ← pralo. *neuros (Vaas de 2008: 408), subst. lo. *pūlex* ‘blusa’ ← pralo. **pusl-* ‘t.p.’ < ide. **plus-* ‘t.p.’ (Vaas de 2008: 497), t. y. J. Łasickio minimas lo. *cerafos*, matyt, reflektuoja sonanto *-r-* ir frikatyvinio *-s-* transpoziciją, suponavusią autentiškos lyties su etimologiniu radicialiniu *-ae-* transformaciją: lo. *caesor* ‘medkirtyš’⁶ (← [deverbatyvas] lo. *caedo* ‘kirsti, kapoti’ [Lewis, Short 1958:

⁶ Jau seniesiems italikams buvo būdinga garbinti socialinių grupių veiklą lemiančias dievybes. Jos vadinamos lo. *numina* ‘dievų valios / galios ženklai resp. dievų valia / galia ↔ dievybė’. Vienas tokių mitonimų buvo dievas Silvanas, globojęs medkirčius (Гамильтон 2009: 13).

Medkirčio mitonimas dažnas graikų mituose (plačiau žr. Hansen 2004: 3–4, 241; Лосев 1957: 142, 1996: 164, 854). Jis minimas ir šiaurės germanų sagose (MacCulloch 1930: 207, 280).

Keltai garbino dievą Ezusą (*Esus, Aesus*), vaizduotą medkirčiu (Штраерман 1961: 181, 264; dar žr. Калыгин 2006: 81–82). Senieji indai manė, jog dievas Rudra – medkirčių valdovas (MacDonell 1912:

265]) → *caer-a-sos (pl.) dėl homofoninės kontaminacijos su toliau sekančiu *caereosque accendos* ‘ir uždegtas vaškinės žvakės / deglus’, matyt, lėmusiu ir inovacinės fleksijos *-os* atsiradimą (t. y. veikė analogijos faktorius).

Todėl cituotą teksto atkarpą, spėtina, vertėtų interpretuoti taip: *Kirnys globoja / rūpinasi kažkokios prie ežero pastatytos pilies medkirčiais. Todėl* (jie, t. y. medkirčiai – R. K.), *idant jį palenktų savo pusėn, gaidžius nugalabytus sumeta ir uždegtus deglus ten* (resp. toje vietoje – R. K.) *susmeigia*.

Tokią spėjimą galima argumentuoti ir faktografinė medžiaga, mat yra žinoma, kad Platelių miestas įsikūręs prie to paties pavadinimo ežero, kurio apylinkės buvo itin miškingos. Jose gyvenę žmonės vertėsi ir miško pramone, t. y. kirto medžius, juos pjaustė lentpjūvėse ir pan. (plačiau žr. LE XXIII 94–95), o J. Łasickis (Lasicius 1868: 13 [90]) nurodo, kad dievybė *Kirnys* buvo garbinamas būtent prie Platelių pilies:

Nusquam autem vel candidius mel est, vel minus caerae habet. vnde illae massae caerae, quae nauibus in Belgium, Galliam, Hispaniam deportantur. Praeterea, sunt certis agris, quemadmodum nobilioribus familijs, singulares dei videlicet *Deuoitis* agri Poiurskij, *Vetustis* Retovvskij, *Guboi* ac *Tvverticos* Sarakovvskij, *Kirnis* Plotelscij. *Vielona*

Praeterea, sunt certis agris, quemadmodum nobilioribus familijs, singulares dei videlicet Deuoitis agri Poiurskij, Vetustis Retovvskij, Guboi ac Tvverticos Sarakovvskij, Kirnis Plotelscij (Lasickis 1969: 41), t. y. „Be to, kai kuriose vietovėse, kaip ir kilmingose šeimose, yra pavieniai (resp. tik tai vietai būdingi) dievai; būtent: Deuoitis Pajūrio vietovės, Vetustis Rietavo, Guboi ir Tvverticos Sarakų, Kirnis Platelių.“

Akivaizdu, kad onomasiologinis leksemos reikšminės sklaidos interpretavimas lėmė ir nagrinėjamo teonimo etimologinių paieškų kryptingumą, jo gramatinės reikšmės kodifikaciją. Toks leksemų tyrimo metodas lemia ne tik lietuvių, bet ir kitų ide. kalbų leksikografinės sistemos ypatybių determinaciją, pavyzdžiui, neatlikęs lotyniškojo teksto formaliosios analizės, Viačeslavas Ivanovas (Gamkrelidze, Ivanov II 554) netgi rekonstruoja ide. **k^hrnō-* ‘sedula’, taip suponuodamas ne tik niekuomet baltų kalbose neegzistavusio žodžio veldinio statusą (Gamkrelidze, Iva-

---

303). Jų mitologiniuose pasakojimuose užfiksuotas mitonimas s. i. *dru-han* ‘medkirtys’ bei sakralizuotas kirvio pavadinimas s. i. *paraču* (MacDonell 1912: 384, 492). Panašių mitologinių motyvų esama ir iranėnų padavimuose (Алборов II 84).

nov II 555), bet ir paralogizmą ide. **k^hrnǫ-*, mat ir pats V. Ivanovas (Gamkrelidze, Ivanov II 554), remdamasis Hjalmaro Frisko (I 828) hipoteze, spėja, neva lie. *Kirnis* giminaičiai subst. lo. *cornus*, -ī, -ūs fem. ‘sedula (*Cornus mas L.*); sedulos mediena; ietis’ (OLD 446–447), gr. κράνον ‘sedula’, gr. κερσός ‘vyšnia’ yra skoliniai iš kažkokios Mažosios Azijos srities (dar žr. Vaan de 2008: 137), o alb. *thanë* ‘sedula’ taip pat gali būti visai kitos kilmės (žr. Orel 1998: 472), nei teigia minėtos hipotezės vienas autorių, remdamasis ankstesniais šios lekšemos aprašais (plačiau žr. Walde, Hofmann I 277).

Todėl neaiškios kilmės lo. *cornus* ‘sedula (*Cornus mas L.*)’ (Ernout, Meillet 2001: 143–144) ir gr. κράνον ‘t. p.’ (Beekes I 770–771) negali būti gretinami su teonimu⁷ lie. *Kirnis*, nereflektuojančiu fitoniminės konotacijos (jo kilmės aprašą žr. 2 poskyryje), kaip tai buvo įprasta daryti iki šiol (plg. Schrader I 589; 1907: 175; Niedermannas 1902: 97; Boisacq 1916: 509; Chantraine II 577; IEW 572; Frisk II 7; Ernout, Meillet 2001: 144; Vaan de ibd.; Walde, Hofmann ibd.; Грошева 2009: 306 ir kt.). Vadinasi, suponuoti graikų, italikų ir baltų tos pačios kilmės izoleksą (plg. Грошева 2009: 308), reiškiančią vyšnią, nėra jokio pagrindo.

2. TEONIMO LIE. *KIRNIS* ETIMOLOGIZAVIMO BŪDAI

Teonimas lie. *Kirnis* iki šiol interpretuojamas įvairiai:

- 1) kaip fleksijos -ys subst. lie. *kìrna* 1 ‘vandens išplauta medžio ar krūmo šaknis upės krante’ KzR, ‘krūmuota, šlapia vieta’ J, J. Jabl, ‘vieta, kur suvirtę medžiai, laužas, lūžtvė’ J, ‘aštrus virbo ražas, nukirsto krūmo kelmas’ J, Kv, Sr, ‘vyčių grįžtė’ K, Slav II 2, ‘daugybė, krūva, gauja ko, centras’ Šv, Bržr, Ggr, J, ‘šykštuolis’ Trgn ↔ subst. lie. dial. *kirnas* ‘vyčių grįžtė’ MŽ, N, J ↔ subst. lie. *kìrnos* 1 (pl.) ‘šlapios, beveik neįeinamos krūmuotos vietos, klampynės’ BzBk XXVIII 308, G 91, K. Būg, Dr, Rt (LKŽe) vedinys (žr. Mannhardt 1936: 380–381; Jaskiewicz 1952: 85; Greimas 1990: 95–96 [dar žr. 3 išn.]; Balsys 2006: 351);
- 2) siejamas su pr. *kirno* ‘keras, krūmas’ E 637 (Grienberger 1896: 20–21; Brückner 1980: 214);
- 3) top. pr. *Kirno* 1326 (Mierzyński 1892: 77), kuris interpretuojamas kaip subst. pr. *kirno* ‘keras, krūmas’ apeliatyvas (dėl toponimo žr. Gerullis 1922: 63);

⁷ Tai yra ne pirmas visiškai nesėkmingas mėginimas susieti gr. κράνον ‘sedula (*Cornus mas L.*)’ su teonimu. Marinus Willemas de Visseris (1903: 156) iškėlė hipotezę, kad teonimo gr. Ἀθήνη epitetas Κραναία (P. 10.34) vestinas iš subst. gr. κράνεια ‘sedula’, nors jo kilmė visai kita (žr. Karapovъ 1913: 165–166).

- 4) top. lie. *Kirnės* – vietovardžiais Šilalės rajone prie Pajūrio ir Piliakalnio (Ališauskas 2012: 62; dar žr. LATŽ 135)⁸;
- 5) ide. **k^hrnō-* ‘sedula (*Cornus*)’ > pralie. *kirnas ‘vyšnia’ → pralie. *Kirnijas → lie. *kirnys ‘tas, kuris gyvena kirnis’ → lie. *Kirnis* ‘*deus cerasorum*’ (Schrader I 589, 1907: 175; Niedermann 1902: 97; dar žr. ПЯ IV 15; Gamkrelidze, Ivanov II 554; Прошева 2009: 308).

Minėtina, kad šis mitonimas nėra minimas Ernsto Fraenkeli (LEW 241, 257) ir Wojciecho Smoczyńskiego (SEJL 276–277) etimologiniuose lietuvių kalbos žodynuose.

Remiantis atlikta tekstologine ir formaliąja J. Łasickio veikalo ištraukos analize (žr. 1. poskyrį), galima atsargiai spėti, kad teonimas lie. dial. *Kirnis* reflektuoja defektyvinę lytį su absorbuotu elementu⁹ *-it-*: lie. dial. (žem.) *Kirnis* (J. Łasickis) ↔

---

⁸ Šis Vytauto Ališausko (ibid.) spėjimas yra visiškai neįtikėtinas dėl itin keistos argumentacijos resp. motyvacijos stokos. Hipotezės autorius, remdamasis onomasiologine semantinės teonimo raidos tyrimo metodika, teigia lie. *Kirnis* esant apeliatyvą, t. y. onimą, reflektuojantį toponiminės dievybės garbinimo lokalizacijos referentą. Beje, taip jis (Ališauskas 2012: 61–63) interpretuoja, perpasakodamas Walterio Charleso Jaskiewicziaus liaudies etimologijos principu sukurtus dievų vardų kilmės aiškinimus (plačiau žr. Kregždys 2011a: 102), ne tik teonimą lie. *Kirnis*, bet ir lie. *Deuoitis*, *Vetustis*, *Toverticos*, *Guboi*.

Tenka apgailestauti, kad šis tyrėjas iškreipia J. Łasickio veikale pateikiamą informaciją, t. y. keičia dievybės garbinimo lokalizaciją (resp. paneigia savo paties spėjimą, argumentuojamą vietovės ir dievybės vardų homofonija): *De Diis Samagitarum* autoriaus minimą dievybės kulto vietą Platelius resp. šiaurės žemaičių kretingiškių plotą Plungės rajone jis „perkelia“ į už keliasdešimties kilometrų esantį pietų žemaičių varniškių tarminį arealą Šilalės rajone, kur yra jo minimi toponimai lie. *Kirnės*.

Minėtina, kad Vytautas Ališauskas itin keistą metodiką taiko, ne tik mėgindamas analizuoti lietuvių mitologemas, bet ir interpretuodamas lotynų kalbos leksemas (plačiau žr. Kregždys 2011a: 102–103) bei kitų ide. tautų kultūrinės realijas, pavyzdžiui, šio tyrėjo teigimu, sintagma gr. *πότνια φηρών* ‘žvėrių valdovė’ II. 21.470 yra „mikėniškosios kilmės“, nors klasikinės filologijos specialistai teigia priešingai, plg. „this title of Artemis, so often used by modern scholars, only occurs here in Homer“ (Richardson 2000: 94), t. y. linijinio B rašto paminkluose, sukurtuose Kretos ir Mikėnų kultūros klestėjimo laikotarpiu, tokia mitologema nėra užfiksuota (žr. Казанскене, Казанский 1986; Bartoněk 2002) ir kt.

⁹ Plg., pavyzdžiui, 1) teonimą pr. *Curche* /*Kurkē*/ < **Kurk-is/-īs/-as* ‘raguotųjų dievas, t. y. tas, kuriam yra pavaldūs raguotieji (galvijai)’ ← **Kur-va-ka-* ‘t. p.’ (su struktūrinių elementų *-va-* absorbcija [plačiau žr. Крегждис 2009: 280–281; Крегждис 2012: 108–109]); 2) mitonimą s. isl. *Váli* ‘Odino ar Lokio sūnus’ < *Wa-ni-lo (su struktūrinių elementų *-ni-* absorbcija [plačiau žr. Vries 1977: 641; dar žr. Kempinski 2003: 219; Крегждис 2012: 286) ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. Крегждис 2012: 41, 44, 92, 110, 116, 117, 131, 221, 286, 289–290, 307–308, 348, 355, 363, 373, 412, 414, 496, 497; Крегждис 2013: 94).

Absorbcijos paveiktas lytis nėra taip lengva nustatyti, ypač apibrėžiant onomastinių formų etimologinę raidą, plg., pavyzdžiui, avd. lie. *Širka* (dar plg. avd. lie. *Širkus*, *Širkus* resp. *Širkaitė*) *Lietuvių pavardžių žodyne* (LPŽ II 937), priskiriamas slaviškos kilmės onimams resp. siejamus su avd. (s.) br. *Шырко*, *Шурко*, avd. r. *Шурков*, *Шуркин*. Vis dėlto toks aiškinimas argumentuojamas onomasiologinės analizės kriterijais (žr. 0 skyrių), kurie yra kazuistiniai, mat avd. r. *Шурков* kilmė siejama su rusų kalbos apeliatyvu avd. (s.) r. *Шурьев(ъ)* ← avd. (s.) r. *Шуряй* ‘*darbštus, uolus; petingas žmogus’ /

*Kirnis (su kirčiuota galūne [motyvus žr. Zinkevičius 2006: 61, 217–218]) ← lie. dial. *Kirnyš ‘medkirčių dievas’¹⁰ ← lie. dial. *Kirtinys ‘t. p.’ (antonomazija, plg. teonimą lie. *Perkūnas* [‘mit.] griausmo, žaibo dievas’ B, R, DK 77, LTR [Jz], Jrb [LKŽe] ↔ subst. lie. *perkūnas* 1 ‘griaustinis’ Nd, Ob, I. Simon, Pls, SD 251, LMD [Sln], JV 1033, DP 44, Lz, M. Valanč, BsMt II 194, Skd, Eiš ir kt. [LKŽe]) ← ?¹¹ *n. agentis* subst. lie. dial. *kirtinys* *‘medkirtys’ ← *n. acti* subst. lie. *kirtinys* 3^b ‘iškirstas miško plotas, skynimas’¹² Skr, ‘nukirsti medžiai’ rš (LKŽe), ‘nukirsta žolė’ Auk, ‘trumpi žodžiai’ Snt (LKŽp) (plg. darybinį atitikmenį subst. lie. *kalinys*, –ė 3^b ‘kas uždarytas kalėjime’ K, BŽ 506, NdŽ, Š, SD 398, MŽ 214, Lex 40, M, J, SP II 166, V. Krėv, LC 1886, 23 ir kt. [LKŽe] ← subst. lie. *kalinys* 3^b ‘kas kalama’ Šts, VI ↔ subst. lie. *kalinys* 3^b ‘kalėjimas’ Kv, Ms; S. Stan, Grž, Als, Akm, J, Dglš, BsP II 41, JD 209, M. Valanč ir kt. [LKŽe; dar žr. Skardžius I 260–261]) ← verb¹³. lie.

‘eiklus arklys’ (Ведина 2008: 194; Тупиковъ 1903: 842; POOP 112; Чайкина 1995: 116; Унбегаун 1989: 126 [plg. adj. r. *шуряй* ‘plačiapetis’ (Даль IV 634; dar žr. Кюршунова 2010: 615)]), plg. avd. br. *Шуряй* ‘plačiapetis’ (Бирыла 1966: 194, 1969: 492), nors ji gali būti ir gudiška (žr. toliau).

Be šio spėjimo, galima pateikti dar keletą galimų avd. lie. *Širka* (*Širkus*, *Širkus* / *Širkaitė*) kilmės aiškinimo būdų, t. y. šias pavardes vesti galima iš: 1) apeliatyvo avd. br. *Каўшырка* ← br. (arch.) *ковшарь* ‘taurių dirbėjas’ (Бирыла 1969: 193) – su *Каў-* afereze, plg. avd. ukr. *Лєра* ← *Ва-лєруй* (Скрипник, Дзятківська 2005: 45; apie tokią kaitą dar žr. Сулова, Суперанская 1991: 99, 111, 115–116; Kregždys 2010: 60, 2011: 148, 2013a: 65, 70); 2) polonizmo lie. *šiņkorka* 1 KŽ, *šinkorkà* 2 (sf.) ‘smuklininkė’ Ds, N ir kt. (LKŽe) ← (s. / v.) le. *szynkarka* ‘smuklės savininkė, smuklininkė; smuklininko žmona’ (SW VI 704; SSt VIII 592; Linde V 586) → br. (dial.) *шинка́рка* / *шынка́рка* ‘smuklininkė’ (Носовичъ 1984: 710; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 353; СБГП V 531), kontaminuojant su polonizmu lie. *šiņkorius*, –ė 1 (smob.) K I 150, K II 151, K, Rtr, NdŽ, *šinkōrius* 2 ‘smuklininkas’ NdŽ, Mit VI 76 (Slnt), BB 1Moz. 40.1, SD 367, Q 442, R 74, 305, MŽ 98, 409, N, M, L ir kt. (LKŽe) ← (s. / v.) le. *szynkarz* ‘smuklės savininkas, smuklininkas’ (← [s. / v.] le. *szynk* ‘išdalijimas; vertimasis smuklininko amatų; alkoholinių gėrimų pardavimas; smuklininkas, –ė’ < v. v. a. *schenke*, *shenk* / v. *Schenke* ‘smuklė, už-eiga’ [SW VI 704; Linde V 586; SSt VIII 592; Brückner 1985: 561; Фасмер IV 439]) → s. br. *шынкарь* ‘smuklininkas’ (Булыка 1980: 74), br. *шынкарь* ‘t. p.’ (Байкоў, Некрашэвіч 1993: 353), r. *шинкарь* ‘t. p.’ (Даль IV 633) – suponuota struktūrinių elementų *-nko-* absorbcija (apie šią kaitą žr. anksčiau).

¹⁰ Su šiuo mitonimu galėtų būti siejamas sukrikščionintas rytų slavų medkirčių globėjas Jokūbas Medkirtys, garbintas spalio 22 d. / lapkričio 5 d. (СД II 135). Tikėta, kad medkirčio vykdoma funkcija yra apvalmoji, gelbstinti nuo ligų, mirties, nelaimių (plačiau žr. СД III 526). Bulgarij padavimuose esama kosmologinio motyvo, siejamo su medkirčio veikla: pasakota, kad mėnulio dėmės atsirado tuomet, kai šis ant jo prikrovė malkų (СД III 152 [apie kitų ide. tautų mitologinius alternantus plačiau žr. 6 išn.]).

¹¹ Minėtina, kad LKŽe pateikiamas *n. agentis* lie. dial. *kirtinys* 3^b ‘medkirtys’ Rš LKŽk aprašytas visai kitaip, nei nurodo *Lietuvių kalbos žodyno* autoriai, t. y. kortelėje yra pateikiama lytis *kirtinėlis*, –io, –iai ‘kirtėjėliai’. Vadinasi, LKŽ autoriai sukūrė lytį be deminutyvinio sufikso –elis. Už šią informaciją straipsnio autorius taria nuoširdžiai ačiū dr. Ritutei Petrokienei (Lietuvių kalbos institutas).

¹² LKŽKp tokia reikšmė užfiksuota ir žemaičių bei vakarų aukštaičių kauniškių tarminiuose plotuose, t. y. Vž (Birutės Rokaitės-Vanagienės duomenimis [1962 m.]), Dovydai (Šakių r.).

¹³ Neatmestina galimybė, kad pamatinis žodis galėjo būti ir substantivas, plg. subst. lie. dial. *kirtà* 4 ‘mušimas’ Grdm, LC 1886, 34 (LKŽe).

*kiřsti*¹⁴ ‘kuo nors ařtriu smogiant pargriauti, paguldyti; atskirti dalį nuo visumos, smulkinti’ J. A. Baran, Ds, Grřl, StnD 3, KlD 28, S. Dauk ir kt.; ‘kuo nors ařtriu smogti’ SD 370, R, K, J. Jabl, Vaižg, Alk, Slnt ir kt., ‘pjauti dalgiu, pjautuvu (javus, šieną)’ J. Jabl, J. P. Cvir, K. Donel, K II 267 ir kt., ‘gelti, kařti’ J. Jabl, Brb, Vžns, Skr, Lř, Prn, LTR (Rk) ir kt. (LKŽe) + suff. *-*iniř-* (plačiau žr. Skardžius ibd.), t. y. gali būti reflektuojama protosemema *‘medkirčių dievas’, plg. hiperoniminės konotacijos subst. lie. *kirtėjas* 1, 3 J, *kirtėjas* 4 K ‘kas kerta kirviu (medį)’ Žem, Slnt, Ps, Vlk, Krp, BB Joz. 9, 21, ‘kas kerta, pjauna dalgiu (javus)’ J. Balt, Mrk ↔ subst. lie. dial. *kirtėjys* 4 ‘kas kerta kirviu (medį)’ Škn (LKŽe).

3. APIBENDRINIMAS

Leksemų prolyčių rekonstrukcija, pagrįsta onomastinių lyčių onomasiologine semantinės raidos tyrimo metodika, lėmė itin negatyvų šios kalbotyros šakos objekto (ir ypač jo etimologinės analizės) vertinimą: Radoslavas Katičičius (I 48) teigia, jog daugelis onimų kilmės aprašų grindžiami liaudies etimologijos principais, o Aleksandra Superanskaja (Суперанская 1986: 78) nurodo, kad tokie tyrimai visuomet yra hipotetinio lygmens, argumentuojami nepatikima faktografija.

Remiantis avd. lie. *Kirnis* ἄπαξ λεγόμενον (resp. okazionalizmo) statusu, diachroninė galimų izoleksų analizė ir jų prolytės rekonstrukcija pirmiausiai turi būti grindžiama vidinio rekonstrukcijos metodo rezultatais (plg. Ivano Steblin-Kamenskio [Стеблин-Каменский 1999: 11] išdėstytus argumentus). Dėl šios priežasties onomastinių lyčių tyrimo metodika turi būti koherenti fonomorfologijos ir semantinės raiškos lygmenų analizės aspektu (dar žr. Kregždys 2012: 38, 513).

4. IŠVADOS

1. Onomasiologinis leksemos semantinės raidos tyrimo būdas, grįstas sinkretine reikšmine sklaida, kurios struktūrinių elementų taksonomiją lemia žymimojo objekto / subjekto hiperonominis statusas, suponuoja etimologinius paralogizmus.
2. J. Łasickio veikalas *De Diis Samagitarum...* teonimas *Kirnis* ‘dievas – vyšnių globėjas’ nėra pralie.*kirnas ‘vyšnia’ refleksija dėl:
  - 2a) faktografinių neatitikimų – kultūrinių vyšnių medeliai Lietuvoje pradėti sodinti dvaruose tik XVI a.;
  - 2b) formaliosios analizės ypatumų, suponuojančių *lapsus calami*, t. y. V. lo. *cerasus* ‘vyšnia (medis)’ fem.; ‘vyšnios vaisius’ neutr. ≠ V. lo. *caerasos* (J. Łasickis);

---

¹⁴ Plg. verb. lie. dial. (žem.) *kiřtinti* ‘duoti kirsti’ (Aleksandravičius 2011: 165).

- 2c) V. lo. *caerasos* fem. (J. Łasickis) nėra suderinti su prielinksnine sintagma *in quos* (masc. / neutr.), mat priešingai turėtų būti *in quas, in quae*.
3. Teonimas lie. dial. (žem.) *Kirnis* suponuoja defektyvinį avd. lie. dial. *Kirnỹs ‘medkirčių dievas’, vestiną iš antonomazinio lie. dial. *Kirtinỹs ‘t. p.’.
4. Ide. **k^hrnō-* ‘sedula (*Cornus*)’ resp. graikų, italikų ir baltų kalbų vyšnią reiškiančios izoleksos rekonstrukcija, remiantis lie. dial. *Kirnỹs ‘medkirčių dievas’, negalima.

LITERATŪRA

- Aleksandravičius Juozas 2011: *Kretingos tarmės žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Ališauskas Vytautas 2012: *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus. Tekstas ir kontekstai*. Vilnius: Aidai.
- Balsys Rimantas 2006: *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Bartoněk Antonin 2002: *Handbuch des mykenischen Griechisch*. Heidelberg: Universitätsverlag; C. Winter.
- Batūra Romas 2005: Mitologinio *Vižo* ir jo aplinkos klausimu. – *Senovės baltų kultūra* 7. Vilnius: Versus aureus, 110–129.
- Beekes I–II – Beekes Robert. *Etymological Dictionary of Greek* 1–2. Leiden & Boston: Brill, 2010.
- Beresnevičius Gintaras 2004: *Lietuvių religija ir mitologija*. Sisteminė studija. Vilnius: Tyto alba.
- Běřáková Marta Eva, Blažek Václav 2012: *Encyklopedie baltské mytologie*. Praha: Nakladatelství Libri.
- Boisacq Émile 1916: *Dictionnaire étymologique de la langue Grecque*. Heidelberg & Paris: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Librairie C. Klincksieck.
- Brückner Alexander 1980: *Mitologia słowiańska i polska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Brückner Alexander 1985: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza powszechna.
- Būga I–III – Būga Kazimieras. *Rinktiniai raštai* 1–3, sud. Zigmąs Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.
- Dini Pietro Umberto 2010: *ALILETOESCVR: linguistica baltica delle origini*. Livorno: Books & Company.

- Ernout Alfred, Meillet Alfred 2001: *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Paris: Klincksieck.
- Erzepki Bolesław 1900: *Słownik Łaciński-Polski Bartłomieja z Bydgoszczy. Podług rękopisu z roku 1532*. Poznań: Drukarnia dziennika Poznańskiego.
- Frisk I–III – Frisk Hjalmar. *Griechisches Etymologisches Wörterbuch* 1–3. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1960.
- Gamkrelidze, Ivanov I–II – Gamkrelidze Thomas V., Ivanov Vjačeslav V. *Indo-European and the Indo-Europeans. A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture* 1–2. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 1995.
- Gerullis Georg 1922: *Die altpreußischen Orstnamen*. Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger.
- Gimbutienė Marija 2002: *Baltų mitologija. Senovės lietuvių deivės ir dievai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Greimas Algirdas Julius 1990: *Tautos atminties beiškant*. Vilnius & Chicago: Mokslas.
- Grienberger Theodor von 1896: Die Baltica des Libellus Lasicki. Untersuchungen zur litauischen Mythologie. – *Archiv für slavische Philologie* 18, 1–86.
- Hansen William F. 2004: *Handbook of classical mythology*. Santa Barbara, California & Oxford, England: ABC-CLIO, Inc.
- Harrington Karl Pomeroy 1997: *Medieval Latin*, revised by Joseph Pucci; with a grammatical introduction by Alison Goddard Elliott. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- IEW – Pokorny Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* 1–2. Bern und München: A. Francke AG-Verlag, 1959–1969.
- Il. – ‘Ομήρου ‘Ιλιάς’
- Jaskiewicz Walter C. 1952: Study in Lithuanian mythology. – *Studi Baltici*. Accademia Toscana di scienze e lettere „La colombaria“, 65–106.
- Katičić I–II – Katičić Radoslav. *Ancient Languages of the Balkans* 1–2. The Hague & Paris: Cambridge University Press, 1976.
- Kempiński Andrzej M. 2003: *Ilustrowany leksykon mitologii wikingów*. Poznań: KURPISZ.
- Kregždys Rolandas 2010: M. Strykowski veikalo *Kronika Polska, Litewska, Žmódzka i wszystkiej Rusi* teonimai: *Chaurirari*. – *Acta Linguistica Lithuanica* 62–63, 50–81.
- Kregždys Rolandas 2011: Rytų baltų fitonimų morfeminio skaidymo ypatumai (etninės žodžių identifikacijos problematika). – *Acta Linguistica Lithuanica* 64–65, 137–164.
- Kregždys Rolandas 2011a: Baltiškųjų teonimų perteikimo ir dievų funkcijų nustatymo problematika Jano Łasickio veikale „De diis Samagitarvm cæterorvmque Sarmatarum,

& fallorum Christianorum. Item de religione Armeniorum“: *Salaus, Klamals, Atlaibos, Tawals. Perspectives of Baltic Philology II*. Poznań: Wydawnictwo „Rys“, 101–121.

Kregždys Rolandas 2012: *Baltų mitologemų etimologijos žodynas I: Kristburgo sutartis*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

Kregždys Rolandas 2013: Ancient Baltic Religion: Evaluation of Archetypes Authenticity. *Oriental Studies. Between East and West. Scientific Papers. University of Latvia*, vol. 793. Rīga: Latvijas Universitāte, 91–98.

Kregždys Rolandas 2013a: Rytų baltų fitonimo avietė (*Rubus*) morfologinė raida ir etimologinių sąsajų problematika. – *Acta Linguistica Lithuanica* 69, 61–78.

Lasicius J. Polonus 1868: *De Diis Samagitarum libellus*, herausgegeben von W. Mannhardt mit Nachträgen von A. Bielenstein. Riga: Verlag von J. Bacmeister.

Lasickis Jonas 1969: *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*. Vilnius: Vaga.

LATŽ – *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas 2*. Vilnius: Mintis, 1976.

LE I–XXXVII – *Lietuvių enciklopedija* 1–37. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953–1985.

LEW – Fraenkel Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2. Heidelberg: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.

Lewis Charlton T., Short Charles 1958: *A Latin Dictionary founded on Andrews' edition of Freud's Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.

Linde I–VI – Linde M. Samuil Bogumil. *Słownik języka polskiego* 1–6. Warszawa: w Drukarni Xieży Piiarów, 1807–1814.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, par. Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. 1–20, 1941–2002). *Antrasis elektroninis leidimas*. Red. kolegija: Gertrūda Naktinienė ir kt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.

LKŽk – *Lietuvių kalbos žodyno kartoteka*, saugoma Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centre.

LKŽKp – *Lietuvių kalbos žodyno kartotekos papildymai*, saugomi Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centre.

LM I–III – *Lietuvių mitologija* 1–3, sud. Norbertas Vėlius (t. 1–2), N. Vėlius ir Gintaras Beresnevičius (t. 3). Vilnius: Mintis, 1995–2003.

LP – *Lietuvos pomologija*. Vilnius: Mokslas, 1974.

LPŽ I–II – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2. Vilnius: Mokslas, 1985–1989.

- LS – Liddell Henry George, Scott Robert. *A Greek-English lexicon*. New York & Cincinnati: American Book Company, 1882 (eighth edition).
- MacCulloch John Arnott 1930: *Eddic Mythology*. Boston: Archaeological Institute of America & Marshall Jones Company.
- MacDonell Arthur Anthony 1912: *Vedic Index of Names and Subjects*. London: John Murray.
- Maczinsky Ioannus 1564: *Lexicon LatinoPolonicum ex optimis Latinae Linguae scriptoribus concinnatum*. Regiomonti Borvssiae: Typographus Ioannes Daubmannus.
- Mannhardt Wilhelm 1936: *Letto-Preussische Götterlehre*. Riga: Herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft.
- Mierzyński Antoni 1892: *Mytologiae Lituanicae Monumenta. Źródła do Mytologii Litewskiej* I. Warszawa: Druk K. Kowalewskiego.
- MP I–IV – Pretorijus Matas. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* 1–3, par. Ingė Lukšaitė. Vilnius: Pradai (t. 1 – 1999), Lietuvos istorijos instituto leidykla (t. 2 – 2004, t. 3 – 2006, t. 4 – 2011).
- Narbutas Ignas 2003: Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių mitologiją. Struktūros bruožai. *Naujasis židinys-Aidai* 11–12, 616–622.
- Niedermann Max 1902: Notes d'étymologie latin. *Mélanges linguistiques offerts à A. Meillet par ses élèves D. Barbelenet, G. Dottir, R. Gauthiot, M. Grammont, A. Laronde, M. Niedermann, J. Vendryes. Avec un Avant-Propos par P. Boyer*. Paris: Klincksieck.
- O. – Publius Ovidius Naso. *Metamorphoseon* (libri 1–15).
- OLD – *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: At the Clarendon Press, 1968.
- Orel Vladimir 1998: *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden & Köln: Brill.
- P. – Πανσανίου Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος.
- PEŽ I–IV – Mažiulis Vytautas. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1–4. Vilnius: Mokslo (t. 1), Mokslo ir enciklopedijų leidykla (t. 2, 3), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (t. 4), 1988–1997.
- Pisani Vittore 1950: *Le religioni dei celti e dei balto-slavi nell'Europa precristiana*. Milano: Istituto editoriale Galileo.
- Richardson Nicholas 2000: *The Iliad: a commentary. Volume VI: books 21–24*. General editor G. S. Kirk. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schrader I–II – Schrader Otto. *Reallexikon der Indogermanischen Altertumskunde. Grundzüge einer Kultur- und Völkergeschichte Alteuropas*. 2, verm. u. umgearb. Aufl. Hrsg. von A. Nehring. 2 Bde. Berlin: De Gruyter 1917–1923 (A-K), 1929 (L-Z).
- Schrader Otto S. 1907: *Sprachvergleichung und Urgeschichte*. 3 v. Jena: Hermann Costenoble.

SEJL – Smoczyński Wojciech. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Printer Polyglott, 2007.

Senvaitytė Dalia 2002: Mitologinės Kirnio interpretacijos. – *Liaudies kultūra* 6(87), 6–10.

Skardžius I–VII – Skardžius Pranas. *Rinktiniai raštai* 1–7, par. Albertas Rosinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996–2013.

SSt I–XI – *Słownik staropolski* 1–11, red. S. Urbańczyk (t. 1, A–Ć, Warszawa 1953–1955; t. 2, D–H, Wrocław–Kraków–Warszawa 1956–1959; t. 3, I–K, Wrocław–Kraków–Warszawa 1960–1962; t. 4, L–M, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963–1965; t. 5, N–Ó, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965–1969; t. 6, P–Pożzenie, Wrocław–Warszawa–Gdańsk 1970–1973; t. 7, Póć–Rozproszyc, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973–1977; t. 8, Rozpróchnieć–Szyszki, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: 1977–1981; t. 9, Ściadły–Używowanie, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982–1987; t. 10, W–Wżgim, Kraków 1988–1993; t. 11, Z–Ż, Kraków 1995–2002...). Zakład narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk.

SW I–VIII – Karłowicz Jan, Kryński Adam A., Niedźwiedzki Władysław (red.). *Słownik języka polskiego* 1–8. Warszawa: W drukarni E. Lubowskiego (1–2), W drukarni „Gazety Handlowej“ (3–6), W drukarni „Współczesnej“ (7), Wydawnictwo kasy pomocy dla osób pracujących na polu naukowym imienia J. Mianowskiego (8), 1898–1923.

V. G. – Publi Vergili Maronis. *Georgica*.

Vaan Michiel de 2008: *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden & Boston: Brill.

Vaitkevičienė Daiva 2002: Namų laimė. – *Liaudies kultūra* 4(85), 9–21.

Visser Marinus Willem de 1903: *Die nicht menschengestaltigen Götter der Griechen*. Leiden: Buchhandlung und Druckerei vormals E. J. Brill.

Vries Jan de 1977: *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E. J. Brill.

Walde, Hofmann I–II – Walde Alois, Hofmann Johann Baptist. *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsbuchhandlung, 1938 (Bd. 1 [a–l]), Carl Winter Universitätsverlag 1954 (Bd. 2 [m–z]).

Zinkevičius Zigmąs 1981: Dėl vienos mitologinės dievybės vardo. – *Baltistica* 17(1), 96–97.

Zinkevičius Zigmąs 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Алборов I–II – Алборов Борис Андреевич. *Некоторые вопросы осетинской филологии* 1–2. Владикавказ: Издательско-полиграфическое предприятие им. В. А. Гасиева, 1979–2005.

Анненковъ Николай 1878: *Ботанический словарь*. Санкт Петербургъ: Типографія императорской академіи наукъ.

Байкоў Мікалай Я., Некрашэвіч Сцяпан М. 1993: *Беларуска-расійскі слоўнік. Факсімільнае выданьне*. Мінск: Народная асвета.

Бірыла Мікалай В. 1966: *Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы*. Мінск: Навука і тэхніка.

Бірыла Мікалай В. 1969: *Беларуская антрапанімія 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятуйнай лексікі*. Мінск: Навука і тэхніка.

БСЭ I–L – *Большая советская энциклопедия* 1–50, ред. Б. А. Введенский. Москва: Большая советская энциклопедия, 1969–1981.

Ведина Тамара Ф. 2008: *Энциклопедия русских фамилий. Тайны происхождения и значения*. Москва: Астрель, АСТ.

Гамильтон Эдит 2009: *Мифы и легенды Греции и Рима*. Москва: Центрполиграф.

Грошева Антонина В. 2009: *Латинская земледельческая лексика на индоевропейском фоне*. Санкт-Петербург: Наука.

Даль I–IV – Даль Владимир. *Толковый словарь живого великорусского языка* 1–4. Москва: Русский язык, 1989–1991.

Дворецкий Иосиф Хананович 1976: *Латинско-русский словарь*. Изд. 2-е. Москва: Русский язык.

Дрбоглав Донат Александрович 1993: *Учебное пособие по средневековой латыни*. Москва: Изд-во МГУ.

Кагаровъ Евгеній 1913: *Культъ фетишей, растений, животныхъ въ Древней Греціи*. С.-Петербургъ: Сенатская Типографія.

Казанскене Ванда Петровна, Казанский Николай Николаевич 1986: *Предметно-понятийный словарь греческого языка. Крито-микенский период*. Ленинград: Наука.

Калыгин Виктор Павлович 2006: *Этимологический словарь кельтских теонимов*. Москва: Наука.

Крегждис Роландас 2009: Прусс. *Curche*: этимология теонима, функции божества; проблематика установления культовых соответствий на почве обрядовой традиции восточно-балтийских, славянских и других индоевропейских народов. – *Studia Mythologica Slavica* 12, 249–320.

Кюршунова Ирина Алексеевна 2010: *Словарь некалендарных личных имен, прозвищ и фамильных прозваний Северо-Западной Руси XV–XVII вв.* Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин.

Лосев Алексей Федорович 1957: *Античная мифология в ее историческом развитии*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР.

Лосев Алексей Федорович 1996: *Мифология греков и римлян*. Москва: Мысль.

Носовичъ Иван И. 1984: *Словарь бѣлорускаго нарѣчя* (Specimina philologiae Slavicae). München: Verlag Otto Sagner.

ПЯ I–V – Топоров Владимир Николаевич. *Прусский язык: Словарь*. Москва: Наука, 1975–1990.

РООР – *Русская ономастика и ономастика России. Словарь*, под ред. Олега Николаевича Трубочева. Москва: Школа-Пресс, 1994.

СБГП I–V – *Слоўнік беларускіх гаворак Паўночна-Заходняй Беларусі і яе пагранічча* 1–5. Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986.

СД I–V – *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* 1–5, ред. Никита И. Толстой. Москва: Международные отношения, 1995–2012.

Скрипник Лариса Григорівна, Дзятківська Ніна Пантелеймонівна 2005: *Власні імена людей*. Київ: Наукова думка.

Стеблин-Каменский Иван М. 1999: *Этимологический словарь ваханского языка*. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение.

Суперанская Александра Васильевна и др. 1986: *Теория и методика ономастических исследований*. Москва: Наука.

Суслова Анна Владимировна, Суперанская Александра Васильевна 1991: *О русских именах*. Ленинград: Лениздат.

Тупиковъ Николай М. 1903: *Словарь древне-русскихъ личныхъ собственныхъ именъ*. С.-Петербургъ: Типографія И. Н. Скороходова.

Унбегаун Б. 1989: *Русские фамилии*. Москва: Прогресс.

Фасмер I–IV – Фасмер Макс. *Этимологический словарь русского языка* 1–4. Москва: Прогресс, 1986–1987.

Чайкина Юлия Ивановна 1995: *Вологодские фамилии: Этимологический словарь*. Вологда: Русь.

Штаерман Елена Михайловна 1961: *Мораль и религия угнетенных классов Римской империи (Италия и Западные провинции)*. Москва: Издательство академии наук СССР.

Determination of the Interferential Relationship of the Lexemes at the Morphological and Semasiological Levels: *Kirnis*

SUMMARY

The article presents a semasiological analysis of theonym Lith. *Kirnis* mentioned in *De Diis Samagitarum* (1582) by Jan Łasicki. It also deals with the determination of the interferential relationship of the semantic extensionale and referent, which is to be based on the arguments of the twofold criteria (onomasiological and semasiological).

The assumption of the deity cult reconstruction by the individual social group of hewers is based on the following conclusions:

1. Onomasiological word research methodology, based on the syncretic semantic distribution of the lexeme, which accounts for hyperonymic status of the definite object / subject in the case of taxonomy of its structural complexes, presupposes the emergence of pseudo-scientific etymologies.
2. Theonym Lith. *Kirnis* with the meaning 'protector of the cherries', mentioned in *De Diis Samagitarum* by J. Łasicki, cannot be interpreted as a reflection of Proto-Lith. *kirnas 'cherry'. The said conclusion can be drawn on the basis of
  - 2a. factographic discrepancy, for the cultivation of tamed cherries as plants of the manor in Lithuania began in the 16th c. only;
  - 2b. outcomes of the formal analysis of Łasicki's text, which is written in Latin, that presuppose existence of *lapsus calami*, i.e. M.A. Lat. *cerasus* 'cherry (tree)' fem.; 'cherry (fruit)' neutr. ≠ M.A. Lat. *caerasos* (J. Łasicki);
  - 2c. M.A. Lat. *caerasos* fem. (J. Łasicki) does not agree with the grammatical status of prepositional syntagma *in quos* (masc. / neutr.), which regularly should be put down as *in quas, in quae*.
3. Theonym Lith. dial. (Lowland) *Kirnis* presupposes reconstruction of the defective form Lith. dial. *Kirnỹs 'deity of hewers', which is to be derived from Lith. dial. *Kirtinỹs 'ditto'. The origin of the last is to be justified by the phenomenon of antonomasia.
4. Given the analysis of the theonym Lith. *Kirnis*, the possibility of the reconstruction of I-E **k^hrnō-* 'cornel (*Cornus*)', as well as the existence of Greek, Italic and Baltic isolexeme with the meaning of 'cherry' must be rejected.

Įteikta 2014 m. kovo 4 d.

ROLANDAS KREGŽDYS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Saltoniškių g. 58, Vilnius LT-08105, Lietuva

rolandaskregzdys@gmail.com

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: rašytinių šaltinių tarmės analizė, tar-
mių leksikografija ir leksikologija, sociolingvistika.

MATO SLANČIAUSKO RANKRAŠTINIS ŽODYNĖLIS *LIETUVIŠKI VARDAI*

Manuscript Dictionary *Lithuanian Names*
by Matas Slančiauskas

ANOTACIJA

Straipsnyje pirmą kartą mokslo visuomenei pristatomas rankraštinis Mato Slančiausko žody-
nėlis *Lietuviški vardai*, sudarytas apie 1911–1918 m. Aptariama rankraščio struktūra, aprašomos
sudėtinės žodynėlio dalys ir atliekama sudėtinių žodynėlio dalių kalbinė analizė. Rankraštinio
žodynėlio *Lietuviški vardai* medžiaga apibendrinama, išryškinant išliekamąją M. Slančiausko
darbo vertę. Visa rankraščio medžiaga pateikiama straipsnio priede.

ANNOTATION

The article is the first-time presentation of the manuscript dictionary *Lithuanian Names* by Ma-
tas Slančiauskas to the academic community. The dictionary was compiled by M. Slančiauskas around
1911–1918. The article discusses the manuscript structure, presents and describes the structural
parts of the dictionary and carries out their linguistic analysis. The material of the manuscript
dictionary *Lithuanian Names* is summarised by highlighting the enduring value of the work done
by M. Slančiauskas. All the material of the manuscript is provided in the annexes to the article.

ĮVADAS

Mato Slančiausko (1850 II 21–1924 III 11) kalbos dalykams skirtas rankraštinis
palikimas mokslo bendruomenei ir visuomenei visas dar nėra žinomas. Šiuo straipsniu
pristatomas rankraštinis M. Slančiausko žodynėlis *Lietuviški vardai*, saugomas Lietu-

---

ESMINIAI ŽODŽIAI: asmenvardžiai, deminutyvai, etnonimai ir etninių grupių pavadinimai,
fonetinė rašyba, vakarų aukštaičių šiauliškių patarmė.

KEYWORDS: personal names, diminutives, ethnonyms and names of ethnic groups,
phonetic spelling, West Aukštaitian sub-dialect of Šiauliai.

vių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne. Jis pažymėtas dviem signatūromis: Lietuvių mokslo draugijos ir LLTI. Visa signatūra: LMD I 1060. 6 sąs. 564.

Pats M. Slančiauskas niekaip neįvardijo šio rankraščio. Autorė mano, kad vadinti jį *Lietuviški vardai* visai pagrįsta, nes pirmoji dalis prasideda pavadinimu *Lietuviški vardai*, o toliau tekste lieka tik skaičius ir žodis *vardai*, pvz.: *2 vardai, 3 vardai, 4 vardai [...] 12 vardai*. Kitos dvi dalys turi pavadinimus *Kas=Kits* ir *Vardai=ir=vadinimai (nušaukimai)*, kuriais įvardija tam tikras realijas, todėl galima taikyti pirmosios dalies *Lietuviški vardai* pavadinimą visam rankraščiui pavadinti. M. Slančiausko rankraštis vadinamas *žodynėliu*, kadangi rankraštyje ne tik surašyti lietuviški žodžiai (pavardės, kaimų vardai, mažiabiniai žodžiai ir pan.), bet daugelis jų sugrupuoti pagal darybą, dalis jų – paaiškinti apibendrinamaisiais teiginiais. Toliau tekste vartojamas terminas – žodynėlis *Lietuviški vardai*.

Kada tiksliai parašytas žodynėlis *Lietuviški vardai*, M. Slančiauskas nėra nurodęs. Gali būti, kad sendamas jis stengėsi padaryti kiek įmanoma daugiau darbų: rašė atsiminimus, rinko tautosaką ir sudarinėjo tautosakos rinkinius, – nekreipdamas dėmesio į laiko žymėjimą. Tautosakininko Norberto Vėliaus teigimu, žodynėlis *Lietuviški vardai* parengtas 1911–1915 m. laikotarpiu¹.

M. Slančiauskas mėgo pats susisiūti sąsiuvinius iš įvairiems tikslams skirto popieriaus lapų². Žodynėlio *Lietuviški vardai* sąsiuvinis susisiūtas iš 24 puslapių grafomis subraižyto popieriaus. Puslapio plotis – 11,5 cm., aukštis – 17,5 cm. Popieriuje gerai įskaitomos ir matomos 8 išilgai nubraižytos grafos, rusiškai įvardytos taip: Мѣсяць, Число, № Арт., Паръ (ši dalis suskirstyta į smulkesnes, pažymėtas 1. 2. 3.), Всего паръ., Цѣна, Руб., Коп. Išilginės grafos subraižytos skersai po 17 eilučių. Ant tų grafų M. Slančiausko kiekviename puslapyje užrašyta, sunumeruota ir padinguota *vardai* (vardai). Pirmosios žodynėlio dalies *Vardų* numeracija pradedama skaičiumi 2 ir baigiama 13. Jei *vardai* netelpa į vieną puslapį ir yra perkeliama į kitą, tas puslapis lieka nenumeruotas³.

Skaičiumi 14 pažymėta antroji žodynėlio dalis *Kas=Kits*, o trečioji dalis, pavadinta *Vardai=ir=vadinimai (nušaukimai)*, užrašyta skaičiumi – 15. Toliau šeši puslapiai nėra numeruojami.

Kas tie žodžiai, M. Slančiausko įvardyti kaip *vardai, vadinimai* ir *nušaukimai*? Juos dabar būtų galima išskirti į kelias grupes: a) tikriniai vardai (asmenvardžiai, vietovardžiai); b) šeimos narių, socialinių sluoksnių įvardijimai ir jų vediniai su mažiabinėmis

¹ Norbertas Vėlius rankraštį vadina tiesiog *rinkinėliu*, plg.: „Parengė ir kalbos dalykams skirtą rinkinėlį, į kurį sudėjo surinkęs lietuviškas pavardes, maloninius-mažiabinius šeimos narių vardus, lietuviškus kitų tautybių ir atskirų socialinių luomų bei grupių pavadinimus.“ Plačiau žr. Vėlius 1974: 27.

² Plačiau žr. Švambarytė-Valužienė 2011: 53–65.

³ 6 *vardai* ir 11 *vardai* sąrašas baigiamas kituose žodynėlio puslapiuose.

priesagomis; c) etnonimai (tautų ar etninių grupių pavadinimai ir jų aiškinimai); socialinių grupių pavadinimai, įvardijimai pagal religiją, tautosakoje vartojami pavadinimai ir kitokie pavadinimai su trumpais jų apibūdinimais. Iš viso žodynyje *Lietuviški vardai* yra 382 žodžiai, iš kurių 274 pateikti pirmoje dalyje *Vardai*, 57 – antroje dalyje *Kas=Kits* ir 51 – trečioje dalyje *Vardai=ir=vaadinimai (nušaukimai)*.

Žodynėlis trijų dalių, kurios aptariamos pagal objekto įvardijimo sandarą, susiejamos su dabarties mokslo tyrimais, apžvelgiamas žodynėlio *Lietuviški vardai* kalbinės raiškos tarminis pobūdis.

Straipsnio tikslas – aprašyti rankraščinio žodynėlio struktūrą ir atlikti kalbinę jo analizę. Tuo tikslu išsikelti šie klausimai: a) kada ir kaip sudarytas rankraštis, b) kokios jo sudėtinės dalys, c) kokia ir kaip pateikta kalbinė medžiaga, d) ar ji atspindima lietuvių kalbotyros darbuose ir kartotekose, e) kaip pateikta medžiaga vertintina šiuolaikinių tyrimų kontekste.

Straipsnyje taikomi aprašomasis, gretinamasis, skaičiavimo ir medžiagos struktūrinimo metodai.

RANKRAŠTINIO ŽODYNĖLIO *LIETUVIŠKI VARDAI* APŽVALGA

*Vardai*⁴

Jiems M. Slančiauskas priskiria tikrinius vardus: pavardes, vietovardžius iš Joniškio krašto. 13 numeriu pažymėtame puslapyje yra suskliaustas priedas, kuriame nurodyta, kad pavardės ir *Vardai sodžiu* „Vardai sodžiu“ yra iš Saločių parapijos (Pasvalio r.).

M. Slančiauskas pavardes grupavo pagal besikartojantį baigmenį, todėl skirtinguose puslapiuose pateikiami vis kitokios sandaros *vardai*. Pastebėta, kad autorius atkreipė dėmesį ne tik į žodžių baigmenis (priesagas), bet ir į žodžio sąrangą (dūrinis), tikėtina, ieškodamas galimų pavardės kilmės ištakų.

1–2 psl. pavardės M. Slančiausko pateikiamos pagal abėcėlę stulpeliu, nurodant dviskiemenę, trumpąją, pavardės formą ir priesagos *-ūnas* variantą. M. Slančiauskas susieja abi pavardes = ženklų, pvz.: *Jankus = Jankunas, Mankus = Mankunas, Mickus = Mickunas, Mitkus = Mitkunas, Morkus = Morkunas, Norkus = Norkunas, Pranckus = Pranckunas, Ratkus = Ratkunas, Rimkus = Rimkunas, Stankus = Stankunas, Sutkus = Sutkunas, imkus = imkunas, Tautkus = Tautkunas, Vaitkus = Vaitkunas, Vaitiekus = Vaitiekunas, Vitkus = Vitkunas*. Ten, kur dviskiemenio žodžio

⁴ Šioje straipsnio dalyje pateikiamos pavardės taip, kaip jas surašė Matas Slančiauskas. Straipsnio autorė, kiek leidžia M. Slančiausko pateikta medžiaga, nuorodo galimą pavardžių sudarymo būdą.

variantas nenurodomas, surašomos tik pavardės, pvz.: *Bratkunas, Laikunas, Petrikunas, Šaikunas, Tvaskunas*. Šiuose puslapiuose Slančiausko surašytos ir pavardės: *Kaunas, Kaunys, Kunas, Perkunas*.

3 psl., pavadintame 2 *vardai*, M. Slančiausko išskirti senieji dvikamieniai asmenvardžiai, kurių baigmens sandas *-mantas* (tarminė forma *-mantis*), pvz.: *Daumantas, Eišmantas, Jomantas, Kamantas, Lymantas, Skirmantas, Talmantas, Vidmantas, Vismantas, Žymantas ir Normantis*.

4 psl., M. Slančiausko pavadintame 3 *vardai*, kamiengalio *-as* ir *-is* svyravimą atspindi pavardės su *-tautis*: *Bertautis, Butautis, Gažtautis, Viltautis*, bet *Bytautas, Cirtautas, Goštautas, Kontautas*. M. Slančiausko asmenvardžiai, sietini su žodžiu *tauta*, pateikti taip, kad *-tautis* būtų vartojamas kaip sudėtinio žodžio antrasis ar pirmasis sandas, plg.: *Mintautas, Nutautas, Gintautas, Žutautas* ir *Tautkus, Taučiu-nas, Tautginis, Tautkunas, Tautvaišas*.

5 psl., 4 *vardai*, M. Slančiausko surašyti asmenvardžiai su *-gėla*, *-gėla(i)s*, *-gaila(ius)*, *-gilas*, *-gelaitis*, sietini su žodžiais *gėlti, gėlà, gailėti (gaili), gailūs*, pvz.: *Daugela, Jagela; Mingelas, Jaugelis, Mangelis; Skirgaila, Songaila, Soidrigaila; Viž-gailius; Norgilas; Daugelaitis*. Viena pavardė, tikėtina, latviška – *Kežgailins*.

6 psl., 5 *vardai*, dviem ilgais brūkšniais M. Slančiauskas atskiria pavardes, kurių sudėtinis dėmuo *akis*. Pirmiausia jo surašyti tie asmenvardžiai, kurių dėmuo yra asmenvardžio pradžia, pvz.: *Akas, Akilaitis, Akunis, Akis, Akylius*. Po pirmojo brūkšnio pateikiamos pavardės, kurių dėmuo *-akis* (*-akas*) yra asmenvardžio baigmuo, pvz.: *Baltakas, Baltakis, Jautakis, Ylakis, Kaulakis, Ketrakis, Keturakis, Laumakis, Mylakis, Pašakis, Plačakis, Plakis*. Po antrojo brūkšnio Slančiausko pateiktos šios pavardės: *Rudakis, Smalakis, Spirakis, Šakis, Taurakis, Žalakis*.

7–8 psl., 6 *vardai*, M. Slančiausko pateiktos pavardės su *-eikis*, pvz.: *Adeikis, Vijeikis, Brazdeikis, Dirbeikis, Dirmeikis, Kanteikis, Kiauleikis, Kušleikis, Lapeikis, Lydeikis, Maldeikis, Mišeikis, Petreikis, Rimeikis, Rupeikis, Rusteikis, Sereikis, Saveikis, Skabeikis, Šateikis, Šileikis*. Prie kai kurių pavardžių M. Slančiauskas surašo ir trumpąsias pavardžių formas: *Alseikis = Alsus, Budreikis = Budrys, Jauneikis = Jaunys, Juodeikis = Juodis, Noreikis = Noras, Rimeikis = Rimas*. Šio tipo pavardžių M. Slančiausko užrašyta nemažai, todėl jos netilpo į vieną puslapį.

9 psl., 7 *vardai*, M. Slančiausko mažesnėmis raidėmis užrašyta: *Romas = Romutis = Romutaitis; Rimas = (Rimaitis)*. Viena iš pavardžių užrašyta net taip: *RimVydas*. Surašytuose asmenvardžiuose sandai *ram-*, *rim-*, *rom-* dažniausiai eina žodžio pradžioje arba (kaip sandas *-rimas*) gale, pvz.: *Ramonas, Ramačiu-nas = Romančionis, Rimkus, Rimkunas, Rimeikis, Rimgaila; Mantrimas, Kantrimas, Putrimas*.

10 psl., 8 *vardai*, M. Slančiausko surašytos keturios pavardės su *-kantas*, *-kantis*, sietinos su žodžiu *kančią, kęsti*, pvz.: *Viskantas, Daukantas, Girkantis, Žukantis*.

11 psl. M. Slančiausko pateikti 9 ir 10 *vardai*. 9 *vardai* išskirtos pavardės su sandu *-gail(a)*, sietinos su žodžiu *gailà, gailėti*, kuris vartojamas kaip asmenvardžio

pradžios ir baigmens sandas, pvz.: *Gailis, Gailutis, Gailiunas; Songaila, Rimgaila, Višgaila*. 10 vardai Slančiausko surašyti asmenvardžiai su sandais *gáudyti, gùdas, -ė*, pvz.: *Gudas, Gudaitis, Gudanis* (tikėtina latviška), *Gelgudas, Lygudas*.

12–13 psl., 11 vardai, M. Slančiausko surašytos pavardės su *-(i)ulis*, pvz.: *Bandžiulis, Bičiulis, Bačiulis, Baltulis, Baliulis, Batulis, Beniulis, Braziulis, Bulys, Didžiulis, Gatulis, Jarulis, Jatulis, Jeniulis, Kaziulis, Keršulis, Kukulis, Liulis, Mačiulis, Matulis, Pakulis, Pečiulis, Pranciulis, Raziulis, Sabulis, Samulis, Spudulis, Staniulis, Stasiulis, Tamulis, Vaičiulis, Veniulis, Valiulis, Žigulis*. Į šį sąrašą pateko trimis žvaigždutėmis atskirtos trys pavardės su sandu *-(i)uolis*, pvz.: *Skruolis, Šniuolis, Vijuolis*.

14 psl. (12 vardai) M. Slančiausko surašytos pavardės su sandu *-(g)inis (as)* ir tarminė jo forma *-(g)ins*, kuri sietina su žodžiu *ginti* ir vartojama dvikamienio asmenvardžio antruoju sandu, pvz.: *Butgins, Dauginis, Metgins, Ogins, Tautgins, Vidginis, Virginis. Metgins* ir *Ogins* galėtų būti latviškos pavardės. Prie vienos pavardės skliausteliuose M. Slančiauskas užrašė taip: *Longins (lotynu)*.

15 psl. (13 vardai) M. Slančiausko užrašyti Saločių parapijos (Pasvalio r.) pavardės ir kaimų vardai, todėl prie įvardijimo skliausteliuose yra nuoroda (*saločiu parapijoje pavardės* „Saločių parapijoje pavardės“). Čia grupuoti asmenvardžių ir vietovardžių M. Slančiauskas nesistengė, o tiesiog surašė viską, ką pateikė koks nors žmogus, tikėtina, gyvenęs Saločiuose ar kilęs iš Saločių parapijos. Iš pavardžių minėtinos: *Meldutis, Ožela, Mičiuks, Matulions, Dulmans, Mašals, Mašaliuks, Mikaliuns, Tijunas, Užkurs, Švežiks, Putelis, Čepulis, Kepuls, Žiedelis, Verkys, Kriaučiuns, Liesvenčiuns, Liudvigs, Šaučiuns, Strielčiuns*. Viena pavardė nėra aiškiai užrašyta: *Kulbokas?* M. Slančiauskas nuosekliai rašo galūnes tų pavardžių, kurios baigiamos *-is*, o kiti baigmenys trumpinami. Iš vardų minėtini *Indre, Tuoms, Aleksandra, Liudvigs, Rapols, Vince*. Pirmieji du pateikti prie pavardžių, o kiti už žvaigždutčių, Slančiausko naudojamo skiriamąjo ženkle. Antrame stulpelyje surašyti *vardai sodžiu* „vardai sodžių“. Iš jų minėtini: *Bajorai, Baltpamušis, Dziontoniai (Dcietoniai?), Dzeltenpamušis, Gniaužei, Grybkelei, Kemenai, Kubiliunai, Sadogala, Šakarnei, Tervedenai, Žilpamušis*.

Lingvistinė ir statistinė *Vardų* skyriaus apžvalga

Žodynėlio *Lietuviški vardai* pirmoje dalyje pateikta 240 pavardžių iš Jonišio apylinkių, 26 – iš Pasvalio r., Saločių ir 12 kaimų pavadinimų iš Saločių. Iš viso M. Slančiausko surašyta 274 asmenvardžiai ir vietovardžiai. Asmenvardžiai M. Slančiausko suskirstyti pagal sandarą⁵. Pirmiausia surašytos dviskiemenės patroniminės

⁵ Autorė laikosi Vitalijos Maciejauskienės išsakytos nuomonės dėl pavardžių vertinimo darybos požiūriu. Plačiau žr. Maciejauskienė 2001: 167–187.

kilmės pavardės ir po ženklo = pateikiami jų variantai su priesagomis (žr. *Vardai*). M. Slančiausko surašytos pavardės, sietinos ir su apeliatyvais, ir su tikriniais žodžiais (*akis, bičiulis, Rimas, Romas*). Keletas pavardžių (*Sutkunas, Ginkunas, Juodeikis, Tautinis* ir pan.) yra tapę vietovardžiais⁶.

Palyginus pavardes su *Lietuvių pavardžių žodynu* (toliau LPŽ) paaiškėjo, kad 81 pavardė iki šiol žinoma Jonišio, Skaistgirio, Žagarės ir Kriukų apylinkėse (žr. 1 priedo lentelę). 88 pavardės taip pat minimos LPŽ, bet Jonišio apylinkėse jos nėra fiksuotos, o žinomos Šiaulių apylinkėse (apie Meškuičius, Gruzdžius, Šakyną) (žr. 2 priedo lentelę). 51 pavardė nėra įtraukta į LPŽ, bet daugelis pavardžių (ar jų šaknų) atitikmenų rasta Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus Istorinių asmenvardžių kartotekoje (LKI VS IAK). Keletas pavardžių, tikėtina, yra latviškos⁷ (žr. 3 priedo lentelę).

Pasvalio r. Saločių parapijos pavardės, kurių yra 26, pasiskirsto taip: 20 jų yra LPŽ ir žinomos Pasvalio krašte, 2 pavardės aptinkamos Jonišio krašte, o 4 pavardžių atitikmenų esama LKI VS IAK (žr. 4 priedo lentelę).

Daugiausia M. Slančiausko užrašytų pavardžių su priesagomis *-(i)ulis* ir *-eikis*, atitinkamai skaičiais 36 ir 32⁸. Su priesagomis ir jų variantais *-ela, -elis* ir *-(i)unas, -(i)unis* užrašyta po 6–7 pavardes⁹. Su priesagomis *-aitis, -(i)uolis, -(i)ulis* M. Slančiausko surašyta po 3 pavardes. Dvi pavardės pateiktos su priesaga *-(i)uk(a)s* ir po vieną pavardę su priesagomis *-ylius, -(i)on(i)s, -an(a,i)s, -al(a)s, -ur(a, y, i)s, -ika(a)s, -okas, -ol(a)s* (žr. 6 priedo lentelę)¹⁰. Pavardžių su priesagomis iš viso esama 148, o pačių priesagų ir jų variantų – 17. Be dažniausiai asmenvardžių tyrėjų nurodomų priesagų *-aitis, -(i)ūnas* ir mažybinių priesagų *-elis, -elė, -(i)ukas*, M. Slančiausko pateikta pavardžių su patroniminėmis priesagomis: *-eikis, -(i)unis, -(i)uolis, -ylius, -(i)on(i)s, -an(a,i)s, -al(a)s, -ur(a, y, i)s, -ika(a)s, -okas, -ol(a)s* ir mažybine *-(i)ulis* (žr. 1 lentelę).

M. Slančiausko surašytos ir senosios pavardės, kurių pagrindas – dvikamieniai asmenvardžiai (žr. 7 priedo lentelę)¹¹. Žodynėlio *Lietuviški vardai* pirmoje dalyje *Vardai* senosios dvikamienės pavardės sudaromos iš 9 kamienų, kurie eina pirmuo-

⁶ Sutkūnai (Šiaulių r.), Ginkūnai (Šiaulių r.), Juodeikiai (Jonišio r.), Tautiniai (Šiaulių r.)

⁷ Plačiau žr. ЛАФ 187–191.

⁸ Vardyno tyrėjai išskiria patroniminės kilmės pavardes su priesagomis *-aitis, -ėnas, -(i)onis, -(i)ūnas, -elė, -elis, -ėlis, -ikas, -(i)ukas, -utis, -užis, -iška, -iškis*. Plačiau žr. LPŽ 14; Maciejauskienė 1991: 230; 1994: 5, 84; Ragauskaitė 2005: 34, 37.

⁹ Apie pavardžių variantus plačiau žr.: *Lietuvių pavardžių žodynas* 1985: 17–18; Maciejauskienė 1991: 118–119; 1994: 53–63; Ragauskaitė 2005: 92.

¹⁰ Apie pavardes su mažybėmis priesagomis plačiau žr.: Maciejauskienė 1991: 240; 1994: 12–13; Ragauskaitė 2005: 100, 103, 104.

¹¹ Apie dvikamienes pavardes plačiau žr. Maciejauskienė 1994: 83, 91–92; Maciejauskienė 2001: 178.

ju arba antruoju dvikamienės pavardės sandu (iš viso pateikta 118 pavardžių). Iš jų net 25 pavardžių sandas – etimonas *-kūnas*; 22 – *Taut-*, *-tautas*; 17 – *-akas*, *-akis*; 14 – *Gail-*, *-gaila*, *-gailin(a)s*, *-gilas*; 12 – *Ram-*, *Rom-*, *Rim-*, *-rimas*; 11 – *-mantas*, *-mantis*; 8 – *-ginis*, *-gins*; 5 – *Gud-*, *-gudas* (žr. 7 priedo lentelę).

Daugiau nei prieš šimtą metų Slančiausko užrašytų pavardžių iki šių dienų Lietuvoje vartojama 71,1 %. Istoriskai paliudytų M. Slančiausko užrašytų pavardžių yra 28,9 % (žr. LKI VS IAK).

1 LENTELĖ. M. Slančiausko surašytos pavardės su priesagomis ir dvikamienės pavardės

Pavardės su priesaga	Pavardžių skaičius	Dvikamienės pavardės	Pavardžių skaičius
<i>-(i)ulis</i>	36	<i>-kūnas</i>	25
<i>-eikis</i>	32	<i>Taut-</i> , <i>-tautas</i>	22
<i>-ela</i> , <i>-elis</i>	Po 6	<i>-akas</i> , <i>-akis</i>	17
<i>-(i)unas</i> , <i>-(i)unis</i>	Po 7	<i>Gail-</i> , <i>-gaila</i> , <i>-gailin(a)s</i> , <i>-gilas</i>	14
<i>-aitis</i> , <i>-(i)uolis</i> , <i>-(i)ulis</i>	Po 3	<i>Ram-</i> , <i>Rom-</i> , <i>Rim-</i> , <i>-rimas</i>	12
<i>-(i)uk(a)s</i>	2	<i>-mantas</i> , <i>-mantis</i>	11
<i>-ylius</i> , <i>-(i)on(i)s</i> , <i>-an(a, i)s</i> , <i>-al(a)s</i> , <i>-ur(a, y, i)s</i> , <i>-ika(a)s</i> , <i>-okas</i> , <i>-ol(a)s</i>	Po 1	<i>-ginis</i> , <i>-gins</i>	8
		<i>Gud-</i> , <i>-gudas</i>	5

Žodynėlyje M. Slančiausko užrašyti 12 Pasvalio r. Saločių parapijos kaimų pavadinimai lyginti su *Vietovardžių žodynu* (toliau VŽ), *Lietuvos TRS administracinio-teritorinio suskirstymo žinynu* (toliau Ž I, Ž II) ir LKI saugomu mašinarščiu *Gyvenamųjų vietų sąrašai* (toliau LKI GVS). Daugiausia vietovardžių yra patekę į Ž I ir II dalis, net 8. 3 iš jų įtraukti į VŽ. 1 yra paminėtas LKI GVS saugomame vietovardžių bylų mašinarštyje (žr. 5 priedo lentelę)¹².

¹² Apie vietovardžių bylas plačiau žr. LVŽ XVII–XVIII.

Apibendrinant šią žodynėlio *Lietuviški vardai* dalį galima teigti, kad asmenvardžių ir vietovardžių kaita per daugiau nei šimtą metų nėra labai ryški, o tai rodo asmenvardžių ir vietovardžių vartojimo stabilumą.

Kas=kits

16 psl., M. Slančiausko įvardytame *Kas=kits*, trimis stulpeliais yra pateikti žodžių *tėvas, sūnus, vaikas; motina, duktė, sesuo; ponas, žmogus* įvairių mažybinių priesagų vediniai. M. Slančiauskas pastebi, kad vartojami dveji žodžiai dukrai ir seseriai įvardyti, todėl jie ir jų vediniai pateikiami su brūkšneliu arba atskirai, plg.: *Dukte – dukra, Sesuo – sesuva, Motina, Moče*. Iš priesagų minėtinos: a) *-aitis, -aitė (tevaitis, sunaitis, vaikaitis, Motinaite, Dukraite, Dukraite, sesaite, seseraite, ponaitis, žmogaitis)*¹³; b) *-elis, -ela |-(i)ala*, pvz.: *tevelis, Motinela, sunelis, Duktiala – dukriala, Vaikelis, seserela, ponelis, žmogelis*; c) *-ytis, poz.: tevytis, sunytis, Vaikytis, Motinyte, sesyte – seseryte, žmogytis*; d) *-utis*, pvz.: *tevutis, sunutis, Vaikutis, žmogutis*, e) *-utis, -(i)utė*, pvz.: *močiute, dukrute, žmogutis*, f) *-(i)ukas, poz.: poniukas*.

M. Slančiausko pateikti ir dviejų priesagų (dvipakopiai) minėtų žodžių vediniai: *-elaitis (tevelaitis, sunelaitis, ponelaitis), -utėlis, -utėla (tevutelis, sunutelis, Vaikuteelis, močiutela), -užėlis, -užėla (tevuželis, sunuželis, Vaikuželis, dukružėla, ponuželis, žmogučelis), -utytis (sunutytis), -elytis (Vaikelytis, žmogelytis), -elaitis, -elaitė (seselaite, žmogelaitis), -eliukas (poneliukas), -utėlis (ponutelis, žmogutelis)*. Dvipakopių priesagų vedinių daugiausia iš vyriškosios giminės minėtų žodžių formų.

Lingvistinė ir statistinė

Kas=kits skyriaus apžvalga

Antroje žodynėlio *Lietuviški vardai* dalyje *Kas=kits*, tiksliau, viename puslapyje, M. Slančiauskas trimis stulpeliais yra surašęs 57 žodžius. Tai iš 8 paprastųjų (pirminių) daiktavardžių padaryti vediniai. 6 iš jų nusako giminystės ryšius ir yra giminystės terminai, o 2 – įvardija asmenį ir nusako jo socialinį sluoksnį. Iš giminystės terminų, pirminių daiktavardžių *tėvas, sūnus, vaikas, močia, motina, duktė, dukra, sesuo, seserys* yra pateikti 43 priesaginiai vediniai: iš jų 34 vienos priesagos vediniai, 23 – dviejų priesagų vediniai (žr. 11 ir 13 priedo lenteles). 14 vienpakopių ir dvipakopių priesaginių vedinių pateikta iš žodžių *žmogus* ir *ponas* (žr. 12 priedo lentelę). Kodėl M. Slančiaus-

¹³ Visame šiame puslapyje tik pirmieji žodžiai rašomi didžiąja raide, bet žodžių *Motina, Duktė* ir *Vaikas* visi vediniai autoriaus pradedami didžiąja raide. Straipsnyje laikomasi M. Slančiausko rašybos.

ko buvo pasirinkti šie žodžiai, sunku dabar pasakyti. Viena tik aišku: jie kalboje dažniausiai vartoti, o mažybinių-maloninių formų žodžiai, jų darybos įvairovė ir vartojimas yra tarminės kalbėsenos ypatybė, iki šiol išlaikyta visų lietuvių tarmių, ne išimtis ir Joniškio šnektos, kuriose girdėtus žodžius M. Slančiauskas surašė žodynėlyje¹⁴.

M. Slančiausko užrašyti priesaginiai vediniai su dažniausiomis ir populiariausiomis lietuvių kalboje deminutyvinėmis priesagomis *-aitis*, *-aitė*; *-elis*, *-(ia)ela*; *-ytis*, *-yte*; *-utis*, *-(i)ute*¹⁵. Deminutyviniai vediniai sudaromi su paminėtų priesagų junginiais *-elaitis*, *-elaite*; *-elytis*; *-utelis*, *-utela*; *-utytis*; *-uželis*, *-užela*¹⁶. Priesagos *-ina* vedinys *motina* deminutyvinę reikšmę jau praradęs nuo XVI–XVII a. (Ambrazas 2000: 106–107, 195). Šio žodžio dvipakopių vedinių su *-inaite*, *-inela*, *-inyte* deminutyvinė reikšmė akivaizdi. Darybine prasme skaidomas ir kuopinis arba ypatybės turėtojų grupei priskiriamas priesagos *-uva* vedinys *sesuva* (Ambrazas 2000: 51, 181).

Žodžiai su viena deminutyvine priesaga sudaro 59,6 % visų M. Slančiausko užrašytų žodžių. Priesagų *-aitis*, *-aite* ir *-elis*, *-ela* vediniai sudaro 15,8 %, priesagų *-utis*, *-(i)ute* – 12,3 %, o *-ytis*, *-yte* – 10,5 % visų vedinių (žr. 2 lentelę).

Dvipakopių deminutyvų *Kas=kits* dalyje yra 40,4 %. Su priesagomis *-utelis* ir *-uželis*, *-užela* jie sudaro 10,5%, su priesaga *-elaitis*, *-elaite* – 8,8 %, o su *-elytis*, *-elyte* – 3,5 %.

Deminutyvinė priesaga, kaip darybinis elementas, ne visada vartojamas mažybinei reikšmei žymėti, plg.: *močiute* ir *močiutela*, arba *ponelis*, *poniukas*, *poneliukas* (Macienė 2005: 35–41).

2 LENTELĖ. Slančiausko užrašyti vienpakopiai ir dvipakopiai deminutyvai.

Pamatiniai žodžiai	Vienpakopės priesagos	Dvipakopės priesagos
<i>dukra</i> ,	<i>-aitė</i> ,	<i>-elaite</i> ,
<i>duktė</i> ,	<i>-aitis</i> ,	<i>-elaitis</i> ,
<i>močia</i> , <i>motina</i> ,	<i>-(ia)ela</i> ,	<i>-elytis</i> ,
<i>ponas</i> ,	<i>-elis</i> ,	<i>-inaite</i> ,
<i>seserys</i> ,	<i>-ina</i> ,	<i>-inela</i> ,
<i>sesuo</i> ,	<i>-yte</i> ,	<i>-inyte</i> ,
<i>sūnus</i> ,	<i>-ytis</i> ,	<i>-utela</i> ,
<i>tėvas</i> ,	<i>-(i)ute</i> ,	<i>-utelis</i> ,
<i>vaikas</i> ,	<i>-utis</i> ,	<i>-utytis</i> ,
<i>žmogus</i>	<i>-uva</i>	<i>-užela</i> , <i>-uželis</i>

¹⁴ Plačiau žr. *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai* 2001: 35.

¹⁵ Apie deminutyvų gausumą lietuvių kalboje ir deminutyvines priesagas plačiau žr. DLKG 87–93; Ambrazas 2000: 93, 97, 103, 108, 109, 127.

¹⁶ Apie dviejų priesagų vedinius plačiau žr. DLKG 93–94.

Antroje dalyje *Kas=kits* į akis krinta M. Slančiausko didžiųjų raidžių rašyba. Kiekvienas pamatinis žodis pradedamas didžiąja raide, o vediniai – mažąja. Tik trijų žodžių – *Motina, Duktė, Vaikas* – ir jų vedinių pirmoji raidė nuosekliai rašoma didžioji. Kodėl M. Slančiauskas rašė didžiąsias raides, galima tik spėlioti. Gal dėl to, kad Slančiauskų šeimoje augo keturios dukterys, gal dėl to, kad gimę du sūnūs netrukus mirė, gal dėl to, kad M. Slančiauskas po pirmosios žmonos Barboros Čeputytytės mirties vedė antrą žmoną Oną Zalogaite... Vienaip ar kitaip mažytume, bet didžioji raidė tikrai nebuvo atsitiktinė.

Vardai=ir=vadinimai (nušaukimai)

Nuo 17 iki 23 psl. abėcėlės tvarka M. Slančiausko surašyti ir trumpai apibūdinti etnonimai, etninių grupių pavadinimai, įvairūs tautosakoje aptinkami būtybių pavadinimai. Visi iškelti žodžiai autoriaus pavingiuoti, skliaustuose pateikiama sinonimų. Kiekvieną antraštinį žodį M. Slančiauskas paaiškina vienu ar keliais sakiniais. Trečiosios dalies *Vardai=ir=vadinimai (nušaukimai)* aiškinamus žodžius galima suskirstyti į kelias grupes ir aptarti tokia tvarka: etnonimai (tautų ar etninių grupių pavadinimai ir jų aiškinimai); socialinių grupių pavadinimai, religiniai pavadinimai, kitokie pavadinimai ir tautosakoje vartojami pavadinimai. Jiems aptarti tinka opozicijos *savas | saviškis (arba atpažįstamas), savas | savitas* vertinamasis kriterijus.

Tautų ar etninių grupių pavadinimams tinka opozicija *savas | saviškis*. Slančiauskas vartoja pavadinimą *lietuvininkai* ir lietuvininką suvokia kaip Didžiosios ir Mažosios Lietuvos lietuvių, –ę ir, iš dalies, prūsų, pvz.: *Girenai ar Giruzei, tai buvė kita kart Lietuvininkai tuo vardu; Herulei tie patys kas Girulei.; Prusai, daug lietuvininku yra.*¹⁷ Iš Lietuvos etninių grupių M. Slančiauskas mini tik dvi – dzūkus ir žemaičius: *Džiukai, Suvalku gubernijo vienam šmote lietuvius dziukais vadin.; Žemaitėi, tai tie patys lietuvininkai, tiktai jie kalbedami žemaičiuoja ir gyven toj pusej ant pajure žemesniojo vietoj Lietuvoj. Saviškis ir gudas, plg.: Gudai, senoves buvo lenkai ir rusai vadinami, dabar žemaičiai vadin tuos pačius lietuvius kas given ant Vilniaus toj pusej. M. Slančiausko minimos ir istorinės gentys: *Jatvežei, Jatvingai, Juodvyžei, tai buvę Lietuvių tautos žmonelei, bet par daug daugybes kariu juos išžudę; Scitai arba Skitai tai buvę lietuviu senoves vardas kol da lietuvoj jie negy (nebaigta); Trakai, tai musu lietuviu gimine.* Taigi *savas ir saviškis* yra kiek skirtingai kalbant, gyvenantis skirtingose Lietuvos ar kaimyninėse žemėse, žmogus.*

Savas | lengvai atpažįstamas opozicija M. Slančiauskas nusako tautas, kurios yra turėjusios su Lietuva istorinių ryšių, todėl, anot M. Slančiausko, nereikalingos

¹⁷ M. Slančiauskas aiškinamųjų sakinių pabaigoje nenuosekliai deda tašką.

platesnio aiškinimo, plg.: *Graikai* – (*Greikai* – *Grekonys*), *senei visur minavojami žmonys*; *Prancūzai*, *visi Žemaičiai žina*; *Švedai*, *nuo senoves minavojami ir musų visiem žinomi*; *Turkai* *girdeti ir daugumai matyti žmonys*; *Vokečiai*, *labjausei pažystami musu kaimynai iš gilios senoves*; *Žuivedai arba Švedai netoli nuo musu už mares*; *Žydai teipat nuo senu laiku mums ir visame pasviety pažystama tauta*.

Gerai (ar kiek menčiau) pažįstamos tautos M. Slančiausko nusakomos taip pat labai trumpai, plg.: *Danai*, (*Dakai*) *Danije mums mažai ta žeme pažystama, kad ir netoli*; *Estai*, *tai tie patys kas Čiuknas*; *Finnai*, *teip pat Čiuknu veislas gyven anapus Peterburgo*; *Zaksai arba Saksai*, *Saksonijos vokelei*; *Igaunei*, *latviškai tie patys Čiuknas*; *Ingelčikai* *tai Anglikai, anglikonai*; *Kaklai*, *tai maskoliu kartos žmonys*; *Valakai* *dabar Italais vadinasi apie Ryma* (– Roma); *Rusai* (– Ruskei) *tai musu karalystes Maskolei – Slavonai*; *Rusynai*, *tie gyven po Austrijos valdze Slavonu tautos žmonys*.

Tautos M. Slančiausko įvardijamos ir pagal opoziciją *savas* | *savitas*. Kaip savitumas minimas kovinis ar karinis tautos išskirtinumas, pvz.: *Tutorai arba Tatarai seniaus lietuviams labjaus buvo pažystami karese*. M. Slančiauskas pastebi ir tokį tautos bruožą, kaip prisitaikymas, pvz.: *Vokžydžei*, *tai žydai vokiškai apsiredę ir kalba taiso po vokišku skambejimu*. Šalies pavadinimų aiškinimuose atsispindi gamybinis išskirtinumas, žinomas ir vertinamas Lietuvoje, plg.: *Anglikai*, (*Anglikonai*, *Angeliškai*): *tie nuo senu senoves mums žinomi; iš anglijos visokius gelžies ir geriause pliena daiktus gaunama*; *Holendai* – (*Olandai*) *drobes olendriškas lenderskas drobes geresniosios perkant*. M. Slančiauskas iškelia kultūrinį šalies išskirtinumą, nusako žmonių pragyvenimo lygį, pvz.: *Gotai*, *buvę vokiški žmonys*; *raštai gotiški, bažnyčias gotiška stiliaus*; *Čiuknas*, *gyven už Rygas, prasni žmonelei*. Pagal tautos gyvenimo būdo išskirtinumą (pavyzdžiui, nebūdingą lietuviams elgesį) M. Slančiauskas pamini tik kelias tautas: *Cigonai*, *pas mums ir visur gerai žinomi juodi žmonys, arklių mainininkai, vagys, sukčiai, šalbierei*; *Kalmukai (Kalmikai)* *tie asų iš Tutoriu kartos žmonys, jie esdavę kita karta žmonis, tiktai dabar juos atpratin*.

Iš socialinių grupių pavadinimų M. Slančiauskas pamini tik *bajorus*, *ūkininkus* ir *įnamius*, apibūdinamas juos pagal nuosavybės turėjimą ir hierarchinį išskirtinumą, plg.: *Bajorai*, *visiem žinoma musu aukštesnioji žmonių karta*; *Ukininkai*, *musu žemturei*; *Ynamei*, *tai musu grintelninkai sodiečiai ir prie miesteliu pakraščių kas tur sava šioke – toke grintele arba koki mažuma žemes*.

Trečioje žodynėlio *Lietuviški vardai* dalyje *Vardai=ir=vadinimai (nušaukimai)* žmonių grupės išskirtos ir religiniu pagrindu. Iš jų minėtini *žiniai* ir *bambizai*, plg.: *Žinei* *tai senoves Lietuvių kuningai – žinei, žiniūnai – žinotojei*, *Bambizai*, *musu katalikai vadin teip kalovynus ir liuterus*.

Prie kitų pavadinimų priskirtini tokie žmonių ar žmonių grupių pavadinimai, kuriais nurodomas koks nors žmogaus išskirtinumas pagal išvaizdą, elgesį, gyvenimo būdą ar pan. M. Slančiausko užrašyti žodžiai *anarchistas*, *bačkyras*, *burliokas*,

eidukas, šunburnis, vingras, žygūnas aiškinami taip: *Anarchistai*, asą dabar kilę labai nedori žmonys, jie deginą ir partiją karalystes, mušą valdonus ir vyresnybę; *Bačkylrai*, asą tokie kai bosai žmonys, jie edą arklius, šunis, kates. Musu pryzodis: *Driuts*, kai *Bačkylrs*; *Burliokai*, kur pas mums ateina iš maskolijes apželę su raudonais iš kelinių ištrauktais marškineis; *Eidukai*, senovej buvę tokie žmonys iš blauzdų išpjaustytais raumenais, jie labai greitai begdavę, ant vietas ne – nustovėdavę, jie gromatas nešiodavę; *Šunburnei*, asa toki žmonys viena puse burnos apželus šunies plaukais. Kita kartą maskolei eidami ant kares su turkais tuos šunburnius varę surakytus, jie pamatę žmogu čypdavę čyp – cyp kai šunys. Jie žmonis edą; *Vingrai*, mums visiem žinomi žmonys su vaistai vaikščioj kas meta; *Žygūnai* (= *Žygunotai*) kuningai musu žygiuotojai, žiniu nešiootojai senoses gadynes.

Tautosakoje vartojamus pavadinimus, kuriais įvardijami tariamai egzistavę žmonės-gyvūnai, M. Slančiauskas taip pat surašė. Iš jų minėtini *abrinakiai*, kurie apibūdinami kur kas plačiau ir išsamiau nei kitų grupių pavadinimai. Tai tik patvirtina M. Slančiauską buvus tautosakos rinkėją ir išmanytoją, plg.: *Abrinakei*: gyvena kažinkur toli už mariu ant saliu. Jie asanti tiktai viena akis kaktos kai abrine – (vogone – skučiula) kai kada paklystą ant mariu keleivei su akrotais, tai tie abrinakei kartais sugavę suedą. Dar plačiau M. Slančiausko aprašytos *raganos*, *raganiai* ir *viltakai*. Nusakomi tapimo jais būdai, kenkėjiška veikla, bausmės priemonės ir jų veiklos atspindys liaudies papročiuose, plg.: *Raganas ir Raganei*, tai musu krašte buvę kita karta tokie burtininkai kas apiburdavę, pagadindavę su savo burtais. *Raganas* švento Jono nakti lakstydavuses, iš karvių pienu atimdavusias, senus ir jaunus žmonis pagadindavusias. Kai jes nutverdavę be gadinant, beburent, tai mesdavę jes žmonys į vandenį, o kai ji turedavus rankoj nor samti tai ji ir neskesdavus, neprigiardavus, tai daugiau je ant laužo sudegindavę, bet kai ir ji visa sudegdavus bet širdis jos su liadais apšakų apgargažėjus palikdavus, bet, jei ir širdis ant karto sudegdavus tai toji nebuvus ragana; *Viltakai*, kita kart iš žmonių vilkas pavirsdavę ir pasiversdavę. Galedavę su vandeniū užduot – užgert kad viltaks gerdams sakydavęs „sveiks“ antrasis atsakydavęs „deku“ tai ir atiduodavęs sava ligą kitam.

Rankraštinio žodynėlio *Lietuviški vardai* trečiąją dalį *Vardai=ir=vadinimai* (nušaukimai) galima apibūdinti kaip M. Slančiausko enciklopedinio pobūdžio rašymą.

Lingvistinė *Vardai=ir=vadinimai* (*nušaukimai*) apžvalga

Rankraštiniame žodynėlyje *Lietuviški vardai* trečioje dalyje *Vardai=ir=vadinimai* (*nušaukimai*) M. Slančiausko užrašytas ir paaiškintas 51 pavadinimas. Iš jų daugiau – 35 – tautų ir etninių grupių pavadinimai (žr. 8 priedo lentelę). Tautosakinių

pavadinimų – 7 (žr. 9 priedo lentelę). Įvardijimų pagal socialinį statusą ir kt. – 9 (žr. 10 priedo lentelę).

Apibūdinimą M. Slančiauskas pradeda žodžiais, nusakančiais artimumą, žinomumą, senovės kontaktus su lietuvių tauta, plg.: *gyvena, tie (asą, patys), (visi) visiems žinomi (žino), (kuningai) mūsų, kur pas mums ateina, senovėj buvę, tai (tie, buvę, žmonys, buk, musu, žydai,), girdėti, kitąkart, labiausiai pažystami*. Taip M. Slančiauskas nusako *savas|saviškis, savitas* opozicijas. Dažniausiai vartojami žodžiai *asą, tai, tie, buvę*.

Apibūdinama paprastai vientisiniu išplėstiniu sakiniu (kartais su vienušėmis sakinio dalimis), pvz.: *Girenai ar Giruzei, tai buk buvę kita kart Lietuoninkai tuo vardu; Čigonai, pas mums ir visur gerai žinomi juodi žmonys, arklių mainininkai, vagys, sukčiai, šalbieri*.

M. Slančiauskas nevengia ir platesnio apibūdinimo vientisiniais sakiniais, tarp kurių dedamas kablelis, todėl jie laikytini sudėtiniais sujungiamaisiais bejungtukiais sakiniais, plg.: *Anglikai, (Anglikonai, Ilgeliškai): tie nuo senu senoves mums žinomi; iš anglijos visokius gelžies ir geriause pliena daiktus gaunama. Kalmukai (Kalmikai) tie asą iš Tutoriu kartos žmonys, jie esdavę kita karta žmonis, tiktai dabar juos atpratın*¹⁸.

Vartojamas ir sudėtinis prijungiamasis sakiny, plg.: *Scitai arba Skitai tai buvę lietuviu senoves vardas kol da lietuvoj jie negy* (M. Slančiausko nebaigtas žodis).

Sudėtingesnis tekstas autoriaus kuriamas tuomet, kai apibūdinami mitologiniai ar pasakų veikėjai. Pavyzdžiui, tekstas apie raganas ir raganius kuriamas iš vientisinių ir sudėtinių sakinių taip, kad susidarytų tinkamas aiškinamo žodžio aprašymas (žr. *Vardai=ir=vadinimai (nušaukimai)*).

Aptariamosios dalies *Vardai=ir=vadinimai (nušaukimai)* vientisinių ir sudėtinių sakinių santykis 39:17. Iš viso yra 56 sakiniai. Apibūdinimuose vientisiniai išplėstiniai sakiniai sudaro 69,4 %, o sudėtiniai sujungiamieji bejungtukiai ir prijungiamieji – 30,4 % visų sakinių.

M. Slančiauskas vartoja šiuos skyrybos ženklus: brūkšnį, skliaustus, kablelį, tašką ir dvitaškį. Taškas, kaip sakinio pabaigos ženklas, dedamas sakinio pabaigoje, bet nenuosekliai: po aštuonių sakinių taškas nepadėtas. Dvitaškiu M. Slančiauskas kartais atskiria aiškinamuosius žodžius, pvz.: *Abrinakei: gyvena kažinkur toli už mariu ant saliu*. Brūkšniu M. Slančiauskas atskiria sinonimus, kurie paprastai pateikiami suskliausti, atskirti brūkšniais ar lygybės ženklu, pvz.: *abrine – (vogone – skučiula); Graikai – (Grekai – Grekonys); Holendai – (Olandai); Lietuoių kuningai – žinei, žiniūnai – žinotojei; Žygunai (= Žygunotai)*. Brūkšniu atskiriamas priešdėlis *ne-* su veiksmazodžiu ar veiksmazodžio formomis (*ne – nustovėdavę*) arba stabilieji žodžiai

¹⁸ Plačiau žr. Labutis 1998: 172–177.

junginiai (*šioke – toke*)¹⁹. Pagrindinis M. Slančiausko vartotas skyrybos ženklas – kablelis, kuriuo atskiriama: a) aiškinamasis žodis; b) vienaarūšės sakinio dalys; c) sudėtiniai sujungiamieji bejungtukiai sakiniai; d) sudėtiniai prijungiamieji sakiniai, pvz.: *Anarchistai, asq dabar kilę labai nedori žmonys, jie deginą ir partiją karalystes, mušą valdonus ir vyresnybę; Cigonai, pas mums ir visur gerai žinomi juodi žmonys, arklių mainininkai, vagys, sukčiai, šalbierei; Kalmukai (Kalmikai) tie asq iš Tutoriu kartos žmonys, jie esdavę kita karta žmonis, tiktai dabar juos atpratin; Danai. (Dakai) Danije mums mažai ta žeme pažystama, kad ir netoli.*

Kabliataškis M. Slančiausko pavartotas tik kartą sudėtiniame sujungiamajame bejungtukiam sakinyje, pvz.: *Anglikai, (Anglikonai, Ingeliškai): tie nuo senu senoves mums žinomi; iš anglijos visokius gelžies ir geriause pliena daiktus gaunama.*

Aiškinimai M. Slančiausko paremti šiais vertinamaisiais kriterijais: a) santykių su Lietuva; b) gamybinių ir produkcijos kokybės; c) karo ir karingumo; d) religijos ir jos sklaidos; e) gyvenimo būdo ir elgesio; f) žmogiškumui nepriimtinių savybių; g) charakterio, ištvermės išskirtinumo; h) kalbos, aprangos išskirtinumo.

Skyrelio *Vardai=ir=vadinimai (nušaukimai)* aiškinimais atspindimas XIX a. pab. ir XX a. pr. vertybinės, kultūrinės, istorinės, bendruomeninės patirties ir prigimtinių nuostatų.

RANKRAŠTINIO ŽODYNĖLIO LIETUVIŠKI VARDAI RAŠYBA IR TARMĖS ATSPINDŽIAI

Rašyba ir tarmės atspindžiai

Visos M. Slančiausko vartojamos raidės tokios, kaip bendrinėje kalboje. Iškeltuose žodžiuose retsykliais aptinkama raidė Ž, plg.: *Žygunai, Žygunotai, Žinei, Žemaičiai*²⁰. Tokia rašyba nenuosekli, nes aiškinant iškeliamą žodį vartojama raidė ž, pvz.: *žinei, žiniunai, žinotojei, žygiuotojei, žiniu.*

M. Slančiauskas laikosi fonetinės rašybos, t. y. rašo taip, kaip pats taria²¹. Fonetinė rašyba geriausiai atspindima žodžio galūnėmis, pavyzdžiui, daugiskaitos vardininko ar įnagininko linksnių formos, kurių galūnė *-(i)ai* po minkštinaimojo balsio,

¹⁹ Apie stabiliuosius žodžių junginius plačiau žr. Marcinkevičienė 2001: 81–98; Švambarytė-Valužienė 2013.

²⁰ Paliekamos didžiosios raidės ten, kur M. Slančiauskas yra jas parašęs.

²¹ Apie skyrybą plačiau žr. psl. 11–12, dalyje „Vardai=ir=vadinimai (nušaukimai)“:

rašomos: *Abrinakei, keleivei, Igaunei, Jatvežei, Juodovyžei, sukčei, šalbierei, žmonelei, Giruzei, žemaičiai, Herulei, žmonelei, Raganei, Ruskei, Maskolei, Šunburnei, Tutorei, žemturai, Vienakei, Vokečei, Vokžydžei, Ynamei, sodiečiai, Žinei, žinotojai, žygiuotojai, nešiotojai, marškineis*. Net prievėksmio forma *labjausei* parašyta su *-ei*.

Vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės šiaurinės dalies, apimančios Joniškio rajoną, kai kurios iš skiriamųjų ypatybių yra: a) nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimas, b) žodžio pradžios *e, ei* vertimas *a, ai*, c) galūnių trumpinimas, d) *l* kietinimas prieš balsius *e, ę, ei, é, e*) šlekiavimas²². Šios ypatybės gerai atspindėtos vakarų aukštaičio šiauliškio M. Slančiausko žodynėlyje *Lietuviški vardai*. Išmetamas galūnės *-as* balsis *-a* vardažodžių vienaskaitos vardininko linksnyje, nekaitomose veiksmožodžio formose, pvz.: *vilkaks*, „*sveiks*“, *gerdams*, *Driuts*, *Bačkys*, *Kriauciuns* „Kriauciūnas“, *Liudovigs* „Liudvikas“, *Butginas* „Butginas“.

Vardažodžių vns. v. l., k. l. ir dgs. v. l., vt. linksnių galūnė *-ė, -ės* M. Slančiausko rašoma *-e, -es*, t. y. trumpinama, plg.: *Vince* „Vincė“, *Indre* „Indrė“, *abrine* „abrinė“, *žeme, žemes* „žemė, žemės“, *už mares* „už marės, už marių“, *gadynes* „gadynės“, *karalystes* „karalystės“, *senoves* „senovės“, *pavardes* „pavardės“, *drobes* „drobės“, *kares karese* „karės, karėsė, karai, karuose“.

Asmenvardžiuose vns. v. l. galūnė *-ys* dažniausiai trumpinama (bet ne visada) ir rašoma *-is*, plg.: *Plakis* „Plakys“, *Šakis* „Šakys“, *Liulis* „Liulys“, bet ir *Kaunys, Verkys*.

Galūnių trumpinimą atspindi vardažodžių vns g. l. ir dgs. k. l. rašyba, plg.: *šioke* „šiokią“, *toke* „tokią“, *grintele* „grintelę“, *koki* „kokį“, *mažuma* „mažumą“, *žmogu* „žmogų“, *gimine* „giminę“, *Ryma* „Rymą“, *Roma* „Romą“, *liga* „ligą“, *kalba* „kalbą“, *samti* „samtį“, *je* „ją“, *kita karta* „kitą kartą“, *nakti* „naktį“, *mariu* „marių“, *saliu* „salių, salų“, *Suvalku* „Suvalkų“, *Tutoriu* „Tutorių, totorių“, *Slavonu* „Slavonų“, *miesteliu* „miestelių“, *žiniu* „žinių“, *sodžiu* „sodžių“, *saločiu* „Saločių“. Tiesa, ne visada šie linksniai rašomi be nosinės. M. Slančiausko žodynėlyje yra morfologinę rašybą atspindinčių formų, plg.: *vyresnybę, vandenį, kartą, arklių, Lietuvių, karvių, apšakų, musų, žmonių, pakraščių*.

Vardažodžių ir įvardžių vns vt. l. trumpinamas dvejomis, t. y. vartojama pati trumpiausia forma, besibaigianti balsiu *-o, -y* arba kiek ilgesnė su *-j*, plg.: *kakto* „kaktoje“, *gubernijo* „gubernijoje“, *pasviety* „pasvetyje“, *žemesniojo vietoj* „žemesniojoje vietoje“, *senovej* „senovėje“, *rankoj* „rankoje“, *toj* „toje“, *pusej* „pusėje“, *Lietuvoj* „Lietuvoje“.

Vardažodžių, linksniuojamų veiksmožodžio formų – dalyvių – ir juos pavaduojančio asmeninio įvardžio *jis, ji* ir savybinio *savas, -a* vns v. l., k. l. dgs v. l. ir g. l. galūnėse esamus balsius *-(i)a, -o(s)* M. Slančiauskas žymi balsiu *-e* arba *-a*, plg.:

²² Plačiau žr. LKTCH 60–65.

Danije „Danija“, *valdze* „valdze, valdžia“, *geriause* „geriausia“, *anglijes* „Anglijos“, *pliena* „plieno“, *maskolijes* „maskolijos“, *Saksonijes* „Saksonijos“, *pajure* „pajūrio“, *olendriškas* „olendriškos, olandiškos“, *lenderskas* „lenderskos, olandiškos“, *Rygas* „Rygos“, *gotiška* „gotiško“, *sava* „savo“, *senoses* „senosios“, *bažnyčias* „bažnyčios“, *lakstydavuses* „lakstydavusios“, *atimdavusias* „atimdavusios“, *pagadindavusias* „pagadindavusios“, *jes* „jas“.

Išskirtinai su nosinėmis rašomos linksniuojamų veiksmažodžio formų – įvairių laikų ir rūšies dalyvių vns. ir dgs. v. l., plg.: *sakydavęs, atsakydavęs, paklystą, sugavę, kilę, deginą, mušą, buvę, nešiodavę, išžudę, apiburdavę, pagadindavę, nutverdavę, mesdavę, sudegindavę, varę, pamatę, čypdavę, pavirsdavę, pasiversdavę, galedavę, apsiređę*. Tik keli dalyviai (*atiduodaves* „atiduodavęs“, *buve* „buvęs“, *asa* „asą, esą“) M. Slančiausko parašyti tarmiškai.

Trumpinamos ne tik vardažodžių formos, bet ir veiksmažodžių bendratys, asmenuojamosios veiksmažodžių formos, pvz.: *užduot, užgert, vaikščioj, tur, gyven, vadin*, bet *girdeti* „girdėti“.

Galūnių trumpinimas pastebimas ir šių dienų joniškiečių kalboje²³.

Žodžių šaknyse ilgieji balsiai *é, ū* M. Slančiausko užrašyti *e, u*, vadinasi, ilgųjų balsių trumpinimas, kaip tarminė ypatybė, yra išlaikoma, plg.: *suedą* „suėdą“, *driu-ti* „driūti“, *musu* „mūsų“, *dziukais* „dz(i)ūkais“, *Girenai* „Girėnai“, *buk* „būk“, *esda-vę* „ėsdavę“, *Prusai* „Prūsai“, *turedavus* „turėdavus“, *edą* „ėdą“, *girdeti* „girdėti“, *galedavę* „galėdavę“, „*deku*“ „dėku“, *apsiređę* „apsirėdę“, *begdavę* „bėgdavę“, *nustovedavę* „nustovėdavę“, *apželus* „apžėlus“, *Ukininkai* „Ūkininkai“, *kalbedami* „kalbėdami“, *pajure* „pajūrio“, *Tevas* „tėvas“, *sunaitis* „sunaitis“, bet *Prancūzai*.

Ilgieji balsiai *y, é, ū* trumpinami ir žodžių priesagose, plg.: *išpjaustitais* „išpjaustytais“, *apgargažėjus* „apgargažėjus, apdegusi“, *skambejimu* „skambėjimu“, *Jankunas* „Jankūnas“, *Gailiunas* „Gailiūnas“, *Kubiliunai* „Kubiliūnai“, *žmogutelis* „žmogutėlis“.

M. Slančiausko ir kiti žodžiai rašomi taip, kaip tariami, pvz.: *minavojemi* „minavojami, minimi“, *teip* „taip“, *teipat* „taip pat“.

Platusis balsis *e* žymimas *ia*, pvz.: *liadais* „ledais“, *neprigiardavus* „neprigerdavus“, *sesiala* „seselė, sesuo“, *duktiala* „duktelė, duktė“, *dukriala* „dukrelė“.

Dvibalsis *ie* užrašomas tarmiškai, t. y. verčiamas *e* arba *i(y)*, pvz.: *vokėčių* „vokiečių“, *toki* „tokie“, *pryzodis* „priežodis“.

Trumpasis *i* žymimas *y*, o tai rodo trumpųjų balsių ilginimą, ypatybę, kuri vakarų aukštaičiams šiauliškiams yra būdinga, pvz.: *styliaus* „stiliaus“, *kalvynas* „kalvinas“.

²³ Plačiau žr. *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai* 2001 arba CD, 2005.

Vietoj ilgojo balsio *y* (*i*) M. Slančiauskas rašo *in*, arba atvirksčiai, plg.: *grintele* „grytelė“, *kuningas* „kunigas“, *surakytus* „surakintus“.

Iš tarminių ypatybių minėtina balsio *a* vartojimas žodžio pradžioje, kur bendrinėje kalboje turimas *e*, plg.: *asa* „esą“, *asqs* „esąs“.

Priebalsio *l* kietinimas prieš *e*, *ė*, *ei* tipo garsus M. Slančiausko taip pat žymimas, plg.: *skučiula* „skučiulė, iš medžio išskobtas indelis su antvožu sviestui, varškei, grietinei ar taukams įsidėti“, *veislas* „veislės“, *Motinela* „motinėlė“, *močiutela* „močiutėla“, *Dukterela* „dukterėlė“, *dukružela* „dukružėlė“, *Duktiala* „duktelė, duktė“, *dukriala* „dukrelė“, *seserela* „seserėlė“, *sesiala* „seselė, sesuo“.

Kaip šlekiavimo atvejai galimi išskirti žodžiai: *Giruzei* „Giružiai“, *valdze* „valdžia“, *zmonys* „žmonys, žmonės“ (kitur – *žmonys*), *Žemaitai* „Žemaičiai“, *Džiukai* „Džiukai“, *džiukais* „džiūkais, džūkais“.

Iš morfologinių tarmybių minėtinos:

- a) kamienų mišimas, t. y. *i*-kamienių bei *ė*-kamienių daugiskaitos formų kaitymas pagal *a*-kamienių paradigmą, plg.: *raumenai*, *raumenais* „raumenys, raumenimis“, *žmonys*, *žmonis* „žmonės, žmonės“;
- b) moteriškosios giminės formų vartojimas (bendrinėje kalboje – vyriškoji giminė), plg.: *už mares* „už marių, marės“, *saliu* „salų, salės“, *kares*, *kariu* (karės, karių);
- c) trumpesnės formos žodžių vartojimas, plg.: *gelžies* „geležis“, *Liuterus* „liuteronus“;
- d) nesutrumpėjusiųrieveksnių formų *seniaus* „seniau“, *labjaus* „labiau“ vartojimas;
- e) įvardžiutinių formų vartojimas, plg.: *geresnioses* „geresnės“, *žemesniojo* „žemesnėje“.

M. Slančiausko žodynyje *Lietuviški vardai* randame ir tarminį prielinksnio *par* vartojimą (*par daug* „per daug“), ir *ant* su k. l. vietai nusakyti (*given ant Vilniaus toj pusej* „gyvena ant Vilniaus toje pusėje, gyvena Vilniaus pusėje“), ir *su* su įn. l. priemonei nurodyti (*su vandeniū užduot* „su vandeniu užduoti, vandeniu pagirdyti“).

Iš tarminės leksikos minėtini vardažodžiai, kurie joniškiesčiuose iki šiol vartojami, pvz.: *kelinių* „kelnių“, *abrine* „abrinė, iš medžio išskobtas indelis su antvožu sviestui, varškei, grietinei ar taukams įsidėti“, *vogone* „vogonė, žr. abrinė“, *skučiula* „skubiulė, žr. abrinė“.

Minėtini ir kiti vardažodžiai, rečiau ar visai nevartojami bk: *žemturei* „žemturiai, kas turi žemės“, *Žygunai* „Žygūnai, kas keliauja skelbdamas žinias“, *Žygunotai* „Žygunotai, žr. Žygūnai“, *Žuivedai* „Žuivėdai, žuvėdai, švedai“, *valdonas* „valdovas, kas valdo“.

Iš vaizdingesnių veiksmožodžių ar jų formų primintini: *apgarožėjus* „apgarožėjus, sudegus gumulais“, *partiją* „niokoją“.

Kaip matyti iš anksčiau išdėstytų teiginių, M. Slančiausko žodynėlyje *Lietuviški vardai* atspindėtos įvairios vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės fonetinės, morfologinės ir leksinės ypatybės tik dėl to, kad autorius vartojo fonetinę rašybą.

IŠVADOS

Rankraštinis M. Slančiausko žodynėlis *Lietuviški vardai*, kurį sudaro autoriaus išskirtos trys dalys: *Vardai*, *Kas=kits*, *Vardai=ir=vadinimai (nušaukimai)*, – pirmą kartą pristatomas lituanistinei bendruomenei ir visuomenei. Rankraštinis žodynėlis pirmiausia vertintinas kaip kalbos istorijos paminklas. Be to, jis vertas dėmesio ir dėl kelių lingvistinių priežasčių: dėl asmenvardžių, kaip kalbinio reiškinio, tęstinio vartojimo kalboje; dėl morfologinių, tiksliau, darybinių formantų vartojimo prieš daugiau nei šimtą šešiasdešimt metų. Svarbus jis ir psichologiniu požiūriu, dėl paties M. Slančiausko aksiologinių nuostatų ir pasaulio suvokimo ir dėl gebėjimo apibūdinti pasaulio reiškinį savitumą.

Žodynėlio *Lietuviški vardai* pirmoje dalyje *Vardai* pateikti 274 asmenvardžiai ir vietovardžiai: 240 pavardžių iš Joniškio apylinkių, 26 – iš Pasvalio r., Saločių ir 12 kaimų pavadinimų iš Saločių. Daugiau nei prieš šimtą šešiasdešimt metų M. Slančiausko užrašytų pavardžių net 71,1 % Lietuvoje vartojama iki šių dienų, o 28,9 % yra istoriškai paliudytos.

Antroje dalyje *Kas=kits* M. Slančiauskas yra surašęs 57 priesaginius vedinius. Jie sudaryti su deminutyvinėmis priesagomis *-aitis*, *-aitė*; *-elis*, *-(ia)ela*; *-ytis*, *-yte*; *-utis*, *-(i)ute*. Žodžiai su viena deminutyvine priesaga sudaro 59,6 %. Priesagų *-aitis*, *-aitė* ir *-elis*, *-ela* sudaro 15,8 %, priesagų *-utis*, *-(i)ute* – 12,3 %, o *-ytis*, *yte* – 10,5 % visų vedinių. Dvipakopiai deminutyvai sudaro 40,4 % vedinių. Su priesagomis *-utelis* ir *-uželis*, *-užela* sudaro 10,5%, su priesaga *-elaitis*, *-elaite* – 8,8 %, o su *-elytis*, *-elyte* – 3,5 % vedinių.

Trečioje rankraščio dalyje *Vardai=ir=(vadinimai (nušaukimai))* M. Slančiausko apibūdinti etnonimai (tautų ar etninių grupių pavadinimai ir jų aiškinimai); socialinių grupių pavadinimai, religiniai pavadinimai, kitokie pavadinimai ir tautosakoje vartojami pavadinimai gana išradingi ir atspindi paties autoriaus požiūrį į apibūdinamą objektą. Jie vertinami opozicijų *savas | saviškis*, *savas | savitas* pagrindu, išryškinant tam tikrą žmonių ir tautų elgesį, gyvenimo būdą, vietą, karingumą ir pan.

M. Slančiausko žodynėlyje *Lietuviški vardai* atspindėtos svarbiausios vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės ypatybės: *l* kietinimas prieš balsius *e*, *é* ir dvibalsį *ei*; trumpųjų balsių ilginimas; trumpųjų balsių išmetimas galūnėse; tam tikrų morfologinių formų vartojimas; leksikos ir sintaksinės raiškos savitumas. Visos minėtos tarminės ypatybės taip gerai atspindėtos tik dėl to, kad M. Slančiauskas rėmėsi fonetinės rašybos principais.

LITERATŪRA

Ambrasas Saulius 2000: *Daiktavardžių darybos raida II*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. Vytautas Ambrasas. Autoriai: V. Ambrasas, K. Garšva, A. Girdenis, E. Jasaitienė, P. Kniūkšta, S. Krinickaitė, V. Labutis, A. Laigonaitė, E. Oginskienė, J. Pikčilingis, A. Ružė, N. Sližienė, K. Alvydas, V. Urbutis, A. Valeckienė, E. Valiulytė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

Joniškio šnektų pratimai ir tekstai 2001: Ats. red. Janina Švambarytė, sud. Nerija Bartkutė, Rasa Dumčiūtė, Aušra Kaikarytė, Lina Kazlauskaitė. Šiauliai: J. K. Vasiliausko įmonė [arba: *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai*, elektroninis išteklius. Šiauliai: Dipolis, 2005].

Labutis Vitas 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

LKI GVS – *Gyvenamųjų vietų sąrašai* (Vietovardžių bylos). Mašinarštis. 2 knyga.

LKI VS IAK – Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus Istorinių asmenvardžių kartoteka.

LKTCH – Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija. Mokslinė redaktorė Laima Grumadienė, sud. Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaite, Edmundas Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.

LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, ats. red. Aleksandras Vanagas. Vilnius: Mokslo, 1985–1989.

LVŽ – *Lietuvos vietovardžių žodynas* I A–B, red. kolegija: Laimutė Baluodė, Grasilda Blažienė, Vytautas Kardelis, Alma Ragauskaitė, Sergejus Temčinas, Jürgen Udolph; autoriai: Laimutis Bilkis, Marija Razmukaitė, Vitalija Maciejauskienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

Maciejauskienė Vitalija 1991: *Lietuvių pavardžių susidarymas*. Vilnius: Mokslo.

Maciejauskienė Vitalija 1994: *Lietuvių pavardės: raida ir kilmė*. Habilitacinis darbas. Vilnius: Lietuvos informacijos institutas.

Maciejauskienė Vitalija 2001: Dėl lietuvių pavardžių vertinimo darybos požiūriu. – *Acta Linguistica Lithuanica* 44, 167–187.

Macienė Jurgita 2005: *Deminutyvų stilistika*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.

Marcinkevičienė Rūta 2001: Tradicinė frazeologija ir kiti stabilūs žodžių junginiai. – *Lituanistica* 4, 81–98.

Ragauskaitė Alma 2005: *XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Švambarytė-Valužienė Janina 2011: Mato Slančiausko rankraštinis žodynelis Liuberiszka arba senų ubagų kalba (1892). – *Baltu filologija* 20(2), 53–65.

Švambarytė-Valužienė Janina 2013: Frazeologijos pateikimo principai Mato Slančiausko žodyne. – *Acta Linguistica Lituanica* 69, 81–89.

Vėlius Norbertas 1974: M. Slančiauskas – folkloro rinkėjas. – *Šiaurės Lietuvos pasakos*. Vilnius: Vaga, 22–30.

VŽ – *Vietovardžių žodynas*, vyr. red. Aldonas Pupkis, sud. Marytė Razmukaitė, Rita Miūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

Ž I–II – *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas* 1–2, rengė Zigmundas Noreika, Vincentas Stravinskas. Vilnius: Mintis, 1974–1976.

ЛАФ – Сталтмане Велта Эрнестовна. *Латышская антропонимия. Фамилии*. Москва: Наука, 1981.

PRIEDAS

1 LENTELE. Pavardės, fiksuotos *Lietuvių pavardžių žodyne* Jonišio krašte

Pavardės Slančiausko žodynyje, psl.	Lokalizacija Jonišio krašte	Pavardės Slančiausko žodynyje, psl.	Lokalizacija Jonišio krašte
Adeikis 6	Jnš, Žg	Jatulis 11	Jnš, Kri
Alsysis 6	Sk	Jautakis 5	Žg
Bačiulis 11	Jnš, Sk	Juodeikis 6	Žg
Balakas 5	Jnš, Sk, Žg	Juodis 6	Jnš, Kri, Sk
Bijeikis 6	Sk	Kaunas 1	Jnš
Bytautas 4	Jnš	Kaziulis 11	Jnš, Žg
Braziulis 11	Jnš	Keturakis 5	Jnš, Žg,
Budrys 6	Jnš	Kontautas 4	Žg
Bulys 11	Jnš	Kukulis 11	Žg
Butautis 4	Jnš, Sk, Žg	Laikunas 1	Žg
Dapkus 1	Jnš	Lydeikis 6	Žg
Dauginis 12	Jnš, Žg	Liulis 11	Žg
Daukantas 8	Žg	Mačiulis 12	Jnš, Žg
Didžiulis 11	Kri	Mandeikis 6	Sk
Gailiunas 10	Jnš	Mankus 1	Jnš
Gatautis 4	Jnš	Matulis 12	Žg
Gintautas 4	Jnš	Mickus 1	Jnš, Žg
Ginkus 1	Jnš	Morkunas 1	Jnš, Sk
Goštautas 4	Jnš, Sk, Žg	Norkunas 1	Jnš
Jarulis 11	Jnš, Žg	Norkus 1	Jnš

Pavardės Slančiausko žodynėlyje, psl.	Lokalizacija Jonišio krašte	Pavardės Slančiausko žodynėlyje, psl.	Lokalizacija Jonišio krašte
Pakulis 12	Jnš	Šimkus 2	Jnš, Sk, Žg
Pečiulis 12	Jnš	Tamulis 12	Jnš
Pranciulis 12	Sk, Žg	Tautkus 2, 4	Jnš, Sk, Žg
Pranckus 1	Sk, Žg	Tautvaišas 4	Jnš, Sk, Žg
Ramonas 8	Jnš, Sk, Žg	Udrakis 5	Žg
Ratkus 1	Jnš	Vaičiulis 12	Žg
Rimaitis 8	Jnš Pavardė parašyta skliaustuose.	Vaitkus 2	Jnš, Žg
Rimgaila 8, 10	Kri	Valiulis 12	Jnš, Žg
Rimkunas 1, 8	Jnš	Vaitiekunas 2	Jnš, Sk
Rimkus 1, 8	Jnš, Žg	Vaitiekus 2	Sk
Romutis 8	Jnš	Vaitkunas 2	Jnš
Sabulis 12	Jnš	Veniulis 12	Sk
Samulis 12	Jnš	Vitkunas 2	Jnš
Staniulis 12	Jnš	Vitkus 2	Jnš, Žg
Stasiulis 12	Jnš, Žg	Žalakis 5	Jnš
Stankunas 1	Jnš, Žg	Žygmantas 3	Jnš, žodyne nuoroda į Žygmantas. Šlekiavimo pavyzdys
Stankus 1	Žg, Jnš, Sk	Žigulis 12	Jnš, Sk, Žg
Sutkus 1	Jnš		
Šimkunas 2	Jnš		

2 LENTELĖ. Pavardės, surašytos Slančiausko žodynėlyje, fiksuotos ir lokalizuotos *Lietuvių pavardžių žodyne* Šiaulių apylinkėse. Prie pavardės pažymėtas žodynėlio puslapis

Alseikis 6	Brazdeikis 6	Gudanis 10	Kiauleikis 6
Akis 5	Budreikis 6	Gudas 10	Kunas 1
Akunis 5	Cirtautas 4	Jankunas 1	Lapeikis 6
Baliulis 11	Daumantas 3	Jeniulis 11	Laumakis 5
Baltakis 5	Deikis 6	Jomantas 3	Lygeikis 6
Baltulis 11	Dirmeikis 6	Ylakis 5	Lymantas 3
Bandžiulis 11	Eišmantas 3	Kanteikis 6	Mačys 1
Bartkunas 1	Gailis 10	Kantrimas 8	Mantrimas 8
Batulis 11	Gelgudas 10	Kaulakis 5	Mažeikis 6
Beniulis 11	Girkantas 9	Keršulis 11	Mintautas 4
Bičiulis 11	Gudaitis 10	Ketrakis 5	Mišeikis 6

Mitkus 1	Rimas 6, 8	Skruoelis 12	Talmantas 3
Morkus 1	Rimeikis 6, 8	Smalakis 5	Taurakis 5
Noras 6	RimVydas 8	Spirakis 5	Tvaskunas 2
Noreikis 6	Romas 8	Spudulis 12	Vidginis 13
Nutautas 4	Rudakis 5	Sudeikis 7	Vidmantas 3
Perkunas 1	Rupeikis 6	Sungaila 10	Virginis 13
Petreikis 6	Rusteikis 6	Šaikunas 2	Viskantas 9
Pranckunas 1	Saveikis 6	Šakis 5	Vismantas 3
Putrimas 8	Sereikis 6	Šateikis 7	Žutautas 4
Raziulis 12	Skabeikis 6	Šileikis 7	
Rimdeikis 6	Skirmantas 3	Šniuolis 12	

3 LENTELĖ. Pavardės, nepatekusios į *Lietuvių pavardžių žodyną*, bet paliudytos LKI VS IAK ar ЛАФ

Pavardė Slančiausko žodynėlyje, psl.	Atitikmenys LKI VS IAK ir ЛАФ
Akas 5	LKI VS IAK Akatis
Akilaitis 5	LKI VS IAK Akelaycia
Akylius 5	Po šia pavarde įterptos pavardės Aukštakis, Ankštakis.
Bartkus 1	LKI VS IAK Bartkienė
Bertautis 4	
Bratkunas 1	LKI VS IAK Bratkus
Butgins 13	
Dapkunas 1	LKI VS IAK Dapkunas
Dirbeikis 6	LKI VS IAK Дырба
Gailutis 10	LKI VS IAK Gaylis, Gailus
Gatulis 11	LKI VS IAK Gatulis
Gažtantis 4	LKI VS IAK Gažutis
Ginkunas 1	LKI VS IAK Ginkunas
Jankus 1	LKI VS IAK Jankus
Jauneikis 6	LKI VS IAK Jawniskis
Jaunys 6	LKI VS IAK Jawnis
Kamantas 3	LKI VS IAK Kaman
Kaunys 1	

Pavardė Slančiausko žodynėlyje, psl.	Atitikmenys LKI VS IAK ir ЛАФ
Kušleikis 6	LKI VS IAK Kulis, Kušlene
Lygudas 10	LKI VS IAK Ligucka
Longins 13	ЛАФ Logins (191), Lontāns (187), Lodēns (189) Skliausteliuose Slančiauskas prirašė: (lotynu)
Mačekunas 1	
Mankunas 1	LKI VS IAK Mankunas
Metgins 13	LKI VS IAK Medginis; ЛАФ Metens (189)
Mickunas 1	LKI VS IAK Mickunas
Mylakis 5	LKI VS IAK Miľachicia
Mitkunas 1	LKI VS IAK Mitkunas
Normantis 3	LKI VS IAK
Nortautis 4	LKI VS IAK Nortowt
Ogins 13	ЛАФ Ogrēns (190)
Pašakis 5	
Petrikunas 1	LKI VS IAK Petrikucia
Plačakis 5	
Plakis 5	LKI VS IAK Plakis
Rimgailis 10	LKI VS IAK Rymgayļa
Romutaitis 8	LKI VS IAK Ромутайтис
Stirpeikis 7	LKI VS IAK Styrpeyko Jnš yra žinoma pavardė Stripeikis
Striupėikis 7	LKI VS IAK Strypeyko
Sutkunas 1	LKI VS IAK Sutkunas
Tautavilis 4	
Taučiunas 4	LKI VS IAK Tautckunas
Tautinis 4	
Tautginis 4	LKI VS IAK Tawtgin
Tautgins 13	LKI VS IAK Tawtgin
Tautkunas 2, 4	LKI VS IAK Tawtkus
Viltautis 4	LKI VS IAK Wiltowt, Wiltutaitis
Vijuolis 12	LKI VS IAK Wijuckas, Wypuk, Wijunaycie
Višgaila 10	LKI VS IAK Wisginaijcia
Vytautas 4	LKI VS IAK Vitautis
Žukantis 9	LKI VS IAK Zukas

4 LENTELE. Saločių (Pasvalio r.) pavardės

Pavardė Slančiausko žodynyje, psl.	Atitikmuo LPŽ	Nėra atitikmens LPŽ	Lokalizacija
Aleksandra 14	+		Nežinoma apie Saločius
Čepuls 14	+		Žinoma Jnš, Žg
Dulmans 14		+	
Indre 14		+	Vardas?
Kepuls 14		+	
Kraučius 14	+		Jnš, Žg
Kulbokas 14	+		
Liesvenčius 14		+	
Liudvigs 14	+		Nežinoma apie Saločius
Mašaliuks 14			
Mašals 14	+		
Matulionis 14	+		
Meldutis 14	+		
Mičiuks 14	+		
Mikalius 14	+		Nežinoma apie Saločius
Ožela 14		+	LPŽ Oželas apie Saločius
Putelis 14	+		Žinoma Saločiuose ir Sk
Rapols 14	+		Nežinoma apie Saločius
Strielčius 14	+		Nežinoma apie Saločius
Šaučius 14	+		Nežinoma apie Saločius
Švežiks 14	+		Žinoma Jnš
Tijunas 14	+		Nežinoma apie Saločius
Tuoms 14	+		
Užkurs 14	+		Nežinoma apie Saločius
Verkys 14	+		Nežinoma apie Saločius
Vince 14		+	LKŽ Vinca, Vincius. Nežinoma apie Saločius
Žiedelis 14	+		

5 LENTELĖ. Kaimų vardai (Pasvalio r., Saločiai)

Kaimo (sodžiaus) vardas	Atitikimo VŽ	Atitikmuo Ž I, Ž II	Atitikimo LKI GVS
Bajorai			
Baltpamušis		Ž II 85	
Dzietoniai (Dcietonai?)			
Dzeltenpamušis			
Gniaužei			LKI
Grybkelei		Gripkeliai Ž I 179	
Kemenai	VŽ 170	Ž II 133	
Kubiliunai	VŽ 184	Ž I 179, Ž II 143	
Sadogala		Sadogala Ž I 179, Ž II 273	
Šakarnei	VŽ 360	Ž I 179, Ž II 297	
Tervedenai			
Žilpamušis		Ž I 180, Ž II 361	

6 LENTELĖ. Slančiausko sugrupuotos vienkamienės pavardės

Priesagos	Pavyzdžiai
-aitis, -elaitis	Akilaitis, Romutaitis, Daugelaitis
-al(a)s	Mašals
-an(a, i)s	Dulmans
-eikis	Adeikis, Alseikis, Vijeikis, Budreikis, Brazdenkis, Dirmeikis, Dirmeikis, Jauneikis, Juodeikis, Kantrikis, Kiauleikis, Kušleikis, Lapeikis, Lydeikis, Lygeikis, Maldeikis, Mažeikis, Mišeikis, Noreikis, Petreikis, Rimdeikis, Rimeikis, Rupeikis, Rusteikis, Sereikis, Saveikis, Skabenkis, Striupeikis, Sudeikis, Stirpeikis, Šateikis, Šileikis
-ela -elis, -elaitis	Daugela, Jagela, Mangelis, Ožela, Putelis, Žiedelis
-ik(a)s	Švežiks
-ylius	Akylius
-okas	Kulbokas
-ol(a)s	Rapols
-(i)on(i)s	Matulions
-(i)uk(a)s	Mičiuks, Mašaliuks

Priesagos	Pavyzdžiai
-(i)ulis	Bandžiulis, Bičiulis, Bačiulis, Baltulis, Baliulis, Batulis, Beniulis, Braziulis, Bulys, Didžiulis, Gatulis, Jarulis, Jatulis, Jeniulis, Kaziu- lis, Keršulis, Kukulis, Liulis, Mačiulis, Matulis, Pakulis, Pečiulis, Pranciulis, Raziulis, Sabulis, Samulis, Spudulis, Staniulis, Stasiulis, Tamulis, Vaičiulis, Veniulis, Valiulis, Žigulis, Čepuls, Kepuls,
-(i)unas -(i)unis	Akunis, Mikaliuns, Tijuns, Kriaučiuns, Liesvenčiuns, Šaučiuns, Strielčiuns
-(i)uolis	Skruolis, Šniuolis, Vijuolis
-ur(a, y, i)s	Užkurs
-utis	Meldutis, Romutis, Gailutis

7 LENTELE. Slančiausko sugrupuotos dvikamienės pavardės

Kamienas	Pavyzdžiai
-akas (-akis)	Balakas, Baltakis, Jautakis, Ylakis, Kaulakis, Ketrakis, Keturakis, Laumakis, Mylakis, Pašakis, Plačakis, Rudakis, Smalakis, Spirakis, Taurakis, Udrakis, Žalakis
Gail - -gaila, -gailius, -gailin(a)s, -gilas	Gailis, Gailutis, Gailiunas, Songaila, Rimgaila, Višgaila, Jagaila, Kaišgaila, Kežgailins, Skirgaila, Songaila, Svidri- gaila, Višgailius, Norgilas
-ginis (-gins)	Butgins, Dauginis, Lingins, Mergins, Oginis, Tautgins, Vidginis, Virginis
Gud - -gudas	Gudas, Gudaitis, Gudanis, Gelgudas, Lygudas
-kantas (-kantis)	Viskantas, Daukantas, Girkantas, Žukantis
-kunas (kūnas)	Bartkunas, Bratkunas, Dapkunas, Ginkunas, Jankunas, Laikunas, Mankunas, Mačekunas, Mickunas, Mitkunas, Morkunas, Norkunas, Pranckunas, Petrikunas, Ratkunas, Rimkunas, Stankunas, Sutkunas, Šaikunas, Šimkunas, Tautkunas, Tvaskunas, Vaitkunas, Vaitiekunas, Vitkunas
-mantas (-mantis)	Daumantas, Eišmantas, Jomantas, Kamantas, Lymantas, Normantis, Skirmantas, Talmantas, Vidmantas, Visman- tas, Žygmantas
Ram-, Rom-, Rim- -rimas	Ramonas, Ramačiunas, Romančionis, Rimaitis, Kantrimas, Mantrimas, Putrimas, Rimkus, Rimkūnas, Rimeikis, Rim- Vydas, Rimgaila
Taut- -tautas (is)	Bertautis, Bytautas, Butautis, Cirtautas, Gatavutis, Gažtan- tis, Goštautas, Gintautas, Kontautas, Mintautas, Nortautis, Nutautas, Tautkus, Taučiunas, Tautginis, Tautkunas, Tau- tinis, Tautvaišas, Tautavilis, Viltautis, Vytautas, Žutautas

8 LENTELE. Tautų, etninių grupių pavadinimai Slančiausko žodynyje

Tautų, etninių grupių pavadinimai, psl.	Aiškinimas
Anglikai (Anglikonai, Ingeliškai) 17	Anglai, žymūs plieno gaminiai
Cigonai 18	Juodi žmonės, vagys, sukčiai, šalbieriai, arklių maininkai
Čiuknas 18	Prasni žmogeliai, gyvenantys už Rygos
Danai (Dakai) 18	Danija
Džiukai 18	Dzūkai, Suvalkų gubernijoje gyvena
Estai 18	Tie patys, kas čiuknos
Finnai 18	Čiuknų veislės, gyvena anapus Peterburgo
Girenai ar Giruzei 18	Lietuvininkai
Herulei 19	Tie patys, kas Girulei
Gotai 18	Vokiški žmonės
Gudai 19	Lietuviai, kas gyvena ant Vilniaus toj pusėj
Graikai - (Grekai - Grekonys) 19	Seniai minavojami žmonės
Holendai - (Olandai) 19	Olandiškos drobės gerosios perkant
Igaunei 19	Latviškai tie patys Čiuknos
Ingelčikai 19	Anglikai, anglikonai
Jatvežei, Jotvingai, Juodvyžei 19	Lietuvių tautos žmoneliai
Kaklai 19	Maskolių kartos žmonės
Kalmukai (Kalmikai) 19	Totorių kartos žmonės
Prancūzai 20	Visi Žemaičiai žino
Prusai 20	Daug lietuvininkų yra
Rusai (- Ruskei) 20	Maskoliai, Slavonai
Rusynai 20	Po Austrijos valdžia Slavonų tautos žmonės gyvena
Saksai arba Zaksai 20	Vokiečių žmonės
Scitai arba Skitai 20	Lietuvių senovės vardas, kol dar Lietuvoje jie negyveno
Švedai 21	Nuo senovės minavojami ir mūsų visiems žinomi
Trakai 21	Lietuvių giminė
Turkai 21	Girdėti ir daugumai matyti žmonės
Tutorei arba Tatarai 21	Lietuviams pažįstami karuose
Valakai 21	Italais vadinasi apie Romą
Vokečei 22	Kaimynai iš gilios senovės
Vokžydžiai 22	Žydai, vokiškai apsirėdą

Tautų, etninių grupių pavadinimai, psl.	Aiškinimas
Zaksai arba Saksai 22	Saksonijos vokiečiai
Žemaičiai 22	Lietuvninkai, gyvenantys žemesnėje vietoje ant pajūrio
Žuivedai arba Švedai 23	Netoli nuo mūsų, už marių
Žydai 23	Nuo senų laikų mums ir visame pasaulyje pažįstama tauta

9 LENTELE. Tautosakiniai, mitologiniai įvardijimai Slančiausko žodynėlyje

Tautosakiniai, mitologiniai pavadinimai, psl.	Aiškinimas
Abrinakai 17	Vienaakai, jūrose gyvenantys
Eidukai 18	Žmonės, išpjautais raumenimis kojose, greitai, nešiodavę gromatas
Raganas ir Raganei 20	Burtininkai
Šunburnei 21	Apžėlę žmonės
Vienakei 21	Kas Abrinakai
Vilktakai 21	Iš žmonių vilkais pavirsdavę
Žinei 22	Senovės Lietuvių kuningai

10 LENTELE. Socialinių sluoksnių, žmonių profesinės ir socialinės veiklos įvardijimai Slančiausko žodynėlyje

Socialinių sluoksnių, profesinės ir socialinės veiklos ir kt. pavadinimai, psl.	Aiškinimas
Anarchistai 17	Labai nedori žmonės, naikiną karalystes, mušą valdininkus ir vyresnybę
Bačkyrai 17	Driūti žmonės, ėdą arklius, šunis, kates
Bajorai 17	Aukštesnioji žmonių karta
Bambizai 17	Kalvinai arba liuteraai
Burliokai 17	Raudonais iš kelių išlindusiais marškiniiais žmonės, ateinantys iš maskolijos
Ukininkai 21	Žemturiai
Vingrai 22	Žmonės, kasmet vaikščiojantys su vaistais
Ynamei 22	Grintelninkai sodiečiai ir prie miestelių pakraščių gyvenantys žmonės
Žygunai (= Žygunotai) 22	Kuningai žygiuotojai, žinių nešiotojai

11 LENTELĖ. Giminystės terminai (vienos priesagos vediniai, vienpakopiai) Slančiausko žodynio dalyje *Kas=Kits*

Priesagos ir kamienai	-aitis, -aite	-elis, -ela (-i)ala	-ytis, -yte	-utis, -(i)ute	-ina	-uva
Tev-	+	+	+	+		
Sun-	+	+	+	+		
Vaik-	+	+	+	+		
Moč-				+		
Mot-					+	
Dukt-	+	+				
Dukr-	+	+		+		
Ses-	+	+	+	+		+
Seser-	+	+	+			
Iš viso:	7	7	5	6	1	1

12 LENTELĖ. *Ponas* ir *Žmogus* vediniai Slančiausko žodynio dalyje *Kas=Kits*

Priesagos ir kamienai	-aitis	-elis	-ytis	-utis	-elaitis	-elytis	-utelis	-uželis	Iš viso:
Pon-	+	+		+	+		+	+	6
Žmog-	+	+	+	+	+	+	+	+	8

13 LENTELĖ. Giminystės terminai (dviejų priesagų vediniai, dvipakopiai) Slančiausko žodynio dalyje *Kas=Kits*

Kamienai ir priesagos	Tev-	Sun-	Vaik-	Moč-, Mot-	Dukt-, Dukr-	Ses-
-elaitis, -elaite	+	+				+
-elytis			+			
-utelis, -utela	+	+	+	+		
-uželis, -užela	+	+	+		+	
-utytis		+				
-inaite				+		
-inela				+		
-inyte				+		
Iš viso	3	4	3	4	1	1

Manuscript Dictionary *Lithuanian Names* by Matas Slančiauskas

SUMMARY

The manuscript legacy of Matas Slančiauskas (21st Feb. 1850–11th Mar. 1924), dedicated to the matters of language, is not yet known to the academic community and society. This article aims to present the manuscript dictionary *Lithuanian Names* by Matas Slančiauskas held in the manuscript collection of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore and marked by two signatures: Lithuanian Scientific Society (Lith. LMD) and Institute of Lithuanian Literature and Folklore (Lith. LLTI) (Full signature: LMD I 1060. 6 sąs. 564).

According to the folklorist Norbertas Vėlius, Slančiauskas compiled the dictionary *Lithuanian Names* around 1911–1915.

Slančiauskas used to bind books from the sheets of paper of different uses. The book of the dictionary *Lithuanian Names* is made of 24 pages of columnar paper. Page width – 11.5 cm, height – 17.5 cm. 8 longitudinal columns can well be seen on the paper; they bear the following Russian titles: Мѣсяць, Число, № Арт., Паръ (this part is subdivided into smaller parts marked as 1. 2. 3.), Всего паръ., Цѣна, Руб., Коп. Longitudinal columns are drawn crosswise, each with 17 lines. In each page the columns bear the *names* (Lith. *vardai* (*varđai*)), which are numbered and written in winding characters. The numbering of the first part of the dictionary, *Names*, starts with number 2 and ends with 13. If the *names* do not fit in a single page and are moved into the next page, this page is left unnumbered.

The second part of the dictionary *Kas=Kits* is marked by number 14, while the third part, *Vardai=ir=vadinimai* (*nušaukimai*) (*Names=and=Callings*), bears number 15. The following six pages are not numbered.

Įteikta 2013 m. rugpjūčio 30 d.

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
Janinasvambaryte@zebra.lt

SONATA VAIČIAKAUSKIENĖ
Lietuvos edukologijos universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: sinchroninė ir diachroninė morfologija, žodžių daryba.

1759 METŲ ZIWATO¹ SKAITVARDŽIŲ LINKSNIAVIMAS IR JŲ RAIDA

Declension of Numerals in the 1759 ZIWATAS
and Their Development

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojamas geriausio XVIII a. šiaurės žemaičių kretingiškių patarmės raštijos paminklo – 1759 m. *Ziwato* – skaitvardžių linksniavimas ir jų raida. Tyrimo tikslas – išanalizuoti ir pateikti sinchroninį *Ziwato* patarmės skaitvardžio linksniavimo aprašą, palyginti dabartinės šiaurės vakarų žemaičių kretingiškių² ir analizuojamos patarmės skaitvardžio linksniavimo paradigmas. Vidinės rekonstrukcijos ir lyginamasis metodai leido rekonstruoti XVIII a. ŠVŽK patarmės skaitvardžio linksniavimo sistemą.

ANNOTATION

The article analyses the declension of numerals in the best 18th century monument of writing of the North Samogitian sub-dialect of Kretinga, the 1759 *Ziwatas*, and their development. The goal of research is to analyse and provide a synchronic description of declension

---

¹ ZIWATAS PONA YR DIEWA MUSU JEZUSA CHRISTUSA, *Metųjy Pona 1759*. Dabartine bendrine kalba knygos pavadinimas reikštų *Mūsų Viešpaties ir Dievo Jėzaus Kristaus gyvenimas*. Mokslo darbuose ji vadinama tiesiog *Ziwatu*.

² Toliau tekste ši patarmė trumpinama ŠVŽK.

ESMINIAI ŽODŽIAI: skaitvardis, *Ziwato* patarmė, šiaurės žemaičiai kretingiškiai, linksniavimas, galūnė.

KEYWORDS: numeral, sub-dialect of the *Ziwatas*, North Samogitian dialect of Kretinga, declension, ending.

of the numeral of the sub-dialect of the *Ziwatas*; to compare the declension paradigms of the numeral in contemporary Northwest Samogitian sub-dialect of Kretinga and the sub-dialect under analysis. Internal reconstruction and comparative methods enabled the reconstruction of the declension system of the numeral in the 18th century Northwest Samogitian sub-dialect of Kretinga.

ĮVADAS

Istorinės morfologijos ir dialektologijos tyrėjai³ 1759 m. *Ziwatą* laiko geriausiu XVIII a. šiaurės žemaičių kretingiškių patarmės paminklu. Leidinyje to meto veikiausiai lenkų kalbos rašmenimis⁴ aiškiai ir nuosekliai pateikiama ŠVŽK patarmės fonologinė sistema, gramatikos ir morfologijos sandara.

Gana išsamiai ištirta *Ziwato* patarmės fonologinė ir morfologinė sistema⁵ (plačiau žr. Girdenis, Girdenienė 1997: 19–44; dar žr. 3 išnašą). Nuosekliai ištirta ir aprašyta šio raštijos paminklo vardažodžio linksniavimo sistema⁶ (žr. Vaičiakauskytė 2002b). *Ziwato* patarmės morfologija archajiška, todėl nuosekli jos analizė atskleidžia ŠVŽK patarmės vardažodžio morfologijos raidą, kitimo tendencijas. *Ziwato* patarmės vardažodžio paradigmų lyginimas su ŠVŽK rodo analizuojamos patarmės vardažodžio kitimo bruožus, kamienų mišimą.

---

³ Kad *Ziwatas* parašytas pajūrio žemaičių Kretingos apylinkių patarme, plačiau žr. Girdenis 2000a: 237–257; Girdenis, Girdenienė 1997: 11–19; Girdenis, Skirmantas 1998: vii–xiv; Vaičiakauskytė 2002b: 4–7. *Ziwato* tekstu aiškindamas afrikatų skirtubių susidarymą žemaičių tarmėse pasinaudojo Vladas Grinaveckis (1973: 292, 365 ir kt.). Zigmas Zinkevičius kalbėdamas apie laipsnišką žemaitišką išsigalėjimą XVIII a. lietuvių raštų kalboje *Ziwatą* priskyrė „ištaisai žemaitiškai parašytiems“ tekstams ir nurodė svarbiausius šio raštijos paminklo fonologijos bei morfologijos bruožus (1966: 217–218 ir kt.; 1980: 196 ir kt.). Žemaitiškomis knygos ypatybėmis domėjosi Giedrius Subačius (1998: 38, 44–58) ir nustatė sunkiausiai ir lengviausiai žemaičiams pastebimas žemaitiškas akcentavo to meto *Ziwato* rašybos naujoves. Jonas Palionis (1979: 114–115; 1995: 122) analizuodamas XVIII a. religinių raštų kalbą pabrėžė, kad *Ziwate* ryški tendencija atsakyti tam tikrų pajūrio žemaičių tarmės lyčių ir aukštaitinti kalbą. Autorius nurodė dažniausiai tekste vartojamas aukštaitiškas, kurių vartojimą veikiausiai lėmė to meto aukštaitiškų tekstų rašybos tradicija.

⁴ Apie *Ziwato* grafiką ir rašybą jau ne kartą rašyta (plačiau žr. Girdenis 2000a: 233–257; 2000b: 183–190; 2001: 292–326; Girdenis, Girdenienė 1997: 11–44; Girdenis, Skirmantas 1998: vii–xiv; Vaičiakauskytė 2001: 119–133; 2002a: 223–236; 2002b: 4–7), todėl šiame straipsnyje apie tai nesikartojama.

⁵ Jau Kazimieras Būga (1958: 561–578) analizuodamas fonetinius balsių pakitimus lietuvių tarmėse dažnai rėmėsi *Ziwate* fiksuotomis formomis. Albertas Rosinas (1995: 25 ir kt.) rekonstruodamas baltų kalbų įvardžių kaitymo paradigmas pasinaudojo *Ziwate* paliudytomis participinių įvardžių formomis.

⁶ Apie *Ziwato* daiktavardžių linksniavimo sistemą ir raidą dar žr. Vaičiakauskytė 2001; 2002a; Vaičiakauskienė 2005; 2013; apie įvardžių linksniavimą ir raidą Vaičiakauskienė 2004a; 2004b.

Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti ir pateikti sinchroninį *Ziwato* patarmės skaitvardžio linksniavimo aprašą, palyginti ŠVŽK ir analizuojamos patarmės skaitvardžio linksniavimo paradigmas. Straipsnyje gilinamasi į vardažodžio kitimo raidą, aptariama galūnių kilmė, bandoma paaiškinti kitimo priežastis ir motyvus. Vidinės rekonstrukcijos ir lyginamasis metodai leido rekonstruoti XVIII a. ŠVŽK patarmės skaitvardžio linksniavimo sistemą.

Ziwato tekste vartojami kiekiniai pagrindiniai ir kelintiniai skaitvardžiai. Rasta sakinių su dauginiais skaitvardžiais, taip pat po sakinių su kuopiniu skaitvardžiu ir trupmeniniu. Pirmiausia bus aptariamose kiekinių skaitvardžių kaitymo paradigmos, po jų – kelintinių skaitvardžių kaitymo paradigmos. Tokia tvarka skaitvardžiai paprastai pateikiami ir gramatikose (plg. DLKG 239–244).

KIEKINIAI SKAITVARDŽIAI

Nagrinėjamame tekste dažniausiai vartojami kiekiniai pagrindiniai skaitvardžiai, kurie mažai kuo skiriasi nuo kretingiškių patarmėje vartojamų formų. Juos pirmiausia ir aptarsime.

Kiekiniai pagrindiniai skaitvardžiai

1. Nagrinėjamame tekste yra *wyinas* 31₂₃, *wyints* 40₁₁, *wyina* 13₂₂. Minėtieji skaitvardžiai gali atlikti ir įvardžių funkcijas (plg. LKG 693); tai patvirtina ir analizuojamo teksto skaitvardžių vartoseną, pvz.: *Tada wyiny kalbieje, jog ira czerna-križniks, ne užlaykus Zokana židu* 179₆₋₈. Kalbamųjų skaitvardžių linksnių galūnės tiek *Ziwate*, tiek ir dabartinėje kretingiškių patarmėje sutampa su o (f. ā) kamieniu būdvardžių paradigmomis (smulkiau žr. Vaičiakauskytė 2002b: 69–75; dar plg. Aleksandravičius 1967: 237), todėl straipsnyje aptiriamos tik tos paradigmos lytys, kurios aktualios kalbamųjų skaitvardžių raidai. *Ziwato* patarmėje labai gerai išlaikyta minėtų skaitvardžių vienaskaitos paradigmos.

Vienaskaita

V. *wynts* 40₁₁, *wync* 109₁₁, *wyinas* 31₂₃ ~ *vên(t)s*

K. *wyina* 14₂₀ ~ *vêina*

N. *wyynam* 200₂₆ ~ *vêinâm*

G. *wyina* 70₁₀ ~ *vêina*

Įn. *wyinu* 86₂₀ ~ *vêinò*

Vt. *wyiny* 319₈ ~ *vêinàmè*

Š. –

Daugiskaita

V. *wyiny* 48₂₇ ~ *vêinè*

K. –

N. –

G. *wyinus* 121₂₁ ~ *vêinùs*

Įn. –

Vt. –

Š. –

Vienaskaita

V. *wyina* 13₂₂ ~ *vėinà*K. *wyinos* 24₂₂ ~ *vėinūos*N. *wyina* 94₄ ~ *vėinâ⁷* / *vėinâ*G. *wyina* 114₁ ~ *vėina*Įn. *wyinu* 56₁ ~ *vėinò*Vt. *wyino* 59₅, *wyinoj* 66₁₁, *wyinoj* 69₈ ~ *vėinūo*Š. *wyina* 177₁₄ ~ *vėinà*

1. Vienaskaitos vardininko galūnės yra *-as*, *-a*, pvz.: *Yr teyp milawfis Pona Jezufas Karalus wyfa fwieta, wyinas yfzeje, nes dabar Mokityniu neturieje* 53₁₇₋₁₉; *Tu Maria wyina ysz gymynes žmoniu, kurę mes figurawojom, yr apfakiem* 289₂₁₋₂₃.

Lyginamojoje patarmėje vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko galūnėje yra iškritęs balsis *a*, todėl turima forma su *-s*, o moteriškosios – *-a* (*vėns* ~ *vienas*, *vėinà* ~ *vienà*). *Ziwate* vyrauja aukštaitiška vyriškosios giminės vardininko forma su galūne *-as*. Formų su žemaitiška galūne analizuojamame tekste pavartota vos trejetą kartų, pvz.: [...] *kada Motinas apfykabyna, nes netolyi nu wyns antra buwa* [...] 20₂₇₋₂₈; *Giwena tyn kiales dyinas, anyi waykiele fzwęty Jezufas yr Jonas łoskaway ant wynys antra weyziedamy, yr žiertawodamy* 40₉₋₁₁; [...] *jus ne žynote, mufyi wync žmogus numyrty už wyfa fwieta, ne kaypo turietum wyfas fwietas prapulty* 109₁₁₋₁₂.

Vyriškosios giminės aptariamo skaitvardžio vardininko formos galūnės balsis iškrito, kai šaknyje dar tebebuvo *ė*, t. y. **vėnas*, todėl autentiškos tarminės lytys yra *wyns*, *wync* ir *wynys*.

2. Tiek vyriškosios, tiek ir moteriškosios giminės skaitvardžių vienaskaitos galininko formos galūnė yra *-a*, pvz.: *O anyi pakiely akis sawa nieka neregije, tyktay wyina Jezufa Chriftufa* 89₁₇₋₁₈; *Pyrmu wyina rąka fugroby, yr ne afzry ię wyny prymušie, jog až giflas y qntrapufy Križiaws yfzeje* 223₂₅₋₂₆.

Lyginamojoje patarmėje vienaskaitos galininko forma taip pat sutrumpėjusi *-a* (*vėin^a* ~ *vienq*) iš **-an⁸*.

3. Vienaskaitos įnagininko galūnė *-u* = [o]⁹, pvz.: *Tynay prifz anà wyinu kielu kławpynieje, yr abłudnay ij fweykyna kalbiedamy* 205₂₆₋₂₇; *Pyrmu dydy pakara Jezufa milawfe: Kurfay fu wyinu Motryfzky gylus dayktus apej yfzganima kalbieje* [...] 78₁₃₋₁₅.

Lyginamojoje patarmėje vienaskaitos įnagininko formos galūnė *-o*, kurią fiksuoja *Ziwatas* (*vėin^o* ~ *vienu*, *viena*). Aptariamų skaitvardžių vienaskaitos galininko

⁷ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad analizuojamame tekste moteriškosios giminės forma vartojama su mo-
noftongu (plačiau apie tokias formas žr. Vaičiakauskytė 2002b: 17).

⁸ Plačiau dėl šios galūnės kilmės žr. Vaičiakauskytė 2002b: 15, 36.

⁹ Čia ir toliau tekste laužtiniuose skliaustuose pagal *Ziwato* grafiką ir rašybą pateikiamos transliteruotos
tarmės fonetinės galūnės, kurios nesutampa su teksto rašyba.

formos fleksija *-a*, o įnagininko formos – *-ø*. Taip yra todėl, kad šiaurės žemaičių tarmėje ilgosios nekirčiuotos cirkumfleksinės galūnės trumpėjo anksčiau negu akūtinės (plg. Girdenis 2001: 174; dar žr. Vaičiakauskytė 2002b: 37).

4. Vienaskaitos vietininko vyriškosios giminės formos galūnė yra *-amy* = [amɛ], o moteriškosios giminės – *-o*, *-oy* ir *-oj*, pvz.: *Zwyczajus griekiy norint wyinamy, kursay ant fugriešiyima prymufyie* 319₈₋₉; *Tropyios wyino dyino fubatos, kada buwa Bažničioy, stojos yr skayte knigas Izaiosiaws Praraka* 59₅₋₇; *Ateje dynoy wyinoy Jezufas milawfis tamy Miesty Kafarnawy y namus S. Petra* 66₁₁₋₁₂; *Razkažniamfis yr milawfis Ponas Jezufas, prašitas buwa wyinoy dyinoy ant pietu pry Symona rawputoje, o tafesy buwa Lycemerniku* 69₇₋₉.

ŠVŽK patarmės vienaskaitos vietininko formos galūnės yra *-amę* ir *-uo* (*vėinàmė* ~ *vienamė*, *vėinũo* ~ *vienofjė*). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad moteriškosios giminės skaitvardžio vienaskaitos vietininko galūnės grafiniai variantai tekste sutampa su daiktavardžio formomis, t. y. derinamos abiejų vardažodžių galūnės (plg. pateiktus moteriškosios giminės pavyzdžius).

5. Daugiskaitos vardininko formos vyriškosios giminės skaitvardžių galūnė *-y* = [ɛ], pvz.: *Tada wyiny kalbieje, jog ira czernakrižniks, ne užlaykus Zokana židu* 179₆₋₈.

Ziwato tekste vyriškosios giminės (moteriškosios nėra paliudytos) aptariamo skaitvardžio daugiskaitos vardininko forma sutampa su vartojama ŠVŽK patarmėje (*vėinė* ~ *vieni*). Ši skaitvardžių galūnė yra įvardinės kilmės¹⁰.

6. Daugiskaitos galininko vyriškosios giminės formos (moteriškosios nėra paliudytos) turi galūnę *-us*, pvz.: *Kelfes Enoks yr Eliošius Prarakay, kurie wyinus wieroy patwyrtins, kiytus y wiera afabliway židus wers* 309₁₇₋₁₉.

Galūnę *-us* daugiskaitos galininko formoje turi ir dabartiniai kretingiškiai (*vėin^us* ~ *vėinus*). Skaitvardžių kalbamojo linksnio fleksijai *-us* paskolinta iš *u* kamieno¹¹.

2. *Ziwato* tarmėje be ką tik aptartų skaitvardžių neblogai išlaikytos ir skaitvardžių *du* 39₄, *dwy* 331₂₂ paradigmos. Nepasitaikė tik vietininko ir šauksmininko formų (žr. paradigmą).

V. <i>du</i> 39 ₄ ~ <i>dø</i>	V. <i>dwy</i> 331 ₂₂ ~ <i>dvė</i>
K. <i>dwyju</i> 42 ₇ ~ <i>dvėjūr</i>	K. <i>dwyiu</i> 106 ₂ ~ <i>dvėjūr</i>
N. <i>dum</i> 266 ₁₀ ~ <i>dõm</i>	N. <i>dwym</i> 61 ₅ ~ <i>dvėm</i>
G. <i>du</i> 3 ₁ ~ <i>dø</i>	G. <i>dwy</i> 20 ₈ ~ <i>dvė</i>
Įn. <i>dum</i> 209 ₇ ~ <i>dõm</i>	Įn. <i>dwym</i> 205 ₁₆ ~ <i>dvėm</i>
Vt. –	Vt. –
Š. –	Š. –

¹⁰ Plačiau apie šios galūnės kilmę ir raidą žr. Aleksandravičius 1967: 222; dar plg. Zinkevičius 1966: 271, žemėl. nr. 22; 309–310.

¹¹ Plačiau dėl šios galūnės kilmės ir raidos žr. Vaičiakauskytė 2002b: 19.

1. Vardininko ir galininko galūnės yra $-u = [\phi]$, $-y = [e]$, pvz.: *Akyifmyrkfnii du Aniohu ftojos, yr kà anims ifakie Ponas Jezufas yfz prowyje* 57₁₂₋₁₃; *Kada Darželie mel-dziaws yfztekieje yfz munæs Krawje lafzu afztunioleka tukftanciu du simtu dwydešimty yr pækii* 331₂₁₋₂₂.

Kretingiškių plote vartojamos tokios pat formos, kokias fiksuoja *Ziwatas* ($d\phi \sim d\bar{u}$, $dv\bar{e} \sim dvi$). Vyriškosios giminės skaitvardžio vardininko ir galininko galūnė $-\phi$ sutrumpėjo (turbūt dėl proklizės) iš $*-\acute{o}$, o moteriškosios giminės $-\bar{e}$ – iš $*-\acute{e}$ ¹².

2. Kilmininko galūnė $-u$, pvz.: *Aynofius prakieyktafis yfzwidys Jezufa, dwyju dayktu jo klawfe* 174₃₋₄.

Lyginamojoje patarmėje kilmininko forma sutampa su paliudyta analizuojama me tekste (*dvėjūr ~ dvijū*). Tiesa, kai kuriuose patarmės punktuose (Kretingà, Budriai) galūnėje išlaikytas senovinis $-n$ arba $-m$: *dvėjūn*¹³ (plg. Aleksandravičius 1967: 238).

3. Naudininko ir įnagininko formos vartojamos su fleksijomis $-um = [\phi m]$, $-ym = [em]$, pvz.: *Ponas Jezufas pafyrode dum Mokitynium Eytantymy y Emmaus* 266₁₀, *Jog qnfay dabrawalnay diel yfzganima Swieta norieje numyrti, o dum dayktum dydefney anq apkalbije [...]; Dyinu arba dwym pyrmefney, diel pryfygatawoima ant wefeles* 61₄₋₆; [...] *fpawzdamy jem ant Galwos Szwe, tos fu dwym kartym [...]* 205₁₅₋₁₆.

Kretingiškių patarmėje naudininko ir įnagininko formos nesiskiria nuo paliudytų *Ziwate* ($d\phi m \sim d\bar{u}m$, $dv\bar{e}m \sim dvi\bar{m}$). Moteriškosios giminės skaitvardžių naudininkas nuo įnagininko skiriasi tik priegaide ir su ja susijusiu atitrauktiniu kirčiu (plg. paradigma; dar žr. Vaičiakauskytė 2002b: 39; Aleksandravičius 1963: 105). Šiandieninės tarmės lytys *dum*, *dvi\bar{m}* yra žemaičių naujadaras, sudarytas iš viena-skaitos vardininko ir formanto $-m$, t. y. $d\phi + -m$, $dv\bar{e} + -m$ (plg. Aleksandravičius 1967: 239; Girdenis 1962: 215; Kazlauskas 1968: 128).

3. Kiekinio skaitvardžio *tris* 50₁ paradigma taip pat yra nepilna: *Ziwate* nepasitaikė šio skaitvardžio vietininko ir šauksmininko formų.

V. *tris* 50₁ ~ *trīs*

K. *tryju* 14₂₂ ~ *trėjūr*

N. *trims* 156₂₆ ~ *trīms*

G. *tris* 20₁₄ ~ *trīs*

Įn. *trymis* 115₁₄ ~ *trėmīs*

Vt. –

Š. –

¹² Dar dėl lyčių *du* ir *dvi* kilmės žr. Zinkevičius 1981: 57–58.

¹³ Veikiausiai ir *Ziwato* laikais kirčiuota vardažodžių kilmininko galūnė buvo tariama su nosiniu balsiu (plačiau žr. Vaičiakauskytė 2002b: 18); dar žr. Aleksandravičius 1963: 102.

1. Vardininko galūnė yra *-is*, pvz.: *Weyziek cion žmagaw, tris cuday* 50₁.

Lyginamojoje patarmėje aptariamo skaitvardžio vardininko forma baigiasi galūne *-r̄s* (*tr̄s* ~ *tr̄ys*). Kalbamojo skaitvardžio vardininko fleksija įsivesta iš *i* kamieno (plačiau žr. Vaičiakauskytė 2002b: 51–52; dar plg. Būga 1958: 566).

2. Kilmininko formos galūnė *-u*, pvz.: *Mokikes žmagaw nu tos Pagonkas tryju dayktu* 85_{16–17}.

Kretingiškių plote šio skaitvardžio kilmininko forma sutampa su *Ziwato* forma (*tr̄jūr* ~ *trijūr*). Kai kuriuose patarmės pukuose (kaip ir kitų vardažodžių) kilmininke yra išlikęs *-n* arba *-m*: *tr̄jūn* (plg. Aleksandravičius 1967: 238).

3. Naudininko, galininko ir įnagininko formos perėmė *i* kamieno galūnės: *-ims*, *-is* ir *-mis*, pvz.: [...] *potam pradijeje fu dydziu fmutku trims Mokitynems kalbiety* [...] 156_{26–27}; *Apey tą, ką Jezus milawfis nu Dwilekas metu dare, yr sprowojos pakoł deje tris defimtis* 51_{1–2}; *Hey, Hey, Hey, Wach, kurfay griawni Bažničiy Diewa, o try mis dyinomis ię pabudawoj* 229_{18–20}.

ŠVŽK plote naudininko ir galininko linksniai sutampa su analizuojamo teksto formomis (*tr̄ims* ~ *tr̄ims*, *tr̄is* ~ *tr̄is*, *tr̄ėmis* ~ *tr̄imis*¹⁴). Tiesa, dabartinėje kretingiųjų patarmėje neretai pasitaiko ir sutrumpėjusių įnagininko formų.

4. Skaitvardžių nuo 4 iki 9 skaitvardžių paradigmos taip pat yra nepilnos:

V. <i>šiešy</i> 19 ₃ ~ <i>šėšė</i>	V. <i>kietures</i> 37 ₂₂ ~ <i>kė.tores</i>
K. <i>piėkiu</i> 102 ₈ ~ <i>pėj̄kūr</i>	K. <i>kieturiu</i> 208 ₂₇ –209 ₁ ~ <i>kėtuūr</i>
N. –	N. –
G. <i>kieturis</i> 303 ₈ , <i>kieturius</i> 55 ₆ ~ <i>kė.toris</i>	G. <i>kietures</i> 55 ₁ ~ <i>kė.tores</i>
Įn. <i>šiešies</i> 126 ₃ , <i>siešieys</i> 322 ₂₄ ~ <i>šėšės</i>	Įn. <i>kieturiomis</i> 311 ₁₉ ~ <i>kėtuūomis</i>
Vt. –	Vt. –
Š. –	Š. –

1. Vardininko formos vyriškosios giminės skaitvardžių galūnės *-y* = [e], *-i*, o moteriškosios giminės – galūnė *-es*, pvz.: *To paznočiyima znokay septiny* 325₁₁; *Znokay to ira afztuni* 318₂₇–319₁; *Kada jaw kietures dešimtis dienu yfz eje po pagimdima Sunaws Diewa* [...] 37_{22–23}.

ŠVŽK patarmėje aptariamų skaitvardžių vardininko formos galūnės *-ę* ir *-ęs* (*šėšė* ~ *šeši*, *šėšės* ~ *šėšios*). Atkreiptinas dėmesys, kad skaitvardžio *afztuni* 319₁ vardininko galūnės balsis *i* nepaplatėjęs (žr. pateiktą pavyzdį). Tai greičiausiai yra atsitiktinė korektūros klaida arba sporadiško aukštaitinimo rezultatas.

2. Kilmininko galūnė yra *-u*, pvz.: *Jezufas milawfis Pyłotuy nieka ne atfakie, o tay dieł kieturiu pryčinu* 208₂₇–209₁.

Kretingiškių skaitvardžių kilmininkas sutampa su paliudyta forma analizuojamame tekste (*šėšū*, ~ *šėšiū*).

¹⁴ Įnagininko forma šiaurės žemaičių gali būti ir *trims* (plg. Girdenis 1996: 25).

3. Galininko formos galūnės: *-is*, *-'us* ir *-es*, pvz.: *Apey kieturis dayktus paskučiawfius: Apey smerti, apey fuda, apey Pekla, yr apey amžyna garby* 303₈₋₁₀; *Uwożok cionay kieturius duchawnus darbus, kuryi padeda, tay ira, ipatingas giwewnymas, Madlitwa, poftyniks, yr kuna karoims* 55₆₋₈; *Potam kada kietures dešimtis dienu yr naktu yfzeje, trofzka qnfay, kursay wyfa fwieta penieje yr žiwyje* 55₁₈₋₂₀.

Kretingiškių patarmėje (*šėšis* ~ *šešis*, *šėšės* ~ *šešiàs*) vyriškosios giminės skaitvardžiai turi priebalsinio kamieno galūnę *-is*, kuri, kaip teigia Zigmas Zinkevičius (1981: 59), liudija senovinio priebalsinio *r* kamieno pėdsaką. Šiaurės žemaičių tarmėse dabar vietoj daugiskaitos galininko formos *keturis* sakoma ir *keturius* (Girdenis 1996: 51, 56). Kretingiškių plote tokios formos net dažnesnės. Šią fleksiją skaitvardžiai perėmė, aišku, iš būdvardžių paradigmos (plg. *žalius*, *gražius*). Kartą tokia galininko forma pavartota ir analizuojamame tekste (žr. pateiktą antrą pavyzdį).

4. Įnagininko forma turi tokias galūnes: *-eys*, *-es* = [*e's*], *-'omis*, pvz.: *Regi dabar wyfa kuna muna fweyka, ale Petničio yszwifi, fu siešiomis tukftančiomis, siešies šimtas, siešiomis dešimtymis, yr siešiomis ronomis pry stulpa fu ronita, yr dawgiesne* 126₂₋₅; *Atfakims? Siešieys spaabays* 322₂₄.

ŠVŽK patarmėje įnagininko formos yra (*šėšės* ~ *šešiaīs*, *šėšūoms* ~ *šešiom(i)s*). *Ziwate* pramaišiu vartojama vyriškosios giminės skaitvardžių įnagininko forma su žemaitiška suvienbalsėjusia galūne *-es* ir aukštaitiška forma (plg. pateiktus pavyzdžius; smulkiau žr. Vaičiakauskytė 2002b: 17). Moteriškosios giminės skaitvardžių įnagininko forma (kaip daiktavardžių ir būdvardžių) *Ziwate* visuotinai vartojama dar nesutrumpėjusi (smulkiau žr. Vaičiakauskytė 2002b: 44, 74).

5. *Ziwate* skaitvardžio *dešimtis* 225₁ formos dažniausiai vartojamos daugiskaitos reikšme. Vienaskaitos forma pasitaikė tik kartą. Aptariamasis skaitvardis linksniuojamas kaip *i* kamieno daiktavardžiai (plg. Vaičiakauskytė 2002a: 223–236; dar žr. Vaičiakauskytė 2002b: 50–62), todėl šiame straipsnyje apie tai nesikartojama. Minėtini tik tie dalykai, kurie aktualūs kalbamojo skaitvardžio linksniavimo raidai. Šio skaitvardžio paradigma atrodo taip:

- V. *dešimtis* 225₁ ~ *dėšimtīs*
- K. *dešimtiu* 95₁₆, *dešimtu* 51₅ ~ *dėšimfūr* / *dėšimtūr*¹⁵
- N. –
- G. *dešimti* 133₇, *dešimtis* 37₂₂ ~ *dėšimtī*, *dėšimtīs*
- Įn. *dešimtymis* 126₄ ~ *dėšimtēmīs*
- Vt. –
- Š. –

¹⁵ Kai kuriuose patarmės punktuose (kaip ir kitų vardažodžių) kilmininke yra išlikęs *-n* arba *-m* (plg. Aleksandravičius 1967: 238; dar žr. 13 išnašą).

1. Kretingiškių plote vartojamos daugiskaitos kilmininko lytys (kaip ir kitų vardžodžių) su galūne *-u* (*dėšimtũ ~ dėšimčių*). Nagrinėjamame tekste pasitaikiusi kilmininko forma *dėšimtu* 51₅, t. y. galūnės balsis eina po kietojo priebalsio, „išduoda“, kad šis skaitvardis yra buvęs priebalsinio kamieno (dar žr. Vaičiakauskytė 2002b: 57).

2. Skaitvardžiai nuo 1 iki 9 su skaitvardžiu *dėšintis* 225₁ gali būti rašomi vienu žodžiu, bet dažniausiai rašomi kaip atskiros formos, plg. *trisdėšintis* 295₁₆ ir *tris dėšintis* 133₆. Analizuojamas tekstas rodo, jog XVIII a. viduryje kretingiškieji vartojo nesutrumpėjusias skaitvardžių dešimčių formas. Skaitvardžiai kalboje (plg. Girdenis 1962: 215) atlieka lyg ir etiketės funkciją, todėl jų foneminė sudėtis, ypač žodžio galas, yra supaprastinta. Bet tas supaprastinimas kretingiškių patarmėje, matyt, vyko jau po XVIII a. vidurio.

3. Lyginamojoje patarmėje įnagininko forma įvairuoja – gali turėti fleksijas: *-ėms* ir *-ėmis* (*dėšimtėm(i)s*¹⁶~ *dėšimtim(i)s*), nes šiaurės žemaičiai geriausiai išlaikė pilnas daugiskaitos įnagininko lytis, ir ypač tai pasakytina apie *i* kamienius daiktavardžius (Zinkevičius 1966: 233; dar žr. Vaičiakauskytė 2002b: 59). *Ziwate* skaitvardžio *dėšintis* daugiskaitos įnagininko formos vartojamos nesutrumpėjusias.

6. Skaitvardžių nuo 11 iki 19 paradigma analizuojamame tekste nepilna – nepasitaikė vietininko ir šauksmininko formų. Šie skaitvardžiai yra sudurtiniai žodžiai. Jų pirmąjį dėmenį sudaro tam tikros skaitvardžių formos, o antrąjį – elementas *-leka*¹⁷. Senieji raštai rodo, kad atitinkami kelintiniai skaitvardžiai XVI–XVII a. dar tebebuvo žodžių junginiai, tačiau kiekiniai skaitvardžiai XVI–XVII a. jau turėjo dabartinio tipo suaugusias formas (Zinkevičius 1981: 60). *Ziwatas* tokių formų nefiksuoja.

- V. *dwileka* 81₁₀ ~ *dv̆leka*
 K. *dwilekas* 152₁₄ ~ *dv̆lekas*
 N. *dwilekay* 46₁₆ ~ *dv̆lekâ*
 G. *dwileka* 152₁₄ ~ *dv̆leka*
 Įn. *dwileku* 143₄ ~ *dv̆lekò*
 Vt. –
 Š. –

1. Aptariamų skaitvardžių vardininko ir galininko formos baigiasi galūne *-a*, pvz.: *Yr furinka kaypo butum dwileka pintyniu, truputiu kuriu lyka kur walgius* 81₁₀₋₁₁; *Mufu milawfis Ponas Jezufas, turiedamas metu dwileka, norieje uzlaykity prysakimus Tiewa sawa* 46₂₂₋₂₃.

¹⁶ Žodžio galo antrinis trumpasis dvigarsis vietoj laukiamos tęstinės priegaidės dažnai turi vidurinę (Girdenis 1996: 25).

¹⁷ Dėl šio dėmens kilmės žr. Zinkevičius 1981: 61–63.

Kretingiškių patarmėje vardininko forma taip pat sutampa su galininku (*dvîlęka* ~ *dvýlęka*). Tą liudija ir nagrinėjamas tekstas: iš esmės vartojami tik vardininko ir galininko linksniai¹⁸. Išnykus lietuvių kalboje bevardei giminei, galūnė *-a* ilgainiui veikiausiai buvo palaikyta *ā* kamieno daiktavardžių vienaskaitos vardininko galūne (**-ā*) arba galininko (**-añ*) (plg. LKG 1965: 620). Tada buvo pasidarytos ir kitų linksnių *ā* kamienės vienaskaitos formos. Šiaurės žemaičių tarmių duomenys ir analizė (Girdenis 1996: 214, 252) rodo, kad aptariamų skaitvardžių vardininko ir galininko galūnės balsis *a* dažniausiai tariamas stipriai redukuotas arba iš viso netariamas. Sprendžiant iš rašybos, matyt, *Ziwato* patarmėje vardininko ir galininko galūnėje jis dar buvo tariamas.

Kaip rodo tekste pateikti analizuojami pavyzdžiai, skaitvardžių 11–19 antrojo sando *-lek-* balsis dar buvo atviras. Kaip žinoma, žemaičiai vietoje *e* turi *ę* tam tikrų morfemų nekirciuotoje žodžio vidurio pozicijoje (plg. Zinkevičius 1966: 58; dar žr. Vaičiakauskytė 2002b: 53), todėl šiaurės žemaičių tarimas įvairuoja: sakoma su *e* ir su *ę*. Dažnesni variantai yra su *ę*, o jaunimo kalboje jie bene vieninteliai (Girdenis 1996: 117). Taigi *Ziwato* analizė pagrindžia mintį, kad archajiškesnis variantas yra *-lek-* (dar plg. Girdenis 1996: 252).

2. Kilmininko galūnė yra *-as*, pvz.: *O Tamofius wyinas, yfz dwilekas kurfay wadynas Newierniku, ne buwa fu jeys, kad ateje Jezufas 271*₅₋₇.

ŠVŽK patarmėje kilmininko forma sutampa su paliudyta *Ziwate* (*dvîlękas* ~ *dvýlikos*). Žemaitiška galūnė *-as*, matyt, įsivesta analogijos būdu pagal vardininką ir galininką iš *ā* kamieno daiktavardžių paradigmos (smulkiau žr. Vaičiakauskytė 2002b: 37).

3. Naudininko formos galūnė *-ay* = [*a*], pvz.: *O nuto ciefa nerądama, apej darbus Jezufa milawfe, iki pat dwilekay metu 46*₁₅₋₁₆.

Lyginamosios patarmės aptariamų skaitvardžių naudininko formoje (kaip ir *ā* kamieno daiktavardžių) esti suvienbalsėjusi žemaitiška galūnė *-a*, (*dvîlękâ* ~ *dvýlikai*) (smulkiau žr. Vaičiauskytė 2002b: 36). *Ziwate* vartojama galūnė *-ay*, aišku, vertintina kaip aukštaitinimo rezultatas¹⁹.

4. Įnagininko forma baigiasi galūne *-u* = [*o*], pvz.: *Ateje fu dwileku Apafztalu y Jeruzalu, idant tynay fu anays, kaypo fu fawa milemays pyrmesney wećieriotum, ne kaypo fu ieys parfysytotum 143*₃₋₆.

ŠVŽK patarmėje įnagininko forma nesiskiria nuo paliudytos analizuojamame tekste (*dvîlękò* ~ *dvýlika*).

¹⁸ Tik vienintelis skaitvardis *dwileka* 81₁₀, be minėtų linksnių, dar vartojamas kilmininko, naudininko ir įnagininko formomis (žr. paradigmą), kadangi šis skaitvardis siejamas su sakralumu, pvz.: *fu dwileku Apafztalu 143*₄₋₅ ir t. t. Išimtį sudaro kartą pavartota forma *piekiolekas* 25₁.

¹⁹ Plačiau apie tai žr. Vaičiakauskytė 2002b: 17.

7. Nagrinėjame tekste nepasitaikė skaitvardžio 100 (pvz.: *simta* 64₁₂) vardininko formų ir vartojamos tik daugiskaitos lytys. Šis skaitvardis linksniuojamas kaip o kamieno daiktavardžiai, aptarti Vaičiakauskytės (2002b: 12–27), todėl šiame straipsnyje nesikartojama. Lyginamojoje patarmėje vartojamos tokios šio skaitvardžio formos, kokios paliudytos analizuojamame tekste. Taigi analizuojamo skaitvardžio paradigma yra tokia:

V.	–
K.	<i>simtu</i> 133 ₈ ~ <i>šimtūr</i> / <i>šimtūr̃n</i>
N.	–
G.	<i>simtus</i> 110 ₁₆ ~ <i>šimtūs</i>
Įn.	<i>simtas</i> 126 ₃ ~ <i>šimtārs</i>
Vt.	–
Š.	–

8. Iš visų *Ziwate* vartojamų kiekinių pagrindinių skaitvardžių liko neaptartas skaitvardis *tukštante* 332₁₃. Kaip rodo nagrinėjamas tekstas, šis skaitvardis kringiškių patarmėje jau XVIII a. viduryje buvo perėjęs iš senojo *i* kamieno į *ē* kamieną²⁰, tik daugiskaitos įnagininko forma turi *īā* kamieno galūnę (žr. paradigmą), kurią veikiausiai reikėtų vertinti kaip autoriaus hiperkorekciją. Šio skaitvardžio linksniavimas sutampa su *ē* kamieno daiktavardžių linksniavimu (plg. Vaičiakauskienė 2013: 62–65), todėl darbe aptariami tie paradigmos linksniai, kurie aktualūs kalbamojo skaitvardžio linksniavimo raidai.

Vienaskaita	Daugiskaita
V. <i>tukštante</i> 332 ₁₃ ~ <i>tūkštōnte</i>	V. <i>tukštantes</i> 332 ₁₅ ~ <i>tūkštōntes</i>
K. <i>tukštantes</i> 11 ₂₃ ~ <i>tūkštōntes</i>	K. <i>tukštānciu</i> 80 ₁₄ ~ <i>tūkštōnčēu</i>
N.	–
G. <i>tukštanty</i> 134 ₁₅ ~ <i>tūkštōntē</i>	G. <i>tukštantes</i> 1 ₁₀ ~ <i>tūkštōntes</i>
Įn.	Įn. <i>tukštānciomis</i> 126 ₃ ~ <i>tūkštōnčēuomis</i>
Vt.	–
Š.	–

1. Vienaskaitos vardininko formos galūnė *-e*, pvz.: *Galwo nu Erfzkiešiu*²¹ *karunas (y kurę kietures dešimtis kartu wiedzdays užgawa, tñkīey ię dielodamy) buwa ronū gyly tukštante* 332_{11–13}.

²⁰ Aleksandravičiaus (1967: 241) teigimu, šis skaitvardis dažniausiai linksniuojamas kaip *i* kamienis daiktavardis ir tik retkarčiais pasakomas su *ē* kamieno galūnėmis. Veikiausiai aptariamas skaitvardis yra visuotinai perėmęs *ē* kamieno fleksiją dabartinėje kringiškių patarmėje. Tai liudytų ir analizuojamas tekstas.

²¹ Veikiausiai čia yra korektūros klaida, nes pagal teksto grafiką ir rašybą (žr. Vaičiakauskytė 2002b: 6) šis žodis turėtų būti rašomas *Erfzkiefziu*.

Kretingiškių plote, kaip jau buvo minėta, šis skaitvardis turi $\bar{e}$ kamienę galūnę $-g$ (*tūkštōntę ~ tūkstantė*). *Ziwatas* fiksuoja nesusiaurėjusi balsį e^{22} . Neseną balsio siaurėjimą rodo ir kitų žemaičių turimas platus e , plačiau žr. Girdenis 2000a: 232–236; Vaičiakauskytė 2002b: 49; dar plg. Aleksandravičius 1963: 111; Būga 1958: 560.

2. Daugiskaitos įnagininkas, kaip jau minėta, turi $\bar{i}\bar{a}$ kamieno galūnę $-’omis$, pvz.: *Regi dabar wysa kuna muna fweyka, ale Petnićio yszwifj, fu śiešiomis tukštanciomis [...]* 126₂₋₃.

Kretingiškių daugiskaitos įnagininko formos galūnė yra $\bar{e}$ kamienė: $-iems$ (*tūkštōntiems ~ tūkstantėm(i)s*). Kaip rodo pateiktas pavyzdys, aptariamo skaitvardžio įnagininko forma *Ziwato* tarmėje dar buvo nesutrumpėjusi, o $\bar{i}\bar{a}$ kamieno galūnę $-’omis$, kaip jau minėta, reikėtų vertinti kaip hiperkorekcijos atvejį.

Dauginiai skaitvardžiai

Ziwato tarmėje dauginiai skaitvardžiai, kaip įprasta, vartojami su daugiskaitiniais (gal ir poriniais) daiktavardžiais. Dažniausiai vartojama šių skaitvardžių galininko forma. Be minėtos formos pasitaikė sakinių su vardininku ir kilmininku. Šių skaitvardžių linksniavimas sutampa su o kamieno būdvardžių linksniavimu (plg. Vaičiakauskytė 2002b: 72–73). Taigi pavyko sudaryti tokią dauginių skaitvardžių paradigmą:

- V. *trejy* 225₁ ~ *trèjè*²³
- K. *septineriu* 52₂₁ ~ *sèptinèfũ*
- N. –
- G. *trejus* 217₃ ~ *trèjũs*
- Įn. –
- Vt. –
- Š. –

Kuopiniai skaitvardžiai

Analizuojamame tekste kartą pavartota kuopinio skaitvardžio *piękieta* 81₂ galininko forma, būtent: *Ira cionay wyinas waykielis, kurfay tur piękieta dunas bakanelu yr dwy żuwy [...]* 81₁₋₃. Šiaip žemaičiams šie skaitvardžiai visai nebūdingi. Minėtina, kad šiaurės žemaičiai dabar juos vartoja tik pastoviam *púors trèits* junginyje (plg. Aleksandravičius 1967: 243; dar žr. Girdenis 1996: 22).

²² Plačiau apie šios galūnės raidą žr. Vaičiakauskytė 2002b: 46; Vaičiakauskienė 2013: 62. Nesusiaurėjusį balsį e *Ziwatas* fiksuoja ir šio skaitvardžio daugiskaitos vardininko ir galininko formose, pvz.: *Diel tyrionyzka furonyima Galwos karunu, yfztekieje krawje lafzu tris tukštantes [...]* 332₁₄₋₁₅; *Kada par piękes tukstantes metu yr dawgiaws mizerna gymyne zmonia karota buwa ant prapulties* 1₁₀₋₁₂.

²³ Šiaurės žemaičiai dažnai pasako ne *metâ*, o *mèts*, todėl vietoje įprastinių posakių *trèjè metâ*, *trèjũs mètũs* pasitaiko ir tokių derinių, kaip, pavyzdžiui, *trīs metâ*, *tris mètũs* (plg. Girdenis 1996: 69).

Trupmeniniai skaitvardžiai

Ziwate kartą pavartotas ir trupmeninis skaitvardis *puskietwyrtas* 309₂₂. Kaip rodo pavartota forma, kilmininkas analizuojamame tekste turi žemaitišką galūnę *-as*, pvz.: [...] *yr guliefey kunay anu parpuskietwyrtas dienos Jeruzaluy regiemay, kuri anus užmufz tiesifes* 309₂₁₋₂₃.

KELINTINIAI SKAITVARDŽIAI

1. *Ziwato* tekste palyginti gausiai vartojami kelintiniai skaitvardžiai. Dažniausi jų yra nuo 1 iki 10. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog *Ziwato* patarmėje dar buvo vartojami kelintiniai skaitvardžiai *Sekmas* 288₁₉ ‘septintas’ ir *afzmus* 288₂₅ ‘aštuntas’. Lyginamojoje patarmėje šie skaitvardžiai, galima sakyti, jau nebevartojami – retai fakultatyviai juos sako senyvo amžiaus žmonės. Pasitaiko ir viena kita sudurtinių kelintinių skaitvardžių forma, kaip, pavyzdžiui, *kieturiolektay* 37₁₅, *piækiolektamy* 298₂. Dar minėtina, kad vartojamos tik vienaskaitos kelintinių skaitvardžių formos. Išimtį sudaro kartą pavartota vyriškosios giminės daugiskaitos kilmininko forma *antru* 312₂₃. Kelintiniai skaitvardžiai linksniuojami ir kirčiuojami kaip *o* (f. *ā*) kamieno būdvardžiai (plg. Vaičiakauskytė 2002b: 68–95). Čia aptariami tie kalbamųjų skaitvardžių paradigmos linksniai, kurie aktualūs linksniavimo raidai.

Vyriškoji giminė

V. *qntas* 160₁₀, *pēnks* 310₁₆ ~ *ōntrōs*, *pēnks*
 K. *antra* 20₂₈ ~ *ōntrā*
 N. *antram* 147₇ ~ *ōntrām*
 G. *āntra* 136₂₄ ~ *ōntra*
 Įn. *pyrmu* 196₁₆ ~ *pērmō*
 Vt. *āntramy* 295₁₂ ~ *ōntrāmē*
 Š. –

Moteriškoji giminė

V. *qnta* 209₅ ~ *ōntrā*
 K. *āntros* 4₂₂ ~ *ōntrūs*
 N. *āntray* 20₁₂ ~ *ōntrā* / *ōntrā*
 G. *āntra* 224₉ ~ *ōntra*
 Įn. –
 Vt. *antroy* 258₂ ~ *ōntrūo*
 Š. –

1. Vyriškosios giminės skaitvardžių vardininko formos galūnės yra *-as*, *-s*, *-us* = [os], o moteriškosios – *-a*, pvz.: *Apaųtalu qntas aplakimas* 160₁₀; *Pēnks znoks* 310₁₆; *Sekmus znoks* 312₁₇; *Antra karuna wadinta ira Panelu, o ta Paneliems ira duta, apey kures gieda Bažničia Szwēta* 294₁₄₋₁₆; *Afzmus Chors pryieme ię, Cherubynay, garbindamy jos Wiera* [...] 288₂₅₋₂₆.

Lyginamojoje patarmėje vienaskaitos vardininko formos tokios pat, kokios yra paliudytos *Ziwate* (*ōntr^os* ~ *añtras*, *pēnks* ~ *peñktas*, *ōntr^ā* ~ *antrā*). Kaip rodo analizuojamo teksto pavyzdžiai, vyriškosios giminės kelintinių skaitvardžių vardininko formos su *-as* yra aukštaitiškos. Tai geriausiai įrodo formų su *-us* = [os] vartojimas (smulkiau žr. Vaičiakauskytė 2002b: 13; dar plg. Girdenis, Girdenienė 1997: 22).

2. Vienaskaitos kilmininko formos galūnės *-a* ir *-os*, o daugiskaitos kilmininko esti *-u*, pvz.: *Giwena tyn kiele dyinas, anyi waykiele szwęty Jezufas yr Jonas łoskaway ant wynts an tra weyziedamy, yr ziertawodamy* 40₉₋₁₁; [...] *yz an tros szalyis fiedieje Motina ano kaypo szulyne wyfokios miłasyrdiftes* 136–137₂₆₋₁; *Kada ant kałna Aliwu fiefes Majęstoty fawa, terp Aniolu, sufyrinkufes regies wyfas gymynes, yr atłacis wyinus nu an tru* [...] 312₂₁₋₂₃.

Kretingiškių plote vyriškosios giminės kelintinių skaitvardžių formos sutampa su *Ziwato* formomis, o moteriškosios giminės skaitvardžių kilmininkas šiaurės žemaičių tarmėje paprastai kirčiuojamas ne galūnėje, o kamiene (*õntr^{as} ~ ańtros*) (Girdenis 1996: 145). *Ziwate* aptariamoji forma su *-os* rodo, kad ši lytis anksčiau tarmėje buvo kirčiuojama galūnėje (žr. pateiktą paradigmą; dar plg. Vaičiakauskytė 2002b: 36).

3. Naudininko formos galūnės šios: *-am* ir *-ay* = [*a*], pvz.: *Jey tada afz numazgojaw koies jufu, Ponas Mokitojes: yr jus kalty este wyinas an tram kojes mazgoty* 147₅₋₇; [...] *yr teyp dydes linkfmybes pafakoie wyina qn tray* [...] 20₁₁₋₁₂.

SVŽK vyriškosios giminės skaitvardžių naudininko forma sutampa su *Ziwato* patarmės, o moteriškosios giminės skaitvardžiai turi monoftongizuotą galūnę *-a* (*õntrām ~ antrām, õntrā / õntrā ~ ańtrai*). *Ziwate* rašoma aukštaitiška galūnė *-ay* (smulkiau žr. Vaičiakauskytė 2002b: 17). Atkreiptinas dėmesys, kad nagrinėjamame tekste kartą pavartota moteriškosios giminės vienaskaitos naudininko lytis su monoftongu *trete* 8₄ ~ *trētē* ‘trečiai’.

4. Vyriškosios giminės kelintinių skaitvardžių vietininko formos galūnė *-amy* = [*amę*], o moteriškosios giminės formas žymi grafiniais variantais *-o*, *-oy*, *-oj*, pvz.: *Pęnkta karuna ira žiwata, apęy kurę parašie Jonas szwętas Apokalipfiu (kures wady-nama knigas taiemničiu Diewa) qn tram y kapytuly* 295₁₀₋₁₂; *An tro y dyinoj, tay ira, Subatoj, eje Biskupay židu pry Pyłota, kalbiedamy* [...] 258₁₋₂; *Kada ateje dyina Szwętes weliku, kurioy dynoj mufyie užmufzty ant wakara awyneli, tay ira kietwyrto dešimtoj dyinoj Mienęfys pyrmoie (tay ira) Marciawa: o pękto dešimto dyinoj, prafydieje Szwęte weliku* [...] 138₄₋₇.

Kretingos šnekte kalbamosios formos patyrė morfologinį trumpėjimą (*õntrām ~ antram[è], õntrūo ~ antro[jè]*), o kitose lyginamosios patarmės vietose turimos nesutrumpėjusios lytys. Kelintinių skaitvardžių, kaip ir kitų vardažodžių (smulkiau žr. Vaičiakauskytė 2002b: 15–16), vyriškosios giminės vietininko forma dar buvo nesutrumpėjusi.

2. Nagrinėjamame tekste vartojamos skaitvardžio *pirmas, pirma* aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio formos²⁴. Pateikiama keletas įdomesnių sakinių su aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnių formomis, pvz.: *O milawfis Jezufas anims tare: Užtyifa užtyifa fakaw jums, jog pyr mes nis ne kaypo Abrahamas buwa* 102₁₀₋₁₁; *Tq pyr mia wfi znoka yr cuda Padare Ponas Jezufas yr itykieje i anq Mokityney jo* 62₇₋₉.

²⁴ Plačiau apie būdvardžių laipsnių formas žr. (DLKG 245; dar žr. Paulauskienė 1994: 245–246 ir kt.).

3. Visi kelintiniai skaitvardžiai gali turėti įvardžiuotines formas (plg. DLKG: 245). *Ziwate* taip pat vartojami įvardžiuotiniai kelintiniai skaitvardžiai²⁵. Pateikiame keletą įdomesnių sakinių su įvardžiuotiniais skaitvardžiais iš analizuojamo teksto, pvz.: *Pa-layminty ira ubagay dwašioy (tay ira pyrmyi žodey) nes anu ira Karalifte Dangaws 63₁₉₋₂₁; [...] garby tu, kuri ira po Diewa pyrmoj, ant amžiu amžinuju 292₉₋₁₀; [...] kur buwa paskutyne wećiere, giwena, iki dešimtofes dyinos, tay ira, iki Sekminiu 276₁₂₋₁₄; Jezus milawfis tuo ćiefu pry Motinas žiwaty giwena iki dewintoje mienefys 24₇₋₈.*

IŠVADOS

Išanalizavus *Ziwato* patarmės skaitvardžius ir palyginus juos su ŠVŽK patarme, galima daryti tokias apibendrinamąsias išvadas.

1. Kaip rodo nagrinėjamas tekstas, XVIII a. viduryje kringiškių patarmėje skaitvardžio *dešimtis* forma dar buvo nesutrumpėjusi, todėl ir dešimčių formos visuotinai vartojamos nesutrumpėjusios.
2. Skaitvardžio *dešimtys* daugiskaitos kilmininko forma *dešimtu* 51₅ šalia *defimtiu* 95₁₆ rodo, kad šis skaitvardis yra buvęs priebalsinio kamieno.
3. Sudurtinių skaitvardžių antrojo sando *-lek-* balsis dar buvo nesusiaurėjęs. *Ziwato* analizė rodo, kad archajiškesnis variantas yra *-lek-*. Dabartinėje šiaurės žemaičių kringiškių patarmėje fakultatyviai vartojamos formos su *-lek-* ir su *-lėk-*; dažnesnės lytys su susiaurėjusiu galūnės balsiu.
4. Jau *Ziwato* patarmėje skaitvardis *tūkstantis* buvo perėjęs iš senojo *i* kamieno į *ē* kamieną.
5. XVIII a. viduryje kringiškiečiai dar vartojo kelintinius skaitvardžius *sekmus* 288₁₉ ‘septintas’ ir *ažmus* 288₂₅ ‘aštuntas’. Šiuo metu lyginamojoje patarmėje šie skaitvardžiai išnykę.

LITERATŪRA

Aleksandravičius Juozas 1963: Kringingos tarmės daiktavardžio kaitybės ypatybės ir galūnių raida. – *Kalbotyra* 9, 101–117.

Aleksandravičius Juozas 1967: *Kringingos tarmė*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.

Būga Kazimieras 1958: *Rinkiniai raštai* 1. Vilnius: Valstybinė polit. ir moksl. lit. leidykla.

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, vyr. red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2006.

²⁵ Kelintinių skaitvardžių įvardžiuotinės formos sutampa su atitinkamų būdvardžių formomis (plg. Vaičiakauskytė 2002b: 90–95).

- Girdenis Aleksas 1962: *Tirkšlių tarmės morfologija ir žodžių daryba* (rankraštis).
- Girdenis Aleksas 1996: *Taip šneka tirkšliškiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Girdenis Aleksas 2000a: *Kalbotyros darbai 1*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Girdenis Aleksas 2000b: *Kalbotyros darbai 2*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Girdenis Aleksas 2001: *Kalbotyros darbai 3*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Girdenis Aleksas, Girdenienė Danutė 1997: *1759 metų Ziwato indeksas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Girdenis Aleksas, Skirmantas Petras 1998: *1759 metų Ziwatas*. (Faksimilinis leidinys). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Grinaveckis Vladas 1973: *Žemaičių tarmių istorija*. Vilnius: Mintis.
- Kazlauskas Jonas 1968: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mintis.
- LKG – *Lietuvių kalbos gramatika 1. Fonetika ir morfologija*, ats. red. Kazys Ulvydas. Vilnius: Mintis, 1965.
- Palionis Jonas 1979: *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo.
- Palionis Jonas 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Paulauskienė Aldona 1994: *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos lituanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Rosinas Albertas 1995: *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Subačius Giedrius 1998: *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Vaičiakauskytė Sonata 2001: 1759 metų *Ziwato* o, io, iio kamienų daiktavardžiai ir jų raida. – *Kalbotyra* 50(1), 119–133.
- Vaičiakauskytė Sonata 2002a: 1759 metų *Ziwato* i ir priebalsinio kamieno daiktavardžiai ir jų raida. – *Baltistica* 36(2), 223–236.
- Vaičiakauskytė Sonata 2002b: *1759 metų Ziwato vardažodžio linksniavimo sistema*. Daktaro disertacija. Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Vaičiakauskienė Sonata 2004a: 1759 metų *Ziwato* gimininiai įvardžiai ir jų raida. – *Kalbotyra* 53, 81–91.
- Vaičiakauskienė Sonata 2004b: 1759 metų *Ziwato* negimininiai įvardžiai ir jų raida. – *Baltistica* 39(2), 279–287.
- Vaičiakauskienė Sonata 2005: 1759 metų „Ziwato“ u ir iu kamieno daiktavardžiai ir jų raida. – *Acta Linguistica Lithuanica* 53, 91–99.

Vaičiakauskienė Sonata 2013: 1759 metų *Ziwato* moteriškojo linksniavimo daiktavardžiai ir jų raida. – *Acta Linguistica Lithuanica* 68, 51–70.

Zinkevičius Zigmas 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmas 1980: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 1. Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Zigmas 1981: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 2. Vilnius: Mokslas.

Declension of Numerals in the 1759 ZIWATAS and Their Development

SUMMARY

The article analyses the declension of numerals in the best 18th century monument of writing of the North Samogitian sub-dialect of Kretinga, the 1759 *Ziwatas*, and their development. The goal of research is to analyse and provide a synchronic description of declension of the numeral of the sub-dialect of the *Ziwatas*; to compare the declension paradigms of the numeral in contemporary Northwest Samogitian sub-dialect of Kretinga and the sub-dialect under analysis. The paper focuses on the development of the nominal; it discusses the origin of endings and tries to explain the reasons and motives of change. Internal reconstruction and comparative methods enabled the reconstruction of the declension system of the numeral of the 18th century North Samogitian sub-dialect of Kretinga.

The analysis of numerals in the sub-dialect of the *Ziwatas* and their comparison with contemporary North Samogitian sub-dialect of Kretinga revealed that in the mid-18th century the sub-dialect of Kretinga still featured an un-shortened form of the numeral *dešimtis* (*ten*); therefore, the forms of tens are universally used un-shortened. What is more, the plural genitive form of the numeral *dešimtys*, *dešimtu* 51₅ next to *dešimtiu* 95₁₆, shows that the numeral used to have a consonantal stem.

The study of numerals in the sub-dialect under analysis shows that the vowel of the second component *-lek-* in compound numerals was still not narrowed. The analysis of the *Ziwatas* validates the idea that *-lek-* is a more archaic variant. Contemporary North Samogitian sub-dialect of Kretinga uses the forms with *-lek-* and *-lėk-* optionally; more common forms are those with a narrowed vowel of the ending.

The study leads to the conclusion that in the sub-dialect of the *Ziwatas* the numeral *tūkstantis* (*thousand*) had already shifted from the old *i* stem to *ē* stem.

Įteikta 2014 m. balandžio 16 d.

SONATA VAIČIAKAUSKIENĖ

Lietuvos edukologijos universitetas

Taraso Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius, Lietuva

sonata.vaiciauskiene@leu.lt

Ižvalgos
Insights

ZIGMAS ZINKEVIČIUS

Mokslinių tyrimų kryptys: baltistika, lietuvių kalbos istorija, dialektologija, onomastika.

LIETUVOS VIETOVARDŽIŲ ŽODYNO TURTINIMAS

Yra vietovardžių, kurie dabar nebevertojami todėl, kad jais žymimi objektai išnyko. Betgi tokie vietovardžiai yra lietuvių kalbos turtas ir juos reikia įtraukti į Žodyną. Jie paprastai žinomi tik vyresniajai kartai, kuri ir turėtų juos surankioti ir aprašyti. Nesvarbu, kad tie vietovardžiai yra minimi rašytiniuose šaltiniuose. Senolių prisiminimai duotų reikšmingų papildomų duomenų jų ir jais žymimų objektų istorijai. Tai matyti iš kelių mano gimtinės pavyzdžių.

Cibiškės (variantai: *Cibikės*, *Cibikynė*, plg. *cibė* ‘ožka’) – taip vadinta Šventosios upės kairioji pakrantė į šiaurės rytus nuo Ukmergės tarpukario laikotarpiu, kuomet dėl užtvankos upė sudarė didelį vandens telkinį, kuris išnyko panaikinus užtvanką. Tada tapo nebereikalingas ir vietovardis *Cibiškės* su variantais.

Jogvilų Paupė – taip mano vaikystėje buvo vadinama laukymė, buvusi kairiajame Šventosios krante, tarp upelių Šiaušupis ir Duoburėlis. Pakitus vandens lygiui, *Jogvilų Paupė* virto nepraeinamu nendrynu ir jos senasis pavadinimas išnyko. Nežinau, ar dabar jį kas nors pavartoja, nebent prisimindamas praeitį.

Jotūniškės – mano vaikystėje taip vadinta graži giraitė, buvusi pakeliui iš tėviškės į *Jogvilų kaimą*. Joje augdavo daug aviečių, kurias mėgdavome rinkti. Šią giraitę ilgainiui užgožė greta esantis miškas ir kaip atskiras objektas ji išnyko. Kartu buvo užmirštas ir jos pavadinimas. Ar dabar kas nors jį atmena, neturėjau progos iširti.

Pašlaitė – buvusi laukymė kairiajame Šventosios krante, į pietvakarius nuo dabar esamo greitkelio. Ją iš pietų atskyrė šlaitas, davęs vietai pavadinimą. Šis vietovardis tapo nebereikalingas ir išnyko sumaitojus vietovę tiesiant greitkelį. Vietovardį *Pašlaitė* kartais gali pavartoti tik senoji karta, prisimindama praeitį.

Svirnāvietė – ilgainiui nepraeinamu nendrynu virtusi vietovė Šiaušupio (Šventosios kr. intako) žiotyse. Pavadinimas nuo žodžio *sviřnas*, nors mano vaikystėje niekas jau nebeprisiminė, kad čia toks trobesys būtų stovėjęs. Matyt, jis buvo labai seniai.

Aptartų ir panašių vietovardžių sąsaja su rašytiniuose šaltiniuose esamais analogiškais vietovardžiais – tai jau Žodyno sudarytojų reikalas. Nėra abejonės, kad

Žodyno autoriams tokie senolių prisiminimai labai praverstų, jeigu jų būtų daugiau paskelbta.

Vietovardžių išnykimas – labai sudėtingas vyksmas. Jis priklauso nuo kalbėjimo pobūdžio: oficialioje kalboje gali būti nebevertojamas, bet šiaip jau pašnekesy dar pasitaiko. Priklauso ir nuo kalbančiųjų amžiaus: jaunimas gali visai nebežinoti, bet senoji karta – dar atsimena. Visa tai turi būti tyrėjo dėmesio centre. Tai daro jo darbą sudėtingą, bet įdomų.

Straipsnelį noriu baigti tuo, kuo jį pradėjau – ragindamas senąją kartą ieškoti savo gimtajame krašte išnykusių vietovardžių.

Įteikta 2014 m. birželio 6 d.

ZIGMAS ZINKEVIČIUS

Justiniškių 41-24, LT-05127 Vilnius, Lietuva

vytasz@lki.lt

Recenzijos
Reviews

ANTANAS BALAŠAITIS

Mokslinių tyrimų kryptys: leksikografija, kalbos kultūra, terminologija.

Angelė Vilutytė
KALTANĖNŲ ŠNEKTOS
ŽODYNAS

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 460 p.
ISBN 978-609-411-019-1

Neseniai išleistame viename iš dešimties lietuvių kalbos šnektų žodynų pateikta Kaltanėnų apylinkių leksika. Tai irgi neplaninis Lietuvių kalbos instituto darbas. Taip ir buvo rengiami šnektų žodynai. Pirmas tokį žodyną išleido Vytautas Vitkauskas (1937–2012). Po jo *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodyno* (1976) tokius žodynus ėmė rengti ne vien Instituto, bet ir Vilniaus universiteto kalbininkai.

Kaip rašo pratarinėje aptariamo *Kaltanėnų šnektos žodyno* autorė Angelė Vilutytė, užrašinėti savo šnektos žodžius pradėjusi baigdama studijas Vilniaus universitete apie 1960 m. Šio rašinio autoriui A. Vilutytė yra pasakojusi, kad dar moksleivę tarmiškos kalbos verte yra sudominęs ir ragino užrašinėti vyresnis giminaitis Vilniaus universiteto lituanistas Adolfas Jatulis. Rinkdamas medžiagą diplominiam darbui, jis užrašinėjo ir Angelės motinos ir močiutės vaizdingą šneką. Gyvosios kalbos vertės supratimas augo ir stiprėjo studijuojant lituanistiką ir klasikinę filologiją, kai dialektologiją dėstė tarmių tyrėjas Zigmas Zinkevičius. Po daugelio metų Profesorius džiaugėsi, iš buvusios studentės sužinojęs apie rašomą savo gimtosios šnektos žodyną.

Per keletą dešimtmečių greta tiesioginio darbo prie didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* rašymo ir redagavimo A. Vilutytė kaupė kartoteką ir savo šnektos žodynui. Kaip rašo pratarinėje, žodžius užrašinėjo atostogaudama ir kiekviena proga parvykusi į gimtinę. Išvaikščiota dešimtys kaimų, kalbinta daugiau kaip pusė šimto seniausios kartos tradicine šnektą kalbančių kaltanėniškių. Daugiausia kalbos pavyzdžių autorės užrašyta iš savo motinos Eleonoros Dailidytės-Vilutienės, kilusios iš Terpežio kaimo, močiutės Eleonoros Dailidienės (jos šnektos sakiniais pailiustruota kaltanėniškių tarmė chrestomatijoje *Lietuvių kalbos tarmės*, 1971, p. 346). Iš to paties kaimo kilusios ir kalbintos keturios tetos. Kalbinti ir vyrai: užrašyta iš savo tėvo Edvardo, gyvenusio Kūrinių kaime, senelio Juozo Dailidės, Adolfo ir Zenono Radziulių (iš Pāgilūtės), Alfonso Šerėno (iš Berniūnų).

Kaltanėniškių šnektą fonetikos atžvilgiu nevienalytė: rytinė jos dalis priskiriama aukštaičių vilniškių patarmei, o vakarinė – uteniškių¹. Taigi kaip ir dauguma rytų aukštaičių, kaltanėniškiai vietoj dvigarsių *am*, *an*, *em*, *en* taria *um* (*dungùs*), *im* (*pĩmpė*), *in* (*žĩntas*), *im* (*tiĩmpė*). Iš šnektos fonetinių ypatybių minėtinas junginių *le*, *lė*, *re*, *rė*, *se*, *sė* kietinimas: čia tariama *sáula* (saulė), *lá.isk* (leisk), *lė̃kšu* (lėksiu), *rā.tas* (retas). Kietinami ir priebalsiai *d*, *r*, *s*: *dáglas* (deglas), *rá.tas* (retas), *rė̃kė* (rėkia), *sá.nas* (senas), *sė̃máu* (sėmiau). Šnektoje turima ir pirmoji dzūkavimo ypatybė, junginiai *dj* ir *tj* verčiami į *dz* ir *c*: tariama *mė.zei* (medžiai), *á.uzė* (audžia), *nakčù* (nakčia), *svečù*. (svečių).

Nors kaltanėniškių šnektą priklauso skirtingoms patarmėms, bet jos žodynas bendras abiem: jį formavo ir jungė parapijiečių bendravimas miestelyje šventadieniais, atlaiduose ir turguose. Šnektos pavyzdžiai žodynui užrašinėti tiek iš vakarinio, tiek iš rytinio ploto atstovų. Kaip yra sakiusi žodyno autorė, kalbos pavyzdžių užrašyti geros progos būdavo ir susitikus per atlaidus, ir kitokiuose susiėjimuose Kaltanėnuose.

Kaltanėnų šnektos žodynas priskirtinas išsamiųjų tipui: jame pateikta visa senoji šnektos tradicinė leksika (taigi ir skoliniai) ir dabartinės bendrinės kalbos žodžiai su būdingomis tai tarmei reikšmėmis. Leksika žodyne pateikiama lizdais kaip ir didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* (toliau – LKŽ). Kaltanėniškių leksika sudėliota į 5725 lizdus. Skaitant žodyną krito į akis daugoka lizdų, pažymėtų santrumpomis *sv.* ir *hibr.*, t. y. svetimybė ir hibridas. Suskaičiavus A, L, N, V raidžių lizdus, iš 1178 lizdų rasta 230 nelietuviškos kilmės žodžių ir darinių. Taigi apie penktadalis šnektos leksikos atėjusi iš svetimų kalbų. Lyg ir daugoka, bet kaip iš dainos, taip ir iš kalbos žodžio neišmėsi. Tai svetimos valdžios laikų paveldas. Dalį svetimybių sudaro veiksmazodžių dariniai su priešdėliais *da-*, *raz-* (*dapĩlti*, *datĩrti*, *razplė̃sti*, *raznešĩoti*).

Žodyne surinkti žodžiai dažniausiai vartojami kaimo žemdirbių kasdienėje buityje. Dauguma žodyninių lizdų su dviem ar trim sakiniais, bet yra ir labai didelių su gausia frazeologija. Iš tokių minėtini *akĩs*, *dantỹs*, *darỹti*, *dėti*, *dĩrbti*, *dúoti*, *galvà*, *kratỹti*, *krĩsti*, *krutėti*, *lėisti*, *lėkti*, *lĩsti*, *lũpti*, *mėsti*, *nėšti*, *penėti*, *pũlti*, *rankà*, *riĩkti*, *sakỹti*, *sėsti*, *statỹti*, *šonas*, *taisỹti*, *tráukti*, *trĩnti*, *vaĩgti*, *varỹti*, *vėrti*, *vėsti*, *žėmė*, *žmogùs*, *žolė*.

Kaltanėniškių šnektai būdingi rytų aukštaičių dar pavartojami prielinksniai (ir priešdėliai) *ąž*, *ažù*, atitinkantys bendrinės kalbos *ųž*: *Ąž kalno namai i nesmato*; *Ąž uogas daug ažrinko*; *Ažù metų kad grĩš, tai gerai*; *Gyvena ažùkampėj, nei privažiuot in juos*; *Važiavo ažùlankom*; *Stokis čia: ažúovėja ažù pirkelės*; *Miške ažúovėja, o in lauko duoda vėjas*; *Ažùperniai tai buvo uogų miške*; *Man jau berniokas ažùmainas ‘užvadas’, – visa kę padaro*.

¹ Tai yra nustatęs Adolfas Jatulis diplominiame darbe *Kaltanėnų tarmės fonetika ir morfologija* (1964), kuriuo remiamasi Zigmo Zinkevičiaus *Lietuvių dialektologijoje* (1966: 523).

Visų šių darinių nėra didžiajame LKŽ. A. Vilutytės užrašyta ir daugiau žodžių, neįdėtų į LKŽ:

atóšilas : *Ledas ežere aižėja : atóšilas.*

bobeliôtė 'menka moteris' : *Bobeliôtė da nesena, baika.*

dýrauti 1. 'dairytis' : *Dýrauna par langus pavogt ko.* 2. 'tykoti' : *Kiaulį papjovė, tai dý-rauna katinai.*

gamùlžis 'gabalas' : *Duonos gamùlžis po stalu nusviestas.*

gisýti 'gesinti' : *Ugnį gisaũ anksti : bijau kad kas neinsgrūst.*

gretėj 'šalia' : *Gretėj namai jų.*

knābinti 'taupyti, griebti' : *Knābino knābino visą gyvenimą i paliko turtą svetimiem.*

paklōščiai 'kraikas' : *Atsivežu samanų paklōščiam.*

papānis 'storas pakulinis audeklas' : *Priaudžia papānio kokio i nešiojam būdavo, a kq darysi.*

parañkė 'arti, po ranka' : *Parañkėj atsistojo i stovi, – da apšutinsiu puodą keldama.*

prāpjūvas 'rugiapjūtės pradėtuvės' : *Prāpjūvas būdavo rugių : tai valgių priruošia, alaus pridaro, plg. prapjovos LKŽ.*

prieblindýs 'prietema' : *Saulė leidžias, prieblindýs, o mes da lauke.*

prieblindžiaĩs 'temstant' : *Atejau prieblindžiaĩs.*

retója 'reta kalba' : *Anas iš retōsios kai pradė[įjo].*

skalėtyti 'apkalbėti, liežuvauti' : *Laksto po ūlyčią i skalėtija kai velnias.*

tylētēm 'tylomis' : *Tylētēm einu per mišką : bijau saldokų.*

týnius 'sutinimas' : *Atleidė týnių, o buvau sutinus, randona koja visa.*

týpčioti 'stypčioti' : *Týpčioja jau katė in viščiukus.*

viržiūnė 'viržynas' : *Po viržiūnes pavasarį ganom.*

LKŽ yra žodžių, pateiktų A. Vilutytės iš savo šnektos:

sagrąžai adv. 'kai audžiama grįžtant per pakojas' : *sagrąžai – vienan šonan audi per pakojas, a paskui atgalios mini.*

saugulīngas 'kurį reikia labai saugoti'. *Balta tai baisiai saugulīnga skarelė.*

samanykščià 'samanų priaugusi vieta' : *Samanykščià kvepia gailiais.*

savýsu adv. 'tarp savų' : *Savýsu vis geriau, ramiau.*

sugraužinýs 'susigraužimas, rūpestis' : *Man didelis sugraužinýs – bulbos supuvo.*

sukirtinýs 'krosnies pamatai' : *Sukirtau pečiui sùkirtinį.*

súrastis 'sūrimas' : *Súrasties nēr, grybai nestovės apraugti.*

Straipsnyje **nusliūgti** yra sakiny *Nusliūgsta akys senystėj*, t. y. susilpnėja, o LKŽ tokios reikšmės nėra.

Bene ryškiausiai pastebima *Kaltanėnų šnektos žodyno* ypatybė – dažni mažybiniai vardažodžiai. Tai žodyno autorės užrašyta senųjų kaimiečių kalbos puošmena. Žodžiai su mažybinėmis priesagomis parodo kalbančiųjų minties švelnumą, pagarbą, meilę, užuojautą aptariamiems dalykams ar asmenims. Dažna mažybinė priesaga *-utis, -utė*. Kaltanėniškės močiutės džiaugiasi *vilnoniūte skarelė*, kad *dukrėlė mano dažnai atva-*

žiuoja. *Vaikėle, kaip gerai, kad atėjai in mañ. Čia stebimasi, kad pradalgėlė siauručiūtė, kokia te pirkėlė – langėliai mažučiai, žema; Ką gi anas tas žmogėlis padaris, čia vyro reikia drūto; Jau kai špygėlės telyčiūtes rageliūkai; pasiguodžiama: Plutėlę sugriaužiu ir sėdžiu; priemeniūtė maža, pasdėt neturiu kur; Sušąlęs vaikas, lūpýtės dreba; Šulnėlis mažūtis, ale [v]andenio gana. Žvaigždžiūtė kaktoj, a visa marga karvė.*

Kaltanėniškių kalbos švelnumą dar labiau didina dažnokai pavartojami dariniai su dvigubomis mažybinėmis priesagomis: *Lempelūtė tik ką mirksi: žibalo ir to nebuvoo; Skareliūtę marti dovanų atavežė; Vilnone skareliūte ryšėjau visą žiemą, sveika galvai; Takeliūkas tik ką matos, ažužėlęs; Kvepia riekeliūtė suvalgyt ir sausos duonos; Aušta, švieseliūtė, jau i keliuos, einu tvartan in gyvilius; Kaip špygeliūtė karoytė, o pieno duoda; Skryneliūtėj susdėjus pinigūs; Pirkelė susėdo suvis, i teip mažučiuūtė buvo; Mažučiuukas suvis sūreliūkas iš[er]jo], o šitiek varškės buvo; Sukneliūtė trumpučiuūtė, puspalteliu užsivilkus, skareliūtė plonučiuūtė; Upeliūtė prie mum suvis siauručiūtė; Numirė tėveliūkas – likom basi, gryni. Nosiūtė riesta, plaukai ilgi, graži mergiotė.*

Priešingai menkinamajai nuostatai reikšti šnekteje vartojama priesaga –ynas, –ýna: *Turėljo] kokių ožkyną, be pieno, pardavė, insitaisė karvę; Vartýnai supuvę buvo koki, kiaulė i išvertė; Degla didžiausia kiaulýna purve guli; Jos gi dėdýnas storiausias – per duris nelenda; Su bernýnu koku susiriše i tqšos; Tqšos čia koks berniokýnas, kad nepavogt[er].*

Iš priesaginių darinių minėtini žodžiai su reta priesaga –atė, turintys veiksmažodinio abstrakto reikšmę: *Pati kùlatė, dairomės mašinų; Buvo i kùlatės i màlatės paržiem – be darbo nebuvom; Visą vasarą šito ravātė, darže parvasar; Jau i jį stipātė paėmė; Didžiausia gaišatė su šitais grybais paki padžiauni; greta Su šitais valgymais tik gaišatīs – reikia bulbas kasti. Turi šie dariniai ir konkrečią reikšmę: Paduok karvei gėrātė; Šuo nedaboja in tavo šitą lakātė, – numetu duonos, mėsos; Neturiu šiemet kùlatės 'kuliāmų javų' – nesėjau. Greta pilnatīs vartojama ir pilnatė. Pasakoma ir sveikātė, bet dažniau sveikatà. A. Vilutytės užrašyti žodžiai praplečia iš LKŽ žinomų ne vien tokių žodžių geografiją.*

Kaltanėnų šnekteje vartojamas sudurtinis būstasis dažninis laikas: *Nešù būdavo šieną saviēm in pečių iš pievų; Smalėką būdavo ažsidega i eina vakare gaudyt vėžių; Pàstveriu čirškulį košėj būdavo kai medus; Būdavo nóri sustaisyt kōj rūbą, tai juodauni juodauni miške i parvasar i paržiem; Basi žiemą išlekiām būdavo i nesirgdavom; Iš kqsnelių susiuvinėju būdavo vaikui i apvelku, – nebuvo iš ko nupirkt.*

Rytų aukštaičių vilniškių tarmėje išlikusi liepiamoji nuosaka be –k dar palyginti dažnai vartojama ir kaltanėniškių pramaišiu su bendrinės kalbos forma: *Išnėš rūbus in saulės, pravėdink; Atnėš tu man kada vaiką parodyt; Sėskies prie mañ – gana bus daikto; Kad prašo sėskimės i vālgykim; Ko tu skubinies, pasėdý kad atėjai; Ko čia stovi, sėdiēs; Paskáldai tu bulbas, da didelės sodint; Stókitės arčiau, geriau matysite; Stoveriēs manęs, slidu, pargriūsi; Duotė i man kiek pinigų; Inpīl čerkelę; Atsraĩtai kelnes, sušlapsi visas par pievą eidamas; Pasraitýk, perbrisi par upę – negilu; Dabok*

prirakiñ, – pamatysi išneš čigonai viską; Ažėitė, berniokai, padurniuosme. Paspirk dureles toartelio, kad vištos neišeit; Nustái tu rėkt an šitų vaikų, sarmata svieto; Pralko šienaudami gal, panešý nors atsigert; Paskaĩtai, kas čia parašyta būdavoprašo tėvas; Pavārai žqsis, lenda daržan; Batvinių pasiskiñ i inmėt kiaulei.

Pasakojamojoje kalboje kaltanėniškių dažnai vartojami neveikiamieji dalyviai: *Kamašiukais jos ateĩta i nesušlapta; Maišýta, maišýta paki rāsta pinigai i pāvogta; Plaukai tik aukštyn sušukúota – bernauna do baisiausiai Baliokas; Sušlúostytas visas koštuvìs i nusviēstas daikte ryzo; Visas pašalys ažusėtas rasoda; Stuobrioką išsilaužiau, parsinešiau, būta prilindę skruzdelių.*

Iš šnektos ypatybių paminėtinas ir savitas vaikinų bei merginų įvardijimas. Kaip ir daugelio rytų aukštaičių, nevedę vyrai čia turi pavardę su priesaga *-ōkas*: *Viluciōkas* (Vilutis), *Šaraniōkas* (Šerėnas), ta priesaga dedama ir prie vardo: *Baliōkas* (Balys), *Juziōkas* (Juozas); *Kaziōkas* (Kazys), *Vinciōkas* (Vincas). Prie merginų vardų dedama priesaga *-ōtė*: *Uliōtė* (Julija), *Anciōtė* (Ona); *Da neištekė Anciōtė, kam tu ją pūdai*. Mergaičių pavardės turi priesagą *-ýčia*: *Vilutyčia* (Vilutytė), *Gaidýčia* (Gaidytė), *Vasiliūnyčia* (Vasiliūnaitė).

Žodyno autorė įvade nurodo ir vieną kitą retesnę šnektos ypatybę. Tariamąsios nuosakos 1 asmuo baigiasi galūne *-čia*: *nėščæ* (neščiau), *šókæ* (šokčiau), *gėrcæ* (gerčiau). Paminėtina daugiskaita *neštūte, dirbtūte; Eitumbe ravėt, ale lyja; Eitūt namo, – ko čia stovit*. A. Vilutytės užrašyta trumpa leidžiamosios nuosakos forma greta su ilgesnįja: *Tepastà pušinė, – krėsiu liuktus; Tegù pastóvi pienas šiltai, tegu rūgsta*.

Didelė žodyno vertybė – iliustraciniai sakiniai, ypač su frazeologizmais. A. Vilutytės per ilgus metus jų užrašyta tikrai gražių. Kaltanėniškių šnektos grožiui, kaimiečių galvosenai, patirtiems išgyvenimams parodyti keliolika jų ir pacituosime (skaityti lengviau suprastinta rašyba): *Pilna kašdė uogų kai akis* (su kaupu); *Grybų, uogų šiemet nors vežimu vežk* (labai daug); *Atgalia ranka kai duoda* (nenorom), – *neimk; Kai sudegiau, in akmenio likau, biedna; Nulėkė kaip akmenėlis upėn visas gyvenimas; Baisus daiktas kokia paliūtė* (labai didelė); *Dabar par ją pinigų ir su balana nerastum* (visai neturi); *Kiek tę mokėdavo až darbadienius – ašaros* (visai mažai); *Šitokio čia daikto* (nesvarbu), – *paliko i tegu eina savo keliu, rasi kitą; Ima kas ant stalo, ryja, geras akis turi* (nesigėdi); *Kad galėt, tai akis iš kaktos išplėšt* (viską atimtus); *Basi lig sniegui eidavom mokyklon, basi i užaugom; Paparčius dėdavo duonon, kai buvo bado matai; Nuo mažantės aš šitą giesmę mokėjau; Išėinu žmonysna, tai net akyse šviesiau; Gyvulį reikia mylėt kai žmogų, tai i anas tau bus geras; Duktė kai žaibas visur pribūna; Až gero vyro kai až mūro* (ramu); *Galva pramušta* (labai nori) *kuokinėt; Agurkus nagais išnešė* (greit išpirko) *turguj; nespėjau pasdėt in stalelio; Primušė žmogų be niekur nieko* (be priežasties); *Čia grybaut iš pašonės* (pašaliniai) *neateina – savi išgrybauna; In pyragą vaiko net akys plasta* (labai nori), – *atpjauk kąsniuką; Syla meilės nenupirk-si; Plyšk rėk, – neiššauksi iš kapų; Šutina kai puode* (labai tvanku); *Vienas galas dega, kitas – i nerūksta* (nevykusiai puošiasi); *Aš einu paslenkus, i ana jau žemę uosto* (arti

mirties); *Senam i žingsnis brangus*; *Ana vėją geria in jo sūnų* (labai nori); *Darmai liežuvoj plėši* (daug plepi), – *neims sūnus jos*; *Visas gyvenimas šunio karnom* (niekais) *nuėjo*; *Koks tų iš jo žmogus: su ta diena gyvena* (netaupiai), *vaikai alkani bastos*; *Gražiom akim puodo nepramesi*, – *reikia lašinių*; *Pyragas burną išgadina*; *Ką ažu kokio, geriau žilą kasą sunešiot* (likti netekėjus); *Mergiotė kai lapė* (meili); *Moku kai poterius*; *Po žemėm suspėsi visada*, – *saugok sveikatą*.

Pabaigoje keletas pastebėtų netikslumų ir pageidavimų. Žodyno įvade nurodyta, kad šnektoje kietinami priebalsiai *d*, *r*, *s* ir pateiktas pavyzdys *dāglas* vietoje bendrinės kalbos *deglas*, o žodyne sakiny: *Vienas paršelis dāglas, kiti balti*. Antraštinis lizdo žodis *daglas*, greta ir *daglója*. Matyt, pasiremta LKŽ, kur *dāglas* nurodyta į *dēglas*. Taip pat du lizdai LKŽ *dařmai* ir *deřmai*. Kadangi skolinys, tai kietinimas čia gal ir netaikytinas: iškeltas *dařmai*. Galimas daiktas, kad *d* kietinimas šioje šnektoje dar diskutuotinas, nes LKŽ *dāglas* pateikiamas iš Konstantino Sirvydo, Pilypo Ruigio ir Friedricho Kuršaičio žodynų, Kristijono Donelaičio raštų. Šią abejonę patvirtina ir Gervėčių tarmės faktai. Šios tarmės tyrėja Jadvyga Kardelytė *d* kietinimą čia laiko sporadišku².

Nors šnektoje, kaip teigia žodyno autorė, *dūkros* nėra, o tik mažybinės formos *dukrėlė*, *dukrýtė*, bet jų nederėjo pridėti *duktės* lizde. Kelių lizdų (*áusti*, *mīlas*, *raištis*, *žmogūs*) sakiniuose dėl suskaidymo netinkamais skyrybos ženklais (vietoje || turėtų būti /) atrodo, tarsi nėra antraštinio žodžio.

Žodyno lizdų skaičius būtų didesnis, jei kiekvienas sakinio žodis būtų iškeltas ir paaiškintas atskirame lizde. Kartais to lyg ir reikėtų. Pavyzdžiui, *mólio* lizde neišaišku, kas tas *móliabristis*. Gal tikrinis žodis? Iš *pakriútės* lizdo sakinio neiškeltas *kaldúobinas*, iš *palėisti* lizdo sakinio neiškeltas *pasitrasýti*. Iš *séilės* lizdo sakinio *Šítie siúlai pašuvai plonì*, *séilė*, *dedù dù* derėjo iškelti ir paaiškinti *pašuvà*. LKŽ pateikti sakiniai iš rytiečių šnektų rodo, kad tai siulai, kuriais ataudžiama.

Pilvo lizde sakiny *Pilvù apsráizgius mergà* (pilvota) panašus į frazeologizmą, o žodyne nei *raizgýtis*, nei *apsraizgýti* nėra. Frazeologizmas *su tào diená* 'netaupiai' yra dviejuose lizduose, bet iškeltas nevienodai: *su tào diená gyvėna*, *su tào dienù*.

Keletas kritinių pastabų nesumenkina žodyno autorės ilgamečio darbo ir jame paskelbto gražaus šnektos lobio.

Įteikta 2014 m. kovo 20 d.

ANTANAS BALAŠAITIS

Didlaukio 27-64, LT-08320 Vilnius, Lietuva

² Kardelytė Jadvyga. *Gervėčių tarmė*. Vilnius: Mintis, 1975, 30.

VINCENTAS DROTVINAS
Lietuvos edukologijos universitetas

Frydrichas Vilhelmas Hakas
VOCABVLARIVM LITTHVANICO-
GERMANICVM, ET GERMANICO-
LITTHVANICVM... NEBST EINEM
ANHANG EINER KURTZGEFASS-
TEN LITTHAUISCHEN
GRAMMATIC (1730)

I. Kritinis leidimas; parengė Vilma Zubaitienė.
Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, 789 p.

II. Studija, indeksai, rodyklės; parengė, studiją parašė,
indeksus ir rodykles sudarė Vilma Zubaitienė.
Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, 335 p.
ISBN 9786-09-158-7

Frydricho Vilhelmo Hako dvipusio (lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų) žodyno su lietuvių kalbos gramatikos priedu pirmąjį leidimą tarp savo „Lietuvių kalbos žodyno“ (*Wörterbuch der Littauischen Sprache*. Königsberg, 1851) šaltinių autorius Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas apibūdino kaip leksiškai skurdų. Panašiai jį vertino ir Karaliaučiuje stažavęsis Kazimieras Būga: tai esąs „menkutis, mažos verčios žodynėlis“, rašė jis *Lietuvių kalbos žodyno* I sąsiuvinio pratarmėje 1924 m.

Kad skaitytojas geriau suprastų, kodėl toks šaltinis tyrinėjamas ir leidžiamas pakartotinai, derėtų bent glaustai priminti, kokios istorinės ir kultūrinės sąlygos lėmė lietuvių kalbos žodynų ir gramatikų atsiradimą Prūsijos karalystėje XVIII a. pirmojoje pusėje.

Čia 1709–1711 m. siautusiai didžiojo maro ir bado aukomis pirmiausia tapo lietuviškieji valsčiai, išmirė apie trečdalis jų gyventojų, per 20 bažnyčių neteko pamokslininkų. Ekonominei krašto galiai atkurti karalius Friedrichas Vilhelmas I rūpinosi kvalifikuotų kadru rengimu plėtra. Karaliaus įsakymu 1718 m. Karaliaučiuje įsteigtas Lietuvių kalbos seminaras rūpinosi evangelikų liuteronų kunigų lietuviškoms parapijoms rengimu, religinių raštų lietuvių kalba leidimu.

Panašus Lietuvių kalbos seminaras (*Littauisches Seminar, Seminarium Lithuanicum*), turintis tikslą rengti pietistinės pakraipos liuteronų evangelikų pamokslininkus ir mokytojus, 1727 m. pradėjo veikti prie Hallės universiteto. Jame iki 1740 m. mokėsi apie 40 būsimųjų Mažosios Lietuvos kunigų. Dalis jų buvo iš lietuviškos aplinkos, t. y. iš Mažosios Lietuvos, lietuvių kalbos kai kurie jau mokėsi Karaliaučiaus universitete. Hallės Lietuvių kalbos seminare lietuvių kalbos buvo mokoma(si) irgi praktiniu tikslu. Sėkmingam mokymuisi reikėjo lietuvių kalbos mokytojų ir gramatikų bei žodynų. Lietuvių kalbos mokyti(s) buvo galima iš vienos iš trijų lietuvių kalbos gramatikų (Danieliaus Kleino *Grammatica Lithvanica*, 1653, *Compendium Lithvanico-Germanicum*, 1654 ir Sapūno-Šulco *Compendium grammaticæ lithvanicæ*, 1673). Tačiau iki tol nebuvo spausdinto vokiečiakalbiamis tinkamo lietuvių kalbos žodyno. Todėl Karaliaučiaus universitetas atsuntė į Hallę nežinomo autoriaus rankraštinių vokiečių-lietuvių kalbų žodyną, kurio nuorašas dabar laikomas Hallės Wittenbergo Martino Lutherio universiteto Francke's įstaigų (*Franckesche Stiftungen*) bibliotekos rankraščių skyriuje. Žodynas baigtas perrašyti 1728 m. birželio 18 d. ir priskiriamas seminaro dėstytojo Johanno Richterio plunksnai. Tačiau šis žodynas, matyt, netenkino seminaro lietuvių kalbos mokymo poreikių. Suvokus tinkamesnio žodyno reikalingumą, gana greitai buvo parengtas ir išleistas Lietuvių kalbos seminaro docento Frydricho Vilhelmo Hako *Vocabularium...* (Halle, 1730).

Žodyno pratarmėje Hallės pietistų vadovas Gotthilfas Augustas Francke pateikė Lietuvių kalbos seminaro trejų metų sėkmingos veiklos balansą: 10 asmenų jau dirba pamokslininkais lietuviškose parapijose, dar 13 klausytojų studijuoja. Kartu nurodė šio leidinio svarbą, žodyno šaltinius, viešai pagyrė docento Hako indėlį.

Nors žodynas su gramatika palengvino lietuvių kalbos mokymą(si), bet neužtikrino tolesnės seminaro plėtros – sunkiai pasipildydavo jo klausytojų diaspora, veikiausiai asmenys nematė seminare tolesnės karjeros galimybių: Richteris 1728 m. vasarą grįžo į Mažąją Lietuvą, panašiai ir F. V. Hakas, paskirtas lydėti į Mažąją Lietuvą kolonistus zalzburgiečius, 1732 m. pasirinko lietuvišką parapiją, buvo iššventintas į kunigus ir, nežiūrint Francke'ės nuoskaudų, kad netenka Lietuvių kalbos seminaro dėstytojo, į Hallę negrįžo.

Recenzuojamąjį leidinį sudaro du tomai. I tomas pradedamas kritiniam leidiniui būtiniais dalykais: pratarmė (p. 6–7), publikavimo principai (p. 8–9), toliau eina žodyno lotyniški sutrumpinimai (p. 10–11), gramatikos lotyniški sutrumpinimai (p. 13) ir gramatikos turinys su nurodytais gramatikos originalo puslapiais (p. 14–15). Tomo esmę sudaro *Vocabularium...* faksimilės (naudotasi Vilniaus universiteto bibliotekos egzemplioriumi su ranka uždėtais diakritikais) ir paraidiniai perrašai. Žodyno perrašą, tekstologinius ir kritinius komentarus (p. 17–487), gramatikos perrašą su dalykiniais komentarais (p. 489–789) parengė Vilma Zubaitienė. Žodyno pratarmę iš vokiečių kalbos vertė Liucija Citavičiūtė, gramatiką (p. 701–789) –

Lina Plaušinaitytė. Taigi leidinys teikia galimybę pasirinkti: kas skaitys fraktūra reprodukuojamą žodyno originalų tekstą, kas jo paraidinį perrašą, kam bus prieinamesnis gramatikos vertimas.

Antrasis leidinio tomas (II. *Studija, indeksai, rodyklės*) skirtas žodyno ir gramatikos tyrimui, moksliniam aprašymui. Tomas susideda iš V. Zubaitienės studijos „Frydricho Vilhelmo Hako žodynas ir gramatika: istorinės pasirodymo aplinkybės, struktūra ir santykis su šaltiniais“ (p. 7–123), ir indeksų, iš kurių trys skirti žodyno lietuviškajai leksikai (pirmame yra žodyno bendriniai žodžiai (p. 141–262), antrame – Naujojo Testamento tikriniai žodžiai (įvardyti kaip vietovardžiai ir vardžodžiai (p. 263–265), trečiame – žodyno žodžių junginiai (p. 266–274). Dar du indeksai skirti Hako gramatikai: bendrinių žodžių indeksas (p. 278–311) ir tikrinių žodžių indeksas (p. 312). Toliau eina gramatikos dalykų rodyklė (p. 313–317) ir du gramatikos terminų dvikalbiai žodynėliai (lotynų–lietuvių kalbų, p. 318–322 ir lietuvių–lotynų kalbų, p. 323–327). Visi šie dalykai yra į pagalbą skaitytojui: jis aprūpinamas savotiškomis vartojimo instrukcijomis.

Antrasis leidinio tomas (ir visas dvitomis) baigiamas gana glausta santrauka (Zusammenfassung, p. 328–329) ir dviem rodyklėmis (asmenvardžių, p. 330–333, ir vietovardžių, p. 334–335). Viso leidinio mokslinis redaktorius – Bonifacas Stundžia. Autorė daro baigiamąsias tyrimo išvadas (II, p. 122–123), kad Hako *Vocabularium...* yra pirmasis spausdintas Rytų Prūsijoje dvikalbis žodynas (taigi žodynas yra dviejų dalių; lietuvių–vokiečių kalbų dalis turi 4886 lietuviškus žodžius, vokiečių–lietuvių kalbų dalyje – 500 žodžių mažiau. Tai pirmasis žodynas, turintis lietuvių kalbos registrą su vokiečių kalbos atitikmenimis, su nedideliais abiejų dalių leksikos skirtumais. Makrostruktūros požiūriu tai yra religinės leksikos žodynas, paremtas Naujojo Testamento (1727) ir Psalmyno (1728) leksika, skirtas mokomiesiems Hallės Lietuvių kalbos seminaro tikslams. Leksikografiškai jame sistemingai ir nuosekliai pateikiama gramatinė, fonetinė ir semantinė žodžių informacija. Grįžtant prie pradžioje minėtų žodyno vertinimų, reikia pasakyti apie Hako žodyno reikšmę vėlesnei Mažosios Lietuvos leksikografijai, kad Pilypo Ruigio *Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių žodyne* (Karaliaučius, 1747) iš Hako žodyno paimta 70 % žodžių. Nors Hako gramatika laikytina Kleino gramatikų santrauka, joje yra ir naujovių, adekvačiau rodančių gramatinės sistemos ypatybes.

Didelės apimties ir gana sudėtingame leidinyje neišvengta „palydovų“ – redagavimo spragų ir korektūros klaidų. Pavyzdžiui, lieka neaiški tikslesnė žodyno išspausdinimo data: kaip karalius galėjo dėkoti Francke'ui už atsiųstą žodyną 1730 m. kovo 31 d., jei jo pratarinę Francke pasirašė *den 17. Nov. 1730* (II p. 30)? Nevienodai cituojamas laikraščio *Neue Zeitungen...* pavadinimas (II p. 27 ir 28). Iš korektūros klaidų nurodytume: p. 58, 59 – *adverbium*; p. 60 – tarp *praep.* ir *praepoff.* reikia kablelio; p. 97 – *Gramatica*; p. 102, 103 – *ablatyvas* ir *abliatyvas*; p. 107 –

vacabula; plg. dar p. 57 santrumpos *active, passive*, kitur (p. 86) įvardijamos „lotyniškais žodeliais“; p. 78 lotynišku žodžiu laikomas *copuliren*; plg. dar p. 54 – *turintis tris galūnės*; p. 107 – *prusas* ir *Prusija*; p. 60 – *jugtukai*, p. 118 – *jugtuku*; p. 101 – *rekomenduojamas*; p. 318 – *paradimų*. Žinoma, šie dalykėliai negali sumenkinti leidinio mokslinės vertės.

Rašančiam šias recenzijos eilutes jau yra tekę domėtis Hallės Lietuvių kalbos seminaro istorija ir Hako žodynu ir gramatika. Todėl apibendrinant galima pasakyti, kad leidinio *spiritus movens* V. Zubaitienė, žinoma kaip Mažosios Lietuvos žodynų tyrėja (plg. jos monografija *Pilypo Ruigio Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches lexicon (1747): šaltiniai ir leksikografinis metodas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010), dabar, talkinama senosios raštijos specialistų, pateikė lietuvių kultūrai reikšmingo senojo teksto publikaciją – Mažosios Lietuvos dvikalbės leksikografijos paveldo šaltinį. Šis leidinys yra kolektyvinio darbo lietuvių leksikografijos istorijos labai pavyzdys, jame bene išsamiausiai iki šiol nušviečiamas Hako žodyno ir gramatikos turinys, šaltiniai, reikšmė vėlesniems kitų darbams. Tyrimas esmingai papildo mūsų žinias apie Hallės lietuvių kalbos seminarą kaip lituanistikos židinį XVIII a. pirmojoje pusėje.

Įteikta 2014 m. gegužės 21 d.

VINCENTAS DROTVINAS

Lietuvos edukologijos universitetas

Taraso Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius, Lietuva

drotvinas@vpu.lt

CHRISTIANE SCHILLER
Humboldt-Universität zu Berlin

Wissenschaftliche Forschungsrichtungen: Preußisch-litauische
Lexikografie, Onomastik, Baltisch-deutsche Sprach-, Literatur- und
Kulturbeziehungen.

BALTU VALODU ATLANTS.
PROSPEKTS = BALTŲ KALBŲ
ATLASAS. PROSPEKTAS =
ATLAS OF THE BALTIC
LANGUAGES. A PROSPECT

Sudarytojos ir įvado autorės:
Danguolė Mikulėnienė, Anna Stafecka;
žemėlapių komentarų autorės: Ilga Jansone,
Anna Stafecka, Rima Bacevičiūtė,
Asta Leskauskaitė; žemėlapių kompiuterinį
variantą parengė Edmundas Trumpa.

Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts,
Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, 183 p.
ISBN 978-9984-742-49-6

Der hier zu besprechende Prospekt eines Atlases der baltischen Sprachen ist, wie der mehrsprachige Titel es bereits erkennen lässt, ein lettisch-litauisches Gemeinschaftswerk. Verantwortlich dafür zeichnen Anna Stafecka vom Institut für lettische Sprache der Universität Lettlands in Riga und Danguolė Mikulėnienė vom Institut für litauische Sprache in Vilnius. Er handelt sich dabei um einen Proband, der die Notwendigkeit eines solchen Gemeinschaftsprojektes aufzeigen und Möglichkeiten der inhaltlichen und kartografischen Realisierung aufzeigen soll.

In Anbetracht dessen, dass die litauischen und lettischen Dialekte und Mundarten durch den Einfluss der Standardsprachen zunehmend nivelliert werden, ist es ein Anliegen der Herausgeber, die Lexik der Dialekte zu dokumentieren und deren Verteilung kartografisch darzustellen.

Die Datenbasis des Atlases stützt sich auf die litauischen und lettischen Sprachatlanten: *Lietuvių kalbos atlasas* (Bd. 1: Leksika. Vilnius, 1977) (LKA), *Latviešu valodas dialektu atlants* (Leksika. Rīga, 1999) (LVDA) sowie auf Datenmaterial, das vom Institut für lettische Sprache der Universität Lettlands in Riga und vom Institut für litauische Sprache in Vilnius für den *Atlas Linguarum Europae* (ALE) zusammengetragen wurde. Diesen Daten zugrunde liegen Erhebungen, die seit den 1960er Jahren durchgeführt wurden. Insofern spiegelt sich in den dargebotenen Sprachkarten die Dialektsituation der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts wider.

Die konsequent dreisprachige Ausgabe (lettisch, litauisch, englisch) gibt eine profunde Einführung in die Problematik. Sie beginnt mit einer Überblicksdarstellung *Lebende und tote baltische Sprachen* (S. 15–29), die zunächst die Gliederung der baltischen Sprachen vorstellt und dann ausführlich insbesondere auf die ausgestorbenen baltischen Sprachen: Kurisch, Semgallisch, Selisch, Altpreußisch, Jotwingsisch und Schalausisch eingeht. Die lebenden Sprachen Litauisch, Lettisch und Lettgallisch werden an dieser Stelle vergleichsweise kurz behandelt. Es folgen eine Beschreibung und Klassifikation der lettischen (S. 25–29) und litauischen Dialekte (S. 30–34) sowie ein Überblick über die Entwicklung der geolinguistischen Forschungen bezogen auf die lettische (S. 35–39) und auf die litauische Sprache (S. 40–44). Die Einführung schließt ab mit einer Beschreibung der Gestaltungsprinzipien der Karten und Kommentare (S. 45–49) sowie mit einer Darstellung der Prinzipien der phonetischen Transkription für die lettischen (S. 50–53) und die litauischen Dialekte (S. 54–57).

Einen großen Raum nimmt der Kommentarteil ein (S. 61–134). In den Kommentaren werden die für das jeweilige Wortfeld relevanten Etyma mit ihren einzelsprachlichen Entsprechungen vorgestellt, ihre Verbreitung beschrieben, etymologisiert und das Vergleichsmaterial aus den anderen indogermanischen Sprachen, das hauptsächlich aus den lange Zeit einschlägigen etymologischen Wörterbüchern, d.h. dem *Litauischen Etymologischen Wörterbuch* von Ernst Fraenkel, Heidelberg 1955–1965 sowie dem *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, Rīga 1992 bezogen wird, präsentiert. Belege aus historischen lexikografischen Werken und aus den Dialekten ergänzen die Darstellung. Zuweilen, z.B. im Kommentar zu STORCH, wird auf die mythologische Bedeutung des Begriffs eingegangen.

Ab S. 135 schließt sich der Kartenteil an. Diesem vorangestellt sind Übersichtskarten der lettischen (S. 137) und litauischen Dialekte (S. 139), in denen die Datenerhebungspunkte angegeben sind. Die Karten sind als farbige Punktsymbol- und Flächenkarten oder als Kombination von beiden, in Abhängigkeit von den darzustellenden Verhältnissen, ausgeführt. In den Punktsymbolkarten sind jeweils die zentralen Datenerhebungspunkte gekennzeichnet, für die Flächenkarten sind diese anhand der beigegebenen Folien mit den Rastern der Datenerhebungspunk-

te, die über die jeweilige Karte gelegt werden können, zu erschließen. Ausschließlich als Punktsymbolkarte sind die Karten zu HIMMEL und STORCH gestaltet. Diese Tatsache ist dem Umstand geschuldet, dass die den beiden Karten zugrundeliegenden Daten in erster Linie im Zusammenhang mit dem *Atlas Linguarum Europae* (ALE) erhoben wurden, für den ein weitmaschigeres Netz der Erhebungspunkte zugrunde gelegt wurde, so dass die Isoglossen nicht präzise bestimmt werden können. Neben den bereits in den Dialektkarten beider Länder nicht berücksichtigten und weiß markierten Territorien der größeren Städte (für Lettland sind das Riga und Daugavpils, für Litauen Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai und Panevėžys) bleiben in den Karten aufgrund anderssprachiger Bevölkerungsmehrheiten das gesamte Gebiet westlich von Vilnius, sowie Gebiete südlich von Daugavpils sowie im südwestlichen und westlichen Lettgallen unmarkiert. Hingegen haben in der Tradition der litauischen Dialektologie die litauischen Sprachgebiete und Sprachinseln außerhalb Litauens bei der Darstellung Berücksichtigung gefunden.

Im Anhang schließlich werden eine Übersicht der Datenerhebungspunkte für den Lettischen Sprachatlas (LVDA) (S. 167–169) und den Litauischen Sprachatlas (LKA) (S. 170–177), ein Literatur- (S. 177–182) und ein Abkürzungsverzeichnis (S. 183) angeführt.

Für den Prospekt sind 12 sprachliche Konzepte ausgewählt worden, durch die ein möglichst breites semantisches Spektrum abgedeckt werden sollte. Im Einzelnen sind das: HIMMEL (lett. *mākonis*, lit. *debesis*), (BAUM)WIPFEL (lett. (*koka*) *galotne*, lit. (*medžio*) *viršūnė*), WACHOLDER (lett. *paeglis/kadiķis*, lit. *kadagys*), KRÖTE (lett. *krupis*, lit. *rupūžė*), TAUBE (lett. *balodis*, lit. *karvelis*), FELDLER-CHE (lett. *cirulis*, lit. *vieversys*), STORCH (lett. *stārķis*, lit. *gandras*), KOHLRÜBE (lett. *kālis*, lit. *griežtis*), WINTERWEIZEN (lett. (*ziemas*) *kvieši*, lit. (*žieminiai*) *kviečiai*), KORNKASTEN (lett. *apcirknis*, lit. *aruodas*), HEUSCHÖBER (lett. *stirpa*, lit. *stirta*), SCHMIED (lett. *kalējs*, lit. *kalvis*). Jeder Karte sind die jeweils standardsprachlichen Entsprechungen sowie eine fotografische Abbildung für das kartografisch dargestellte sprachliche Konzept zugeordnet.

Die Auswahl dokumentiert neben der semantischen Breite der sprachlichen Konzepte die Vielfalt und Komplexität der darzustellenden Phänomene, denen durch die Anpassung der Darstellungsmöglichkeiten Rechnung getragen werden muss. So präsentiert der Prospekt die Karte zu WINTERWEIZEN als Flächenkarte, die zur Darstellung der Verteilung der beiden Etyma im litauischen und lettischen Sprachgebiet mit zwei Farben auskommt, wobei lett. *pūri/pūri*, lit. *pūrai* für die in Kurland gesprochenen lettischen Dialekte und einige Inseln in Livland und Lettgallen sowie für Gebiete der west- und nordžemaitischen Dialekte in Litauen, lett. (*ziemas*) *kvieši*, lit. (*žieminiai*) *kviečiai* für das übrige lettische und litauische Sprachgebiet gilt. Eine ähnlich geringe Komplexität zeigt die Karte zu

TAUBE, die zur Darstellung der Verteilung der beiden Etyma (lett. *baluodis*/lit. *balandis* für das gesamte lettische Sprachgebiet und die žemaitischen Dialekte in Litauen, lit. *karvelis* für das aukštaitische Sprachgebiet in Litauen) ebenfalls als zweifarbige Flächenkarte ausgeführt ist, wobei zusätzlich Schraffur für ein Mischgebiet von lit. *karvelis/balandis* entlang der Grenze von aukštaitischem und žemaitischem Sprachgebiet zum Einsatz kommt. Am anderen Ende der Komplexitätsskala einzuordnen ist die Karte zu HEUSCHÖBER, die als kombinierte Flächen- und Punktsymbolkarte ausgeführt ist, in der Flächen in acht Farben und Farbnuancen sowie 18 Punktsymbole verwendet werden.

Flächenkarten bzw. in Kombination mit Punktsymboldarstellung zeigen in Sprachatlanten die prägnanteste grafische Darstellung. Insofern wäre es zu wünschen, dass die bisher nur in Punktsymboldarstellung ausgeführten Karten, die auf der Grundlage der Daten aus dem *Atlas Linguarum Europae* (ALE) erstellt wurden, um die Angaben aus den fehlenden Erhebungspunkten ergänzt werden könnten, sodass perspektivisch auch für Karten zu diesen sprachlichen Konzepten eine Realisierung als Flächenkarte bzw. kombinierte Flächenkarte möglich wäre.

Betrachtet man die im Prospekt präsentierten ersten Ergebnisse der Zusammenarbeit der lettischen und litauischen Dialektologen kommt man schnell zu dem Ergebnis, dass ein solches Gemeinschaftsprojekt längst überfällig war. Zwar sind die dem Projekt zugrundeliegenden einzelsprachlichen Sprachatlanten LKA und LVDA für Dialektologen und Sprachwissenschaftler noch heute wichtige, unschätzbare Hilfsmittel, doch ermöglicht erst die Präsentation des litauischen und lettischen Datenmaterials in einer Karte über die grenzüberschreitenden Isoglossen für einzelne Etyma die Visualisierung von Sprachverwandtschaft. Daneben werden über diese Art der Darstellung auch die Auswirkungen von Sprachkontakt greifbar, wie etwa in der Karte zu SCHMIED, die die Ausbreitung des slawischen Lehnwortes lit. *kavõlius/kavõlis* < poln. *kowal*, weißruss. *кавалъ* in dem ursprünglichen, grenzüberschreitenden Verbreitungsgebiet für *kalvis* dokumentiert.

Durch die konsequent dreisprachige Ausführung erschließt sich der Atlas einem großen Nutzerkreis. Die Art der grafischen Darstellung beschränkt diesen, wie die bisherigen Sprachatlanten LKA und LVDA, nicht nur auf Sprachwissenschaftler, sondern ermöglicht auch Lehrern und Schülern wie auch anderen linguistischen Laien großen Nutzen daraus zu ziehen.

Der vorliegende Band ist nicht nur ein nützliches, sondern auch ein typografisch äußerst ansprechendes Buch, für dessen Gestaltung in der bewährten Tradition der litauischen Buchkunst der litauische Buchkünstler Alfonsas Žvilius verantwortlich zeichnet.

Geplant ist das Projekt des baltischen Sprachatlantes laut der Herausgeber für 500 sprachliche Konzepte. Es verspricht neben einer im Vergleich zu den bishe-

*Baltu valodu atlants. Prospekts = Baltų kalbų atlasas. Prospektas =
Atlas of the Baltic languages. A prospect*

rigen Referenzwerken beider Sprachen, dem LKA und LVDA, nutzerfreundlicheren Präsentation der Sprachdaten vielfach neue Erkenntnisse für die Sprachgeschichte der baltischen Sprachen. Es bleibt zu wünschen, dass dieses ambitionierte Projekt fortgesetzt werden kann und diesem Prospekt noch viele Bände folgen werden.

Īteikta 2014 m. gegužēs 21 d.

CHRISTIANE SCHILLER
*Humboldt-Universität zu Berlin
Institut für deutsche Sprache und Linguistik
Unter den Linden 6, D-10099 Berlin, Deutschland
christiane.schiller@staff.hu-berlin.de*

DAVID ŠIMEČEK
Karolio universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: istorinė kalbotyra; skandinavų, germanų, baltų kalbos; baltų ir skandinavų mitologija.

Marta Eva Běťáková, Václav Blažek
ENCYKLOPEDIÉ BALTSKÉ
MYTOLOGIE

Praha: Libri, 2012, 288 p.
ISBN 978-80-7277-505-7

Prahoje 2012 m. čekų kalba išleista *Baltų mitologijos enciklopedija* žodyno forma pristato svarbiausias lietuvių, latvių bei prūsų dievybes, mitologines būtybes, kitas mitologemas ir su mitologija susijusius reiškinius. Autoriai – plataus akiračio indoeuropeistas Václavas Blažekas ir baltistė Marta Eva Běťáková – atstovauja Brno Masaryko universiteto mokyklai. Čekijos mastu tai yra pirmą knygą apimties studija, skirta baltų mitologijai, nors šią tyrimų sritį čekai pradėjo tyrinėti jau nuo XIX a. pradžios.

Baltų mitologija domimasi nuo baltistikos atsiradimo Čekijoje. Jos tyrimą lyginamajame kontekste, ypač atsižvelgus į artimiausią slavų tradiciją, ypatingai skatino XVIII–XIX a. sandūros čekų tautinis atgimimas. Įdomios išvalgos įžiūrimos jau XVIII a. gale. Tai gerai parodo ir recenzuojamas žodynas, kur, pavyzdžiui, nurodomos tebeaktualios J. Dobrovskio mintys, gretinančios baltišką velnią su sen. če. *Veles* (p. 195). Sistemingesnio mitologijos tyrinėjimo istorija glaudžiai susijusi su baltų filologijos pradininku, slavų filologijos profesoriumi Vroclave ir Prahoje, Františku Ladislavu Čelakovskiu (1799–1852). Atskiro darbo apie baltų mitologiją jis neišleido, tačiau pastabos, komentuojančios jo išverstų lietuviškų dainų tekstus, ir universitetinės paskaitos aiškiai rodo, kiek lietuvių mitologija jam buvo aktuali. Dėmesį šiai problematikai taip pat rodo rankraštinis čekų–lietuvių kalbų žodynas, kuriame gausu teonimų, mitologinių būtybių pavadinimų, pasitaiko komentarų, papročių bei ritualų aprašymų. Nepaprastai dideliu tiražu (800 egz.) 1827 m. Čelakovskio išleistas *Litewské Národní Pjśně*, parengtos Liudviko Rėzos 1825 m. rinkinio pagrindu, plačiąją čekų visuomenę supažindino su kai kuriomis patraukliomis lietuvių mitologemomis.

Kokybiškai kitokiu lygmeniu Čelakovskio tradiciją Prahoje pratęsė kalbininkas Augustas Schleicheris (1821–1868). 1857 m. savo lituanistinėje chrestomatijoje jis

pirmas išleido lietuvių mitologines sakmes, prieš tai paskelbė reikšmingų parengiamojo pobūdžio darbų, kuriuose aprašė ir lyginamosios kalbotyros šviesoje aptarė, be kita ko, ir lietuvių mitologijos realijas. Kitos kartos tyrėjas Leopoldas Geitleris (1847–1885), keliaudamas po Lietuvą (1873), rinko dainuojamąjį folklorą (deja, užrašų likimas iki šiol nėra aiškus). Grįžęs į Čekiją, čekų periodikoje žadėjo paskelbti lietuvių mitologijos apžvalgą, tačiau dėl nežinomų priežasčių savo ketinimo, atrodo, neįvykdė. Kito slavisto ir mitologo Jano Hanušo Machalo (1855–1939) pali kime yra išlikęs rankraštinis tekstas anglų kalba *Baltic Mythology*. Šis darbas, kuriam aptariamai svarbiausi baltų mitologijos dievai, mitologinės būtybės ir susijusios temos, paminėtas ir recenzuojamos knygos pratarmėje (p. 20), tačiau atrodo, kad jo reikšmė žodyno autorių gerokai pervertinta. Apibendrinamojo pobūdžio studija, skirta 1916 m. enciklopedijos *The Mythology of All Races* 4 tomui (matyt, dėl Pirmojo pasaulinio karo įvykių tyrimas nepasiekė JAV leidėjo ir nebuvo išspausdintas), pasižymi rimtais trūkumais, kurie akivaizdūs net atsižvelgiant į XIX a. pabaigos filologijos lygį. Dėl to J. H. Machalo studija labiausiai vertintina iš Čekijos baltistikos istorijos perspektyvos, o ne kaip dėmesio vertas baltų mitologijos tyrinėjimas.

Taigi tokios apimties enciklopedinio pobūdžio veikalas Čekijoje pasirodė tik dabar, bemaž dviem šimtmečiams praslinkus nuo čekų baltistikos atsiradimo. Jau vien dėl to šios knygos pasirodymas yra svarbus įvykis: leidinys pirmą kartą išsamiai supažindina Čekijos visuomenę su dar nepakankamai pažįstama archaine baltų kultūros sritimi. Knyga yra naujausias leidinys iš leidyklos *Libri* serijos, skirtos įvairių tautų mitologijai pažinti. Ji iš kitų serijos knygų išsiskiria tuo, kad nėra tik kitų veikalų kompiliacija, bet originalus įnašas į baltų mitologijos tyrinėjimą – ypač dėl išsamių bei taiklių etimologinių įžvalgų. Knyga skirta tiek mokslininkams – kalbininkams, istorikams, etnologams, mitologams – tiek ir platesnei visuomenei.

Knyga prasideda pratarme, kuri glaustai aptaria baltų tautas, jų istoriją. Po pagrindinės žodyno dalies pateikti priedai: prūsų dievų sąrašai ir legenda apie Vilniaus įkūrimą. Knygos gale – pirminiai šaltiniai, naudota mokslinė literatūra ir su baltų kultūra susijusių čekiška išleistų tekstų sąrašas. Tekstą papildo nespaltvotos nuotraukos, kurios iliustruoja aptariamus dalykus.

Žodynas konstruojamas abėcėlės tvarka, o kadangi lygiagrečiai įtraukiama lietuvių, latvių ir prūsų medžiaga, prie konkrečių sąvokų pirmiausia nurodoma, kuriai baltų grupei aptiriamas reiškinys priskirtinas. Jei dievybė būdinga visoms baltų grupėms, jos pavadinimas pateikiamas rekonstruota forma, pavyzdžiui, **Deivas*, o pačiame žodyno straipsnyje pateikiami visų trijų giminingų tautų duomenys, susiję su aptiriamu reiškiniu. Kitomis kalbomis užrašyti arba iškraipyti pavadinimai taip pat pateikiami rekonstruota forma, o šalia pažymėtos formos, užrašytos šaltiniuose, pvz.: **Patulas (Patollus, Patollo)*. Toks žodžių pateikimo būdas, žinoma, kartais neapsiriboja istoriniuose šaltiniuose paliudytų formų sunorminimu, nes rekonst-

rukcija yra kartu ir interpretacija, kurios pagrindu žodis aiškinamas. Antai Ipatijaus metraštyje paminėtas dievas, kuris įprastai lietuvinamas kaip *Nunadievis* ir laikomas dangaus dievo pavadinimu, žodyne yra pateiktas forma **Numa-deivas*, apibūdintas kaip „lietuvų namų dievas“ ir siejamas su Lasickio užrašytu namų dievu Numėju.

Kai išlieka tik pavadinimas (o tokių atvejų nemaža), tik remiantis etimologija teįmanoma ką nors sužinoti apie dievybės ar mitinės būtybės kilmę ir reikšmę. Kalbinė analizė šiuo atžvilgiu tampa vienu iš pagrindinių tyrimo įrankių, ir ji sudaro vertingiausią šios knygos dalį. Kai kurių žodžių etimologijos pateikiamos pirmą kartą, pavyzdžiui, Perkūno, kurio pavadinimas aiškinamas kaip sudurtinis žodis su sandais **per-* ‘perti’ ir **kun-* (plg. lo. *cuneus* ‘pleištas’).

Kai kurios lingvistinės analizės užima didžiąją pavienių žodyno straipsnių dalį, nepalikdamos erdvės kitiems gvildenamųjų reiškinų aspektams aptarti. Pavyzdžiui, dievo *Puš(k)aičio* straipsnį sudaro beveik vien etimologinė analizė, nors šaltiniuose yra įdomių faktų apie jo garbinimą ir su juo susijusius ritualus. Straipsnyje, skirtame *Aušrai* (rekonstruota rytų baltų forma **Auštrā*), kuri autorių tapatinama su *Aušrine*, pateikta giminingų baltų bei kitų indoeuropiečių kalbų duomenų (pavyzdžiui, net iš dviejų s. gr. kalbos dialektų, lotynų klasikinės ir ankstyvosios stadijos kalbos), tačiau apie Aušros vaidmenį tautosakoje, deja, nutylima.

Kaip jau buvo pažymėta, knyga nėra ankstesnių mitologijos tyrėjų pažiūrų ir nuomonių perpasakojimas. Enciklopedijoje mitologijos kaip mokslo šakos pasiekimai, įvairių studijų duomenys kritiškai įvertinami ir svariai papildomi autentiškų pirminių šaltinių tyrimu. Šaltinių ir literatūros sąrašai ganėtinai įspūdingi. Labai gerai, kad tekste dažnai cituojami patys šaltiniai: kronikos, istoriniai dokumentai, tautosaka ir pan. Yra pateikiamas cituojamo šaltinio vertimas į čekų kalbą, o išnašose – tekstas originalo kalba. Tai duoda galimybę priartėti prie aptariamos pirminės medžiagos. Deja, bibliografinių nuorodų sistema tokia sudėtinga, kad kartais atrodo, tarsi autoriai būtų nesitikėję, jog kas nors ja naudosis. Nuorodų į leidinius, iš kurių paimtos šios šaltinių citatos, dažniausiai nerandame nei prie cituojamojo teksto vertimo, nei prie originalaus teksto išnašoje. Jos, priešingai, negu būtų galima tikėtis, kartu su visa kita susijusia bibliografija, pateikiamos straipsnių pabaigoje. Niekur nepažymėta, kuri bibliografijos nuorodos santrumpa kuriam cituojamam tekstui priklauso. Tai gerokai apsunkina darbą su ilgesniais įrašais, kur cituojama daugybė šaltinių, o visos nuorodos sudėtos straipsnio gale.

Kai skaitytojas, neatsižvelgdamas į nuorodas, t. y. į šaltinius, pasikliauja ir vadovaujasi knygoje pateiktomis citatomis, tai, žinoma, svarbu turėti tikslų originalo perrašą. Šį reikalavimą nelabai atitinka tekstai bažnytine slavų kalba, kurie kažkodėl pateikiami lotyniškais raidėmis. Vertimuose kartais pasitaiko netikslumų.

Reikšmingesnis trūkumas pastebimas folkloristinėje terminologijoje. Knygoje gana dažnai figūruoja čekų sąvoka *pohádka*, t. y. „pasaka“ ten, kur iš tikrųjų kalbama

apie mitines sakmes (kaip, pavyzdžiui, straipsnyje apie aitvarą) ir kitus naratyvinius žanrus. Nereiklus knygos skaitytojas šio painiojimo gal ir nepastebės, tačiau mokslinis diskursas terminologijos tikslumo atžvilgiu reikalauja didesnio dėmesingumo.

Nors ir turėdama išvardytus trūkumus, *Baltų mitologijos enciklopedija* yra reikšminga lyginamuoju tyrimo metodu pagrįsta studija, kuri ypač (bet ne vien) dėl savo lingvistinių įžvalgų pritrauks baltistų, slavistų ir kitų sričių tyrėjų dėmesį Čekijoje ir užsienyje.

Įteikta 2014 m. gegužės 15 d.

DAVID ŠIMEČEK
*Ústav germánských studií Filosofická fakulta
Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, Czech Republic
arfea@seznam.cz*

HARALD BICHLMEIER

Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg

Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig

Mainzer Akademie der Wissenschaften und der Literatur

Wissenschaftliche Forschungsrichtungen: Indogermanistik,
Onomastik (Orts- und Gewässernamen), Altiranistik (Syntax).

Jürgen Udolph (Hrsg.)

EUROPA VASCONICA –

EUROPA SEMITICA? KRITISCHE

BEITRÄGE ZUR FRAGE NACH

DEM BASKISCHEN UND SEMITI-

SCHEN SUBSTRAT IN EUROPA

(Beiträge zur Lexikographie

und Namenforschung 6)

Hamburg: Baar 2013. Paperback, 386 Seiten + 3 Seiten unpaginiert
(mit Angaben zu den Beiträgern des Bandes)

ISBN: 978-3-935536-06-6

Der vorliegende Sammelband versteht sich als Antwort auf die von Theo Vennemann (und seinen Schülern) seit etwa drei Jahrzehnten immer wieder in Dutzenden Aufsätzen vorgetragene und durch etliche Etymologien (oder was dafür ausgegeben wurde) vermeintlich belegte These, dass einerseits ein Großteil des germanischen Wortschatzes, andererseits ein noch viel größerer Teil der gemeinhin als ‚alteuropäische Hydronymie‘ bezeichneten Gewässernamenschicht gar nicht indogermanischen Ursprungs sei, sondern sich eigentlich dem einen oder anderen vorindogermanischen Substrat verdanke. Eine Summa seiner Forschungen hat Vennemann in dem Sammelband *Europa Vasconica – Europa Semitica*, Berlin – New York 2003, vorgelegt, der 26 bereits publizierte und einen bis dato unpublizierten Beitrag enthält. Vereinfacht lässt sich Vennemanns Standpunkt so zusammenfassen: Es gibt eine Reihe von Wörtern, besonders im Germanischen, die einer (guten) indogermanischen Etymologie entbehren. Dies liege daran, dass sie eben aus einer Substratsprache stammen. Als Substratsprache kommt dabei im Binnenland v.a. das „Vaskonische“ (eine Art Urbaskisch) in Frage, da sich nach der letzten Eiszeit die Wiederbesiedlung Mitteleuropas v.a. von Südwesten, also von der Iberischen

Halbinsel her vollzogen habe, was sich auch an gewissen genetischen Markern bzw. deren jeweiligem prozentualen Anteil noch nachweisen lasse, der im baskischen Kernland jeweils am höchsten ist und in konzentrischen Ringen um den Kern herum abnehme. Vaskonisch sei mithin auch die älteste uns in (Mittel-)Europa greifbare Gewässernamenschicht, dies umso mehr, als man auch in diesem Bereich das Problem hat, oft keine (saubere) indogermanische Etymologie geben zu können. Semitisch seien hingegen zahlreiche Substratwörter in küstennahen Gebieten, besonders auch im West- und Nordgermanischen. Diese seien v.a. mit phönizischen Händlern in diese Region gebracht worden (und letztlich stamme ja auch das Runenalphabet vom phönizischen Alphabet ab). Die Suche nach Substratwortschatz gerade auch im Westgermanischen hat eine lange Tradition, die besonders in der ‚Leidener Schule‘ der Indogermanistik weitergeführt wird. Allerdings sind die Grundannahmen völlig verfehlt, die einen Substratanteil von bis zu 30% im germanischen Lexikon sehen wollen: Bereits Neumann (1971, 77–79 = 2008, 3–5) hat nachgewiesen, dass es sich hierbei um eine Verkettung von falschen Annahmen, Missverständnissen und Rechenfehlern handelt, die es aber in diverse Handbücher und Einführungen zum Germanischen bzw. zu germanischen Einzelsprachen geschafft hat. Der Anteil des Substratwortschatzes liegt in Sprachen in der Regel im Bereich von 2–5%. Aus der Arbeit am EWA kann Rez. das nur bestätigen: Von den gut 130 (abzögl. ca. 20 Suffixe) bislang von Rez. bearbeiteten Hauptlemmata (Wörter beginnend mit ahd. *i-*, *j-*, *l-*, *m-*) konnte gerade einmal für eines (ahd. *ital* ‚eitel, nichtig, leer‘; EWA V, 226–229) keine (gute) indogermanische Etymologie vorgelegt werden. Der vielleicht(!) auf Substratwörter zurückgehende Anteil lag in diesem Ausschnitt aus dem Lexikon also unter 1%!

Der hier nun als Antwort auf jene Arbeiten vorzustellende Sammelband enthält nach dem Vorwort (S. 7–9) acht Aufsätze und ein Interview. Grundsätzlich problematisch an diesem Band ist zunächst, dass es eine Antwort ist, die zehn Jahre brauchte, bis sie formuliert war, und dass sie in ihren Einzelteilen alles andere als homogen ist: Sie enthält Aufsätze, die bereits vor Vennemanns Buch einmal erschienen sind, solche, die offensichtlich schon bald nach Vennemanns Buch fertig waren und solche, die erst später fertig wurden. So wie Vennemanns Buch aus Aufsätzen aus ca. 15 Jahren besteht, stammen auch die Antworten darauf aus ca. 15 Jahren. Ein wenig fragt man sich schon, ob man ein Buch nach so vielen Jahren noch einmal durch diese ‚kritischen Beiträge‘ würdigen musste, das de facto in der Forschung (so weit Rez. sie überblickt) ohnehin keine Rolle spielt(e).

Von den Aufsätzen des Sammelbandes wurden drei indogermanistisch(-onomastisch)e bereits früher einmal gedruckt: Michael Meier-Brügger, *Historische Sprachwissenschaft und ihre Grenzen* (S. 151–158 = Meier-Brügger 2010, 166–172), Lutz Reichardt, Nachfolger Hans Bahlows (S. 159–167 = Reichardt 1996)

und Wolfgang P. Schmid, *Methodische Bemerkungen zur Klassifikation Alteuropäisch* (S. 169–180 = Schmid 1998). Die beiden Beiträge aus den 1990er Jahren sind natürlich aus indogermanistischer Sicht völlig veraltet, auch wenn man an der zugrundeliegenden Argumentation in der Regel nichts aussetzen kann: Reichardt hebt v.a. hervor, dass Vennemann den Vorschlägen Bahlows zur Hydronymie über weite Strecken folgt, die allgemein auf wenig Anerkennung gestoßen sind, während Schmid v.a. auf Regularitäten im Bereich des Ablauts und der Wortbildung hinweist, die eben typisch indogermanisch seien, weshalb sich Spekulationen zu irgendwelchen Substraten ohnehin erübrigten. Allerdings finden sich in der Argumentation und zumal in den Beispielen, auf denen sie aufbaut, diverse sachliche Fehler, so in der Tabelle S. 174, in der Bildungen zu angeblich drei urindogermanischen Wurzeln zusammengestellt werden, die freilich nach heutiger Sicht vielmehr zu mindestens sechs (also zweimal drei) Wurzeln gehören, und in der Lautstufen für das (Spät-?)Urindogermanische angesetzt werden, die es nach auch schon vor zwanzig Jahren in der Indogermanistik allgemein verbreiteter Ansicht niemals gegeben hat.

Der Beitrag Meier-Brüggers ist eher allgemein-theoretisch angelegt und berührt v.a. am Ende auch Fragen der (relativen) Chronologie der Abfolge von Sprachschichten in Europa. Aber er – wie auch alle anderen Beiträge des vorliegenden Sammelbandes – kommt zu dem Ergebnis, dass man natürlich mit einer oder mehreren vor- bzw. nichtindogermanischen Sprachen in Europa wird rechnen müssen, aber bei aktuellem Stand der Forschung und v.a. angesichts des Charakters der Forschungen Vennemanns auch nicht ansatzweise eine Verbindung dieses Substrats mit irgendwelchen anderen Sprach(famili)en zu beweisen ist.

Zu den indogermanistischen Beiträgen gehört auch noch der erste Beitrag des Bandes, Peter Anreiter, *Gedanken zum Buch von Theo Vennemann, Europa Vasconica – Europa Semitica* (S. 11–63). Dieser sehr zurückhaltend formulierte Beitrag ist der einzige in diesem Buch, der Indogermanistik halbwegs auf dem heute üblichen Niveau und mit den heute üblichen Standards bietet. Sämtliche gebotenen Etymologien sind richtig (wenn auch nicht immer die einzig denkbaren). Einschränkend ist aber hinzuzufügen, dass auch in diesem Beitrag recht leger mit Wurzel(auslaut)varianten, Schwebeablaut u.ä. umgegangen wird, was bei einem nicht indogermanistisch vorgebildeten Leser leicht ein Gefühl des *anything goes* hinterlassen könnte. Solche unmotivierten Varianten werden heute in der Regel nicht mehr als Möglichkeiten anerkannt. Ein weiteres Problem ist, dass bisweilen keine Wurzelbedeutungen angegeben werden, sondern einfach aus dem überlieferten Wortmaterial nach bekannten Regeln urindogermanische Transponate erstellt werden, bisweilen ohne sie mit etwaigem sonst belegtem Material (bzw. Rekonstrukten) zu korrelieren. Trotzdem zeigt der Beitrag klar, dass Vennemanns Annahmen und Mutmaßungen jeglicher

Notwendigkeit entbehren, damit durchweg auch jeglicher etymologischen Wahrscheinlichkeit widersprechen und folglich auch ebenso überflüssig sind, wie sie falsch sein werden. Wirklich bedenkenswert ist Anreiters Schlussfolgerung zum „aqualen *a*“ (die etwas zurückhaltender auch schon von Rez. geäußert wurde; vgl. Bichlmeier im Druck d), dass dieses nämlich nicht Reflex irgendeiner nichtindogermanischen Substratschicht sei, sondern einer indogermanischen Schicht angehört habe, die eben den Wandel **o > *a* zeigte. Geschieht dies in einem Gebiet, auf dem nachmalig Sprachen gesprochen wurden/werden, die diesen Wandel nicht zeigen (wie etwa Keltisch und Italisches), ist mit zwei verschiedenen indogermanischen Schichten zu rechnen, muss also letztlich mit mindestens zwei Wellen von Einwanderern von Sprechern indogermanischer Sprachen gerechnet werden (S. 57f.). Befremdlich wirkt an diesem Beitrag aber, dass er abgesehen von vereinzelt Nennungen (meist direkt zitierter) Literatur fast gänzlich auf Sekundärliteratur verzichtet. Dies schmälert den Wert des Beitrags erheblich.

Der längste indogermanistisch (im weiteren Sinne) zu nennende Beitrag ist der des Herausgebers des Bandes, Jürgen Udolph, *Vaskonisches und Semitisches in Europa aus namenkundlicher Sicht* (S. 211–324). Dieser weist indes die typischen Schwächen zahlreicher Arbeiten jenes Verfassers auf, auf die Rez. schon mehrfach aufmerksam gemacht hat (vgl. zuletzt Bichlmeier 2013a, 2013b), und deren schwerwiegendste ist: Die indogermanistische Fachliteratur der letzten 50 Jahre wird praktisch nicht rezipiert. Folglich befinden sich alle Äußerungen des Verfassers zur Indogermanistik letztlich auf dem Stand der Vorkriegszeit. Dies zeigt sich besonders in seinen völlig veralteteten Ansichten zum phonologischen System des Urindogermanischen, zur Wortbildung auf dieser Sprachstufe und Erscheinungen von Akzent und Ablaut und den damit zusammenhängenden Fragen der Semantik der jeweiligen Bildungen. All die unter diesen Bereich fallenden problematischen Stellen des Beitrags zu behandeln, ist hier nicht zu leisten. Dies würde einen eigenen längeren Aufsatz erforderlich machen. Immerhin fällt schon an dieser Stelle eine erstaunliche Parallele in der Arbeitsweise zu der Theo Vennemanns auf: Relevante Literatur wird nicht (angemessen) rezipiert. Ein Vorwurf, den Udolph in seinem Beitrag ja selbst mehrfach an die Adresse Vennemanns richtet. So führt Udolph etwa in seinem Beitrag mehrfach Fälle von ‚Konsonantenwechsel‘ an, darunter auch wieder sein Lieblingsbeispiel nhd. *Hass* vs. *Hader* (S. 241, 264, 306). Unter ‚Konsonantenwechsel‘ versteht er einen offensichtlich frei stattfinden könnenden Wechsel von Konsonanten (v.a. im Auslaut von Wurzeln), wobei die Wurzeln aber gleiche Bedeutung haben. Dass er sich dabei auf Hirt beruft (S. 256) zeigt nur ein weiteres Mal die Unzeitgemäßheit seiner Einlassungen. Dieser Erscheinung ist ein längerer Abschnitt in seiner Monographie zum Germanenproblem gewidmet (Udolph 1994, 51–118), worauf er in seinem Beitrag mehrfach verweist. Aber

schon sein o.a. Lieblingsbeispiel ist falsch: Dieses Wortpaar wird schon seit Langem (mindestens schon seit 20 Jahren) auf zwei semantisch ursprünglich verschiedene Wurzeln zurückgeführt (**kat-* ‘Streit, Kampf’ und **kad-* ‘fallen’ [LIV² 318], ggf. auch ‘stürzen auf’; oder uridg. **keh₂d-* ‘seelisch aufgewühlt sein’ [LIV² 319] zu gr. *κῆδος* ‘Sorge, Trauer’), deren Ableitungen sich lediglich im Germanischen semantisch angenähert haben (Kluge/Seebold 1995/1999, 346, 359; 2002, 381, 395f.; 2011, 383, 398; EWA IV, 871–873). Eine systematische Durchsicht des genannten Abschnitts aus Udolph 1994 dürfte sicher noch etliche vergleichbare Fehleinschätzungen aufdecken.

Als weitere auch sonst zu bemerkende Schwäche zeigen sich Unsauberkeiten beim Zitieren anderer Autoren (was Udolph ja Vennemann ebenfalls vorwirft) und bei der Anführung von Beispielen: So wird etwa S. 253 Bichlmeier (2010, 16f.) stark verkürzt so wiedergegeben, dass dort die Existenz einer Wurzel **el-/ol-* grundsätzlich bestritten werde. Richtig daran ist, dass es nach heutiger Sicht der Indogermanistik eine Wurzel der Struktur *VK-* im Urindogermanischen niemals gegeben haben dürfte, sondern diese immer die Mindeststruktur *KVK-* hatten, mithin in diesem Falle eben uridg. **Hel(H)-* zu rekonstruieren ist. Gleiches gilt natürlich auch für die S. 225ff. bemühte Wurzel „**er-/or-*“: Es ist nicht von einer, sondern von mind. zwei Wurzeln der Struktur **Her(H)-* auszugehen (am ehesten kommen **h₁er-* ‘wohin geraten’ (LIV² 238) und **h₃er-* ‘sich (aufwärts) in Bewegung setzen’ (LIV² 299f.) in Frage, aber weitere können noch ins Spiel kommen, je nachdem, ob es nun um die Bezeichnung eines Gewässers oder eines Bergs geht; die Herleitung von *Arn-* aus „**er-(n)-* ‘Hügel Erhebung’“ [S. 240] ist so jedenfalls falsch). Da aber Udolph ja eben die letzten Jahrzehnte indogermanistischer Forschung nicht rezipiert und ja auch festgestellt hat: „Auf diesem Niveau diskutiere ich nicht.“ (Udolph 2013: 438), zeigt sich an dieser Bemerkung neben der mutmaßlich der Diskreditierung des Zitierten dienenden Darstellungsweise, nur wieder seine mangelnde indogermanistische Fachkompetenz.

Eine falsche Sprachzuordnung erfolgt etwa im Falle von *mati-* ‘Vorgebirge’ o.ä. (S. 278), das nicht altindisch, sondern vielmehr avestisch ist (Bartholomae 1904: 1112f.). Die Etymologie (uridg. **mñ-ti-*) stimmt wenigstens.

Dass Udolph auch ältere indogermanistische Forschungen nicht sonderlich gut bekannt sind, zeigt sich auch darin, dass er S. 220f. und 303 im Zusammenhang mit dem GewN *Oder* und Verwandtem (vgl. dazu Greule 2008: 70f. [den Udolph gar nicht erst erwähnt...]) und aktuell Bichlmeier im Druck a, b sowie DGNB 384f.) auf das Caland-Wackernagelsche Suffixsystem verweist (ohne es aber beim Namen zu nennen) und einen Aufsatz Bloomfields von 1925 zitiert, der in der Forschungsgeschichte *de facto* keine Rolle spielt, aber nicht auf die Anfänge der Erkenntnis der Zusammengehörigkeit der Suffixe uridg. **-ro-* und **-u-* (und

weiterer) bereits in den 1890er Jahren verweist (vgl. dazu Bichlmeier 2008, Bichlmeier im Druck c).

Auch auf theoretischer Ebene unterlaufen Udolph Fehler, so wenn er S. 275 schreibt: „Nur dann, wenn eine zufriedenstellende Erklärung aus dem Hochdeutschen, Germanischen, Keltischen oder Alteuropäischen nicht erbracht werden kann, darf zu einer noch älteren Sprachschicht gegriffen werden.“ Richtig wäre, dass man das dann nicht *muss* (eine richtigere Formulierung findet sich S. 303), *dürfen* darf man natürlich, denn grundsätzlich immer möglich bleibt ja, dass eine ‚volksetymologische‘ Resemantisierung einer älteren Namenform stattgefunden hat, die nur aufgrund der Tatsache, dass keine älteren Namenbelege vorhanden sind, nicht mehr sicher nachgewiesen werden kann (vgl. dazu Bergmann 2011).

Vieles Weitere, besonders bezüglich etlicher Detailfragen zu Etymologien, ließe sich noch anführen, dies würde aber endgültig den Rahmen sprengen.

Trotz der genannten und weiterer Mängel in jenem Beitrag wird natürlich klar, dass die Arbeiten Vennemanns methodologisch und hinsichtlich der wissenschaftlichen Usancen (Rezeption und Bewertung der relevanten Sekundärliteratur, ggf. Auswertung der Primärquellen etc.) nicht dem gerecht werden, was man erwarten darf. Die Parallelen im Vorgehen zwischen Vennemann und Udolph sind jedoch ebenfalls unübersehbar.

Wenn nun aus der Zusammenschau der indogermanistischen Beiträge auch jedem Leser klar geworden sein sollte, welcher (Un-)Art die Arbeiten Vennemanns auf dem Gebiet der Onomastik sind, so ist doch ebenso zu konstatieren, dass die im vorliegenden Buch versammelten, in indogermanistischer Tradition stehenden Beiträge selbst alle in der einen oder anderen Hinsicht mehr oder weniger weit hinter dem zurückbleiben, was heute in der Indogermanistik Standard ist.

Neben den indogermanistischen Aspekten werden in dem Sammelband auch noch von Experten der hamito-semitischen Sprachen und dem Baskischen Stellungnahmen zu Vennemanns Äußerungen zu diesen Sprachen bzw. zu den von ihm aus diesen Sprachen herangezogenen Vergleichswörtern abgegeben. Es sind dies folgende drei Beiträge: Joseba L. Lakarra, On Ancient European and the Reconstruction of Proto-Basque (S. 65–150), Hayim Y. Sheyim, Indo-European, Old-European, and Afrasian, or Contra Vennemann (S. 181–210), und Rainer Voigt, Europa Semitica? Bemerkungen zu Vennemanns semit(ohamit)istisch-(indo)germanistischer Komparatistik (S. 325–359). Diese drei Artikel machen deutlich, dass Vennemanns Kompetenzen auf diesen Gebieten eher bedenklich stimmender Natur sind: Sie sind etwa den Indogermanistik-Kenntnissen Udolphs zu vergleichen: Die relevante Literatur ist unbekannt, stattdessen wird Überholtes und von der Fachgemeinschaft oft genug längst Verworfenes zitiert und zur Grundlage der Argumentation macht. Wesentlich bedenklicher ist aber Vennemanns method(olog)isches

Vorgehen, das ihm von früheren Autoren schon mehrfach angekreidet worden ist: Er vergleicht munter drauf los Rekonstruiertes hier mit aktuell Bezeugtem da, ohne sich beim aktuell Bezeugten um das Aussehen der Vorstufen zu kümmern.

Rezensent hält es grundsätzlich für aller Ehren wert, nach Resten der vorindogermanischen Sprachen in Europa zu suchen. Nur wenn man dann das Indogermanische in Europa mit Baskischem oder Semitischem vergleichen will, muss man das auch auf derselben Stufe tun (worauf auch die Autoren der drei Beiträge hinweisen), d.h. man muss das alles eben auf der Stufe des 1. oder gar 2. vorchristlichen Jahrtausends vergleichen, sonst kann nichts (oder allerhöchstens zufällig einmal etwas) Richtiges herauskommen. Alles andere hieße Äpfel mit Birnen vergleichen.

Und aus indogermanistischer Sicht ist hier noch hinzuzufügen, dass ohnehin das oben schon angesprochene Problem besteht, dass man, wenn man eine indogermanische Etymologie für einen Namen plausibel machen kann, eigentlich nicht (mehr) im eigentlichen Sinne beweisen kann, dass der Name ursprünglich nicht-indogermanisch gewesen sein muss/kann. Es hat keinen Sinn zu leugnen, dass zahlreiche dieser Namen sich einer einfachen indogermanischen Etymologisierung verweigern, aber das kann auch einfach daran liegen, dass wir es mit einer Sprachschicht zu tun haben, die in den uns heute bezeugten Sprachen nicht fortlebt, sondern von deren Vorgängerformen überschichtet wurde (vgl. oben die Anmerkungen zum Beitrag Anreiter), weshalb wir sie (noch) nicht genügend gut kennen. Aber wenn man sich der Methoden der heutigen Indogermanistik bedient, kommt man doch schon ein Stück weiter.

Den Abschluss des Bandes bildet ein Beitrag zu Fragen der Genetik (Jürgen Udolph, Fragen an die Genforschung, S. 361–386), der aus einer Einleitung Udolphs mit Darstellung der Vennemannschen Einlassungen zu dieser Problematik und der einiger weiterer Autoren sowie einem Interview Udolphs mit zwei Genetikern besteht. Leider erfährt man weder den Zeitpunkt des Interviews noch in welcher Form es eigentlich stattfand (es sieht eher nach einem schriftlichen Interview aus, da die Gesprächspartner des öfteren auf „oben“ verweisen). Die beiden Interviewpartner sind in sehr unterschiedlichem Maße mitteilhaft. In dem Gespräch geht es um die Bewertung der von Vennemann und seinen Schülern für ihre Argumentation herangezogenen genetischen Forschungen.

Als Quintessenz kann man daraus vielleicht ziehen, dass man eigentlich diese Untersuchungen nur mit größter Vorsicht verwenden sollte, da je nachdem, welche Marker untersucht werden, recht unterschiedliche Ergebnisse herauskommen, die dann jeweils noch verschieden interpretiert werden können. Insgesamt zu kurz kommt dabei ohnehin der Knackpunkt der ganzen Angelegenheit: Die An-/Abwesenheit bestimmter Gene/Marker/Blutgruppeneigenschaften mag ja durchaus

etwas über die Wahrscheinlichkeit der Zugehörigkeit eines Individuums/einer Gruppe von Individuen zu einer bestimmten Population zu einem bestimmten Zeitpunkt aussagen; über die von dieser Gruppe von Individuen gesprochene Sprache sagt das alles natürlich nichts aus, sofern diese Gruppe von Individuen nicht auch schriftliche Zeugnisse hinterlassen hat. (Und daran dürfte sich in absehbarer Zeit nichts ändern.) Da es nun im Falle etwa der (Prägung der) ‚alteuropäischen Hydronymie‘ um eine vorschrittliche Periode geht, wird die Wahrscheinlichkeit, dass man aus der Wahrscheinlichkeit der durch eine genetische Konstellation zu erschließenden Gruppenzugehörigkeit auf die Sprache dieser Gruppe schließen kann, doch recht gering.

Fasst man abschließend zusammen, was sich aus dem hier vorliegenden Sammelband für die Thesen Vennemanns ergibt, so darf man wohl füglich sagen: Sie sind tot. Auch wenn sie immer wieder einmal in Zeitschriften o.ä. auftauchen, so haben sie doch eigentlich kaum ernstzunehmende Anhänger gefunden. Und dies wird zumindest so lange so bleiben, so lange die Verfechter dieser Thesen nicht beginnen, sich auch methodologisch auf den heutigen Stand der einzelnen Teilbereiche der historischen Sprachwissenschaften (sei es nun Semitistik, Indogermanistik oder Baskologie) zu bringen. Nur interessante Ideen reichen für die Wissenschaft eben nicht. Bedauerlich bleibt freilich, dass der hier vorgestellte, in seiner Gesamtheit durchaus notwendige Sammelband mit derart starker zeitlicher Verzögerung erschienen ist und dann qualitativ so ungleichartige Beiträge enthält.

Mittlerweile ist längst der nächste Sammelband Vennemanns erschienen: *Germania Semitica*, Berlin – New York 2012. Man darf gespannt sein, ob diesem Buch auch wieder ein vergleichbarer Sammelband entgegengestellt wird. Und für Ende 2015 ist auch beim Verlag schon der nächste Band angekündigt: Robert Mailhammer, Theo Vennemann: *The Semitic Component of Early Germanic Language and Culture*, Berlin – Boston. Sollte sich in diesen Büchern die Wissenschaftlichkeit bzw. die Sauberkeit der angewandten Method(ologi)e nicht gewaltig erhöht haben bzw. erhöhen, werden aber auch sie in der seriösen historischen Sprachwissenschaft und Onomastik außer hochgezogenen Augenbrauen keine Spuren hinterlassen oder gar Veränderungen bewirken.

LITERATUR

Bartolomae Christian 1904: *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg: Trübner.

Bergmann Rolf 2011: Das methodische Dilemma der Interferenz-Onomastik. Oder: Ist Altmühl ein deutscher Name? – Haubrichs, Wolfgang / Tiefenbach, Heinrich (Hgg.). *Interferenz-Onomastik. Namen in Grenz- und Begegnungsräumen in Geschichte und Gegenwart*.

Saarbrücker Kolloquium des Arbeitskreises für Namenforschung vom 5.–7. Oktober 2006. (Veröffentlichungen der Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung 43). Saarbrücken Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung, 29–44.

Bichlmeier Harald 2008: Was haben Cynewulf und Kunibert mit Caland und Wackernagel zu schaffen? Oder: Der König ist tot, es lebe die Gens? – Greule, Albrecht / Herrmann, Hans-Walter / Ridder, Klaus / Schorr, Andreas (Hrsgg.). *Studien zu Literatur, Sprache und Geschichte in Europa. Wolfgang Haubrichs zum 65. Geburtstag gewidmet*. St. Ingbert: Universitätsverlag, 229–246.

Bichlmeier Harald 2010: Bairisch-österreichische Orts- und Gewässernamen aus indogermanistischer Sicht. – *Blätter für oberdeutsche Namenforschung* 46, 3–63.

Bichlmeier Harald 2012: Einige ausgewählte Probleme der alteuropäischen Hydronymie aus Sicht der modernen Indogermanistik – Ein Plädoyer für eine neue Sicht auf die Dinge. – *Acta Linguistica Lithuanica* 66, 11–47.

Bichlmeier Harald 2013a: Zum sprachwissenschaftlichen Niveau der Forschungen zur ‚alteuropäischen Hydronymie‘ – Eine Erwiderung auf eine Polemik. – *Acta Linguistica Lithuanica* 68, 9–50.

Bichlmeier Harald 2013b: Analyse und Bewertung der sprachwissenschaftlichen Standards aktueller Forschungen traditioneller Art zur ‚alteuropäischen Hydronymie‘ aus der Perspektive der heutigen Indogermanistik. – *Namenkundliche Informationen* 101/102, 397–437.

Bichlmeier Harald (im Druck a): Zu den Grenzen der Erkenntnismöglichkeit der Forschungen alten Stils zur alteuropäischen Hydronymie: überholte sprachwissenschaftliche Konzepte und Mythenbildung – dargestellt anhand von Gewässernamen aus Bayern und Österreich (Bayerisch-österreichische Orts- und Gewässernamen aus indogermanistischer Sicht: Teil 4: *Attersee* und *Sinn*). – Spannbaauer-Pollmann Rosemarie / Janka Wolfgang (Hrsgg.). *Akten der 7. Tagung des Arbeitskreises für bayerisch-österreichische Namenforschung (ABÖN)*, Passau, September 2012. (Regensburger Studien zur Namenforschung 9) Regensburg: Edition Vulpes, 2014.

Bichlmeier Harald (im Druck b): Jav. *adu-*, ap. *adu-*, das Caland-Wackernagelsche Suffixsystem und die alteuropäische Hydronymie. – Annick Payne und Cyril Brosch (Hrsgg.). Na-wa/i-VIR.ZI/A MAGNUS.SCRIBA. *Festschrift für Helmut Nowicki zum 70. Geburtstag*. (Dresdner Beiträge zur Hethitologie 45) Wiesbaden: Harrassowitz, 2014.

Bichlmeier Harald (im Druck c): The Caland System and Greek. – Giannakis, Georgios (Hrsg.). *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*. Leiden – Boston: Brill, 2014.

Bichlmeier Harald (im Druck d): Was kann man an lexikalischen und morphologischen Elementen aus dem Namenschatz der sogenannten ‚alteuropäischen Hydronymie‘

gewinnen? – Ein Zwischenbericht. – Olsen, Birgit Anette et al. (Hrsg.). *Akten der 14. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft „Etymology and the European Lexicon“*, Kopenhagen, 17.–22.9.2012.

DGNB: Greule Albrecht: *Deutsches Gewässernamenbuch. Etymologie der Gewässernamen und der zugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen*. Unter Mitarbeit von Sabine Hackl-Rößler. Berlin – Boston: de Gruyter, 2014.

EWA: *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen*. Band I: *-a – bezzisto*. Von A. L. Lloyd und O. Springer, Göttingen/Zürich, 1988. Band II: *bī – ezso*. Von A. L. Lloyd, R. Lühr und O. Springer† unter Mitwirkung von K. R. Purdy. Göttingen – Zürich, 1998. Band III: *fadam – fūstslag*. Von A. L. Lloyd und R. Lühr unter Mitarbeit von G. Kohlrusch, M. Kozińska, K. R. Purdy und R. Schuhmann. Göttingen, 2007. Band IV: *gāba – hylare*. Von A. L. Lloyd und R. Lühr unter Mitarbeit von G. Kohlrusch, M. Kozińska, K. R. Purdy und R. Schuhmann. Göttingen, 2009. Band V: *iba – luzzilo*. Hrsgg. von R. Lühr, erarbeitet von H. Bichlmeier, M. Kozińska, R. Schuhmann mit Beiträgen von A. L. Lloyd und K. Purdy. Göttingen, 2014.

Greule Albrecht 2008: Exonyme im Etymologischen Wörterbuch der deutschen Gewässernamen. – *Studia Etymologica Cracoviensia* 13, 67–74.

Kluge/Seebold 1995/1999: Kluge, Friedrich. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erw. Aufl. von Elmar Seebold. Berlin – New York: de Gruyter, 1995 [unveränd. Nachdruck 1999].

Kluge/Seebold 2002: Kluge, Friedrich. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 24., durchges. und erw. Aufl. von Elmar Seebold. Berlin – New York: de Gruyter.

Kluge/Seebold 2011: Kluge, Friedrich. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 25., durchges. und erw. Aufl. von Elmar Seebold. Berlin – Boston: de Gruyter.

LIV²: Rix Helmut u.a.: *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*. 2., erweiterte und verbesserte Aufl. bearb. von Martin J. Kümmel und Helmut Rix. Wiesbaden: Reichert 2001.

Meier-Brügger Michael 2010: *Indogermanische Sprachwissenschaft*. 9., durchges. u. erg. Aufl. unter Mitarbeit von Matthias Fritz und Manfred Mayrhofer. (De-Gruyter-Studienbuch) Berlin – New York: de Gruyter.

Neumann Günter 1971: Substrate im Germanischen? – *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-Hist. Klasse* Nr. 4, 1971, 77–99.

Neumann Günter 2008: *Namenstudien zum Altgermanischen*. Hrsgg. von Heinrich Hettrich und Astrid van Nahl. (Reallexikon der germanischen Altertumskunde, Ergänzungsbände 59) Berlin – New York: de Gruyter.

Reichardt Lutz 1996: Nachfolger Hans Bahlows. – *Beiträge zur Namenforschung, Neue Folge* 31, 398–406.

Schmid Wolfgang P. 1998: Methodische Bemerkungen zur Klassifikation Alteuropäisch. – *Onomastica Slavogermanica* 23, 21–28.

Udolph Jürgen 1994: *Namenkundliche Studien zum Germanenproblem*. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 9) Berlin – New York: de Gruyter.

Udolph Jürgen 2013: Stellungnahme [zu Bichlmeier 2013b]. – *Namenkundliche Informationen* 101/102, 437f.

Įteikta 2014 m. balandžio 5 d.

HARALD BICHLMEIER

Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg

Orientalisches Institut: Seminar für Indogermanistik und Allgemeine Sprachwissenschaft

Heinrich-und-Thomas-Mann-Str. 26, 06108 Halle (Saale)

harald.bichlmeier@indogerm.uni-halle.de

Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig

Arbeitsstelle Jena: Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen

Zwätzengasse 12, 07743 Jena

harald.bichlmeier@uni-jena.de

Mainzer Akademie der Wissenschaften und der Literatur

Digitales Familiennamenbuch Deutschlands

Geschwister-Scholl-Str. 2, 55131 Mainz

hbichlma@uni-mainz.de

HARALD BICHLMEIER

Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg

Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig

Mainzer Akademie der Wissenschaften und der Literatur

Wissenschaftliche Forschungsrichtungen: Indogermanistik,
Onomastik (Orts- und Gewässernamen), Altiranistik (Syntax).

Rolandas Kregždys

BALTŲ MITOLOGEMŲ

ETIMOLOGIJOS ŽODYNAS I:

KRISTBURGO SUTARTIS

Mokslo monografija

Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, 624 S.

ISBN 978-9955-868-50-7

Die vorliegende Monographie (dass und warum das Buch als *žodynas* 'Wörterbuch' bezeichnet wird, bleibt eigentlich unklar, zumal es im Untertitel die Bezeichnung „mokslo monografija“ trägt) bietet dem Leser eine beeindruckende Zusammenstellung der Kenntnisse des Autors über Ausschnitte aus der Mythologie der Balten. Ziel des Verfassers ist es, die baltischen Mythologeme etymologisch zu erschließen. Unter Mythologemen, einem noch nicht sonderlich verbreiteten Begriff, versteht Rolandas Kregždys Wörter, die eine sakrale Konnotation aufweisen. Und als praktische Bedeutung seines Werks sieht er die Rekonstruktion der baltischen archimythologischen Motive und Konzepte (S. 14, 507). Als Basis der Untersuchungen dieses ersten Bandes, dem sicher noch mehr als ein weiterer wird folgen müssen, soll so etwas wie eine vollständige Untersuchung des Materials gewährleistet werden, dienen die diesbezüglichen faktographischen Informationen (bes. das Namenmaterial im weiteren Sinne), das der Friedensvertrag von Christburg zwischen dem Deutschen Orden und pr(e)ußischen Stämmen vom 2.2.1249 bietet. Dieses v.a. onomastische Material wie auch die sich darin widerspiegelnden mythologischen Vorstellungen der westbaltischen Stämme werden in einen größeren Zusammenhang innerhalb des Baltikums gestellt, weiter aber auch mit Angaben korreliert, die sich etwa in Tacitus' *Germania*, in Orosius' *Historiae adversum paganos* oder in späteren Quellen wie dem *Chronicon terrae Prussiae* Peter von Du(i)sburgs oder noch späteren Werken, wie etwa denen Grunaus, finden. Und diese Ergebnisse werden in umfänglicher und ausführlicher Weise v.a. mit entspre-

chenden Erscheinungen bei den Germanen, den Italikern und anderen Völkern (besonders noch bei den Griechen und den Indern) verglichen. Ziel ist dabei immer auch, die Sicht auf die Verhältnisse bei den (West-)Balten von den nach Ansicht des Verfassers bei der Betrachtung jener Erscheinungen immer noch mit-schwingenden, teils herablassenden Perspektive zu befreien. Dies gelingt ihm in jedem Falle. Er zeigt deutlich auf, dass es sich bei sämtlichen Erscheinungen der Mythologie letztlich um indogermanisches Erbe handelt, das sich eben auch bei Germanen, Italikern etc. nachweisen lässt.

Das Buch unterteilt sich nach dem litauischen (S. 9f.) und englischen Vorwort (S. 11f.) und der Einleitung (S. 13–49), die sich dem Forschungsgegenstand und dem zu seiner Erforschung anzuwendenden Methoden sowie der Klärung diverser Termini widmet, in seinem Hauptteil in vier Kapitel: Kapitel I bringt ein Facsimile des Vertrags von Christburg von 1249, eine Umschrift des lateinischen Texts und eine litauische Übersetzung (S. 50–72). Kapitel II ist der Erklärung des Theonyms *Curche* gewidmet (S. 73–155). Kapitel III beschäftigt sich mit den Hieronymen *Tulissones* und *Ligaschones* (S. 156–229). Und Kapitel IV ist der Widerspiegelung des Sonnen- bzw. Mondkults in der Volksmythologie bei Balten, Slawen und anderen indogermanischen Völkern gewidmet (S. 230–500). Allen diesen Kapiteln ist gemein, dass das im Titel genannte Thema eigentlich nur der Aufhänger für wesentlich weiter gespannte Untersuchungen ist.

Beschlossen wird das Buch mit einer litauischen (S. 500–505) und einer englischen Zusammenfassung (S. 506–526), sowie mehreren Zeichnissen und Indizes (S. 527–623), von denen das Literaturverzeichnis (S. 527–579) durch die dargebotene Fülle besticht und deutlich macht, wie umfänglich sich der Autor für sein Buch informiert hat. Gleichzeitig wird an diesem Literaturverzeichnis aber auch deutlich, dass dem Autor offensichtlich nicht für alle Bereiche gleichermaßen vollständig die notwendige Literatur zur Verfügung stand bzw. bekannt war. Angesichts der Breite, in der die Untersuchung angelegt ist, ist aber auch das nicht verwunderlich und Vollständigkeit wohl kaum zu erreichen: Es geht immerhin um die historisch-vergleichende Sprachwissenschaft der baltischen, slawischen und weiterer indogermanischer Sprachen, Mythologie, Volkskunde, Geschichte u.a.

Besonders zeigt sich das Fehlen der neueren Literatur wie auch eine gewisse Unvertrautheit mit den Usancen der Wissenschaft auf dem Gebiet des Indischen und Iranischen: Hier fehlen die Arbeiten Jan Gondas völlig, die Paul Thiemes wurden ebenso wie die Michael Witzels nur ausnahmsweise rezipiert. Die Arbeiten Thomas Oberlies' zum Vedischen fehlen ebenso wie die von Jean Kellens und Éric Pirart zum Avestischen zur Gänze, während von Martin L. West nur ein einziger Titel erwähnt wird. Ungewöhnlich ist die Zitation von KEWA als „EWA I–III“ und EWA als „EWA I_a–III_a“ (S. 529 und *passim*). Insgesamt fehlt aus dem genann-

ten Themenbereich ein Großteil der neueren deutsch-, englisch- und französischsprachigen Literatur. Dies muss nicht notwendig bedeuten, dass sich durch deren Rezeption auch andere Schlussfolgerungen ergeben hätten, angesichts des über 1500 Titel anführenden, sonst sehr detaillierten Verzeichnisses, bleibt ihr Fehlen aber ein Manko.

Weiter ist anzumerken, dass Kregždys sich bei der Umschrift des Altindischen noch des seit Jahrzehnten unüblichen Zeichens <ç> statt des heute gebräuchlichen <ś> bedient.

Die größte Stärke des Buchs liegt sicher in der Analyse der vorgefundenen mythologischen Zusammenhänge. Diese werden in zahlreichen recht kompakten Schaubildern veranschaulicht, die dem Leser bisweilen aber in ihrer Kompaktheit auch einiges an analytischem Aufwand abverlangen.

In den verschiedenen der Etymologie im engeren Sinne gewidmeten Passagen ist besonders die Akribie hervorzuheben, mit der Kregždys ältere Vorschläge aufführt und bespricht: Diese Aufarbeitung der jeweiligen Wissenschaftsgeschichte ist vorbildlich. Dasselbe gilt ebenso für die Auswertung der Literatur zur Mythologie und Volkskunde (besonders des Baltischen und Slawischen).

Ein wenig problematisch ist freilich sein Umgang mit den Methoden der Etymologie im Allgemeinen: Da es sich bei den zu untersuchenden Wörtern um solche aus der Sphäre des Sakralen im weiteren Sinne handelt, in denen oft auch tabuistische Entstellungen von Wortmaterial beobachtet werden können, geht Kregždys davon aus, dass etwa Metathesen (von Phonemen wie von ganzen Silben), (irreguläre) Synkopen u.ä. grundsätzlich und von Anfang an in die Analyse mit einbezogen werden sollten. Vielmehr sollte es aber doch eigentlich so sein, dass derartige, durch die seit der Zeit der Junggrammatiker in der Indogermanistik allgemein übliche Annahme von Lautgesetzen und ihrer Ausnahmslosigkeit nicht abgedeckte Lautwandelprozesse nur das allerletzte Mittel zur Erschließung von Etymologien sein sollten. Denn sonst gerät man wieder zurück in die Frühzeit dieser Wissenschaft im 19. Jahrhundert, als (aus heutiger Perspektive) fast alles möglich war.

Folglich ist zunächst eine Etymologisierung, die ohne derartige Zusatzannahmen zu einem sinnvollen Ergebnis kommt, vorzuziehen. Gerade aber das Überschneidungsgebiet von Mythologie, Volkskunde und Etymologie scheint mir hier ohnehin ein recht gefährliches Terrain zu sein, auf dem man auch leicht Zirkelschlüssen unterliegen kann: Hier kann es durchaus dazu kommen, dass ein Element eines Brauchs o.ä. dazu führt, dass ein damit zusammenhängender Göttername o.ä. in einer bestimmten Weise etymologisiert wird, woraus schließlich wieder gefolgert wird, dass ein entsprechender Brauch sich von dem Götternamen herleite usw.

Im vorliegenden Buch trifft solches etwa bei den *Ligaschones* zu, das auf a preuß. *gali-šōnīs ‘Priester der Toten’ zurückgeführt wird (S. 221f., 503, 523). Das geht freilich nur, wenn man eine an sich unmotivierte Metathese des Erstglieds und zugleich eine semantische Verschiebung desselben annimmt, die sonst nicht greifbar ist: Apreuß. Akk. *gallan*, Nom. *galis, *-as* bedeutet nun einmal ebenso wie lit. *gālas*, lett. *gals* zunächst ‘Ende, Rand’ und erst sekundär ‘Tod’, niemals aber ‘Toter’. Hier stößt man schon an gewisse Grenzen der Plausibilität. Gleiches gilt letztlich auch für *Tulissones* < **d/tulinōsīs* ‘Herr der Seelen’ (S. 218ff., 503, 523).

Ein weiteres Beispiel ist die Etymologisierung des Theonyms *Curche* (vgl. auch PKEŽ² 491–493). Dieses wird als /Kurkē/ < apreuß. **Kurkis/-īs/-as* ‘Gott des Hornviehs’ interpretiert und auf urbalt.(?) **Kur-va-ka-* ‘der, dem das Hornvieh gehört’ zurückgeführt (S. 108ff., 502, 522). Die Stammform **kur-v-* wird dabei als dialektale Form, die ggf. durch eine Art regressive Assimilation aus eigentlich zu erwartendem **kar-v-* entstanden sei, erklärt. Mittleres **-va-* sei geschwunden. Hierzu ist folgendes anzumerken: Für den Schwund des mittleren **-va-* bringt Kregždys keine wirklichen Parallelen, da all seine Beispiele den Schwund in einer anderen Lautumgebung zeigen, als sie hier vorliegt. Anzunehmen, dass **kur-v-* (apreuß. *curwis* ‘Ochse’; vgl. auch PKEŽ² 497–499) eine (sekundäre) dialektale oder expressive Form sei, ist nicht zwingend, es kann ebenso wie kymr. *carw* ‘Hirsch’ auf uridg. **krh₂-uo-* ‘gehört, mit Hörnern versehen’ zurückgeführt werden (Nussbaum 1986, 8). Da nun die o.a. Synkope der Mittelsilbe nicht definitiv erwiesen werden kann, wäre letztlich auch eine Bildung uridg. **krh₂-ko-* > urbalt. **kurka-* ‘gehört, mit Hörnern versehen’ als Grundlage des Theonyms denkbar.

Diese beiden Beispiele mögen genügen. Weiteres (besonders zu einzelnen Etymologien) ließe sich in einem so umfassend angelegten Buch wie dem vorliegenden noch anmerken, würde aber an der grundlegenden Einschätzung nichts ändern: Kregždys ist ein wirklich gründlicher und grundlegender Überblick über die Materie gelungen. Die Fülle an beigebrachten Daten aus den verschiedensten Wissenszweigen beeindruckt, ältere Darstellungen zur Thematik wurden reichlich ausgewertet. Die Darstellung ist nachvollziehbar und gut strukturiert. Bei Kregždys’ etymologischen Erklärungen wird ihm sicher nicht jeder (Indogermanist) in allen Punkten folgen wollen, was durch die von vornherein bis zu einem gewissen Grade außer Kraft gesetzte Prämisse der Ausnahmslosigkeit der Lautgesetze bedingt ist. Angesichts der sonst vorgelegten Gesamtleistung fällt dies nicht so sehr ins Gewicht, sofern nicht dadurch irgendwo doch ein Zirkelschluss im o.g. Sinne entstanden sein sollte. Dem Verfasser ist viel Erfolg bei der weiteren Arbeit an diesem Mammutprojekt zu wünschen, dem Leser die baldige Fertigstellung desselben – und vielleicht auch eine tatsächlich den Charakter eines Wörterbuchs tragende Kurzdarstellung dieses erforschungswürdigen Gesamtkomplexes.

LITERATUR

EWA – Mayrhofer Manfred. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*. 3 Bde. Heidelberg: Winter, 1992–2001.

KEWA – Mayrhofer Manfred. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*. 3 Bde. Heidelberg: Winter, 1956–1976.

Nussbaum Alan Jeffrey 1986: *Head and horn in Indo-European*. (Untersuchungen zur indogermanischen Sprach- und Kulturwissenschaft 2) Berlin – New York: de Gruyter.

PKEŽ² – Mažiulis Vytautas. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.

Įteikta 2014 m. balandžio 5 d.

HARALD BICHLMEIER

Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg

Orientalisches Institut: Seminar für Indogermanistik und Allgemeine Sprachwissenschaft

Heinrich-und-Thomas-Mann-Str. 26, 06108 Halle (Saale)

harald.bichlmeier@indogerm.uni-halle.de

Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig

Arbeitsstelle Jena: Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen

Zwätzengasse 12, 07743 Jena

harald.bichlmeier@uni-jena.de

Mainzer Akademie der Wissenschaften und der Literatur

Digitales Familiennamenbuch Deutschlands

Geschwister-Scholl-Str. 2, 55131 Mainz

hbichlma@uni-mainz.de

ALDONA PAULUSKIENĖ
Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: gramatikos teorija, gramatikos mokslo istorija, socialinė lingvistika.

Aldonas Pupkis
JUOZAS BALČIKONIS IR DIDYSIS
LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013, 478 p.
ISBN 978-609-411-3

Kiekvieną mokslo veikalą pradedame skaityti nuo pratarmės, nes joje autorius nurodo savo darbo tikslą ir pasirinktąjį metodą. Čia pasakyta, kaip kilusi mintis imtis platesnio apibendrinamojo lietuvių leksikografijos istorijos tyrimo. Vis dėlto autorius prisipažįsta, kad jam ne tiek rūpėję apibendrinti, kiek papasakoti *Lietuvių kalbos žodyno* rengimo istorijos pradžią ir kitus su prof. Juozo Balčikonio leksikografinė veikla susijusius darbus bei pateikti informacijos apie žodyno redakcijai vienaip ar kitaip talkinčius žmones. Kaip visa tai pavykę, jis paliekąs spręsti skaitytojui. Šiek tiek perdėtas kuklumas: kiekvienas rašo taip, kaip jam atrodo tinkamiausia, o skaito taip, kaip pajėgia suprasti.

Balčikonis žodyną įsivaizdavo kaip paminklą tautai, ir tas jo įsivaizdavimas nulėmė žodyno tipą. Yra ir kalbotyros mokslo šakų, nesusijusių su tautiškumu. Čia jų visų nevardysiu, pakaks lyginamosios istorinės gramatikos, nes lietuvių leksikografijos pradžioje ši kalbotyros kryptis buvo dominuojanti (Lietuvoje net per ilgai), o XX a. pradžioje Prancūzijoje kilusi bendrosios kalbotyros idėja, skatinanti diachroniją skirti nuo sinchronijos ir daugiau domėtis kalba kaip sistema, Lietuvos dar nebuvo pasiekusi. Todėl pagal XIX a. antrojoje pusėje Vokietijoje išgalėjusią nuomonę, kad mokslinė kalbotyra galinti būti tik istorinė, ilgą laiką ir lietuvių kalbininkai buvo skirstomi į mokslininkus ir praktikus, o jų darbai – į mokslinius ir praktinius, nieko bendra neturinčius su mokslu. Štai Kazimieras Jaunius, Kazimieras Būga – tikri mokslininkai, o Jonas Jablonskis, Juozas Balčikonis – praktikai, Balčikonis dar ir stilistas (p. 24). Žodynai taip pat buvo skirstomi į mokslinius ir praktinius. Toks kalbininkų ir kalbotyros darbų skirstymas iš esmės buvo ir yra ydingas.

Pirmosios XX a. pusės lietuviai mokslininkai, studijavę Vokietijoje, dar nesuprato, kad istorinės lyginamosios kalbotyros apynasris būtų labai varžęs žodyną. Jiems atrodė, kad tik jų įgyta kvalifikacija tinkanti plačiam mokslo darbui (p. 24).

Bet kas tada laikyta mokslu? Žodžių etimologijos, be abejo, išpūdingas mokslas, bet jas lengva kritikuoti: Būga sukritikavo Preobraženskio etimologinį žodyną, o daug vėliau Vincas Urbutis – Konstantino Karulio latvių kalbos etimologinį žodyną, nes vienodai įtikimos gali būti net kelios to paties žodžio etimologijos. Pavyzdžiui, man žinomos keturios *Lietuvos* vardo etimologijos, ir kas pasakys, kuri iš jų teisinga? Gramatinių formų istorija, remdamasi faktais iš įvairių kalbų, siekianti rekonstruoti gramatines formas net iki indoeuropiečių prokalbės, taip pat gali daug kur pasirodyti hipotetinė. Gerai pagalvokime, kas būtų buvę, jeigu iki 2002 m. būtų buvęs rašomas *Lietuvių kalbos žodynas* istoriniu lyginamuoju metodu su žodžių etimologijomis? Toks žodynas nebūtų turėjęs nei praktinės, nei mokslinės reikšmės, nes, laikui bėgant, mokslas nestovi vietoje, o *Lietuvių kalbos žodynas* buvo rašomas dešimtmečius ir visiems laikams.

Jeigu žymėsime žodyno pradžią ne nuo Būgos pasisakymo pradėjus jį rašyti (1212), o nuo Balčikonio prašymo skirti jį vyriausiuoju redaktoriumi (1930), žodyno rašymas truko maždaug septyniasdešimt metų su trupučiu. Per tą laiką išgyventa ir karas, ir okupacijos, ir asmenybės kultas su visomis jo pasekmėmis, keitėsi redaktoriai, žodyno rašytojų ir žodžių rinkėjų kartos, bet darbas prie žodyno ir pačiais sunkiausiais laikais nesustojo. Kas būtų atsitikę su tuo istoriniu žodynu, kai pati lyginamoji istorinė kalbotyra išsisėmė, kiek jis būtų buvęs reikalingas lietuvių tautai? O dabar turime net dvidešimt tomų „dangoražį“ ir „apstatėme rusus“, kaip kartą XX a. pabaigoje *Literatūroje ir mene* (1991 VI 13) rašė įžymusis mūsų tautietis Algirdas Julius Greimas.

Rusų okupacijos laikais žodyno apimtis buvo dirbtinai apribota: jis negalėjo būti didesnis už rusų kalbos žodyną. Rusų kalbos žodyno numatyta septyniolika tomų, tai šiukštu, mažesnieji, neperženkite šios ribos! O juk kalbos turtingumas priklauso ne nuo tautos dydžio, o nuo jos genijaus ir darbo bičių sugebėjimo surinkti daugiau medaus. Išleidus dvidešimt tomų, kiek girdėta, Institutas dar turi apie pusę milijono kortelių, ir jau esanti žodyno papildymo programa.

Tame pačiame straipsnyje Greimas parašė, kad žodynas neatlaikęs mokslinės kritikos, o jo redaktorius Balčikonis buvęs *daugiau darbą negu kalbą mylintis žmogus*. Pasitaiko kartais ir garsenybėms pasakyti *nei ši, nei tą*. Ką reiškia *mylėti kalbą* atskirai nuo ja kalbančių žmonių? Visi mokslai, tarp jų ir humanitariniai, siekia pažinti pasaulį ir teikti tuo pažinimu naudą žmogui. *Mokslo mokslui* prasmę puikiai išjuokęs Džonatanas Sviftas *Guliverio kelionėse* parodydamas, kaip mokslininkai stengiasi iš agurkų gauti saulės šviesą. Reikia pasakyti, kad toks *Lietuvių kalbos žodynas*, kokį dabar turime, atlaiko visas kritikas, nes jis, nors ir pats dėl objektyvių priežasčių negalėjo išvengti nemažai trūkumų, teikia pakankamai faktinės medžiagos įvairiems mokslo darbams, tarp jų ir specialiesiems žodynams.

Iš Aldono Pupkio monografijoje aprašyto Balčikonio paskyrimo vyriausiuoju žodyno redaktoriumi galima spręsti, kad jį lėmė ne kokios asmeninės pažintys su

švietimo ministru ar ministru pirmininku, o išsilavinusio, gerai Balčikonį pažįstančio ir galią turinčio žmogaus supratimas, kad tik Balčikonis, kalbos moksle einantis Jablonskio pėdomis, galėtų tinkamai vadovauti tokiam nepaprastam ir tautai reikalingam darbui.

Jablonskis buvo pakankamai teoriškai pasirengęs kalbininkas, bet jis nemanė, kad įvairūs (kartais net prieštaringi) pavienių kalbininkų samprotavimai apie kalbą galėtų būti reikšmingi tautai. Jai reikia ne teorijų, o konkrečių darbų (gramatikos, žodyno). Todėl 1922 m. gramatikos pratarinėje ir parašė: „Man rūpi šiaip ar taip, daugiausia praktikos reikalas: turime mokyti mokykloje ne tiek gramatikos terminų ir įvairių kalbos pėniavų, kiek gyvųjų kalbos dalykų, reikalingų kultūringo lietuvių gyvenimui, jo darbui Lietuvos visuomenėje“ (Jablonskis 1957: 183–184). Tai nereiškia, kad Jablonskio gramatikoje nėra teorijos. Mėginta kritikuoti Jablonskio veiksmožodžio veikslų, laikų, nuosakų sampratą, bet ilgainiui pasirodė, kad jo gramatikos teorija ne taip jau lengvai pasiduoda kritikai.

Balčikonis, paprašytas recenzuoti kandidatinę disertaciją apie veiksmožodžio veikslus, būdamas jau garbaus amžiaus, taip pat, kaip ir Jablonskis, nenorėjo knaisiotis po „teorines pėniavas“. Sutikimas oponuoti buvo suformuluotas tokiais žodžiais: „Kad tamsta būtumei rašiusi apie tarmę... Aš tų teorijų visai neišmanau, bet ką padarysi... Sutinku, nes tamstai reikia profesoriaus, o kur dabar jį gausi?..“ Toks pasakymas, kaip ir Jablonskio prisipažinimas, visai nereiškia, kad Balčikonis nesidomėjo kalbos mokslu. Tik tas kalbos mokslas, jo supratimu, turėjo būti ne kokie subjektyvūs teoriniai išvedžiojimai, o tiesioginis darbas. Tarmių aprašai reikalingi, nes tarmės sparčiai nykstančios, o kaip suprasi tuos veikslus, nelabai svarbu.

1930 m. vasario 23 d. Jablonskis paliko šią ašarų pakalnę, o Balčikonis dar buvo pakankamai jaunas ir energingas, kaip sako Greimas, *darbą mylintis* žmogus, ir tik toks žmogus galėjo jam patikėtą didžiulės atsakomybės naštą užsikrauti ant savo pečių. Pupkis, sukaupęs visa tai, ką radęs archyvuose ir spaudoje, pasirinkęs akademinį dėstymo būdą, visur labai atsargus, aiškinimai labai aptakūs, bet jo monografijoje galima perskaityti, jog „Skardžius 1962 m. be užuolankų parašė, kad žodynui vadovavo Smetonos paskirtasis Balčikonis“ (p. 27). Štai šioje vietoje su tam tikru apmaudu ir susimąstai: kodėl gi dabar aukščiausiuose valdžios postuose nėra žmonių, ne tik skambiais žodžiais, bet ir iš tikrųjų mylinčių Lietuvą, lietuvių tautą, kodėl gi per šiuos nepriklausomos Lietuvos dešimtmečius nepavyko sukurti tautinės mokyklos, kodėl sumažėjęs mokinių raštingumas, kodėl toks smukęs mokytojo ir mokyklos prestižas, kodėl net patys kalbininkai išduoda kalbą?.. Ir dar ne vieną tokį klausimą galima suformuluoti. Tarpukario Lietuvoje kalbininkų darbo sąlygos nebuvo labai jau patogios ir lengvos, bet būta pasididžiavimo savo tauta ir jos kalba. Todėl, nei ilgai trukus, buvo sunorminta bendrinė kalba ir sukurta tautinė mokykla, kuri išsilaikė ir per karą, ir dar per pirmąjį, kruvinąjį, pokario dešimtmetį.

Ką gi paveldėjo Balčikonis iš Būgos, kurį laiškuose taip ragino išvykti net į kaimą ir atsidėti vien žodyno darbui, o pats siūlėsi pasiimti visus rūpesčius, susijusius su žodyno finansavimu, ir net būdavęs nepatenkintas, kai negaudavęs iš Būgos greitų norimų atsakymų (Balčikonis 1982: 256–258). Balčikonis, pažinęs ir labai gerbęs Būgą kaip mokslininką, 1922 ir 1923 m. ragindamas jį kuo greičiau rašyti žodyną ir siūlydamasis visu kuo patarnauti, turbūt net neįsivaizdavo, kokį žodyną Būga sumanęs ir kokias turėjęs galimybes jį tuo metu pateikti spaudai.

Pradėdamas rašyti žodyną, Būga jautė pareigą pasiaiškinti. *Lietuvių kalbos žodyno* pirmojo sąsiuvinio įvade jis rašė, kad vienam žodynui atsidėjęs 1912 m. Čia jis nurodė ir aplinkybes, kuriomis rinkta medžiaga, kiek ir iš kur jos surinkta. Būga kortelių (laiškelių) neskaičiavęs, bet, pradėdamas rašyti žodyną, turėjęs 14–17 pūdų, iš kurių 10–13 pūdų buvę surinkta Kaune nuo 1921 iki 1923 m. gruodžio pirmosios dienos. Tačiau turimoji medžiaga dar žodyno spausdinti neleidusi, nes matęs, kad jis būsiantis nepilnas ir netobulas.

„Kad aš žodyną sutikau išleisti pasaulio šviesōn tokį, koks jis šiandie yra, tai čia kalta mūsų visuomenė ir valdžia, ypač paskutinė, kuri senai mane nenustoja raginusi per švietimo ministerį greičiau pradėti spaudimo darbą.

Čia turiu tarti savo ir kitų kalbininkų vardu dėkui mūsų vyriausybei – įstatymų leidžiamajai (seimui) ir įstatymų vykdomajai (ministerių kabinetui) –, kuri šitam kultūros ir mokslo darbui nepašyškstėjo didelių išlaidų. Dėkui ir visiems žodyno talkininkams!“ (Būga 1924: VI). [Taigi... O mums, studentams, universitete buvo meluojama, kad buržuazinė valdžia visai nesirūpinusi žodynu, kad Būga iš skurdo susirgęs ir anksti miręs. Tuo tarpu iš Būgos padėkos valdžiai matyti, kad buvę visai kitaip.] Toliau Būga rašo:

„Šiam mano žodynui pritinkamesnis būtų ne žodyno, bet žodyno medžiagos vardas. Mano žodynas nėra net sistemingai darytas, nes visa jo medžiaga rinkta priešokiais, atsitiktinai. Nemanydamas tuojau spausdinti surinktosios žodyno medžiagos, nebuvau pasidaręs net žodynui plano“ (1924: VI).

„Žodyno turiniu eina visi, be jokio skirto, lietuvių kalbos žodžiai. Čia randa sau vietos ne tik bendriniai (appellativa) (...), bet ir tikriniai (nomina propria) vardai (...). Žodynas visai nežiūri to, ar žodis kilimo lietuviškas, ar svetimas, nes jam visi žodžiai lygūs“ (1924: VII).

„Žodžių aiškinamoji kalba mano žodyne nėra viena. Čia skaitytojas ras vieną žodį paaiškinantą lietuviškai, kitą – vokiškai, trečią – rusiškai arba lenkiškai, ketvirtą – lotyniškai arba dar kitaip. Kalbų mišinio („Babelio“) išvengti aš negalėjau dėl laiko stokos. Kiaurai išvesti per visą žodyną vieną-kurią kalbą, žinoma, būtų buvę galima ir net geistina, bet tikrai bėda su tuo, kad šis darbas reikalingas yra daug laiko. Taigi, norėdamas paskubinti žodyno rašymą ir spaudimą, turėjau palikti žodžiams paaiškinti tą kalbą, kurią radau šaltiniuose“ (1924: VII).

Norint sužinoti, kas ir kaip Būgos daryta, reikia skaityti žodyno tekstą. Čia paimu tik vieną pavyzdį. Dar nesusiformavusi bendrinė kalba, tai greta *akmuo* rasime ir tarmybių *akmenas*, *akminas*, antraštiniais žodžiais eina ir jų mažybinės formos *akmenėlis* ir *akminėlis*. O paties žodžio *akmuo* lizde aprašyti visi linksniai, Būgos žodžiais tariant, jų istorija ir tarmėmokslis, etimologija. Tokio tipo žodyno nebūtų pajėgęs parašyti joks žmogus (netgi Būga) ir joks kolektyvas apskritai. O visų spaudžiamas Būga pasižadėjo: „Nuo antrojo semestro aš galėčiau išstoti iš universiteto metams iki spėčiau prirengti spaudai ben I tomą (apie 900–1000 psl.). Bet tai padaryti galėsiu, kai turėsiu tikrų garantijų, kad mano pragyvenimas bus aprūpintas be universiteto ir kitų darbų“ (1924: 14).

Tarkime, jeigu Likimas nebūtų kitaip patvarkęs ir Būga būtų parašęs tokį žodyną, kokį matome iš pirmųjų sąsiuvinų, tai kažin ar labai ilgai jis būtų išlaikęs mokslinę vertę, nes jokiam mokslui, taip pat ir lingvistikai, pabaigos nėra ir negali būti. Todėl Balčikonio, per daug nesiveržusio į tuo metu Lietuvoje madingą istorizmą, paskyrimas vyriausiuoju žodyno redaktoriumi buvęs gerai apgalvotas. Pranas Skardžius, žinoma, negalėjęs neišsikeisti, kad vyriausiuoju redaktoriumi buvo paskirtas ne jis, mokslininkas, o praktikas Balčikonis.

Sutikęs būti vyriausiuoju žodyno redaktoriumi, Balčikonis prisiėmė ne tik juridines ir moralines teises, dėl kurių taip rūpintasi jo oponentų, bet ir visas pareigas, kurias kažin ar kas kitas būtų sugebėjęs taip dorai vykdyti. Jis būtų nesiėmęs tokios atsakomybės, jei nebūtų buvęs tikras dėl savo mokslinės kompetencijos ir administracinių sugebėjimų. „Pradėjus darbą, redaktoriui reikėjo rūpintis daugeliu dalykų: patalpų sutvarkymu, tarnautojų parinkimu, kartotekų peržiūra, tolesnio darbo planavimu ir organizavimu“ (32).

Skaitau šią monografiją, ir daug kas man jau žinoma iš Pupkio sudarytų ir išleistų Balčikonio *Rinktinių raštų*, taip pat jo rūpesčiu išleistų Balčikonio artimųjų, bendradarbių ir mokinių prisiminimų *Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną* ir to, ką esu patyrusi bendraudama su Balčikoniu ne tik per paskaitas, iš pokalbių su beveik nuo pat pradžių žodyno redakcijoje dirbusiomis Brone Vosylyte ir Antane Kučinskaite, su bendrakursiu, ištikimu Balčikonio mokiniu Vytautu Vitkausku, gražiai pabaigusių mokytojo pradėtąjį darbą, ir namuose, gyvendama su Jonu Paulausku, kurio pavardę galima rasti įrašytą visuose pagal naująją instrukciją išleistuose *Lietuvių kalbos žodyno* tomuose.

Nuo 1956 iki 1960 m. su Vosylyte gyvenome tame pačiame bendrabutyje gretimuose kambariuose. Kai dėl sunkios ligos ji nepajėgdavo nueiti į Institutą, bet dar galėjo rašyti ir redaguoti žodyną, mūsų kambariai tapo vienu butu: Paulauskas iš Instituto nešdavo kartotekos dėžutes ir žodyno tekstus į namus, o aš padėdavau buityje. Kartu su darbu į mūsų namus atkeliavo ir žodyno problemos, buvo nereti Balčikonio vizitai (su mažais medaus koriukais) pas namie dirbančią Vosylytę.

Tokiomis aplinkybėmis girdėjau jų pokalbius, mačiau, kaip rašomas ir redaguojamas žodynas, kaip atrodo jo korektūros ir patikros, nes dažnai žodyno skiltys gulėdavo ir ant Paulausko rašomojo stalo. Žodyno rašytojai ir redaktoriai buvo tokie žmonės, kurie pasiimtam darbui negailėjo laiko jėgų: dirbdavo ir sirgdami namie, poilsio valandomis ir dienomis, dirbdavo per atostogas. Taip elgtis jie buvo išmokyti *darbą mylinčio* Balčikonio.

Pupkio panaudota archyvinė medžiaga papildo mūsų žinojimą apie Balčikonio darbą ir idėjas, apie natūralų laipsnišką žodyno rašymo instrukcijos atsiradimą, ir tuo būdu monografijos tekstas pasidaro panašus į žodyno rašymo istoriją. Gal būtų todėl kai kuriems autoriaus kolegoms ir pažįstamiems galėjo pasirodyti, kad būtų tinkamas ir monografijos pavadinimas „Didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ istorija“. Bet juk tai ne visa istorija. Ir autoriaus pasirinktasis geriau atspindi monografijos turinį, nes Balčikonio padirbėta taip, kad, ir jam pasitraukus iš žodyno ir iš gyvenimo, nepaisant visų svarstymų, laikų kaitos, ideologinių išbandymų, jo dvasia pasiliko ir vadovavo žodyno darbui. Tik gerai Balčikonio pradėtą darbą galėjo tęsti jo išugdyti bendradarbiai ir mokiniai.

Išėjus visai dvidešimčiai tomų ir sumanius leisti žodyno elektroninį variantą, pasidarė įmanoma patobulinti tai, ko anksčiau negalėta ar nemokėta padaryti. Vytautas Vitkauskas perskaitė visą žodyną ir, suregistravęs tarminių žodžių ir formų transponavimo riktus, 2006 m. išleido juos atskira knyga *Lietuvių kalbos žodyno taisymai*. Autoriaus žodis: „1964 metų rudenį iš instituto Dialektologijos skyriaus buvau perkeltas į Žodynų skyrių, kur daugiausia ir domėjausi tarminių žodžių ir formų transponavimu. Ne tikai mano buvo pastebėtų abejotinų dalykų, pakalbėdavom ir su žodynininkais, ir su tarmėtyrininkais.

Taip viskas ir prasidėjo. Tarnybos galų dienomis viską surašiau knygute. Tai skatino mano didžiausias mokytojas prof. Z. Zinkevičius, doc. A. Laigonaitė, kolegos E. Grinaveckienė. A. Jonaitytė, D. Gargasaitė, J. Paulauskas, Ž. Urbanavičiūtė-Markevičienė ir kt. bei prof. Balčikonio mokymas *bėgti nuo klaidų*“ (Vitkauskas 2006: 7).

Labai būtų buvę gerai, kad būtų taip suregistruotos ir paaiškintos žodžių gramatinių charakteristikų ir leksinių reikšmių hierarchijos nustatymo klaidos, bet lietuvių kalbos gramatikos ir leksikologijos mokslai buvo nepalyginti silpnesni už dialektologiją, ir niekas iš šių sričių specialistų neturėjo tokio ryšio su žodynu, kaip dialektologas Vytautas Vitkauskas.

Nekalbėsiu čia apie doros dalykus, valdžios rūpestį tautos kultūra, mokyklos ir mokytojo prestižą, Tai galima patirti ir iš Balčikonio *Rinktinių raštų*, ir iš recenzuojamosios monografijos, kurioje pasakyta, kad Balčikonis dešiniąja savo ranka (sekretoriumi) pasirinko mokytoją Napalį Grigą ir apskritai visą žodyno redakciją formavo iš gyvosios kalbos jausmą turinčių mokytojų. Pagaliau ir visi mūsų didieji kalbininkai darbo pradžioje buvę mokytojai, vėliau tapę tituluotais mokslininkais.

Valdžia negailėjo pinigų žodynui, bet iš archyvinių dokumentų matyti, kad stengtasi tuo nepiktnaudžiauti, taupyti. Dar žinant to laiko agrarinės Lietuvos gyvenimą, kai už 100 litų buvo galima nusipirkti gerą karvę, tai redaktoriaus 1000 litų alga, žinoma, labai didelė. Mokytojas, o vėliau mokyklų inspektorius ir Vilniaus universiteto docentas Pranas Gailiūnas pasakojo, kad baigęs universitetą, susiieškojęs darbą pradžios mokykloje. Darbo būdavę ne tiek daug, o gaudavęs 300 litų atlyginimą. Už šimtą litų jis nuomojėsis kambarį su maitinimu ir aptarnavimu. Kišenėje dar likdavę 200 litų, kurių, būdamas viengungis, nežinojęs kaip išleisti.

Žemdirbiai gyvenę visai kitaip, nes tai, ką užaugindavę savo žemėje, būdavę labai pigu, o tai, ką reikėję pirkti mieste – brangu. Už centnerį rugių negalėjai nusipirkti batų. Bet nesileiskime į krašto ekonomiką, nors tie archyviniai šaltiniai verčia ir apie tai pamąstyti, ypač jei dar iš vaikystės atsimeni, kaip mama, norėdama užkurti krosnį, storą švedišką degtuką skeldavo per pusę, o su diržinėmis vadelėmis tėvas važiuodavo tik į bažnyčią ar į miestą, kaip vyrai vestuvinių apdarą išlaikydavę ir laidotuvėms (per sunkius ūkio darbus ir rūpesčius negalėdavę nutukti), o šiaip visi nuo mažo iki seno vilkėdavo namų darbo drabužiais, vaikščiojo basi ar su klumpėmis, ir buvo gal net laimingesni negu dabartiniai turtuoliai.

Monografijos autoriaus įdirbis rengiant Balčikonio *Rinktinis raštus*, žodyno bendradarbių atsiminimai ir archyvinė medžiaga, pateikta chronologine tvarka, rodo tikrą žodyno kūrimo vaizdą nuo pat pradžių: laisvoje Lietuvoje, karo metais ir pokario vargus ieškant Salio išslapstytos kartotekos. Tačiau norėtusi kiek kitokio rašymo skyrelyje „Bolševikinės cenzūros gniaužtuose“, kad jaunesniems, tais laikais dar negyvenusiems kalbininkams nepasirodytų, jog tada be jokios priežasties „savi šaudė į savus“. Jie buvo priversti tai daryti.

Neapsakomai žiauri VKP(b) ideologinė prievarta pirmiausia reiškėsi pačios imperijos centre ir iš ten sklido į visą jos plotą. Balčikonio vadovaujamas žodynas ne dėl Žiugždos šėliojimo įsmuko į bolševikinės cenzūros gniaužtus (šėliojo ir Kostas Korsakas, ir Genrikas Zimanas, ir kalbininkas leidyklos redaktorius Jonas Kabelka). Jie nebūtų šėlioję, jei 1946 m. „atominė bomba“ nebūtų sprogusi virš rusų literatūros ir meno. Niekas nebūtų reikalavęs rašyti kalbotyros ir kitų mokslų darbų Stalino kalbos mokslo šviesoje, jei 1950 m. *Pravdoje* nebūtų vykusį labai ideologizuota kalbininkų diskusija su maristais, kuriai galą padarė žymus gruzinų kalbininkas, paprašęs Stalino interviu, pats suformulavęs klausimus, į juos už Staliną atsakęs ir paskelbęs toje pačioje *Pravdoje* (žinoma, darydamas tam tikrus reveransus ir didžiarusiškajam šovinizmui, be to Stalinas nebūtų leidęs skelbti „genialaus“ kūrinio savo vardu).

1946 m. VKP(b) CK svarstė žurnalus *Leningrad* ir *Zvezda*, Muradelio operą *Didysis gyvenimas*, Michailo Zosčenkos, Anos Achmatovos kūrybą ir labai griežtai

pasmerkė juos už apolitiškumą. Pagrindinis pranešėjas Andrejus Ždanovas. Girdėta, kad nuo to svarstymo Zosčenkai net psichika sutrikusi.

Pupkis naudojosi 1991 m. išleistu dokumentų rinkiniu *Rašytojas pokario metais* ir turbūt įsidėmėjo, kad tučtuojau po to įvyko Lietuvos rašytojų suvažiavimas, kuriame A. Ždanovo funkcijas atliko LKP(b) CK sekretorius Kazys Preikšas. Šiame Rašytojų sąjungos suvažiavime reikėjo muštis į krūtinę ir pačiam rašytojų sąjungos pirmininkui Petrui Cvirkai, ir dar prieškario komjaunuoliui Eduardui Mieželaičiui. Išsakytas baisiausias kaltinimas Baliui Sruogai, kuris, grįžęs iš vieno lagerio, supra-to, jog nesunkiai gali patekti į kitą, ir, vos pastovėdamas ant kojų, sakė ilgą „atgailos“ kalbą, kurios nė vienu žodžiu pats netikėjo (*Rašytojas pokario metais* 1991: 72). Nesuprasdamas komunistinės politikos beprotybės, grįžęs iš to kraupaus susirinkimo, Sruoga rašė laišką Cvirkai, manydamas, kad rašytojų sąjungos pirmininkas turėjo dar kokią nors galią.

Jokios galios neturėjo nei Cvirka, nei Žiugžda. Todėl Balčikonis matė teisinimųsi ir pasižadėjimų pasitaisyti beprasmiškumą. Pokario metais Balčikoniu buvo daug duota ne be Žiugždos iniciatyvos. „1944–1959 m. Balčikonis dirbo Vilniaus universitete, 1948 m. jam suteikiamas profesoriaus vardas. 1944–1950 m. jis vadovavo lietuvių kalbos katedrai. 1945–1952 m. Balčikonis buvo LTSR MA Lietuvių kalbos instituto direktorius, 1946 jis išrinktas LTSR MA akademiku, 1945 m. jam suteiktas LTSR nusipelnusio Mokslo veikėjo garbės vardas“ (Sabaliauskas 1982: 38).

Sudėliokime Balčikonio paaukštintimų metus iš eilės: 1944, 1945, 1946 ir 1948 (įnirtingiausių žodyno svarstymų ir kritikos) metai, ir dar pridurkime, kad Balčikonis buvo aprūpintas puikiu butu mokslininkų namuose, tai ir suprasime santūrų Balčikonio elgesį žiaurių žodyno svarstymų ir neteisingų jo darbo vertinimų metu, suprasime ir Vitkausko parašymą, kad „Tarybinė vyriausybė gražiai įvertino jo nuopelnus“ (Vitkauskas 1985: 60). O kodėl Žiugžda šėliojo, pats pasikvietęs Balčikonį dirbti į Lietuvos aukščiausias mokslo įstaigas, taip pat bus suprantama, jei kam pavyks aprašyti tuos baisesius stalinizmo laikus. 1948 m. gegužės 21 d. LTSR MA Visuomeninių mokslų skyriaus išplėstiniame biuro posėdyje buvo svarstomas *Lietuvių kalbos žodyno* II tomas. Jame Balčikonis kalbėjo apie žodyno pobūdį, darbo eigą, apimtį ir tikslą. Ir paskui turėjo išklaudyti tų, kurie išsijuošę kritikavo žodyną ir gal net patys netikėjo tuo, ką sako.

LKP Dzeržinskio rajono IV partinėje konferencijoje, vykusioje 1950 m. birželio 3–4 dienomis, Pušinis žiauriai kritikavo Žiugždą, kad jis tuo metu, kai „bolševizmas ir tarybinė valdžia šluote nušluoja nuo savo kelio ne tik buržuazinę tvarką, bet ir apgailėtinas buržuazinių ir smulkiaburžuazinių partijų liekanas [...], pradėjo rinkti į LTSR Mokslų Akademiją iš visų sutvėrimų po porą, t. y. į LTSR Mokslų Akademiją buvo priimti atstovai nuo kiekvienos buržuazinės partijos. Dabar LTSR Mokslų Akademija savo kolektyve turi buvusių žygeivių, tautininkų, krikščionių-demo-

kratų, maksimalistų ar tiesiog teroristų, šovinistų ar tiesiog kapitalistų, teologų ir netgi Visuotinės bažnyčios vadovą“ (*Rašytojas pokario metais* 1991: 251–252).

Plūdo tada Pušinis ir ekonomistą Petrą Šalčių, poetą, rašytoją, literatūros mokslininką Vincą Mykolaitį-Putiną, ir filologijos daktarą orientalistą Serają Šapšalą, ir gydytoją onkologą Viktorą Kutorgą. O apie Balčikonį išrėžė štai ką:

„Faktas, kad krikščionių–demokratų partijos veikėjas, buvęs Kauno universiteto teologijos katedros vedėjas, buvęs teologas, teologijos profesorius Balčikonis dabar darbuojasi LTSR Mokslų Akademijoje kaip Lietuvių k. ir literatūros instituto direktorius.

Leiskite paklausti Mokslų Akademijos partinės organizacijos sekretoriaus drg. Žiugždos, ką gali duoti tarybiniam mokslui teologas Balčikonis, lengva ranka pakeltas lietuvių k. ir literatūros akademiku profesoriumi?“ (1991: 251–253).

Ką gi daryti Žiugždai, jei „Konferencija reikalauja iš Mokslų Akademijos partinės organizacijos ir jos sekretoriaus drg. J. Žiugždos ryžtingai baigti su liberalizmu darbe ir tariamais mokslininkais – buvusiais buržuazinių partijų nariais, atsižvelgti į konferencijoje pareikštą darbo trūkumų kritiką, organizuoti darbą sutinkamai su socialistinės statybos uždaviniais“? (1991: 253). Žiugžda prašė naująjį partijos rajono komitetą patikrinti Pušinio pastabas ir padėti Mokslų Akademijai spręsti iškilusias problemas. Jis išdrįso tik pasakyti, kad Balčikonis ne teologas, o filologas, bet teigė, kad jis „neatsikratė buržuazinio tvaiko, visas jo požiūris į darbą, jo turinį, organizavimą, į kadrujų auklėjimą – visa tai persunkta buržuazinio individualizmo, čia visur pasireiškia buržuazinis objektyvizmas, apolitiškumas. Ir instituto darbai metai iš metų neįvykdomi, stinga bet kokio vadovavimo. Kaip jau sakyta, dabar kyla klausimas apie Kalbos instituto vadovybės pakeitimą“ (1991: 255).

Skaitau apie šį baisų laiką ir mąstau, ar bus jis kada nors teisingai suprastas ir įvertintas, mąstau apie Balčikonio orią laikyseną ir apie komunistą Žiugždą, pradžiusį Žiugždą kalbininką. Esu parašiusi knygą *Svarbesniosios XX a. lietuvių kalbos gramatikos* (ji neišleista, ir nežinau, ar pajėgsiu išleisti). Išstudijavau XX a. gramatikos mokslą ir pamačiau, kad tobuliausia ir labiausiai tinkanti tautinei mokyklai yra 1937 metų Jurgio Ambraškos ir Juozo Žiugždos *Lietuvių kalbos gramatika* (beje, joje pirmą kartą pavartotas ir terminas *kirčiuotė*). Tai puikus sisteminis kalbos gramatinės sandaros aprašas, neatskiestas įvairiausiaiis pratimais. Jie pridėti gramatikos gale, kad mokytojas pats galėtų parinkti pagal einamą temą. Ir natūraliai kilo klausimas, koks kurio autoriaus indėlis į šią gramatiką? *Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje* galima rasti tik tai, kad iš lituanistikos Žiugžda yra paskelbęs du veikalus: 1935 m. *Žemaitės kūryba* ir 1937 su Ambraška *Lietuvių kalbos gramatika*. Ir viskas! *Lietuvių kalbos enciklopedijoje* rasime parašyta apie Jurgį Ambrašką, bet nė žodžio apie Juozą Žiugždą. Ambraška rašė įvairius vadovėlius pradžios mokyklai ir mirė 1945 m., o Žiugžda nugyveno netrumpą gyvenimą, ir jo vieno

Lietuvių kalbos gramatikos buvo net 18 leidimų. (Jie iš esmės suformavo ir mūsų akademinės gramatikos autorių kalbos sandaros supratimą, nes su Žiugždos gramatika užaugo ne viena kalbininkų karta.) Teorinė dalis kurį laiką stiprėjo, ir niekur ji neprieštaravo Jablonskio gramatikos mokymui, tik taisyklių iliustruojamieji pavyzdžiai šlovino Raudonąją armiją, sovietinę santvarką, smerkė buržuazinius nacionalistus, spjaudė į Dievo altorių Teofilio Tilvyčio eilėmis.

Žinoma, Žiugždos gramatikoje pateikta ir labai puikių pavyzdžių bei tekstų pratimams iš klasikinės lietuvių literatūros, ypač iš Žemaitės raštų, tačiau tie komunistinės ideologijos pavyzdžiai buvo nepriimtini daugeliui ir gadino visą gramatiką. Turbūt dėl jų ir Balčikonis siūlė mokytis tik iš Jablonskio, bet niekad nepastebėdavo, jeigu būdavo išmokta ir iš Žiugždos. Pažindami Balčikonį, studentai gramatikos taisyklėms pasirinkdavo politiškai neutralių pavyzdžių (nors taisyklių Balčikonis per daug ir neklausinėjo). Taigi ieškojau kokio nors šaltinio, kuriame būtų apibūdintas Žiugžda kaip kalbininkas. Ir tik Pupkio monografijoje apie Andrių Ašmantą aptikau iš archyvų ištrauktų žinių apie Žiugždą lituanistą, kaip vieną aktyviausių mokytojų sąjungos darbininkų. Rašoma, kad jo pastangomis buvo rengiami mokytojų lituanistų sąjungos suvažiavimai *Aušros* mergaičių gimnazijoje, kad „Jis pats aktyviai juose dalyvaudavo, skaitydavo pranešimus, buvo renkamas į valdybą“ (Pupkis 2010: 202). Be to, jau ir mes atsimename Žiugždą kaip lituanistinių disertacijų vadovą ir oponentą.

Recenzuojamoji monografija verčia dar stabtelėti ties Boriso Larino vaidmeniu. Laimė, kad tuo metu į Lietuvą buvo atsiųstas būtent Larinas. Jis pasakė visas kalbas tokias, kokių iš jo reikalauta, o pats dirbo tai, ką reikėjo (pagal savo sąžinę): rūpinosi žodyno darbu, skatino rašyti gramatiką ir ugdė Lietuvai kvalifikuotus kalbininkus. Šį laiką tariusi puikiai pažįstanti ne iš archyvų, o iš tikrojo gyvenimo. 1955 m. girdėjau Lariną, recenzuojantį Kazio Ulvydo kandidatinę disertaciją, jis vadovavo Birutės Tolutienės ir Jono Paulausko disertacijoms. Priešdėlinių veiksmažodžių iškėlimas antraštiniais žodžiais, jų gramatinių charakteristikų ir reikšmių nustatymas visuose dvidešimtyje tomų yra Larino ir Paulausko bendro darbo nuopelnas. Manau, kad ne tiek svarbu, ką tuo metu Larinas kalbėjo, bet svarbu, ką darė. Ir Vytautas Vitkauskas niekino Lariną už jo priekaištą, kad į žodyną pririnkta visokio buitinės kalbos šlamšto, kad šlamštu jis pavadinęs brangiausią gyvosios kalbos turtą. Tai labai impulsyvi reakcija, neįsigilinus į aplinkybes, kuriomis tai buvo pasakyta.

„Balčikonis diskusijose teigė manantis, kad žodyno redagavimo sistemos pakeitimas mokslinės žodyno vertės nepakeisiantis. Dėl veiksmažodžių pateikimo ką nors keisti esą neverta, nes visa kartoteka dabar taip sudėta“ (p. 256). Tai ar kartotekos sudėjimo tvarka jau yra mokslinis motyvas? Balčikonio redaguotuose tomuose priešdėliniai veiksmažodžiai taip pat surašyti į nepriešdėlinių lizdus, bet be jokių

jų reikšmės aiškinimų, be jokios gramatinės charakteristikos – vartojimo pavyzdžiai eina tiesiog po dvitaškio. Ir tų pavyzdžių tuo metu kartotekoje buvo sukaupta ne per daugiausia. Todėl ir turėta vargo su veiksmažodžių reikšmių aiškinimu ir su tranzityvinių / intranzityvinių veiksmažodžių skyrimu. Pavyzdžiui, veiksmažodžiai *augti, bėgti, bristi* yra intranzityviniai, o *išaugti, praaugti, apibėgti, perbristi* gali būti ir tranzityviniai, nes palyginti su paprastaisiais jie darybos procese įgyja papildomų reikšmių (*vaikas išaugo švarkelį, šuo apibėgo trobą ir apie trobą, jis lengvai perbrido upelį ir perbrido per upelį*). Paulausko surinkta priešdėlinių veiksmažodžių kartoteka iš grožinės literatūros gerokai papildė žodyno kartoteką.

Cituodamas 1950 m. lapkričio mėnesio 15 d. *Tiesos* informacinio straipsnio tekstą su sakiniu, kad „Kalbos institutas ir jo vadovai nepadarė ir nedaro reikiamų išvadų iš draugo Stalino genialaus veikalų *Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai* (p. 249) ir skelbdamas Larino pranešimo, skaityto 1952 m. konferencijoje temą „Lietuvių leksikologijos uždaviniai J. V. Stalino kalbos mokslo šviesoje“ (p. 250), mano supratimu, Pupkis būtinai turėjo paaiškinti, koks tas veikalas, kodėl ir kaip jis atsirado. Jau minėjau, kad 1950 m. *Pravdoje* vyko kalbininkų diskusija su Maro pasekėjais ir kad vadinamasis Stalino veikalas buvo paskelbtas toje pačioje *Pravdoje*.

Asmenybės kulto laikais to ir užteko. Viskas, kas Stalino vardu buvo spausdinta *Pravdoje*, tučiuojau buvo išleista atskira brošiūra, išversta į visas TSRS kalbas, kurį laiką turbūt buvo kasmet leidžiama šimtais tūkstančių egzempliorių. Štai mano rankose 1954 m. leidimas, iš viso 46 su trupučiu puslapio nedidelio formato brošiūrėlė. Nemanau, kad lietuviai būtų dėsę tą „genialųjį veikalą“ išleisti. Turbūt leido kasmet. 1954 m. jis išleistas 20 000 egzempliorių tiražu ir kainavo 50 kapeikų senais pinigais (po 1961 m. pinigų reformos būtų kainavęs tik 5 kapeikas).

Kas yra asmenybės kultas, dabar matome Šiaurės Korėjoje. Stalino kulto laikais ne tik humanitarai, bet ir vadinamųjų tikslųjų mokslų atstovai rašė savo veikalus *Stalino kalbos mokslo šviesoje*. Humanitarai net disertacijų negalėjo apsiginti nepacitavę ko nors iš šio „veikalo“. Taigi ir Larino pranešimo tema neturėtų mesti ant jo blogo žmogaus šešėlio. Teisingai apie tuos laikus yra pasakęs čekų rašytojas disidentas Milanas Kundera: *Žygiavome demonstracijose su vėliavomis, plakatais, daugybe dirbtinių gėlių, šaukėme „Tegyvuoja Gegužės Pirmoji!“; o mąstėme „Tegyvuoja gyvenimas!“* Jei prisiminsime, kad Lietuva buvo labiau pavergta už Čekoslovakiją, tai suprasime, kodėl būtent taip, o ne kitaip buvo kritikuoti du pirmieji žodyno tomai ir vėliau jie perrašyti iš naujo. Larinas leido save įtraukti į naujosios žodyno instrukcijos sudarytojų sąrašą, bet pats jos nerašė.

Nors visos Pupkio monografijos kalba labai akademiška, bet kartais pasitaiko ir nuslydimų, pavyzdžiui, kad dėl visų Balčikonio samprotavimų Larinas *atšovė* (256). Veiksmažodis *atšovė* stilistiškai nėra neutralus, todėl akademiniam rašymui jis netinkamas. O apie Lariną kaip mokslininką ir žmogų, kaip lietuvių draugą siūlyčiau

pasiskaityti iš Antano Sabaliausko *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijos* antrojo tomo (Sabaliauskas 1982: 114–117).

Pupkis galėjo palyginti pirmąją dviejų žodyno tomų redakciją su antrąja ir pamatuotai pats, o ne iš kitų samprotavimų spręsti: pablogėjo, ar pagerėjo žodyno mokslinė vertė perrašius jį pagal naująją instrukciją.

Kai po trečiojo tomo buvo rašoma iš naujo tai, kas išleista Balčikonio, girdėjau Jono Paulausko pokalbius su Brone Vosylyte, kartais net dalyvaujant ir pačiam Balčikoniu. Iliustracinės medžiagos papildymai iš *Tiesos* ir apskritai to meto spaudos yra su šaltinių nuorodomis, kurios neleidžia žodyno skaitytojui suklysti. Ne visi tie pavyzdžiai šlovina tarybinę santvarką, pateikta labai daug visai neutralių geros kalbos pavyzdžių, o sakiniai, papildomai surinkti iš Juliaus Janonio, Petro Cvirkos, Salomėjos Neries, Kazio Borutos, Juozo Baltušio ir kitų gera kalba parašytų literatūros kūrinių, tik parodo lietuvių kalbos grožį, leidžia geriau nustatyti žodžių reikšmes. Perrašytas pirmasis tomas pasipildė 221 puslapiu (formatas tas pats). Kasmet Instituto darbuotojai, universiteto studentai vyko į dialektologines ekspedicijas, aktyvūs buvo ir pavieniai žodžių rinkėjai, disertacijų autoriai savo surinktą medžiagą krovė į žodyno aruodą. Taip žodyno kartoteka nuolat pildėsi naujais kalbos turtais, jo autorių išgalės didėjo ir todėl jis išaugo net iki dvidešimties tomų.

Balčikonis pirmojo žodyno tomo prakalboje mini, kad dirbta pagal išgales, kai jų dar nebūta didelių, kad redakcija mato netobulumus. „Sakysim, šiuo tarpu pačiai redakcijai rodosi, kad pirmutinio tomo puslapių skaičių labai didina per daug gausi frazeologija. Turėdama gražių sakinių, redakcija dažnai negalėjo išsilaikyti prieš pagundą jų daugiausia sudėti“ (*Lietuvių kalbos žodynas* 1941: III). Bet tai visai ne yda. Kai gražių sakinių turėta daug, vėliau galėta parašyti ir didelį *Frazeologijos žodyną*, įvertintą Valstybine premija. Jeigu sakiniai pateikti iš įvairių Lietuvos vietų ir šaltinių, galima spręsti apie žodžio vartojimo geografiją, jo formų istoriją.

Gal ir buvo kurpta kokia byla Balčikoniu, bet kai jis 1959 m. išėjo (ar buvo paprašytas išeiti) iš universiteto į pensiją, jam jau buvo 74–eri. Dabar universiteto statusas profesoriams su labai mažomis išimtimis leidžia dirbti tik iki 70-ties (išimtis buvo suteikta tik ilgamečiam universiteto rektoriui Jonui Kubiliui). Ir nepasakyčiau, kad pensininkas Balčikonis blogai gyveno: jis dar galėjo išlaikyti puikų butą, šeimninę, gaminančią maistą, turėjo „Pobiedą“, pats jau nesiryždamas vairuoti, sekmadieniais (šeštadienis buvo darbo diena) samdydavosi vairuotoją ir važinėjo po Lietuvą, Baltarusijos lietuvių kaimus, rinko ir tikrino užrašytus žodžius, domėjosi tautosaka, lankė bičiulius. Ir Paulauską su manimi į tas keliones imdavosi. Vienas niekada nevažiuodavo.

Nuo 1956 m. Balčikonis ėmėsi versti Jano Otremskio (Otrębski) trečiąją *Lietuvių kalbos gramatikos* tomą. Tikriausiai jų buvo susitarta, kad sumanytoji penkių tomų gramatika būtų pradėta rašyti nuo III tomo (morfologijos), t. y. nuo to kurso, kuris einamas mokyklose. Abiems mokslininkams rūpėjo iš dalies pakeisti Žiugždos gramatiką, iš kurios buvo mokomasi mokykloje. Visiškai nebūtų pakeitę, bet jau bent būtų įdavę į rankas mokytojams ir aukštųjų mokyklų studentams, nes iš tikrųjų tai puiki gramatika (synchroninis kalbos dalių ir jų formų aprašas su istoriniu komentaru). Tik per mažo išprusimo jaunesnės kartos kalbininkai palaikė ją grynai istorine ir nusprendė vertimo neleisti, nes daug egzempliorių parsigabenta iš Varšuvos, mokslininkai visi turintys ir galintys perskaityti lenkiškai, o mokiniams ji būsianti per sunki ir net nereikalinga, nes praktikai mokslo nereikia. Čia jau ne politika, ir niekas iš aukščiau nediktavo. Patys sau pakenkėme.

Pašalinus iš apyvartos pirmuosius du Balčikonio redaguoto žodyno tomus, dar daug rašyta spaudoje apie „blogus“ Balčikonio kalbos taisyms, Katedroje kritikuotas jo dėstymas studentams, bet Balčikonis suprato, kad taip reikia. Jei patys savęs nekritikuosime, visus suvalgys. Sovietai labai vertino kritiką ir savikritiką. Tik dėl vieno dalyko jis didžiai išgyveno: kad labai nuolankiai prašomas Jonas Kabelka neišbraukė jo pavardės iš *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* (1954) redkolegijos. Kadangi užsieniuose pažįstamas tik Balčikonis, tai ir tą žodyną visi vadina Balčikonio žodynu, o jis negalįs sutikti su taip „praturtinta“ lietuvių kalba, ir jam dėl to esanti didelė gėda. Bet vėlgi reikia suprasti laiką. Gerokai vėliau, „atšilus orams“, kai jau buvo išleistas Jono Jablonskio *Rinktinių raštų* dvitomis (1957, 1958), kai nuo 1961 m. jau kasmet rodėsi po du *Kalbos kultūros* sąsiuvinius, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas 1964 m. dar išleido knygelę *Lietuvių kalbos praturtėjimas tarybinės santvarkos metais*. Pratarmėje pasigirta, o paskui rašyta taip, kaip reikia. Ką ten bekalbėti! 1976 m. *Kalbos praktikos patarimų* priesagos *-iškas* vedinių taisymsuose vietoj Balčikonio taisyto junginio *vokiškieji okupantai* redkolegijos buvau priversta įrašyti išgalvotus sakinius su junginiais *švediškieji sportininkai, turkiškieji grobikai*. Net tada dar bijota ir savo šešėlio.

Mano supratimu, problemiščiausias monografijos skyrius yra „Teoriniai „Lietuvių kalbos žodyno“ klausimai“ (p. 261–302). Teisingai parašyta: „Reikia pasakyti, kad iki šiol neturime kompleksinių šio darbo tyrimų nei apibendrinimų ir tai yra nemaža mūsų kalbotyros ir leksikografijos spraga“ (p. 266). Jeigu jau yra spraga, tai viena kitai prieštaraujančiomis citatomis ir archyvų duomenimis jos neužpildys. Žodyno rašymo teorinius dalykus turėtų lemti bendrosios kalbotyros pasiekimai ir sugebėjimas jais pasinaudoti.

Leksikografija yra žodynų rašymas, o jos pradžia siekia antikos laikus. Aleksandrijos kalbininkai iš bibliotekoje sukauptų rankraščių išrašė visus žodžius ir pirmiausia sudarė jų sąrašą pagal abėcėlę. Tuo būdu gavo žodyną. Tuos žodžius sudėlioje

pagal bendruosius gramatinius požymius, gavo kalbos dalis, t. y. gramatiką. Surašyti žodžius pagal abėcėlę – ne toks jau sunkus darbas. Bet tame darbe ir kyla esminė problema, ar visa tai, ką galima surašyti pagal abėcėlę, iš tikrųjų yra žodžiai? Kalbos mokslas į klausimą, kas yra žodis, ir iki šiol dar neatsakęs. Nustatyta tik tiek, kad žodžio sąvoka priklausanči nuo kalbos tipo. Pavyzdžiui, Tatjana Bulygina teigė, kad lietuvių kalbos žodis esantis struktūra, susidedanti bent iš dviejų dalių, kurių viena turinti būti šaknis, o kita – gramatinė morfema (Булгыгина Т. В. Морфологическая структура слова в современном литовском языке (в его письменной форме) – *Морфологическая структура слова в индоевропейских языках*. Москва, 1970). Tačiau prievoksmis *vakar* turi šaknį, priklauso giminiškų žodžių grupei (*vakaras, vakarėlis, vakarinis, vakarienė*), bet jis ne struktūra. Šiuo atveju siūloma įsivesti nulinę galūnę. O ką daryti su prielinksniais ir jungtukais, nepriklausančiais atitinkamas šaknis turinčių žodžių grupėms? Prielinksnių siūloma laikyti linksnio morfema, kuri drauge su linksnio galūne rodanti žodžių ryšius sakinyje. Vadinas, jei prielinksnis yra linksnio sudėtinės gramatinės morfemos dalis, jis jokia būdu negali turėti leksinės reikšmės ir būti žodis. Jei kam būtų įdomu susipažinti su prieštaringa prielinksnio vertinimo istorija, siūlyčiau paskaityti savo tyrinėjimą (Paulauskienė A. *Gramatinės lietuvių kalbos vardažodžių kategorijos*. Vilnius, Mokslas, 1989, p. 24–147).

Prielinksniai jungia žodžius prijungiamuoju ryšiu, jungtukai jungia žodžius sujungiamuoju, o sakinius ir sujungiamuoju, ir prijungiamuoju ryšiu; visi jie neskaidomi, neturi šaknies (vadinas, neturi ir leksinės reikšmės). Kiekvieno iš jų aiškiai apibrėžta paskirtis, todėl visai tuščia kalba apie nublukusią prielinksnių, jungtukų ir dalelyčių leksinę reikšmę (p. 297).

Tarp savarankiškųjų žodžių ypatingą vietą užima įvardžiai ir skaitvardžiai. Asmeniniai įvardžiai skiriasi ne tik nuo kitų kalbos dalių, bet ir nuo kitų įvardžių. Pavyzdžiui, įvardžiai *aš* ir *tu* tiesiogiai rodo komunikacijos akto dalyvius (deiksė), trečiojo asmens įvardžiai yra substitutai, nurodo jau pasakytus asmenis ir daiktus (anafora), bet visi jie gali būti ir gramatinės veiksmažodžio asmenavimo formos, ypač tai matyti, kai kalba neturi asmenų galūnių. Tada veiksmažodžio asmenis rodo tik asmeniniai įvardžiai. Pavyzdžių galima pateikti iš įvairių kalbų, bet užtenka tik baltų kalbų trečiojo asmens, kuris neturi asmens galūnės, ir rusų kalbos būtojo laiko, kur veiksmažodžio asmens rodikliai yra tik įvardžiai (*я делал, ты делал, он делал...*).

Jeigu asmeninis įvardis yra veiksmažodžio asmens rodiklis, tai kaip jis gali turėti leksinę reikšmę ir būti žodis, lygiavertis su daiktavardžiu ar veiksmažodžiu? Todėl ir Janio Endzelyno be reikalo priekaištauta Balčikoniumi, kad žodyne neapibūdintos žodžių *aš* ir *aštuoni* reikšmės (p. 297). Kaip galima apibūdinti tai, kas neapibūdinama?

Neįmanoma paaiškinti leksinės žodžio reikšmės, jei jis jos neturi (įvardžiai) arba turi labai tikslią, apibrėžtą reikšmę (skaitvardžiai). Todėl tradiciškai tokie žodžiai tik įrašomi į žodynus su gramatine charakteristika, o vartojimo ypatumai parodomi kalbos pavyzdžiais (frazologija). Nors, rašant žodyną, nuolat iškyla spręstinių įvairių kalbotyros problemų, bet žodynų rašymas kažkodėl net nelaikytas mokslu. Vien apie leksikografijos teoriją kažin ar įmanoma kalbėti, nors nesutikčiau ir su Vilma Zubaitiene, kad leksikografija galinti būti tiesiog leksikos aprašymo technika (p. 263) arba su Evalda Jakaitiene, kad leksikografija yra tik praktinė leksikologijos dalis ir kad leksikografiją sunku būtų įsivaizduoti be leksikologijos sąvokų ir jų apibrėžimų. Visai nesunku, nes 1) žodynuose ne vien tik tie žodžiai, kuriuos galima pavadinti leksemomis ir 2) žodynų rašymo praktika senesnė už leksikologijos mokslą. Kai Balčikonis ėmėsi rašyti žodyną, jis nieko negalėjo žinoti apie šiuolaikinės leksikologijos metodus. Netikiu, kad leksikologija praktiškai galėtų išsiversti be žodynų. Tada jau reikėtų turėti sudarytus visos kalbos tekstynus, nes vienos srities tekstuose galima paprasčiausiai neaprepti didelės dalies žodžio leksinių reikšmių.

Vėl užkliūva Larinas, teigęs, jog Balčikonio žodynas, lyginant su Būgos žodynu, esąs žingsnis atgal (p. 264). Sunku suprasti, kodėl jis taip kalbėjo, kodėl lygino tai, kas net nelygintina – skirtingų tipų žodynus? Negali būti, kad kalbininkas, pats tyręs lietuvių leksikografijos istoriją, nebuvo skaitęs Būgos žodyno, kuriame aiškiai pasakyta, kad tas kalbų „Babelis“ susidaręs dėl laiko stokos ir žodžių aiškinimai paimti tiesiog tokie, kokie rasti turimuose šaltiniuose. Gal ir čia buvęs kieno nors užsakymas dar „pagrauzti“ Balčikonį?

Balčikonis iš Būgos galėjęs perimti tik pūdus kortelių ir įsitikinimą, kad taip žodyno rašyti neįmanoma. O tai, kad reikia į žodyną dėti tik patikimą autentišką medžiagą, Balčikoniu buvo aišku ir be Būgos. Turbūt, pasirenkant aiškinamojo vienakalbio žodyno tipą, didžiausią įtaką Balčikoniu turėjęs Vladimiro Dalio „Gyvosios didžiarusių kalbos aiškinamasis žodynas“ (*Толковый словарь живого великорусского языка*. СПб, 1863–1866). Seniai jį esu varčiusi (visi keturi tomai iš naujo išleisti 1955 m.), tai tikiu tuo, ką skaitau Pupkio monografijoje (p. 269).

Labai įdomus pasiskaityti monografijos skyrius „Lietuvių kalbos žodyno“ redakcijos darbininkai ir talkininkai“. Apie žymesnius darbininkus galima rasti duomenų ir enciklopedijose, ir tritomėje Sabaliausko *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje*, o informacija apie talkininkus ir žodžių rinkėjus yra visiškai nauja ir ne visiems lengvai prieinama. Čia vėlgi matyti atliktas labai nelengvas autoriaus darbas.

Be jokios abejonės, reikia pripažinti, kad ne kiekvienas taip plačiai ir išsamiai galėtų parašyti apie Balčikonio triūsą ir vargus dedant lietuvių leksikografijos pamatus, ypač apie tokį platų jo leksikografinio darbo kontekstą. Juozo Balčikonio nuopelnus lietuvių kalbotyrai ir kultūrai Aldonas Pupkis yra parodęs ir kitais savo darbais. Todėl dabar išdidžiai gali pasakyti: *Feci, quod potui, faciant meliora potentes*.

Aldonas Pupkis
Juozas Balčikonis ir didysis Lietuvių kalbos žodynas

LITERATŪRA

- Balčikonis Juozas 1982: *Rinktiniai raštai 2*, sud. Aldonas Pupkis. Vilnius: Mokslas.
- Būga Kazimieras 1924: *Lietuvių kalbos žodynas I ir II sąs.* Kaunas: Švietimo ministerija.
- Greimas Algirdas J. 1991: [Baltos lankos]. – *Literatūra ir menas*, 1991-VI-13.
- Jablonskis Jonas 1957: *Rinktiniai raštai 1*, sud. Jonas Palionis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Lietuvių kalbos žodynas I*, red. Juozas Balčikonis. Vilnius: Lietuvos Mokslų Akademija, Lietuvių kalbos institutas, 1941.
- Pupkis Aldonas 2010: *Andrius Ašmantas: gyvenimas ir kūryba*. Vilnius: Trys žvaigždutės.
- Vitkauskas Vytautas 1985: *Juozas Balčikonis*. Vilnius: Mokslas.
- Vitkauskas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos žodyno taisymai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Įteikta 2014 m. gegužės 2 d.

ALDONA PAULAUSKIENĖ
Vilniaus universitetas
Balio Sruogos g. 8-1, LT-10220 Vilnius, Lietuva
aldona.platukyte@gmail.com

VIOLETA ČERNĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: leksikografija, leksikologija.

Klementina Vosylytė
PALYGINIMŲ ŽODYNAS

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, 619 p.
ISBN 978-609-411-110-5

2014 m. Kazimiero Būgos premijos laureatė Klementina Vosylytė, keturių tomų *Kupiškėnų žodyno* autorė, *Lietuvių kalbos žodyno* rašytoja ir redaktorė, daugelio tarmių žodynų redaktorė, šįsyk parengė frazeologijai skirtą leksikografinį veikalą. Tai *Palyginimų žodynas* (toliau – PŽ). Pagrindinė priežastis, dėl kurios ryžtasi parengti PŽ – nauji duomenys, juk *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas* (toliau – LKPŽ) išėjo mažne prieš trisdešimt metų (*Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*, sud. K. B. Vosylytė. Vilnius: Mokslas, 1985).

Lietuvių kalbos frazeologijai skirtų žodynų nėra daug. Be jau čia minėto LKPŽ, vardytini Jono Paulausko *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas* (1977) ir *Lietuvių kalbos frazeologijos sisteminiis žodynas* (1995), *Frazeologijos žodynas* (2001), Joninos Lipskienės *Vaizdingieji lietuvių kalbos posakiai* (2008).

K. Vosylytė frazeologijos srityje ryškų ženklą padėjo gana anksti. 1973 m. ji apgynė disertaciją *Lyginamieji frazeologizmai lietuvių kalboje*. Šia tema Vosylytė rašė ir *Lietuvių kalbotyros klausimuose* (dabar – *Acta Linguistica Lithuanica*), *MA darbuose*, *Kalbos kultūroje* ir kituose leidiniuose.

Humanitarinių mokslų daktarė K. Vosylytė sykį prisitarė, kad šiajam Žodynui medžiagą – tai, ko nebuvo LKPŽ – pradėjusi rinkti rašydama *Lietuvių kalbos žodyną* (toliau – LKŽ). Lyginamieji frazeologizmai PŽ pateikiami pagal gramatinę dominantę. Nustatyti, kurį lyginamojo posakio žodį reikėtų laikyti pagrindiniu, nėra paprasta. Tokią prielaidą galima daryti remiantis konkrečiais gretinamų žodynų pavyzdžiais. Palyginkime:

LKPŽ	PŽ
APGAUTI • kaip vilkui lāpė apgauti Nepavyko kap vilkui lāpė apgaut <i>Kb.</i> Pavyko kaip vilkui lāpė apgauti (<i>iron.</i>) <i>TŽV598[AI], PPr 403 [AI].</i> (p. 25)	vilkui • kaip (kap) vilkui lāpė apgaut(i) Nepavyko kap vilkui lāpė apgaut <i>Kb.</i> Pavyko kaip vilkui lāpė apgauti (<i>iron.</i>) <i>TŽ V 598 (AI), PPr 403 (AI).</i> (p. 568)

LKPŽ	PŽ
IŠVIRIAU • kaip iš pelenų būžą išviriau Tu tep padarai, kap iš pelenų būžą išviriau (<i>iron.</i>)! Lp. (p. 96)	išvirė • kap iš pelenų būžą išvirė Tu tep padarai, kap iš pelenų būžą išviriau (<i>iron.</i>) Lp. (p. 152)
MURLA • kaip mūrļa (murlėgas) Drūtas kaip murlėgas Vžns. Visi ponai nusiriję kaip murlėgai Užp. Vaikas kaip murla Lkm. Berniokas kaip murlėgas Dgl. (p. 167)	murlėgas • kaip murlėgas (mūrļa) Drūtas kaip murlėgas Vžns. Visi ponai nusiriję kaip murlėgai Užp. Berniokas kaip murlėgas Dgl. Vaikas kaip mūrļa Lkm. (p. 270)
PAKĖLĖ • kaip ant stogo pakėlė Anam pasakyk, kaip ant stogo pakelk – nelaiko sekreto (<i>paslapties</i>) Šts. (p. 188)	pakelk • kaip ant stogo pakėlk Anam pasakyk, kaip ant stogo pakėlk – nelaiko sekreto (<i>paslapties</i>) Šts. (p. 306)

PŽ papildytas leksiniais komponentais, struktūriniais ir kirčiavimo variantais, lyginamaisiais jungtukais. Palyginkime:

LKPŽ	PŽ
ADATŪ • kaip ant ādatų (p. 19)	adatų • kaip (kai, kap, keip, lyg) ant (an, in) ādatų (p. 1)
GYVENSIAŠ • it amžinaĩ gyvensiaš (p. 83)	gyvensiaš • lyg (it, kaip) amžinaĩ (ámžiu, ámžius, šim̃tą mētų) gyvensiaš (gyvensis, gyvensi, gyventai, gyventum) (p. 122)
LĖLĖ • 1. kaip [vīenas] lėlė (p. 145)	lėlė • kaip (kai, kap, keip, lýgu) [vīenas] lėlė (lėlė, lėlytė, lėliūtė, lėlučiūtė) (p. 236)
NUTEKINTAS • kaip nutėkintas (p. 180)	nutekintas • kaip (kai, kap, keip) nutėkintas (nutėkyta, nutėkytas) (p. 293)
PŪKAS • kaip pūkas (pūkaĩ, puokaĩ) (p. 219)	pūkas • kaip (kai, kap, tařtum) pūkas (puokaĩ, pūkėlis, pūkiukas) (p. 362)

Kai kurie palyginimo aplinkos ir reikšmės variantai, LKPŽ atskirti stačiu brūkšneliu (|), PŽ traktuojami kaip nauja reikšmė ir pan. Pavyzdžiui:

LKPŽ	PŽ
IŠNARSTYTAS • kaip išnárstytas Vinklus (<i>vikrus</i>) kaip išnárstytas Skd. Parvažiavusi ka išmiegojau, buvau kaip išnárstyta Ms. Rytą reiktum dar pjauti – būčio kaip išnárstytas Trkn. Jis baikas dirba kaip išnárstytas Lkš. (p. 94)	išnárstytas • kaip (kai) išnárstytas 1. Vinklus (<i>vikrus</i>) kaip išnárstytas Skd. Parvažiavusi ka išsimiegojau, buvau kaip išnárstyta Ms. Rytą reiktum dar pjauti – būčio kaip išnárstytas Trkn. 3. Jis baikas dirba kaip išnárstytas Lkš. <...> (p. 146)

LKPŽ	PŽ
KAMANTAI • kaip kamañtai (kamañtas) b) Storos lūpos kaip kamantai Škn. Storlūpė merga, lūpos kaip kamantai <i>DūnŽ.</i> <> (p. 102–103)	kamantai • kaip (kai, kap) kamañtai (kamañtas) 2. Storos lūpos kaip kamañtai Škn. Storlūpė merga, lūpos kaip kamañtai <i>DūnŽ.</i> 354. <...> (p. 166–167)

Lyginamųjų konstrukcijų ir iliustracinių sakinių morfologinės ir sintaksinės tarmybės PŽ į bendrinę lietuvių kalbą netransponuojamos, o fonetinės transponuojamos tik nereguliaros. LKPŽ taip buvo daroma nenuosekliai:

LKPŽ	PŽ
APTEKINTAS • kaip aptėkintas Ir sūrių prisdarau, ir sviesto, ir karvės kap aptekytos (<i>labai riebios</i>) <i>Lp.</i> Paršai kap aptekyti <i>Lp.</i> Arklys kap aptekytas – an nugaros nors žirkles galąšk <i>Vlk.</i> (p. 29)	aptekytas • kap aptėkytas Ir sūrių prisdariau, ir sviesto, ir karvės kap aptėkytos (<i>riebios</i>) <i>Lp.</i> Paršai kap aptėkyti <i>Lp.</i> Arklys kap aptėkytas – an nugaros nors žirkles galąšk <i>Vlk.</i> (p. 18)
DRIEKŲ • kaip šūniui drėiekų Reik tau tų akinių kaip šunie drėiekų (<i>pakulų</i>) (<i>iron.</i>) Šts. (p. 62)	driekų • kaip šūnie drėiekų Reik tau tų akinių kaip šunie drėiekų (<i>pakulų</i>) (<i>iron.</i>) Šts. (p. 82)
DURIA • kaip durte dūria Veiza – kaip durte dura (<i>įtemptai, įsmeigęs akis</i>) Šts. (p. 65)	dura • kaip durte dūra Veiza – kaip durte dūra (<i>įsmeigęs akis, įtemptai žiūri</i>) Šts. (p. 87)
NUPEŠTAS • kaip nūpeštas Paražys (<i>javų pėdo drūtgalys</i>) tura būti lygus kaip nūpeštas <i>DūnŽ.</i> (p. 178)	nūpeštas • kaip nūpeštas Paražys (<i>javų pėdo drūtgalys</i>) tura būti lygus kaip nūpeštas <i>DūnŽ.</i> 241. (p. 291)
OŽKA • 20. it ožkà, kad uodegà laužiamà Lapė nutverta pradėjo kriokti (<i>rėkti</i>) it ožka, kad uodega laužiama <i>PP39.</i> (p. 182–183)	ožka • it ožkà, kad uodegà laužoma Lapė nutverta pradėjo kriokti (<i>rėkti</i>) it ožka, kad uodega laužoma <i>PP 39.</i> (p. 298–300)
PERVARAS • lýgu pérvaras Aukštas lygu parvaras (<i>statinės tvoros kartis</i>) <i>Ggr.</i> (p. 205)	parvaras • lýgu párvaras Aukštas lýgu párvaras (<i>statinės tvoros kartis</i>) <i>Ggr.</i> (p. 317)

Sutrumpėjusios formos PŽ neilginamos, esant reikalui jos papildomos iliustracinių sakinių laužtiniuose skliaustuose. Pavyzdžiui:

LKPŽ	PŽ
BALOJE • kaip baloje Gyvenu kaip baloj (<i>sunkiai, prastai</i>) <i>KrvP[Mrc].</i> (p. 39)	baloj • kaip baloj Gyvenu kaip baloj (<i>prastai, sunkiai</i>) <i>KrvP (Mrc).</i> (p. 39)
GANYTI • kaip vilkui āvys ganýti Jam aguonos malti kaip vilkui avys ganyti (<i>negalima leisti</i>) <i>Pc.</i> (p. 74)	ganyt • kaip vilkui āvys ganýt Jam aguonos malt kaip vilkui āvys ganýt (<i>negalima leisti</i>) <i>Pc.</i> (p. 107)

LKPŽ	PŽ
KUMELLUPIS • kaip kumėllupis paklúonėje Kvepa kaip kumellupis pakluonė[je] (<i>iron.</i>) <i>Gršl.</i> (p. 138)	kumellupis • kaip kumėllupis paklúonė Kvepa kaip kumėllupis paklúonė[je] (<i>iron.</i>) <i>Gršl.</i> (p. 224)
MUILAS • 3. kaip šūniui muilas Užtiko (<i>tiko, pritiko</i>) kai šun[iui] muilas (<i>iron.</i>) <i>Jrk122.</i> (p. 166)	muilas • kai šūn muilas Užtiko (<i>tiko, pritiko</i>) kai šūn[iui] muilas (<i>iron.</i>) <i>Jrk 122.</i> (p. 268–269)

PŽ smarkiai pakito frazeologinių sinonimų pateikimas. Palyginkime:

LKPŽ	PŽ
DRĒBTAS • kaip (lyg) iš mólio (mólio) drėbtas (nùdrėbtas) a) Negražus žmogus: nosis kaip iš molio nudrėbta <i>Slm.</i> b) Didelis, storas, riebus Vidmantas Šešialvilkiui rodės lyg iš molio nudrėbtas <i>Vaižg.</i> c) Arkliai puiki (<i>geri, gražūs</i>) – kaip molio nudrėbti <i>Šts.</i> O arkliai buvo geri kaip iš molio drėbti – vietoj nenustovėjo <i>Dkk.</i> Buvo arkliai, stačiai sakant, kaip molio nudrėbti <i>rš.</i> (p. 62)	drėbtas • kaip iš mólio drėbtas O arkliai buvo geri kaip iš mólio drėbti – vietoj nenustovėjo <i>Dkk.</i> (p. 82) nudrėbtas • kaip (keip, lyg) [iš] mólio nùdrėbtas 1. Negražus žmogus: nosis kaip iš mólio nudrėbta <i>Slm.</i> 2. Didelis, storas, riebus Vidmantas Šešialvilkiui rodės lyg iš molio nudrėbtas <i>Vaižg.</i> 3. Arkliai puiki – kaip mólio nudrėbti <i>Šts.</i> Buvo arkliai, stačiai sakant, kaip molio nudrėbti <i>rš.</i> (p. 286)
MIRUS • 1. kaip (lýgiai) mótinai (móčiai, tévui) mĩrus (numĩrus) Verkia kaip motinai mirus (<i>graudžiai</i>) <i>Trgn.</i> Rėkia kaip motinai mirus <i>Kltn.</i> Zaunija (<i>verkia</i>) kaip tėvui mirus <i>Skdv.</i> Ko gi jau čia gailinies lýgiai močiai numirus?! <i>Trgn.</i> (p. 164)	mirus • kaip mótinai mĩrus Verkia kaip mótinai mĩrus (<i>graudžiai</i>) <i>Trgn.</i> Rėkia kaip mótinai mĩrus <i>Kltn.</i> kaip tėvui (tėvuo) mĩrus 1. Zaunija (<i>verkia</i>) kaip tėvui mĩrus <i>Skdv.</i> <...> (p. 266) numirus • lýgiai móčiai numĩrus Kogi jau čia gailinies lýgiai móčiai numĩrus?! <i>Trgn.</i> (p. 290)
MIŠKE • kaip (tařtum) miškė (po mišką) Šūkauja kaip miške (<i>garsiai</i>), nemato, kad žmonės miega <i>Jnš.</i> Ko taip gvaroji tartum miške būdamas?! <i>Ldk.</i> Šūkauja kaip po mišką <i>Kri.</i> (p. 165)	mišką • kaip (kai) po mišką Šūkauja kaip (kai; <i>Sln</i>) po mišką <i>Kri.</i> (p. 266) miške • kaip miškė Šūkauja kaip miškė, nemato, kad žmonės miega <i>Jnš.</i> (p. 266)
PABUDO • kaip iš miėgo pabũdo (prabũdo) Dabar nuogą teisybę pamatė, kaip iš miego prabudo (<i>atsipeikėjo, atsitokėjo</i>) <i>Žem.</i> Tėvas kaip iš miego pabudo, vaikai pradžiugo, net akelės atšvito <i>Žem.</i> (p. 184–185)	pabudo • kaip iš miėgo pabũdo Tėvas kaip iš miego pabudo, vaikai pradžiugo, net akelės atšvito <i>Žem.</i> (p. 301) prabudo • kaip iš miėgo prabũdo Dabar nuogą teisybę pamatė, kaip iš miego prabudo (<i>atsitokėjo</i>) <i>Žem.</i> (p. 352)

PŽ pakito lyginamųjų posakių su deminutyvais traktuotė. LKPŽ buvo elgiama si nenuosekliai, neretai deminutyvas kaip leksinis komponentas buvo nerodomas. Pavyzdžiui:

LKPŽ	PŽ
AUKŠLYS • kaip aukšlŷs Dabar sijonas siauras kaip aukšlelis Šts. (p. 34)	aukšlelis • kaip aukšlėlis Dabar sijonas siauras kaip aukšlėlis Šts. (p. 29)
LIEPA • 3. kaip žydinti liepa Graži kaip žydinti liepelė <i>KroP[Mrc]</i> . (p. 147)	liepelė • kaip žydinti liepėlė Graži kaip žydinti liepelė <i>KrvP (Mrc)</i> . (p. 239)
× ŽAKAS • 1. kaip pūpų žakas Aš mažas vaikelis kaip pupų žakelis (<i>maišelis</i>), py tvoros priraišytas, o ožkų apkramtytas <i>TDrVII146 [Kin]</i> . (p. 334)	× žakelis • kaip pūpų žakėlis Aš mažas vaikelis kaip pupų žakelis (<i>maišelis</i>), py tvoros priraišytas, o ožkų apkramtytas <i>TDr VII 146 (Kin)</i> . (p. 590)

Lyginamojo frazeologizmo reikšmė PŽ aiškinama tik tais atvejais, kai ji nepaiškėja iš iliustracinių sakinių, pavyzdžiui:

Et, tu kalbi kap balzgatynė (daug, niekus) Plv. (žr. *balzgatynė* (p. 40));
Bėga kaip bėgūnėlis (labai greitai) Pnd. (žr. *bėgūnėlis* (p. 44));
Krinta nuotaika – kaip dilgynė širdį pervelka (skaudu) rš. (žr. *dilgynė* (p. 80));
Man arielkos reikia kap gaidžiui (labai mažai – greit apgirsta) Aps. (žr. *gaidžiui* (p. 104));
Eina kap grāmas (neatsargiai) Rtn, Lp, Lš. (žr. *gramas* (p. 124)).

Tačiau aiškinamos leksikos yra gausu. Vienais atvejais eksplikuojamas lyginamojo junginio pagrindinis žodis, pavyzdžiui:

Ko tu čia stypsai kaip būsilas (gandras)?! Ds. (žr. *busilas* (p. 62));
Duona suzmekus kai cāplius (kietas molis) Ds. (žr. *caplius* (p. 64));
Susiraukęs kap čėmpė (megzta šliurė) Krsn. (žr. *čėmpė* (p. 66));
Basą paleis kaip čiučių (šunelį) rš. (žr. *čiučius* (p. 69));
Ir tu šokai su liežuviu kai čižikas (toks paukštis) iš *pāsterblio* (palėpės) Prng. (žr. *čižikas* (p. 69));
Jau čia tavo merga i negraži apsirinkta: pati aukšta, šikinė laiba, pečiai sustatyta – kai stulgė (koks laibas storu galu daiktas) Prng. (žr. *stulgė* (p. 422)).

Prireikus iliustraciniuose sakiniuose paaiškinama pagrindinio palyginimo žodžio – drauge ir viso palyginimo – reikšmė. Pavyzdžiui:

Padarė kaip čiūkas (kiaulė, paršas, t. y. negražiai) Snt. (žr. *čiūkas* (p. 69));
Burna kaip juška (krosniakaištis, t. y. didelė, plati) LPP II 536 (Graž.) (žr. *juška* (p. 161));
Bulvieniai kaip lūžà (susikraiglojęs medžių, javų tankumynas, t. y. dideli), *kaip reiks ir kast* Ds. (žr. *lūžà* (p. 243)).

Linkstama aiškinti (nors taip daroma nenuosekliai) ir rečiau vartojamus iliustracinių sakinių žodžius. Pavyzdžiui:

Šmūžina (slenka) *kaip meškà pri cýrulio* (vieversio) *kiaūšių* Brs. (žr. *meška* (p. 261));
I dvalakuofja] (eina švytuodamas rankomis) *kaip dvelėkis* (plevēsa) Grg. (žr. *dvelekis* (p. 91));

Boboms tik amaliuoti (plepėti), *liežuviai kaip pančėkos* (kojinės, t. y. ilgi) DūnŽ 25.
 (žr. *pančeka* (p. 311)) ir t. t.

Paaiškinti palyginimą ar jo aplinkos žodį nėra taip paprasta. Šioje lentelėje parodomi įvairūs aiškinimo kismai lyginamuose žodynuose:

LKPŽ	PŽ
IŠDROŽTAS • kaip išdróžtas Tai telyčia: rietai (<i>šlaunys</i>) kai išdrožti (<i>gražūs</i>) <i>Jrb.</i> (p. 92)	išdrožti • kaip (kai) išdrožti Tai telyčia: rietai (<i>šlaunys</i>) kai išdrožti (<i>ploni</i>) <i>Jrb.</i> <...> (p. 144)
KEPAMAS • kaip (lyg) kėpamas a Ko čia tvarsaisi (<i>vartaisi</i>) kap kepama! <i>Alk.</i> <...> (p. 115)	kepamas • kaip (kap, lyg) kėpamas 1. Ko čia tvarsaisi (<i>nenustygsti, rangaisi, kraipaisi</i>) kap kepamà?! <i>Alk.</i> <...> (p. 188)
PARPELIS • kaip pàrpelis Ale tu, katinėl, šiltas kai parpelis (<i>šlišikas</i>) <i>Ds.</i> (p. 193)	parpelis • kai pàrpelis Ale tu, katinėl, šiltas kai pàrpelis (<i>kukulis</i>) <i>Ds.</i> (p. 315)

Kito ne tik aiškinimas, bet ir požiūris, kurį žodį ar palyginimą reikia aiškinti, kurio ne. Štai grupelė palyginimų, kurių reikšmės, iliustracijos žodžiai ir pan. LKPŽ buvo neaiškinti. Pavyzdžiui:

LKPŽ	PŽ
GAURYS • kaip gaurỹs Plepa jis visada kap koks gaurys <i>Vrb.</i> (p. 75)	2 gaurys • kap gaurỹs Plepa jis visada kap koks gaurỹs (<i>niekatauškis</i>) <i>Vrb.</i> (p. 108)
× GAURONAS • kaip gaurōnas Ko rėki kap gauronas?! <i>Al.</i> (p. 75)	× gauronas • kap gaurōnas Ko rėki kap gaurōnas (<i>kranklys</i>)?! <i>Al.</i> (p. 108)
KARVĖ • 5. kaip (lyg) [telinga] kárvė ant lėdo (ledù, per lėdą) f Pririzikausiu kap telinga karvė ant ledo <i>Pls.</i> (p. 106)	karvė • kaip (kai, kap, lyg) [telinga] kárvė an(t) lėdo 6. Pririzikausiu kap telinga kárvė ant lėdo (<i>maža vilties laimėti</i>) <i>Pls.</i> (p. 172–175)
KĖKŠTAS • 1. kaip kėkštas (kėkštis, kiókštas) <...> Ana padriki kaip kiokštas, t. y. neįdužėjusi, kliena <i>J.</i> (p. 114)	kėkštas • kaip (kai, kaip ir, kap) kėkštas (kėkštis, kiókštas, kiokštas) 4. Ana padriki kaip kiokštas, t. y. neindužėjusi, kliena (<i>liekna</i>) <i>J.</i> (p. 186)
LYDIMAS • kaip lýdimas Sugulė kap lydimas <i>Švnč.</i> <...> (p. 147)	lydimas • kai (kap) lydimas Sugulė kap lydimas (<i>skynime sudėtos iškirštų medžių šakos</i>) <i>Švnč.</i> <...> (p. 239)

LKPŽ	PŽ
LIUNGETŲ • kaip ant liungėtų Nenusėdi kai ant liungetų, virbi ir virbi <i>Tvr.</i> (p. 148)	liungetų • kai an liungėtų Nenusėdi kai an liungėtų (<i>ant lingių</i>) – virbi ir virbi <i>Tvr.</i> (p. 241)

Vyko ir atvirkštinis procesas – palyginimo ar iliustracijoje vartojamos tarmybės reikšmės PŽ nuspręsta neekspliciuoti. Ar tai gerai, matyt, spręs Žodyno skaitytojai, pavyzdžiui:

LKPŽ	PŽ
IŠDĖTAI • kaip išdėtai Iš čia visas mūsų gyvenimas matyti kaip išdėtai (<i>aiškiai, gerai</i>) <i>Užv.</i> (p. 92)	išdėtai • kaip išdėtai Iš čia visas mūsų gyvenimas matyti kaip išdėtai <i>Užv.</i> (p. 144)
IŠDYKĖLIS • kaip išdykėlis svečiuosė Elgiasi kaip išdykėlis svečiuose (<i>nemandagiai</i>) <i>KrvP[Ar].</i> (p. 92)	išdykėlis • kaip išdykėlis svečiuosė Elgiasi kaip išdykėlis svečiuose (<i>nemandagiai</i>) <i>KrvP (Ar).</i> (p. 144)
KEPĖSTAS • kaip kepėstas Kepėstojas (<i>kojomis ir rankomis kibaruoja</i>) kaip kepėstas <i>Ds.</i> (p. 116)	kepėstas • kaip kepėstas Kepėstojas kaip kepėstas <i>Ds.</i> (p. 188)
× KYLA • 1. kaip kyla prieš liėtų Zirzia kaip kyla prieš liėtų (<i>daug, įkyriai</i>) <i>Ukm.</i> (p.123)	× kyla • kaip kylà prieš liėtų Zirzia kaip kylà prieš liėtų <i>Ukm.</i> (p. 199)
KIPŠAS • 1. kaip kipsas a) Ponais vedasi, o pliki (<i>neturtingi</i>) kaip kipsai <i>LzP.</i> (p. 123)	kipsas • kaip kipsas 1. Ponais vedasi, o pliki kaip kipsai <i>LzP.</i> (p. 199–200)
MAIVA • kaip máiva Ko čia maivojys (<i>maivaisi</i>) kaip koks maiva! <i>Vkš.</i> (p. 152)	maiva • kaip máiva Ko čia maivojys kaip koks máiva?! <i>Vkš.</i> (p. 246)
NEMUNĖS • kaip nemūnės púode Plepa kap nemunės puode (<i>daug, niekus</i>) <i>MI.</i> (p. 172)	nemunės • kap nēmunės púode Plepa kap nemunės puode <i>MI.</i> (p. 280)
OŽYS • 21. kaip ožys pas gyvāčių Įsirangė kaip ožys pas gyvāčių (<i>ne vietoje</i>) <i>Grk.</i> (p. 181–182)	ožys • kaip ožys pas gyvāčių Įsirangė kaip ožys pas gyvāčių <i>Grk.</i> (p. 296–298)

Žodyno iliustraciniai sakiniai – perlų perlas. Pavyzdžiui:

Ta jau obeliukė kai vārške apkrēstā (pilna žiedų) *KzRŽ II 465.* (žr. *apkrēstas* (p. 15)); *Žydėfjo, kap pienu sulētas* (visas baltas) *medis buvo – gražuma DRSKŽ 190.* (žr. *sulētas* (p. 428)); *Gaulė armoniką raitė kaip šiltą vilną* rš. (žr. *vilną* (p. 569)); *Pakaušyje mėnėselis šviečia, o apyausiai balti kaip šerkšnas* rš. (žr. *šerkšnas* (p. 443)); *Arkliukai riebūs, apskriti kaip slyvai, galvas iškėlė, pilnu žingsniu akėčiose eina* žem. (žr. *slyva* (p. 407));

Vyšnios kai vabalai juodos Skr. (žr. *vabalas* (p. 518)); *Nė ant ledu slysta, nė kalbofje] klysta – kalba, kaip skalbtė skalba* Bdr. (žr. *skalba* (p. 398)); *Dar kokią [dainą] pakarkysiu kap vištą prieš gėlę* Srij. (žr. *višta* (p. 577)); *Ka užaina ant seilės kas, tai tokias meliodijas išpygina, kad tik klausykis vien, – eina kaip iš mieliausio óžragio* (puikiai)! Škn. (žr. *ožragio* (p. 300)); *Seniau, būdavo, ben šoka: mergos eina kai veřpstės* Trgn. (žr. *veřpstė* (p. 552)); *Taip maloniai begulinčiu anuodu kaip česnako skiltys* (susiglaudę) J. (žr. *skiltys* (p. 402)); *Ir žiema jau, rodosi, lyg votis pritvinkus, trūko* J. Aist. (žr. *votis* (p. 584)); *Amžius veidą suraukšlėjo, kaip akėčiomis suakėjo* KrvP (Nmn). (žr. *suakėjo* (p. 424)); *Būk lankstus kaip katino uodega, nesigailėk poniai direktorienei į rankutę pukštelti ir dar šio to, ko jos nublankusi širdužė trokšta – kilsi kaip ant mielių* A. Gric. (žr. *uodega* (p. 505)); *Rašytojų žodžiai atšoka nuo mūsų širdžių kaip žirniai nuo sienos* Žem. (žr. *žirniai* (p. 608)) ir t. t.

Neilustruotų palyginimų vos vienas kitas, pavyzdžiui:

iššoko kaip apúokas iš kanapių (žr. *iššoko* (p. 149)); *kai trydōs paimtas* (žr. *paimtas* (p. 305)); *kaip su vogaŭ į vándenį plāka* (žr. *plaka* (p. 347)); *kai skūzbedalis po ėketę* (žr. *skuzbedalis* (p. 406)); *lyg paūkščių sulasyti* (žr. *sulasyti* (p. 428)).

Norėtuši pasidžiaugti santūria, skoninga knygos išvaizda, dailininko Roko Geležiaus darbu. Žodyno viršelis išnyra it iš rūko. O gal skendi rūke. P raidės dalis primena kolonos liemenį, toji kolona kelia asociacijų su pagrindiniu žodžiu, pagal kurį rikiuojami palyginimai. Lygink, gretink ir vėl lygink tas niuansuotas raidžių P ir Ž spalvas ir atspalvius. Kaip ir gretinamus dalykus, daiktus.

Įteikta 2014 m. birželio 11 d.

VIOLETA ČERNĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

violeta.cerniute@lki.lt

Nurodymai autoriams

Žurnale spausdinami straipsniai lietuvių, latvių, anglų, vokiečių, prancūzų ir rusų kalbomis. Atskirai susitarus su redakcija, gali būti spausdinami ir kitomis kalbomis. Skelbiami mokslo straipsniai, diskusinės publikacijos, kalbos leidinių recenzijos.

Straipsnio apimtis iki 40 000 spaudos ženklų, diskusinių publikacijų iki 10 000 spaudos ženklų, recenzijų – iki 20 000. Didesnės apimties straipsniai spausdinami tik atskirai susitarus su redakcija, redaktorių kolegijos sprendimu.

Straipsnius reikia pateikti elektronine forma – *Microsoft Word* ir *Adobe PDF* formatu (*.doc, *.rtf, *.pdf). Pageidautina, kad straipsniai būtų parašyti ne žemesne kaip *MS WinWord* 2000 versija. Tekstas turi būti surinktas *Unikodo* standarto šriftais. Iliustracijos pateikiamos atskiru failu, ne mažesne kaip 300 dpi skyra. Straipsnyje turi būti pažymėta iliustracijos vieta.

Prieš tekstą nurodomas visas autoriaus vardas ir pavardė, institucija, išvardijamos autoriaus pagrindinių mokslinių tyrimų kryptys, pateikiama iki 200 žodžių anotacija ir 5 esminių žodžių sąrašas lietuvių ir anglų kalbomis. Teksto pabaigoje nurodoma įteikimo (gavimo) data, autoriaus darbovietės arba namų ir elektroninio pašto adresas. Po straipsnio pateikiama santrauka anglų kalba, po straipsnių kitomis kalbomis būtina ir lietuviška santrauka.

Santraukos nerašomos recenzijoms, diskusinėms publikacijoms.

Cituojamos literatūros nuorodos pateikiamos tekste skliaustuose: autoriaus pavardė, publikacijos metai ir po dvitaškio puslapis, pvz.: (Ambrazas 2006: 182; Žilinskienė 2002: 174). Kolektyvinių darbų nurodoma raidinė pavadinimo santrumpa. Straipsnio gale pateikiamas literatūros sąrašas, pvz.:

Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Žilinskienė Vida 2002: Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos moksliniame stiliuje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 173–178.

Aptariamieji kalbos duomenys pateikiami pasviruoju šriftu.

Žurnalui įteikti straipsniai anonimiškai recenzuojami dviejų recenzentų, skiriamų redakcijos.

Guidelines for contributors

ALL publishes scientific articles, discussion papers and critical reviews. Submissions should be written in Lithuanian, Latvian, English, German, French, or Russian. Submissions in other languages can be accepted upon consultation with the editors only.

The length of an article should not exceed 40,000 characters, that of a discussion paper 10,000 characters and that of a review 20,000 characters. Longer works will be published only by consent of the editor and the editorial board.

Articles should be submitted in two formats: Microsoft Word and Adobe PDF. It is requested to use MS WinWord 2000 or later versions, using the *.doc or *.rtf format. The main body of the text should be typed in standard Unicode fonts. Illustrations of not less than 300 dpi resolution should be presented in a separate file.

The first page of a submission should contain the full name and surname of the author, the author's affiliation, the main topics of the author's scientific research, an abstract (up to 200 words) and 5 keywords in English. Date of the submission, postal address of the author's institution or home and e-mail address should be added on the last page. The final version of the article should be accompanied by a summary in English, which will be translated into Lithuanian by the editorial staff. Summaries are not necessary for reviews and discussion papers.

Literature cited in the text should be given in brackets: author's name, year of publication, colon, page number(s), e.g., (Ambrazas 2006: 182; Žilinskienė 2002: 174). The title of collective works should be abbreviated. At the end of the article a bibliography should be given, e.g.,

Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Žilinskienė Vida 2002: Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos moksliniame stiliuje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 173–178.

Linguistic forms cited in the text should be given in italics.

All submissions will be peer reviewed by two reviewers chosen by the editorial board.

ACTA LINGUISTICA LITHUANICA LXX

Lietuvių kalbos institutas

Institute of the Lithuanian Language

Viršelio dailininkė *Elena Švobaitė*

Redaktorė *Loreta Rogienė*

Vertėja *Vaida Kavaliauskaitė*

Maketuotojas *Saulius Juozapaitis*

SL 655. 15 sp. l. Tiražas 250 egz.

Išleido Lietuvių kalbos institutas, Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

Spausdino UAB *Standartų spaustuvė*, S. Dariaus ir S. Girėno g. 39,

LT-02189 Vilnius

